

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

MİLLİYET YAYIN A.Ş. YAYINLARI
Tarih Dizisi 45

•

Yayın Hakkı (Copyright) Milliyet Yayın A.Ş.

•

Birinci Baskı Haziran 1979

Bu Kitap Özdem Kardeşler Matbaasında Dizilip Basılmıştır.

M.V. LEVTCHENKO

BİZANS

Türkçesi

Erdoğan BERKTAY

Milliyet
YAYINLARI

Yegân'ıma

E.B.

Ö N S Ö Z

Rusya, Bizans tarihiyle her zaman ilgilenmiştir; Çarlık döneminde Rus bilginleri, ayrıntılara değgin ya da tümü kapsayan, Bizans Bilimi (Byzantinologie) içinde Rus bilimine çok büyük bir yer sağlamış bulunan, birçok çalışma yayımlamışlardı. Dört din kuruluşu, çalışmaları- nı Bizans Bilimine ayırmışlardı. İstanbul'da bir Rus arkeoloji kuruluşu meydana getirilmişti. Düzenli aralıklarla çıkan iki dergi, özellikle Bizans tarihine ayrılmıştı ve birçok üniversitede Bizans Bilimi kürsüleri kurulmuştu.

Bütün bu çalışmalar, 1917 devriminden sonra ortadan çekildi, yok oldu. 1939 yılından başlayarak, aşağıda açıklayacağımız koşullar içinde, yeniden ele alındılar Batı'da bugüne değin yayınlanmamış olan ya da bilinmeyen pek çok belgeye dayanan ve Çarlığın Bizans Bilimi adamları tarafından az incelenmiş, ekonomik ve sosyal yönler üzerinde özellikle duran bu yeni Bizans Tarihi'ni yayımlamak, bize bu nedenle uygun göründü.

Elinizdeki bu yapıtın yazarı, Metrophane Vassiliévitch Levitchenko, Rus Bizans Biliminde yenidir. Ama yıldızı, bütün göz kamaştırıcılığıyla, hızla parladı; çünkü o, S.S.C.B.'de 1939-1945 savaşının hemen öncesinde ortaya çıkan Rus yeni Bizans Biliminin başlıca etmeni oldu.

Gerçekten, S.S.C.B. Bilimler Akademisi tarafından 1934 yılında yayımlanan Leningrad Bilim Emekçileri Yılıhğı, M. Levitchenko'yu, Leningrad Tarih ve Diller Enstitüsünde Batı Avrupa Tarihi Asistanı olarak gösteriyor.

1939 yılında, onu, Leningrad Üniversitesi Bizans Ta-

rihi kürsüsünün, ayrıca, Bizans Biliminin genç adaylarını yeni yönetime uygun yetiştirmekle görevli, köklü kürsü profesörü buluyoruz. 1939 yılı ikinci sömestrinde, S.S.C.B. Bilimler Akademisinde, Leningrad Tarih Enstitüsünde, başında Prof. Levtschenko'nun bulunduğu, bir «Bizans Bilimi Adamları Topluluğu» kurulmuştu. 1940 yılında, onun, Üniversite çevrelerine yönelik ve sosyal ve ekonomik sorunları vurgulayan, Bizans Tarihi çıktı.

Prof. Levtschenko, aynı yıl, Tarih Enstitüsü tarafından yayınlanan «Bizans Dergisi» (Recueil Byzantin Vizantijski Sbornik)nin yönetimiyle görevlendirildi. S.S.C.B.'deki Bizans Biliminin yeniden canlanmasının kendini göstermesi olan, 1941 yılında çıkmaya hazır bulunan, bu «Dergi», savaş ve Leningrad kuşatması basım çalışmalarını kestiğinden, ancak 1945 yılında çıkacaktı. Dergi, yöneticisinin, 1945 yılında yazılmış, «Çağdaş Bizans Biliminin Sorunları» üzerine bir başyazısını, daha 1941 yılında bitirmiş, «V. ve VI. Yüzyıllarda Doğu Roma İmparatorluğunun İç Tarihi İçin Belgeler» başlığı altındaki üç tanesi (1.«Metrocomiae et Vici Publici», 2. İmparator Yurtlukları, 3. Büyük Toprak Mülkiyeti ve İmparatorun Yetkisi) de onun kaleminden çıkmış bir çok inceleme ve irdelemeleri, en son da, Batı Avrupa'da yayımlanmış, Bizans Bilimi'ni ilgilendiren yapıtların bir bibliyografyasını içeriyordu.

Yazar, gene 1940 yılında, Doğu Bilimleri Enstitüsünün isteği üzerine, büyük bir Evrensel Tarih yapıtı için, «IX. ve X. Yüzyıllarda Bizans» üzerine bir inceleme kaleme alır.

1941 yılında, savaşın patlamasından hemen önce, iki yapıt meydana getirir: 1. «Doğu Roma İmparatorluğunda, V. ve VI. Yüzyıllarda Kiliselere ve Manastırlara Ait Toprak Mülkiyeti», 2. «Birinci Haçlı Seferi Zamanında Bizans».

«Bizans Dergisi», belirtildiği gibi, ancak zaferden sonra, 1945 yılında çıktı. Yayımına uzun zamandan beri ara verilmiş bulunan Bizans Kroniği'nin (Vizantijski Vremennik) yayımlanması, 1947 yılında, Cilt I sayı XXVI ile, yeniden ele alınır. Prof. Levtschenko, bunun yayım kuruluna katılır, orada «Bizansta V. VII. Yüzyıllarda

Maviller ve Yeşiller»e ayrılmış bir inceleme ile «S.S.C.B. Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü Leningrad Bölümü Bizans «bilimi topluluğunun çalışmaları»nın bir raporunu yayımlar. Kroniğin bu birinci cildi, yeniden çıkışından başlayarak, 1928 yılındaki ölümüne değin Kroniği yönetmiş bulunan parlak Rus Bizans Bilimi adamı F.I. Ouspenski'nin anısına ve çalışmalarına geniş bir yer ayırır; bir bölümü, Bizans Biliminin S.S.C.B. halkları ile, özellikle de Slavcılıkla ilişkilerine ayrılmış bulunan çalışmaları, bibliyografya çalışmalarını, hele Bizans Tarihi üzerine başka dillerde yayımlanmış yapıtların bibliyografyasını vb... içerir.

«Dergi» ile «Kronik», bizlere, Rus Bizans Biliminin ortadan çekilmesinin etkenleri üzerine, yeniden doğuşunun nedenleri üzerine, «iklim» üzerine, en son da, S.S.C.B. Bizans Bilimi adamlarının izlediği program üzerine değerli belirtiler sağlar. Bunların tümü elinizdeki bu «Bizans Tarihi»ni tam çerçevesi içine oturttuğundan, oradan buraya özlü aktarmaları almayı yararlı buluyoruz.

«Bizans Kroniği» Yazı Kurulu'nun okurlara mesajı (1947), şöyle başlar: «Rus Bizans Biliminin övünçlü bir geçmişi vardır XIX. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak, çalışmalarıyla bilimi zenginleştirmiş bulunan, çok sayıda üstün bilim adamı tarafından temsil edilmiştir. Rus Bizans Bilimi, olağanüstü açılıp gelişmesini, akademi üyesi V.G. Vassilievski'nin, sonra akademi üyesi ve onun yadsınmamış, su götürmez başı olan, F.I. Ouspenski'nin çalışmalarına borçludur. Rus Bizans Bilimi, dünya tarih biliminde ilk sırayı dolduruyor, Bizans tarihine değgin sosyal ve ekonomik sorunları incelemesiyle dünyaca tanınmış bulunuyordu... Rus Bizans Biliminin gelişmesi, Ekim Sosyalist Büyük Devriminden sonra, bir kesilmeye uğradı. 'Pokrovski Okulu' denmesi uygun gelen, bu çok eski tarih bilimi kolunun değerini olduğundan küçük gören, bir etki altında, bu alandaki bilimsel araştırma çalışmaları hemen büsbütün durmuştu.»

Prof. Levtschenko, «Bizans Dergisi»ne yazdığı «Giriş» te daha da açıktır: «Batı Avrupa'nın Bizans Bilimi adamları, Grek-Slav, Grek-doğu ilişkilerinin, Bizans'ın ekonomisinin ve sosyal düzeninin, ilkçağ anıtlarının, Bizans

sanat ve hukukunun sorunlarının en iyi, vazgeçip bir kenara bırakmadıkları, Rus Bizans Bilimi tarafından işlenip incelendiğini kabul etmelidirler.

Tarih biliminin nesnelliğini (objektifliğini) yokumsamış ve bunun yerine kaba bir sosyolojizm koyarak, somut tarihe karşı savaş açmış bulunan, Pokrovski'nin tarih okudu, Bizans Bilimi çalışmalarının baltalanmasında sorumluluğun büyük bir kesimini yüklenmiştir. Sonuç, bu alanda bilimsel araştırma çalışmalarının, geçici olarak, arasının kesilmesi oldu. 1918 ilkbaharında, akademi üyesi F. I. Oüspenski'nin yönetimi altında çalışmaya başlayan Rus-Bizans komisyonundan sonra yeniden kurulan «Konstantin-Porfirojenet» komisyonu, onun ölümünden sonra çalışmalarını kesecekti, 1930 yılı, «Rus-Bizans Komisyonu»nun ve onun dergisi «Bizans Kroniği»nin sonu oldu, Bizans Bilimi adamları kadroları, dağılmışlardı.»

Ama bu, uzun süremezdi. «Bizans Kroniği» Yazı Kurulu, şöyle sürdürüyor:

«Sovyetler Birliği, şimdi, tarihleri Bizans İmparatorluğu tarihine sıkı sıkıya bağlı olan Balkan haaklarının gözünde, az rastlanır bir itibardan yararlanıyor. Bu, hemen, Bizans ile, Rus Bizans Biliminde her zaman büyük bir yer tutmuş bulunan, Balkan ülkeleri arasındaki karşılıklı ilişkiler alanında araştırmaların yoğunlaştırılması ve geliştirilmesini gerektirir.»

Yol, yönetim ve program? «Bizans hammaddesi, henüz tükenmiş değildir ve bunun incelenmesi, araştırılması, tamamlanmış olmaktan uzaktır.» (F. I. Ouspenski, «Bizans Tarihi'ni Diriltip Canlandırmış Olan Yeni Bir Akım», «Bizans Kroniği» V. XXII, p. 2) «Bizim Sovyet koleksiyonlarımızın (arşivlerimizin ve kitaplıklarımızın), özellikle Moskova Tarih Müzesi (eski Synodale Kitaplık), Leningrad Saltikov-Şchedrin Genel Kitaplığı, S.S.C.B. Bilimler Akademisi Kitaplığı koleksiyonları, genel bir değere sahip büyük Bizans el yazmaları hazinelerini saklıyor. Bu eski kaynaklar, hiçbir yerde yayımlanmamış büyük sayıda el yazmalarını içeriyor.» (Bizans Kroniği, 1947).

«Bizans Kroniği», öte yandan, şunu gözönünde tutar: «F. I. Ouspenski, zamanında, Rus Bizans Bilimi adamları-

nın çalışmalarından Byzantion Dergisi'nde (11, 20) söz ederken şöyle yazıyordu: 'Biz Rus Bizans Bilimi adamlarının dikkati, her şeyin üstünde, Bizansın iç tarihiyle ilintisi olan, ekonomik, sosyal ve başka sorunların incelenmesine doğru çekiliyordu. Ortaklaşa mülkiyetin ve ortaklaşa yaşamın kalıntılarıyla aynı zamanda köylü ve toprak sahibine boyun eğmiş, onun toprağına yerleşmiş parrekleriyle toprak mülkiyeti, bizde gündemden hiç çıkmayan ve hiç çıkmayacak olan sorunlardır. Rus Bizans Biliminin başının bu sözleri, bugün de, devrimöncesi Rus Bizans Biliminin en iyi geleneklerini sürdüren Sovyet Bizans Bilimi adamlarının programında kalıyor.

Bizans derebeyliğinin tarihi, Sovyet Bizans Bilimi adamlarının araştırmalarının esas konusudur.

Bizans derebeyliğinin ve Slavcılığın feodal toprak mülkiyetinin doğuşu ve oluşumu, Bizans İmparatorluğunun düşüşü, S.S.C.B. Bilimler Akademisinin tarih bilimi alanında gelecekteki çalışmalar planında izlenen konular, işte bunlardır.

Kentlerin, bunların ticaretlerinin, yeni kentli sınıfların, kentlerin burjuvazilerinin ve kent pleblerinin doğuşlarının incelenmesi de derinleştirilmiş çalışmaların konusu olacaktır.

Sözün kısası, Bizans, Ortaçağ Avrupasının ve Doğunun uluslararası ilişkilerinin incelenmesinde büsbütün olağanüstü bir yer tutmalıdır. Bizans, Kief Rusyasıyla Moskova Rusyasının, Batı Avrupa ülkeleriyle Yakınoğu ve Akdeniz havzası ülkelerinin çıkarlarının birbirlerini çaprazlama kestiği noktaydı. Bu konu, bizim Yüce Yurdumuz için ve onun ortaçağıdaki uluslararası ilişkileri için, savsaklanamaz, küçümsenemez bir öneme sahip olduğundan, daha da büyük bir ilgi taşır.»

Sovyet Bizans Biliminin bu programını aldığımız «Bizans Kroniğı»nin yazı kurulu, Kroniğı özgü programın bir sözünü belirterek, şöyle sürdürüyor: «S.S.C.B. bilginlerinin Avrupa ve Amerika bilginleriyle, ikinci dünya savaşının sona ermesinden bu yana gelişerek yürüyen ilişkileri, okuyucuların, yabancı Bizans Bilimi adamlarının çalışmalarını tanımalarını sağlayacaktır.» Biz de, öyle olsun diye ekleyelim.

Özet olarak, Rus Bizans Biliminin üzerine Ekim Devriminden sonra, bora gibi çöken ve onu ölüme yakın bir aşırı uyuşukluk içine sokan aşırı öfkeden sonra, savaştan önce, esas amaç sorunun sosyal ve ekonomik yönü olarak, yeniden yola çıkılıyor. Elinizdeki bu çevirinin konusu olan Bizans konulu bu yapıt, bu tutumun kilit taşı oluyor. Bizans Bilimi çalışmaları, 1945 zaferinden sonra, bu yapıtın vardığı sonuçlar arasında fark edilip meydana çıkarılması artık kolay olan, bir Slavcılık dokunumu taşıyarak ve artık bu arada Sovyet dönencesine girmiş ülkeleri, özellikle Balkan halklarını ve Slavları katıp alanını genişleterek, yeniden canlanıyor.

P. MABILLE

BİRİNCİ BÖLÜM

BİZANS'IN BAŞLANGICI

Doğu Roma İmparatorluğunun İç Durumu

Roma İmparatorluğu bakımından IV. yüzyılın başlangıcı, dışardan Barbarlar saldırırken, içerde çatlayıp dağılan, kölelerin ve ortakçı-yarıcı özgür çiftçilerin başlattıkları devrimci bir dalga ile belirginlik kazandı. İmparatorluğun eski başkenti Roma, derin bir ekonomik bunalımın katılmasıyla, devletin politik merkezi olmak bakımından önemini yitirdi. Boğaziçi (Bosfor) kıyılarındaki 330 yılında kurulmuş bulunan yeni başkente, Yeni Roma, ya da, kurucusu İmparator Birinci Konstantinos'un adına maledilerek, Konstantinopolis (İstanbul) adı verildi. Yeni başkent eski bir Mégare (1) sömürgesi olan Bizans'ın konum yeri üzerinde kurulduğu ve sonradan bir ortaçağ imparatorluğunun merkezi olduğu için de, o genellikle tanındığı gibi, «Bizans İmparatorluğu» adıyla belirlendi.

Konstantinopolis'te, kuruluşundan başlayarak, Roma'da olduğu gibi, saray, forum ve hipodrom yapıldı. Kent, Roma'dan, Atina'dan ve imparatorluğun başka kentlerinden getirilen, antik sanat yapıtlarıyla süslendi, bezendi. Konstantinopolis ve çevresi, yöreleri, taşra yönetiminden ayrı tutuldular ve Roma gibi, birçok bağımsızlıklarla ay-

1 Mégare: Korent kıstağı üzerinde bir eski Yunan sitesi.

rıcalıklardan yararlandılar. Roma'nın yararlandığı başlıca ayrıcalıklardan biri, Mısır'dan karşılıksız tahıl alma ayrıcalığı, Konstantinopolisi de kapsayacak biçimde genişletildi. Hükümet, kayırma ve zorlama önlemlerini değiştirerek ve birbiri ardından uygulayarak, kentin hızla büyümesini sağladı. Yunanlı tarihçi Eunape, V. yüzyılda, Mısır'dan, Küçük Asya'dan ve Suriye'den gelen bütün buğday yüklerinin daha o zaman, yeni başkenti beslemeye ancak yettiğinden yakınır.

Konstantinos tarafından yeni bir başkent kurulması, keyfe bağlı bir karar sonucu ya da bir hikmet-i hükümet değildi. Bunun somut ve sağlam ekonomik ve politik temelleri vardı. Doğu'nun kimi Roma yöneticileri üzerindeki çekici etkisi, Batı Roma İmparatorluğunun çöküş, yıkılış, göçüş başlangıcından öncedir. Jül Sezar zamanından başlayarak Roma İmparatorlarında, İmparatorluğun merkezini Doğu'ya götürmek isteği görülür. Bu istek, Konstantin'in öncülü Diyoklesyen tarafından gerçekleştirildi. Doğu'nun bu çağırısı, kolayca açıklanır. Roma'nın zenginliği, ele geçirilen taşra eyaletlerinin sömürülmesine dayanıyordu. Doğu eyaletlerinin imparatorluğa katılıp bağlanması tamamlanınca ve il açımı savaşları sona erince ekonomik ağırlık merkezi, doğal olarak, bu eyaletlere doğru döndü. Doğu'nun ekonomik üstünlüğü, böylece, başkentin taşınmasıyla onaylanmış, yerleştirilmiş oldu.

Bu taşınma, öte yandan, doğu eyaletlerinin başkalarına göre daha gönençli olmaları ve köleci büyük toprak sahipliğinin gelişmesinden daha az ölçüde zarar görmüş bulunmaları gerçeğinden bağımsız olarak, ekonomik ve stratejik bakımlardan birçok üstünlükler gösteriyordu. Roma İmparatorluğu III. ve IV. yüzyıllar içinde en iyi askerlerini Balkan bölgelerinden, özellikle de Trakya'dan ve İllirya'dan alıyordu. Ayrıca, Konstantinopolisin stratejik üstünlükleri apaçık belliydi. Üç yanı denizlerle çevrilmiş, bu yüzden Barbarların yarlardan yaklaşması olanaksız hale gelmişti; karadan da güçlü kale duvarları tarafından korunuyordu.

Konstantinopolis, Avrupa ile Asya sınırlarındaki üstün durumu nedeniyle bu iki kıta arasında önceden be-

lirlenmiş bir tür aracı olduğu gibi, ekonomik bakımdan, Karadenizin Adalar Denizi ve Akdenizle tüm ticaretini elinde tutuyordu.

Konstantinosun girişiminin yaşayabilir, sürebilir, gelişebilir olduğu ortaya çıktı. Yeni Roma, hızla büyüyüp gelişti ve İmparatorluğun merkez kentleri arasında birinci yeri kuşkusuz ele geçirdi.

İmparatorluk IV. yüzyıl boyunca birkaç kez, her birinin başında bir imparatorun hüküm sürdüğü, doğu ve batı, ikiye bölünmüş ve sonra yeniden bir tek krallık altında bulunmuştu. 395 yılına, İmparator Birinci Teodos'un ölürken Batı İmparatorluğunu oğullarından birine, Honorius'a, Doğu İmparatorluğunu da öteki oğlu Arkadius'a bıraktığı, böylece Doğu Roma İmparatorluğunun Batı Roma İmparatorluğundan kesin olarak ayrıldığı yıla dek bu, böylece sürdü.

Doğu Roma İmparatorluğunun, başka bir deyişle Bizans İmparatorluğunun bağımsız varlığı o tarihten başlar.

Bundan sonra Batı İmparatorluğunun ancak kararsız, geçici, pamuk ipliğine bağlı bir yaşayışı vardır. Kölelerin ve ortakçı-yarıcı özgür çiftçilerin İmparatorluğa karşı yoğun devrimci savaşimleri içeriden, güçlü barbar itmesi dışardan, V. yüzyılın ortasından başlayarak ona öldürücü bir darbe oldu; 476 yılında kesin olarak battı. Doğu Roma İmparatorluğu çok daha üstün bir dirilik, canlılık gösteriyordu.

Bunun nedenlerini, aynı zamanda V. yüzyılda Bizans politika tarihinin anlamını ve yönünü kavramak için, bu yüzyılın eşiğinde Doğu İmparatorluğunun iç durumunu açıklamamız ve Doğu İmparatorluğu ile Batı İmparatorluğunun ekonomilerini ve sosyal yapılarını birbirinden neyin ayırt ettiğini incelememiz gereklidir.

İmparatorluğun ikiye bölünmesinden sonra, onu oluşturan 14 piskoposluk yönetim çevresinden (Diyoklesyen'in yaptığı bölmeye göre) 7 piskoposluk, Doğu İmparatorluğunun doğrudan doğruya yönetimi altında kaldı; bunlar, Mısır, Doğu, Asya, Pontus (Karadeniz), Trakya, Makedonya, Daçya piskoposluk yönetim bölgeleriydi. Frederik Engels, Germanler tarafından ele geçirilmesinden hemen önce, Roma İmparatorluğunun umutsuz durumu-

nu şöyle nitelendiriyor: «Azalmakta olan ticaret ilişkilerinin genel yoksullaşması, gücünün genel azalması, zanaatkârların ve zanaatların çözülüp dağılması, nüfusun azalması, site'lerin düşkünlüğü, tarımın daha aşağı bir duruma yeniden girmesi... Roma egemenliğinin sonucu işte böyle oldu.» Benzer olgular, kuşku yok, doğu kesiminde de, ama batı kesimindekine göre daha az bir ölçüde görüldü. Eskiye dayanan ticaret ilişkileri, denenmiş sınanmış bir zanaatkârlığın varlığı, Doğu'da daha az keskin ve daha az sert olan kölelik burada, Roma İmparatorluğunun uğrayıp etkisi altında kaldığı bunalımı hafifletiyordu.

Doğu İmparatorluğu, Batı'da olduğundan daha az zorlu saldırılar olmayan saldırıları, barbar saldırılarını savuşturma yolunu bulduğu gibi kölelerin ve ortakçı-yarıcı özgür çiftçilerin ayaklanmalarını da bastırıp boğmayı başardı.

Doğu, Helenistik krallıkların eski büyük Doğu krallıklarından miras aldıkları ekonomik, politik ve kültürel değerleri daha koruyordu.

Roma, Doğu'daki egemenliği sırasında, bu gelenekleri yok etmeye çalışmamış, belli bir noktaya kadar onlara boyun bile eğmişti. Bizans ekonomik düzeninin Helenistik kökenleri, ne yazık ki, yetecek kadar incelenmiş değildir. Gene de Roma'nın doğu eyaletlerinde, ortaklaşa kullanım ve üretim kuruluş ve düzeninin izlerini korumuş bulunan ve bunu sürdüren, içinde Helenistik Çağın «imparatorluk çiftçileri»nin yaşayan artakalan kalıntılarının görülebileceği küçük toprak mülkiyeti düzeninin, köle kullanan, köleci büyük toprak sahipliği mülkiyetinden daha önemli bir rol oynadığına kuşku yoktur. Endüstride olay «köleler» değil, gene Helenistik Çağın «imparatorluk tekelleri»nin hazineye bağlı emekçilerinden gelen, loncalar içinde örgütlenmiş zanaatkârlardı.

Batı'ya o kadar sert bir vuruş indirmiş olan «köleci ekonomi»nin bunalımının Doğu'da daha küçük bir ölçüde kendini duyurmuş bulunması olayı, Batı'da olanla kıyaslanabilecek kentlerin düşkünleşmesi ve doğal ekonomiye dönüşün Doğu'da görülmemesi ile doğrulanmakta gibi görünüyor.

İçlerinde yüz binlerce kişinin bulunduğu Konstantinopolis, İskenderiye ve İskenderun çok ticarî ve çok endüstriyel merkezlerdi. Batı siteleri can çekişirken Doğu İmparatorluğunun kimi belli kentleri, tersine, büyüme eğilimindeydiler.

Örneğin Konstantinopolis'de, hiç durmadan artan nüfusu korumak için, V. yüzyıldan başlayarak kale duvarlarını genişletmek gerekti.

Güzel konuşma hocası Temistios, bu saygın ihtiyar, Konstantinopolis'in büyümesini, birbiri ardından dikilip yükseltilen 7 ve 9 katlı yapıları, başkentin, içinde çalışan mimarların, dekoratörlerin ve bütün uzmanlık kollarından işçilerin işlerinin başlarından aşkın olduğu, «görkemli geniş bir iş yeri» haline geldiğini büyük bir sevinçle anlatıyor. (1)

Yunanistan'ın kendisi de köleci ekonominin bunalımının çaresiz etkisi altında bulunuyor, Balkanların öteki bölgeleri barbar akınlarından çok çekiyorlardı. Küçük Asya, Suriye, Mısır ise yüksek nitelikte yünlü, keten ve ipek dokuma; maden, cam eşya; çömlekçilik ve cevahirçilik zanaatkâr üretimini koruyup sürdürüyordu. Maden ve madenden yapılma eşya endüstrisi Asyada, Pontus'ta, Makedonyada'da gelişmişti. En güzel ipek ve keten kumaşlar Suriye'de ve Finike'de yapılırdı, İskenderiye, bezleri, cam eşya ve papir sleriyle  n kazanmıştı. Doğu, hiç değilse kısmen, eski ticaret ilişkilerini de koruyup sürdürüyordu. Bizanslılar, eski ticaret yollarının ulaştığı bölgelere egemendiler. Kızıl Deniz yoluyla Arabistan ve Seylan mallarının getirildiği Mısır, ellerinde bulunuyordu. Suriye ve Mezopotamya, Orta Asya ile alı veri lerini sürdürüyorlardı. En son, Karadeniz'de de Doğu İmparatorluğu,  nemleri do u ticaretinden gelen lımanları elinde bulunduruyordu. Bizans, bütün yollarıyla, Doğu ülkelerinden gelen ipek, baharat, altın, inci ve başka lüks eşya gereksinmelerini sağlamayı sürdürüyordu.

Doğu eyaletleri, kendilerini transit ticareti içinde sınırlandırmazlardı. Kendi  z ürünlerini de ihraç ederlerdi. Mısır, Arabistan'a büyük tahıl yükleri yollarken Konstan-

1 Temistios; Or. XII,  d. Dindorff, s. 222

tinopolis'e her yıl 8 milyon artabe (1) buğday sağlardı.

Suriye endüstrisinin ürünleri cam eşya, mineli-sırlı eşya, ince dokumalar, işlemler, cevahirler her yerde, Çin'de bile aranırdı.

Akdeniz ticareti, ya da ondan kalıp yürürlükte olan, Doğu İmparatorluğu uyruklarının, en başta da Suriyeli-lerin, Yahudilerin, Yunanlıların itiraz edilmez, tartışmasız tekelinde kaldı. V. ve VI. yüzyıllarda Mısır'dan, Suriye'den, Ermenistan'dan gelen tacirlere Afrika'da ve Sicilya'da olduğu kadar Raven'de, İspanya'da, Marsilya'da, Orlean'da, Paris'te rastlanırdı. Bu tacirlerin Suriye dokuma, kösele ve şarapları, Mısır papirüsleri getirttikleri kimi batı kentlerinde bunlar çok sayıda yabancı topluluklar oluşturunlardı.

Konstantinopolis, VI. yüzyılda, bütün dünyanın yelkenlilerinin kendisine doğru yol aldığı, hep büyüyen önemli bir liman olmuştu. (2)

Endüstri ve, Doğu'da kalıp varlığını sürdürdüğü kadarıyla, ticaret çok ustalıkla kurulmuş bir vergi ve hazine düzeniyle birlikte, Doğu Roma İmparatorluğuna, o çağa göre önemli kaynakları kullanma olanağını sağlıyordu. Bizanslı tarihçi Prokop'un anlattıkları, bir düşünce edinmemiz olanağını veriyor: İmparator Anastas'ın (491-518) saltanat süresinin sonuna doğru devlet hazinesinin kullanabileceği el altındaki varlığı, 320.000 libre (160.000 gram- kadar) altına varıyordu. (3)

Bu önemli kaynaklar, merkezdeki iktidara, merkezden uzaklaşma yönündeki bütün eğilimlere boyun eğdirme, barbarlarla savaşma ya da onları satın alma, toplumun alt katlarındaki ezilenlerin ayaklanmalarını bastırma olanağını veriyordu. Bu sonuncu sorun, Doğu İmparatorluğu da Batı İmparatorluğu gibi, amacı uyruklarını baskı altında tutup vergilerle ezmek olan, karmaşık olduğu kadar da çok büyük bir makine haline dönüştüğü ölçüde daha da güncel oluyordu.

1 Artabe = 26.262 litre.

2 Paul Le Silantiaire, Descriptio S. Sophiae, p. 239

3 1 libre, 450 gr. ile 490 gr. arasında değişen eski bir ağırlık ölçüsü.

Doğu İmparatorluğu, Yunanlılar, Küçük Asya'nın türlü kabileleri, Ermeniler, Suriyeliler, Yahudiler, Hristiyan Mısırlılar, en son da Trakyalılar ve Latinleşmiş İlliryalılar'dan oluşan çok değişik kabile ve ilkel topluluklar mozaïği gösteriyordu.

Bütün Doğu İmparatorluğu toplumu, açıkça tanımlanmış hakları ve yükümlülükleri olan sınıflara bölünmüştü; hükümet, aslında, herkesi bir sınıfa, belli bir mesleğe, bir meslek derneğine bağlayarak ve uğraş değiştirmeyi yasaklayarak bir kast'lar düzeni kurmaya çalışıyordu.

Durumların eşit olmaması, yasalar karşısında da eşitsizliğe varıyordu. Bütün halk, bu bakımdan, ikiye, «onurlular» (honestiores) yüksek sınıfı ile «aşağıdakiler» (humiliores) alt sınıfına bölünmüştü. Yasalar, bu ikincilere karşı çok daha sert görünüyordu. Aynı suç, birinciler işlediği zaman sürgün, ikinciler işlediği zaman ölüm cezası ile cezalandırılırdı. Halkın çok büyük çoğunluğunu oluşturan alt sınıf, kıyıcı, acımasız bir sömürüye boyun eğmişti.

Sosyal basamakların en aşağısında köleler bulunuyordu. Köle ticareti, geçmişteki gibi, Küçük Asya, Mısır, Karadeniz havzası, Konstantinopolis pazarlarından yapılırdı. Bu el emeği, Devlet işletmelerinde, özgür zanaatkârların el emeği ile birlikte kullanılırdı. Bizans soylularının saraylarında köleler, binlerle sayılırdı.

Tarımda, tersine, köle kullanılması gittikçe azalıyor, sınırlı hale geliyordu. Saldırgan il açımı savaşlarının sona ermesi, bu el emeğinin yeniden pahalalanması, köle isyanları bunların yaşamalarının biraz yumuşamasına katkı yaptı. Köle bundan böyle bir nesne, basit bir «şey»i sayılmıyordu. Bir düzenleme, kölelerin sömürülmesini sınırlandırıyordu: bir kölenin öldürülmesi özgür bir insanın öldürülmesine benzetiliyor, serbest bırakılma, azad edilme işlemleri sadeleştirilmiş bulunuyordu.

Özgür insanların alt tabakası «ordo plebeius», 1° kendi toprağını kendi işleyen küçük çiftçilerden; 2° büyük ya da küçük tacirlerden; 3° her türden zanaatkârlardan; 4° en son da, ortakçı-yarıcı özgür çiftçi takımına giren toprak emekçilerinden oluşuyordu.

Her birey'i, üstelik kamu yükümü zorunluluğu altında bulunan, bir verginin belirli yükümlüsü saymakla, hükümet, IV. yüzyılda zanaatkârlar, esnaf ve tacirler, gemi donatanlar topluluk ve kurullarını kesinlikle kul ediyor, köle gibi kullanıyordu. Bunlar atanmış başları ile devlet kuruluşları haline geliyor ve aynı yükümlülüklerle her türlü yüküm ve vergilerde ortaklaşa sorumlu ve birbirine kefil oluyorlardı.

Çocuklar baba mesleğini tutmakla yükümlü oldukları için, bu kulluk, kalıtım yoluyla babadan oğula geçer olur. Bir zanaatkâr, bağlı olduğu zanaatkârlar topluluğunu bırakıp çıkamaz, çıkarsa, cezası kızgın demirle damgalanmaktır. Zanaatkâr işyerleri (ergasteria) biçiminde çok sayıda girişim, «imparatorluk tekelleri» idi ve sarayın, Devletin gereksinimleri için çalışırlardı. Bu durumda oralarda, özellikle dokuma endüstrisinde, köleler de (gyneciae, linyfia) kullanılırdı. Ama gene de belli bir üretime bağlı, bu üretimin tabiatına göre ya ortak iş yerlerinde ya da teker teker çalıştırılan zanaatkâr emeği, zanaatkâr işgücü üstün tutulurdu. Her iki durumda da bu çalışma, bu emek, lonca ve gedikler (sustemata) içinde kurulup düzenlenir, vergilerin (kanon) ödenmesi ve Devlete karşı yükümlülükler (liturgii) bakımından karşılıklı kefalet borcu altında bulunurdu.

Bu girişimlerin kimileri, zengin müteşebbislere kesenekle verilmişlerdi.

Devlet, sadece patent vb. gibi Devletin gelirleriyle bağlantılı yollarla değil, ama kimi ticaret kollarının tekel altına alınmasıyla da, ticarete de el koymuştu. Bu tekeller, kendilerine uygun düşen loncaların aracılığıyla gerçekleşiyor, zanaatkâr loncaları biçiminde kurulup düzenleniyordu. Bunlardan buğday satanlar (navicularii), canlı hayvan satıcılar (bastagarii), domuz satıcılar (suarii) vb. da vardı (1).

Daha önce belirtildiği gibi, özel ticaret de büyük bir gelişmeye ulaşmıştı, kısmen transit eşya ile, ama asıl yerel mallarla ilgileniyordu.

(1) Cod. Just. XI, 8, 4, 8; XI, 16, 2

Zengin tacirler ve tefeciler resmen alt «plebler» sınıfındandılar, ama ellerinde bulunan paraları karşılığında sanlar ve onursal aşamalar elde edebiliyorlardı, genel olarak, Doğu'da toplum yaşamında çok önemli bir rol oynuyorlardı. Güçlü bir imparatorluk iktidarı, tacirler ve tefeciler için, onlara ticaret yollarının açık kalmasını ve yeni pazarların ele geçirilip açılmasını sağlaması bakımından, bir zorunluluktan ibaretti. Tefecilerin de, imparatorluk hazinesine verdikleri önemli borç paralar nedeniyle, burada çıkarları vardı. Son olarak da vergilerin keseneğe verilmesi sistemi, aynı yönde işliyordu. Kesenekçiler (mültezimler), kendileri için çok çok büyük kazanç kaynağı olan, vergileri toplama hakkı karşılığında Devlet'e önemli borç paralar verirlerdi.

Pleblerin durumu, imparatorluğun bölgelerine göre değişmekle birlikte, çok ağır ve acıydı. Sayılarının çok olduğu Konstantinopolis'de hükümet ölçülü davranıyor, onları yoluyla kullanıyordu; ayaktakımına iyi bakıyor, ihtiyaçlarını sağlıyor, oyalıyordu, bu, onu her yıl Mısır'dan önemli nicelikte buğday getirtmek zorunda bırakıyordu. Taşrada ise onlar, kendi hallerine, yüzüstü bırakılmışlardı. Ama gene de Doğu'da proletarya'nın, Batı'daki çoğalmasi ile karşılaştırılabilecek ölçüde, felâket getirecek çoğalışı görülmezdi.

Bizans'ın ağır bürokratik mekanizmasının bakımı, daha çok, özellikle kırıdaki doğrudan doğruya üreticilerin üstüne yüklenirdi.

Doğu Roma İmparatorluğu çiftçileri: 1° bağımsız küçük mülk sahipleri 2° ortakçı-yaracı «özgür» çiftçiler, 3° Kütüğe yazılmış, sicilli, ortakçı-yaracı çiftçiler'e (coloni adscriptii) bölünmüştü. Bu sonuncular, tarımdaki nüfusun sayıca en büyük kesimini temsil ediyordu. IV. ve V. yüzyıllar içinde hükümet, ortakçı yaracı çiftçilerin hareket özgürlüğünü, gittikçe daha çok sınırlandıran, bir dizi buyrultu yayımlar, bu, onların kullaştırılması, köleleştirilmesi sonucuna varır.

Kütüğe yazılmış, sicilli, ortakçı-yaracı çiftçiler, bir büyük toprak sahibinin toprağına bağıydılar; istedikleri zaman yer değiştirmek ve mallarını, mülklerini istedikleri gibi kullanmak hakları yoktu. Kaçan ortakçı-ya-

rici çiftçiler, bağlı oldukları yurtluğa zor kullanılarak geri getirilirler, ayaklarına pranga vurulurdu.

Mal sahibinden kesenekle bir yer alan «özgür» ortakçı-yarıcı çiftçilerin durumu gibi özgür kır topluluklarının (komünlerinin) durumu da pek daha iyi değildi. Çiftçiler ve ortakçı-yarıcı çiftçiler yurtluklara bağlanmış, oraların demirbaşları olmuşlardı; kır toplulukları da ağır vergilerin ve belirli zamanlarda ödenmesi gereken borçların ödenmesinden ortaklaşa yükümlüydüler. Doğuda da ortakçılık-yarıcılık, kölelikle toprak köleliği arasında geçici bir dönem, içinde' derebeylik sömürsünün, feodal sömürünün çekirdeğini taşıyan bir dönem sayılabilir.

Vergilerin ağırlığı, barbarların saldırı ve istilaları, görevlilerin zor kullanarak haksız vergi toplamaları, IV. ve V. yüzyıllar Doğu İmparatorluğunda kırların yüzüstü bırakılıp boşaltılmasında hep birlikte etken oldular. Ekilip biçilen, işlenen toprak azaldıkça vergi yükü dayanılmaz hale geldi. Ammien Marcel'in anlattığına göre, mısırlı çiftçi vergilerini ancak sopalarla acımasızca dövüldükten sonra öderdi. (1)

Çiftçiler kentlere, manastırlara sığınırılar ya da çöllere kaçıp eşkiya çeteleri kurarlardı. Vergilerin toplanması, ne bahasına olursa olsun, sağlanıyordu. Böylece, görevlilerin ahlâk bozukluğu ve zor kullanarak haksız vergi toplamalarının çok artırdığı bu vergileri artırma aşırı eğilimi, IV. ve V. yüzyıllarda Doğu İmparatorluğunda «patronluğun» gelişmesine çok güçlü bir katkı yaptı.

Küçük toprak sahipleri, kendilerini ve topraklarını güçlü kişilerin, çeribaşlarının, askeri komutanların, kontların, konsüllük yetkisi olan valilerin, eyalet beylerinin, valilerin, senatörlerin, halkın hakkını korumakla görevli olanla tribünlerin koruyuculuğu altına koydular. (2) Yasalara, kurallara uygun anlaşmalarla kendilerini bağladılar; bu anlaşmalarla bunların topraklarının tam mülkiyeti kodamanlara geçiyordu. Aslında, anlaşma, say-

1 Ammien Marcellin, Res Gestae, XXII, 23

2 Cod. Theod. XI, 24, 4

macaydı (itibari); bir satış bağıtı söz konusu idiye, patronun para ödemediği kolaylıkla anlaşılır; ama anlaşmanın sonuçları elle tutulur sonuçlar olurdu. Şimdi toprağın sahibi olan patron, toprağı, onun eski sahibine eğreti, yani hiçbir yasal güvence olmadan, ne zaman isterse geri almak hakkını elinde tutarak, sadece ürünün bir kesimi karşılığında kiraya verirdi. Kodamanların zenginliği, ilişkileri, durumu, toprakları ve bu toprakların kiracılarını ayrıcalıklı bir duruma koyardı. Koca ortak topluluklar, patronların isteğini uyandırdığına göre, bunda şaşılacak bir şey yok.

Ortakçı-yarıcı çiftçiler önce topraklarını, sonra özgürlüklerini yitirmekle, hiç değilse hazine görevlilerinin aşırı vergi zorlamalarından kurtuluyorlardı. Kodamanlar toprakları ele geçiriyorlar ve kendilerine bağlı bireylerin sayısını çoğaltıyorlardı. Devlet, küçük toprak sahiplerinin kişiliğinde vergi yükümlülerini yitirdiği için, patronluğu, vergi kaçırmaya kalkışma sayıyordu, bunda haklıydı ve buna karşı savaşıma istekleniyordu. 368 yılında çıkan bir ferman, toprak satın almış bulunanları borç için hapis ve beden cezaları tehdidi altında tutuyor; patronlara gelince, onların, beher mülk başına çokça, 12.5 kilo altın bir para cezasına uğramaları gerekiyordu (1). Bunun sonucu olarak, bu düzenlemeler pekiştiriliyor, patronların saymaca anlaşmaları hükümsüz sayılıyor, bunları yapan noterler ağır cezalarla tehdit ediliyorlardı.

Patronların doğu eyaletlerinde özel bir genişlik aldığıının bir kanıtını, 366-534 yılları arasında patronlarla savaşıma ayrılmış sekiz imparatorluk buyrultusundan, Doğu eyaleti valisine gönderilen altısının, imparatorluğun doğu eyaletlerine ve hepsinden önce de Mısır'a yönelik bulunduğu olgusunda görürüz (2).

Ama hükümetin çabaları başarıyla, iyi bir biçimde hiç tamamlanmadı. Buyrultuların yinelenmesi de, durmadan bunların tersine davranıldığını tanıtlar.

İkinci tabakanın —kırdaki orta büyüklükteki toprak

1 Aynı Eser XI, 24, 1.2.

2 Zulueta, «De patrociniis vicorum» Oxford Studies» in social and Legal History, V I, p. 3

mülklerinin kentlerde oturan, şehir meclislerini oluşturan sahiplerinin— durumu hiç daha iyi değildi. Bunlara, Devlet'e kul olma düzeni bütün katılığıyla, bütün sertliğiyle uygulanıyordu. Şehir meclisi üyeleri, kentlerde vergileri toplamakla zorunlu olarak ve hem kişilikleri hem de mallarıyla bu vergilerin toplanmasına kefil olmakla ve kısacası daha başka, son derece ağır yükümlülüklerle bağlıydılar. Aynı zamanda, şehir meclisi üyelerini bütün durum değiştirme, tabakalarını bırakıp kurtulma olanaklarından yoksun bırakma önlemi alınmıştı. Durumları öyleydi ki, acıma bilmeyen zor alımlarına resmî bir bahane haline gelen mülkelerinden kurtulmak biricik kaygısıyla yapılarını, topraklarını yüzüstü bırakıp köle olarak satılıyorlardı.

Bütün haklardan yoksun olan bütün bu halkın üstünde yükselen tek ayrıcalıklı tabaka, senatörler tabakasıydı («ordo senatorius»).

Bunun ayırt edici belirtisi, Senato'ya bağlı olması ve sürekliliği idi ama IV. yüzyıldan bu yana, birçok senatör imparatorluğun geniş yüzüne dağılmış bulunduğundan, Senato'ya bağlı olmak artık bu koşula bağlı değildir.

Olagan olarak imparatorluğun en büyük ve en zengin büyük toprak sahipleri söz konusudur. Ama bunların sayısı, hep, yönetimin ya da sarayın en yüksek görevlerine ulaşmış bulunan yüksek görevli yüce kişilerle tamamlanırdı.

V. yüzyılın başında, Senato, çok karışık bir duruma gelmişti. Konstantinosla birlikte yeni başkentte yerleşmiş bulunan eski Roma soyluları; Küçük Asya, Suriye ve Mısır'ın en zengin büyük toprak sahipleri; İmparatorluğun en yüksek görevlileri ve yeni Roma'nın hizmetinde yüksek bir oruna ya da yüksek görevlere ulaşmış bulunan birçok barbar oraya katılıyorlardı.

Senato üyeleri, mülkleri kent çevresinde bulunsada, bütün belediye vergilerinden bağışık tutulmuşlardı. Adalet alanında özel ayrıcalıklardan yararlanırlardı ve taşra yetkililerince değil, başkent mahkemelerinde yargılanabilirlerdi.

Hıristiyanlığın IV. yüzyıldaki kesin zaferinden son-

ra hem güç hem önem kazanan Hıristiyan kilise yüksek kadroları, V. yüzyılda ve bunu izleyen yüzyıllarda, işte bu ortamda tamamlandı.

Üst sınıfların temsilcileri, yüksek görevliler ve kilisenin ileri gelen yüce kişileri, vergi bakımından, birçok ayrıcalıktan ve kolaylıktan yararlanıyorlardı; bir dizi imparatorluk buyrultusuyla halkın alt sınıflarını ezen «pis» denilen angaryalardan («munera sordida»), buğday harmanı, su vb. angaryalarından resmen bağışık tutulmuşlardı.

Batıda olduğu gibi Doğuda da sosyal ilişkilerin gelişim süreci, belli bir erk genişlemesine (tevs-i mezuniyet), kendi toprakları üzerinde politik haklar benimsemeye kalkışan kimi tarım kodamanlarının bağımsızlıklarının daha belli olmasına kaçınılmaz olarak vardı; ve bununla da Devletin birliği için korkutucu bir tehlike oldu. Bununla birlikte, Doğu İmparatorluğunda, bu sürece gem vuracak etkenler vardı. Gerçekten, büyük toprak mülkiyeti, burada, Batıdaki ile tamamen özdeş değildi. Burada büyük yurtluk, kentle ve daha geniş bir pazarla bağıntısı olmayan, kendi kendine yeten (autarchique) bir ekonomik varlığa dönüşmüyor. Nüfusu on binlerle ve yüzbinlerle sayılan önemli kentler önemli nicelikte tarımsal besin maddelerine zorlayıcı bir gereksinme duyduklarından, ticaret devresi, yurtluğu kendine çekmekte devam ediyor.

Ama büyük toprak sahiplerinin, Devletin sağlamlaştırılmasında, ticaret çıkarlarından başka nedenlerle de çıkarı vardı. Kölelerin ve ortakçı-yarıcı çiftçilerin bastırılmış olan ama gene de hazırlanan ayaklanmalarından, ama daha çok Batı'daki olaylardan pek ürkmüş bulunan büyük toprak sahipleri, bütünüyle, tahtın etrafında birleşme ve merkezi bir Devleti tutup koruma zorunluluğunun bilincindeydi. (1)

Bu, Diyoklesyen ve Konstantinos zamanında kurularak oluşmuş, İmparatorluğun karışık halkını birleştiren ve sömüren bir hükümet aygıtıydı. Başında, mutlak ege-men sayılan, imparator bulunurdu. İmparatorluk, aslın-

1 Cosminski, Cours d'histoire du Moyen Age, p. 83

da, üçüncü sınıf'tan (tiers état), hatta, genellikle ordu-da en yüksek görevlere kadar yükselen, barbarların büyük ölçüde tamamladığı, çok kalabalık bir bürokrasi tarafından yönetiliyordu. Ordu, kökeni, varlık nedeni ya da ayırt edici niteliği ne olursa olsun, büyük toprak sahiplerinin çıkarlarının temsilcisiydi. Bu aygıt, kendini Romalı say-makta direniyordu. Halkın büyük çoğunluğu için ortak dil, bilim ve edebiyat dili de olan, Yunanca olduğu halde sarayın, yönetimin, adaletin ve ordunun dili VI. yüz-yılın sonuna dek, Latince kaldı. Çeşitli yönetim hizmet-lerinin adları, sivil ve asker görevlilerin orunları ve rüt-beleri Latince kaldığı gibi, yasalar da Latince yayımlanı-yordu. Güçlerin, Diyoklesyen'den önce girmiş olduğu gi-bi, sivil ve asker diye ayrımı korunup sürdürülüyordu.

Konstantinopolisin bütün bir kesimini dolduran, debdebeli, gösterişli imparatorluk sarayı, yönetimin bü-tün iplerinin ulaştığı bir hükümet merkeziydi.

İmparator, Doğu eyaleti valisi, başkent valisi, meclis yönetim âmiri, daireler müdürü, iki hazine kontu ile çok yakından işbirliği yapardı; bunlara, «çok şanlı» denirdi. En önemli yüksek memur, İmparatorluğun bir yarısını yöneten ve eyaletinin yasama, yönetim ve adaleti ile il-gili her şeyi ellerinde toplayan, Doğu eyaleti valisi idi. Ondan sonra, başkenti yöneten, Konstantinopolis valisi gelirdi. «Daireler Müdürü» (magister officiorum), im-parator sarayı ve Başbakanlık Bakanıydı: hükümdarın şahsi koruyucularının, güvenlik'in, posta'nın, yabancı el-çileri kabul etme dahil uluslararası ilişkilerin, en son da imparatorun buyruklarının iletilmesini sağlamak ve gö-revlilerin sorularına karşılık vermekle yükümlü dört mü-hürdarlığın başındaydı.

«Kutsal Saray»ın, çoğu zaman tecrübeli bir hukukçu olan, idare âmirine adalet ile günlük yasama işleri bağ-lıydı. «Kutsal harcamalar» kontu, kamu hazinesini; «özel yurtluk» (has) ve «mamelek» kontları, imparatorun özel zenginliğini, (hazine-i hassa) sarayları, yurtlukları, ha-raları vb. ni yönetirlerdi. Emirlerinde çok sayıda görevli bulunan bu sivil yüksek görevlilere iki asker yüksek gö-revli, Konstantinopolis garnizonu askeri birliklerine ko-muta eden ve ordunun da başında bulunan «askeri şef-

ler» («magistri militum») ya da «praesentales», ekle-nirdi.

Bütün bu yüksek görevlilerin çalışmaları, Diyokles-yen'den başlayarak adına «consistoire» denilen, İmpara-tor Konseyi tarafından düzenlestirilirdi. «Synclite» deni-len, görevlerinin tanımlanması kolay olmayan, ama bir politik etken olarak oynadığı rol, herhalde, imparatorun seçiminden dış politika sorununun en önemli işlerine varıncaya dek ve en son da adaletle ilgili en ince so-runlarda, başta gelen Senatoyu da ayakta tutmuşlardı. Senatonun önemi, Devletin o günkü ve geçmişteki bütün yüksek görevlilerini birleştirmesinden ve topluluğun en zengin ve etkili unsurlarının çıkarlarını anlatmasından ileri geliyordu.

Senatodaki büyük toprak sahipleri, elbette, impara-torluk gücünü kendi çıkarlarına kullanmaya çalışıyor-lardı; ama Senato görmüş bulunduğumuz gibi, ne bir tek sınıfı ne de birleşmiş bir sınıfı temsil ediyor değildi. Orada, iktidarı elde etmek ve etki sahibi olmak için zor-lu bir savaşım yürüten, çeşitli topluluklar oluşmuştu. Taht, bu topluluklardan (groupements) birinin yöneti-minin kabul etmekle, kaçınılmaz bir biçimde, ötekilerle savaşıma itilmiş, sürüklenmiş oluyordu. Bury, Runciman gibi kimi tarihçilerde gördüğümüz, taht ile Senato ara-sında IX. yüzyıla kadar süren kesintisiz, aralıksız bir savaşım olduğu aldanışı, işte buradan gelir.

Doğu İmparatorluğu, sivil yönetim ve adalet baki-mından, iki eyalete ayrılmıştı: Doğu ve İllirya (Illyricum). Bu eyalet valilerinin en yakın çalışma arkadaşları, her biri bir piskoposluğun (diocèse) başında bulunan vilayet valileri (vicaires) idi; bu vilayetler de Doğu eya-letinde beş tane (Mısır, Doğu, Karadeniz «Pont», Asya, Trakya), İllirya'da iki tane (Daçya, Makedonya) idi. Her piskoposluk da illere bölünmüştü; Doğu İmparatorluğun-da 60 il vardı. Her ilin sivil yönetiminin başında, görev-leri, en başta, vergi yükünün dağılımını yapmak, vergile-ri toplamak, düzeni ve adaleti sağlamak olan «presides» ler bulunurdu.

Yönetim, en yüksek derecede, merkezileştirilmişti. Konstantinopolis tarafından atanmış bütün bir görev-

liler ordusu, taşradaki az önemli yerler de olsa, bütün görevleri elinde tutuyor ve bu eyaletlerin topluluklarını vasilikleri altında bulunduruyorlardı; yerel özerklik bütün önemini gittikçe daha çok yitiriyordu.

Görevliler kast'ı, sivil topluluğu haklardan yoksun, sadece vergi ödemeye yarayan bir yığın sayıyordu. Kamu görevleri, parayla satın alınırdı ve böyle görevleri satın alanlar, kolaylıkla anlaşılacağı gibi, ödedikleri parayı en kısa zamanda vergi yükümlülerinden çıkarmaya çalışırlardı.

Ne var ki, müstebit ve bürokratik Doğu İmparatorluğu, halk yığınlarını kamu işlerinin görülüp yönetilmesine her türlü katılmanın dışında bırakmaya yöneliyorduysa da, V. ve VI. yüzyıllarda bunu tam başaramamıştı.

Bucaklar ya da 'sirk' denen yuvarlak meydanlardaki birbirinden ayrı topluluklar, «yeşil» ve «mavi» partiler, bu iki yüzyıl boyunca önemli etkenler olduğu gibi aynı zamanda eski demokrasinin varlığını sürdüren bir kalıntı gibi görünür.

Bucakların sosyal niteliği ve politik rolü, Bizansın ilk dönemindeki sosyal yapının ve sosyal çelişkilerin anahtarını burada bulacaksak da, henüz yeteri kadar incelenmiş değildir.

Çağdaşlara göre, bucaklar (dèmes'ler) iki görünüş altında belirirler: kimi zaman sirklerdeki spor gösterilerinde taraf toplulukları, kimi zaman da Bizans sitelerinin politik kuruluş ve örgütleridirler. Manojlovic'in incelemeleri «dèmes»lerdeki bu ikiliğin tarihsel gerçeğe uyduğunu göstermiştir. (1)

Bizans bucakları (dèmes'leri) Helenistik Çağın ve Roma Çağının bucakları (dèmes'leri) gibi, kentlerdeki semt, mahalle ya da yönetim bölgelerini temsil ediyordu. Belli ekonomik ve güvenliğe değgin görevleri yerine getiriyor, semt ya da yönetim bölgelerinin düzenini sağlıyorlardı; aynı meslekten olan kişiler aynı mahallede ya da semtte oturdukları için, genellikle bir mesleğe bağlı oluyorlardı.

1 Manojlovic: Le Peuple de Constantinople. Byzantion, 1936, t. XI, 1, 2.

Toplu olarak, Site'nin genel kurulu rolüne sahip çıkarlardı. Genellikle, isteklerini anlatabileceklerini bildikleri, sirk'te, hipodrom'da toplanırlardı; Konstantinopolisin ve İmparatorluğun başka önemli sitelerindeki halk yığınlarının üstün tuttıkları dinlendirici eğlence yerleri, buralarıydı. Konstantinopolisde giderleri karşılayanlar, konsüller, yargıçlar, patriçilerin temsilcileri ve İmparatorun kendisi olduğu halde taşrada sirk oyunlarının giderleri, senato üyeleri tarafından sağlanırdı. Ama oyunları düzenleyenler her bir araya gelişte dekorları, araç ve gereçleri, sahneye koyma işini uygun biçimde ve ölçüde yenileyemezlerdi. Roma'da olduğu gibi bu, oyunları düzenlemekle yükümlü özel girişimlerin işiydi; bunların her birinin kasaları, yönetimleri, yöneticileri, oyuncularları vardı. Bu girişimler de «dèmes»in adını taşıırlardı ve yöneticilerinin giydikleri mavi, yeşil, beyaz, kırmızı renkli kazaklarla ayırt edilirdi.

Her bucak (dème), karşısındakini, oyun tertibi ve düzeniyle ve yarışmalarda kazanılan başarılarla geride bırakmaya çalışırdı. O, sitedeki topluluğun, aralarındaki yakınlıklara ve bağlara göre çevresinde toplandığı çekirdek olurdu; ve bu büyümüş, genişlemiş biçimden, özgün politik partiler oluşturarak, hem sivil hem asker geniş özerk kuruluşlara dönüşürdü. Bu partilerin sınıf yönü, henüz, gereğince tanımlanmış değildir. Manojlovic'in vardığı sonuçlara göre, mavi'ler Konstantinopolisin en iyi aristokratik semtlerinde, senatörlerin, eşrafın ve zenginlerin saraylarının ve konaklarının bulunduğu semtlerde otururlardı. Maviler, böylece, kent aksoylularını, topluluğun en ünlü ve hali vakti en iyi olanlarını temsil etmeyi üstün tutmuş, yeğlemiş bulunuyorlardı. Kent yörelerindeki toprakların azat edilmiş kölelerinden ve ortakçı-yarıcı çiftçilerinden oluşan geniş kalabalıklara dayanırlardı.

Yeşiller, topluluğun daha demokratik tabakalarını, esnafı, zanaatkarları, deniz adamlarını temsil ediyorlardı. Konstantinopolisin, atelyelerin, depoların çok bol olduğu ve liman tesislerinin bulunduğu, başkentin batı ve kuzey kesimlerinde yerleşmiş olan, ticaret ve endüstri mahallelerinde otururlardı.

Bizans bucakları (dèmes) sorunu, daha derinleştirilmiş bir incelemeye lâyıktır; ama V. ve VI. yüzyıllardaki bucakların sadece sirklerdeki birbirinden ayrı topluluklar olmadıklarında kuşku yoktur. Bunlar, sivil ve asker nitelikte, daha geniş özerk kuruluşlara dönüşmüşlerdi. Başkent garnizonunun bir kesimiydiler ve Devlet'in bu iki yüzyıl içinde birden fazla kez karşılaştığı, tehlikeli anlarda hükümet başkentini, onu tehdit eden barbarlara karşı, korunması için bu topluluklara (dèmes) baş vurmuştu. Konstantinopolis bucakları (dèmes), kimi zaman, İskenderiye, İskenderun ve daha başka büyük sitelerin bucaklarıyla (dèmes) birlikte ve uyum içinde gösteri yapabilecek güçteydiler. Sayıca çok kuvvetli değillerdi. Konstantinopolisde, VII. yüzyıl başında, yeşillerin yarı askeri kuruluşunun, surlara gönderilebilecek insan sayısı 1500 kişi, mavilerin 900 kişiydi. Ama halk tabakasını yetiştirmenin, coşturup sürüklemenin sırrını biliyorlardı. Hipodrom kamunun düşüncesini hükümetin kimi zaman hesaba katmak zorunda kalacağı noktaya kadar yüksek sesle anlatılabileceği biricik yerdi.

Hükümet, «dèmes»ler arasındaki, içten içe, gizli düşmanlıktan yararlanarak, genellikle, biri üzerine ağır basmak için öteki partiye dayanırdı. Ama bu politika her zaman başarıya ulaşmazdı. Hükümete karşı sürekli öfke öyle bir noktaya varırdı ki, yeşiller ve maviler birlikte baş kaldırırlardı. Örneğin, 532 yılında, ancak 30.000 kişinin hayatına mal olan korkunç bir insan kırımından sonra bastırılabilen, Nika ayaklanması olayında böyle olmuştu.

Roma İmparatorluğunun daha IV. yüzyılda sıkı bir bağışlamaya vardığı Hristiyan Kilisesi, bu İmparatorluğun ideolojik desteği oldu. Başlangıcında ezilenlerin hareketi olan Hristiyanlık, kölelerin ve azat edilmiş kölelerin dini olarak doğduğu için, şimdi mal-mülk sahibi sınıfların güçlü desteği olarak belli oluyor.

Hristiyan kilisesi bütün İmparatorluğa yayılan, kendi kurulu düzenine ve Devlet yönetim örgütünün mertebeleri kadar karışık ve ağır olan, aşama sıralarına sahip, güçlü bir kurum haline gelir. Yüksek dereceli din adamları sınıfı, inananlar yığınının tamamen bağımsız olur ve onların üstünde kalır, onlara yüksekte bakar. Kilise,

uzun süreden beri, kendi kuruluş ve örgütünü Devlet yönetimi aşama sıralarından kopya ediyordu. Piskoposlar, kentlerde oturuyorlardı. Piskoposlar toplantılarının yer aldığı eyalet başkentleri, eyaletlerindeki piskoposların bağlı olduğu, metropolitlerin merkeziydi. En son da, metropolitlerin bağlı bulunduğu başpiskoposlar, İmparatorluğun en önemli üç kentinde, Roma'da, Antakya'da, İskenderiye'de otururlardı. Yeni başkent in hızlı büyümesi, yeni bir başpiskoposluğun kurulmasını haklı gösteriyordu. Konstantinopolis başpiskoposu, 381 yılında toplanan din bilginleri toplantısından sonra, Roma piskoposunun ardından gelen ikinci yeri aldı. Doğu Kilisesinin zenginliği, Doğu İmparatorluğunun yükselmesiyle, artar; V. ve VI. yüzyıllar, bu bakımdan, onun altın yüzyıllarıdır. Kilise, yaptığı hizmetlerin karşılığında, hükümetin kendisine büyük taşınmaz malların mülkiyetini, pek çok haklar ve ayrıcalıklar bağışladığını görür. İmparatorluk yönetimi, görevlilerin yürütmekte zorluk çektikleri, bir dizi hükümet ve belediye işlerinin yönetilmesi görevini, gerekli araçları sağlayarak, papazlar sınıfına emanet eder. Halk, hükümdarının verdiği örneği izliyordu. Kilise, her yandan, küçük büyük bağışlar alıyor, kabul ediyordu; çünkü toplumun bütün sınıfları, Kilise yararına yapılan bu bağışları, günahların hoşgörüsüyle karşılanıp yumuşatılmasının koşulu sayıyorlardı.

Kilise, bütün hayır işleri sorununu tümüyle eline aldı. Ama zenginleştikçe, papazlar sınıfı layiklerden tam bağımsız olduktan sonra, kilisenin zenginliklerini evvelce açınladığı gibi küçük insanların ve yoksulların yararına değil, kendi öz çıkarları için kullandı.

Papazlığın bir özel biçimi olan manastır keşişliği, ilke bakımından özellikle bekârlıkta çileciliğin sert kurallarına uymak zorundaydı ama pratikte bu her zaman olmazdı, yüksek derecedeki papazların elinde güçlü bir silahtı. Bu, III. ve IV. yüzyılların eşiğinde, yani Hristiyan kilisesi ile taht'ın bağlaşmasının yapıldığı andan başlayarak, göze çarpacak kadar kendini gösterir. En eski biçimi olan yamınlığa çekilmiş din adamlarından başlayarak, manastır keşişliği, kilise mertebelerine bağlı bir bağlaşık olarak belirir. Kilisenin ve Devletin yüreklendi-

rip desteklediği manastır keşişliği, gelişmesini sürdürür; manastırlar arası birliklerin, kimi zaman karma da olan kadın ve erkek manastırlarının ortaya çıktığı görülür. Bu sonuncular, zaman zaman, yasaklanmalarını gerektirecek kadar, aşırı ahlâksızlıklara meydana verirler. Manastırlar hızla zenginleşir, topraklar, köleler, ortakçı-yarıcı çiftçiler edinirler. Kilisenin başları için yetişmiş, işe alıştırmış bir alet, düzenli bir güçtürler. 536 yılında Konstantinopolis’de, kadın manastırlarını hesaba katmadan, 67 erkek manastırı olduğu gerçeği, bu kurumun hangi noktaya kadar ilerlemiş bulunduğunu ispat eder. Konstantinopolis’in dışında her yerde manastırlar yükseliyordu, ama özellikle Filistin’de, Suriye’de, Mezopotamya’da, Isaurie’da ve Ermenistan’da çok manastır vardı. Amida (bugünkü Diyarbakır), Edesse (bugünkü Urfa) Kudüs gibi kimi büyük doğu kentleri bir manastırlar çelengiyle sanki kuşatılmışlardı. İskenderiye ve Mısır çölü, bunlarla doluydu.

Keşişlerin çalışmaları, IV. yüzyılın sonlarında ve V. yüzyılın başında, daha önceki kuşakların eseri olan, putatapanların tapınaklarının heykellerin, kitapların, anıtların ve sanat yapıtlarının dizgeli düzenli yıkılıp harap edilmesiyle kendini gösteriyordu; Ortodoks öğretiyle uzlaşmamak yürekliliğini gösterenlerin başına, onlar, yaman işler açarlardı.

Papazlar sınıfının ve keşişlerin etkisi altında, hükümet, IV. yüzyılın sonundan başlayarak, puta tapanlara, Yahudilere ve sözde «sapkın»lara, yani Kilise tarafından genellikle kabul edilmiş dogmaları tanımayanlara baskı ve zulüm yaparak, dinsel hoşgörüsüzlük yoluna girdi. Ama Kilise yolu «sapkın»larını (hérétiques) baskı, zulüm ve eziyetler ortadan kaldıramıyordu. Onlar, din biçimi altında, sömürü düzenine karşı hınçlarını anlatan yeni «mezhep sapkınlıkları»n ve «sapkın düşünceler»in belirmesine meydan veriyor ve rejime destek olan, onu onaylayıp berkiten resmi Ortodoksluğa karşı mücadele ediyorlardı.

Papazlık yüksek aristokrasisinin iç savaşimleri, Kilisenin birliğini kolaylaştıracak nitelikte değildi. Bu iç savaşimler, V. yüzyılın ilk kesiminde, birbirine ra-

kip olan Konstantinopolis ve İskenderiye başpiskoposları birbirlerini karşılıklı olarak «mezhep sapkınlığı»yla ve Kilisenin öğretilerini olduklarından başka türlü göstermekle suçlandıırırlarken çok parlak bir biçimde kendini gösterdi. Bu savaşım, V. yüzyıl içinde, İmparatorluğun doğu eyaletlerinin, Mısır, Mezopotamya ve Suriye'nin, öğretip yaydığı, «İsa'nın varlığında insanlıkla tanrısal özün birleştiği» (monophysite) sapkın düşüncesin bil-lûlaşmasını hızlandırdı. Hükümetin bölünmeye son verme çabaları, başarısızlığa uğradı. İsa'nın varlığında insanlıkla tanrısal özün birleştiği inancı, dinsel bölünme kendi ardından politik bölünmeye yolu açtığı için, bu eyaletlerin ayrılış hareketinin simgesi oldu.

İsa'nın varlığında insanlıkla tanrısal özün birleştiği (monophysism) mezhep sapkınlığının ve doğudaki başka mezhep sapkınlıkları ile sapkın düşüncelerin belirmesini sadece papazlar sınıfı içindeki savaşımmlarla açıklamaya kalkışmak, besbelli, bir tarihçiye pek yakışmayan bir yanlışlık olacaktır. V. ve VI. yüzyıllarda son derece şiddetli olan, Kilise çatışmalarının nedenleri çok daha derindir.

Bizans, Doğu, bu iki yüzyıl boyunca mezhep sapkınlıklarının, sapkın düşüncelerin sürekli bir kaynağı olmuş bulunduyorsa, bunun açıklanması, en başta, imparatorluğu bölen etnik ve sosyal çelişkilerdedir.

Hıristiyanlığın zaferi, Doğu'nun Helenizm üzerinde zaferiydi. Ama Yunan-Roma toplumunun egemen sınıfları, III. ve IV. yüzyıllarda, Hıristiyanlığı kendi gereksinmelerine uydurmayı başardı. Onlar, Hıristiyanlığı Platon'un idealist felsefesi üzerine kurulmuş dini ve felsefi bir yola yönleme dönüştürdüler; bunu, ona, tanrısal teslis'in (trinité) kişilerinden birinin, İsa'nın kişiliği gibi, tanrısal özlü gibi, Platon'un «logos»unu sokarak, İsa'nın kişiliğinde iki doğa'yı, tanrısal özle insan özü birleştirerek yaptılar. Böylece uydurulan, gökle yeryüzünü, tanrısal olanla insan olanı uyuşturan, Yunan-Roma toplumundaki kurulu düzeni haklı ve doğru gösteren, din, Yunan-Roma toplumunun içerdiği «insan»a değgin her şeyi haklı çıkaracak, mal-mülk sahibi sınıfların yü-

rürlükteki töre bilimini, ahlâkını doğru bulup haklı çıkaracaktı.

Bu yeni Hristiyanlık öğretisi, ister istemez yabancı ve anlaşılmaz kaldığı doğu halklarının, hepsinden önce de Suriyelilerin ve Mısırlı Hristiyanların düşmanlığı ile karşılaşacaktı.

Hristiyanlığın Doğu'daki zaferinden sonra, Suriyelilerin ve Hristiyan Mısırlıların yüzyıllardan beri bunaltılıp boğulmuş, halk unsurları yeniden doğar; her şeyden önce dinsel olan edebiyatın yenilenmesine tanık olunur doğuya özgü, bağımsız bir Hristiyanlık anlayışı tanımının yapılmasına girişilir. Bu girişimler, resmi Ortodoksluk tarafından, mezhep sapkınlıkları diye, sapkın düşünceler diye damgalanır ve kıyasıya din çatışmalarının konusu olur.

Bu sapkınlıkların ayırt edici niteliği, doğu eyaletlerindeki toplulukların dinlerine ve inançlarına her zaman egemen olmuş bulunan ikicilik (dualisme) tarafından belirlenmiş bulunuyor. Bu sapkınlıklar, üstelik, III. yüzyıldan başlayarak Mezopotamya'da 'halkın geniş ilgisini çeken «manichéisme» gibi, açıkça karamsar bir yaşam anlayışının, sert bir çileci ahlâkın damgasını taşıyorlardı. Bu ikicilik (dualisme), yüzyıllardan beri birbirini izleyerek yurtlarını ele geçirenlerin, Pers'lerin, Makedonyalıların, Yunanlı'ların, Roma'lıların sert baskısı altında yaşayan ve bunun sonucu olarak yüzyıllardan beri hem kendi öz sömürücülerinin hem de dışardan gelmiş sömürücülerin etki ve baskısına katlanan, ezilmiş Suriyelilerin ve Mısırlı Hristiyanların kafasını, düşünüşünü tam yansıtıyordu.

Hükümetin ideolojik desteği, Ortodoks Kilisesi, ona çok pahalıya mal oluyordu, bağınazlıktan ve hoşgörüsüzlükten yapılmış politikasıyla Devlet'e sayısız güçlükler çıkarıyordu ve üstelik, bütün çabalarına karşın, sömürülenlerle sömürenlerin politik ve töresel, ahlaki birliğini sağlayamamıştı. İş maddi destekle, silahlı kuvvetlerle, daha da kötü görünüyordu; asıl Roma Çağından bu yana silahlı kuvvetler, eski Roma köy emekçileri ordusundan çok, ücretli asker çetelerini andırıyorlardı. IV. yüzyılın sonuna doğru durum, daha da kötü-

leşti. Gallien'den bu yana, taht üzerinde hak ileri sürebilmek nitelikleriyle, senatörler artık orduya giremiyor, yaklaşamıyorlardı; büyük görevlere geçebilecek seçkin kişiler ve onların çocukları, torunları için de, değişik nedenlerle, durum aynıydı; bunların bütün zamanlarını örgütlerine, vergi toplamaya ayırmaları gerekti ve başka yükümlülüklerle de bağlıydılar. Ordu, zanaatkârlara ve esnafa da kapalıydı. Kölelerin, ordunun dışında bırakıldıkları da kendiliğinden anlaşılır.

Böylece yalnız kentlerin kenar mahallelerinde oturan, her türlü yükümlülüklerden bağışık tutulmuş ayakta kimisi orduya girebiliyordu. Ama her türlü zorluklar, hizmet süresinin uzunluğu, yetersiz ödeme, bu aşağı halkın da askerlik hizmetinde çekici az gerek bulmasına katılıyordu. Geriye, büyük ve orta toprak sahiplerinin omuzlarına yüklenen, zorunlu askere yazma kalıyordu.

Hükümetin isteği üzerine her büyük toprak sahibi, kendi toprağında oturanlardan toplanacak bir ya da çok acemi er vermek zorundaydı. Toprak sahiplerinin, aynı belediye üyelerinin kişiliğinde olan asker toplama görevlilerine, en yeteneksiz ve en çürük adamlarını geçirmeye çalıştıkları kendiliğinden, kolayca anlaşılır. Böylece hükümet, toprak sahiplerinden acemi er başına 25-36 arası altın (solidi) alarak, barbarları hizmete almayı yeğ tutuyordu. Acemi erler kızgın demirle damgalanırlar, yemin ederlerdi ve güçleri tükeninceye dek, 20-25 yıl, hizmet etmek zorundaydılar. Askerler evlenebilirlerdi, ama çocukları zorunlu olarak askere alma defterlerine yazdırılırlardı.

Bu koşullar içinde silah altına alınan bir ordunun savaşıklık değeri, gittikçe azalıyor, düşüyordu. İmparatorluk da kendini ücretli barbar askerlere gittikçe daha çok başvurmak zorunda görüyordu. IV. yüzyıldan başlayarak Roma ordusunun değeri, barbarların sayısına ve bununla ters orantılı olarak asıl «Romalı» unsurların sayısına bağlı bulunuyordu.

IV. yüzyılın son yıllarında, 376 yılındaki Edirne bozgunundan ve felâketinden sonra, orduyu «barbarlaştırma» yönünde kesin bir itme yapıldı; orada, Doğu ordusunun üçte ikisi Goth'lar tarafından yok edilmişti ve

köleler başkaldırdıklarından, İmparator Valens'in kendisi de ölüme kavuşmuştu.

Başlangıçta Doğu İmparatorluğuna çatan Vizigotlar, kölelerden ve onlara toptan katılan Romalı ortakçılarla çiftçilerden tam bir işbirliği buldular. Maden ocağı işçileri, Trakya maden ocakları köleleri onları kurtarıcı diye karşılıyor, onlara kılavuzluk yapıyor, onlara besin maddelerinin saklandığı yerleri gösteriyor, onları zenginlerin mal ve mülklerine götürüyor, ulaştırıyorlardı. Roma'ya karşı başkaldırmış, ayaklanmış bulunan Germen boyları ve kabileleri ile kölelerin ve ortakçı-yarıcı çiftçilerin isyanı arasındaki bağlaşım, böyle damgalanmış oldu.

Doğu'nun yeni imparatoru, «Goth'ların dostu», I. Théodosius, Goth müfrezelerini davasına kazanıp onlarla elbirliği yaparak Balkan Yarımadasında bir dereceye kadar düzeni yeniden kurmak amacıyla diploma-siye başvurmak zorunda kalacaktır.

Goth'lar, Trakya eyaleti topraklarına yerleştirildi; başları ve askeri birlikleri, imparatorluk sınırları içine yerleştikten sonra Roma ordusuna (fédérés niteliğiyle) (1) katıldılar. Edirne savaşından on yıl sonra kırk bin kadar Goth, artık, Théodosius'un hizmetinde ve emri altında idi. Bunlar ordunun en iyi kesimini oluşturuyorlardı, savaşa hazırdılar ve yerli «Romalı» askerlere göre daha yüksek bir ücret alırlardı. Olaylar, Théodosius'un politikasına hak verir gibi gözüküyordu. Goth'lardan oluşan yardımcı birlikler onun Batı lejyonlarına karşı iki önemli zafer kazanmasına yardım ettiler; Théodosius, 388 yılında, tahtı zorla ele geçirmiş olan Magnus Maxime'i, sonra, 394 yılında da Eugèn'i ortadan kaldırdı ve İmparatorluğun iki yarısını, son defa, kendi krallığı altında birleştirdi.

Ama Théodosius'un bu deneyimi politik açıdan, ölümden sonra bağımsız bir yaşam sürdürmeye başlayan, Doğu İmparatorluğunu çok büyük bir tehlike karşısın-

1 Fédérés-Foederati ya da «gentilles»: İmparatorluk sınırları içinde yerleştikten sonra askere alınan ücretli asker.

da bıraktı. Barbar yardımcı askeri birlikleri, ötedenberi, Roma ordusunun bir kesimini oluşturmaktaydılar da, olağan olarak yerli birliklere katılmakta ve Roma komutanlığı altında bulunmaktaydılar. Şimdi bağımsız askeri birlikler meydana getiriyorlar, kendi başlarının komutası altında kalıyorlar ve üstelik yerli askeri birliklere göre ayrıcalıklı bir durumu ellerinde bulunduruyorlardı. Son olarak da Théodosius, Germanlere, üst basamaklarda hayli komutanlıklar emanet etmişti.

İmparatorluk silâhlı kuvvetlerini ellerinde tutan barbarların, savunulmaları kendilerine emanet edilen bölgeleri, ülkeleri soymaya, talan etmeye kalkışmaları ve oralara efendi ve egemen niteliğiyle yerleşme girişimi yapmaları doğaldı.

Doğu Roma İmparatorluğunun iç durumunun bu tablosuna sonuç olarak, ekonomik bakımdan batıdaki yarıdan daha güçlü bulunduğu doğrulanmakla birlikte, bağımsız yaşamının başlangıcından bu yana, ağır dertlere uğramış bir varlık olarak görüldüğünü saptıyoruz; topluluğun büyük çoğunluğu kulaşmış, köleleşmişti ve baskı altındaydı; bürokrasi, bozulup çürümüştü; askeri kuruluş ve düzen, zayıftı; büyük ölçüde barbarların elinde bulunan bu örgüt, egemen sınıfların elinden kaçma tehlikesini taşıyordu.

Bizansın ayırt edici özelliklerinden biri köleliğe, kulluğa değgin sömürü biçimlerinin gelişmesiyle birlikte köleliğin güçlü kalıntılarının da varlıklarını sürdürmesindeydi. Burada yeni üretim araçları, hep, eski devletin dış biçimlerini, imparatorluk tahtını, bürokratik ve asker düzeni koruyarak gelişti; bu gelişme de, doğrudan doğruya üretici için, yavaş ve acılı oldu. Ama Doğu ve Batı İmparatorluklarının başta gelen gelişme süreçlerinin birbirine bütün benzemelerine karşın, ekonomideki ve sosyal yapıdaki başta gelen ayrılıklar gözden kaçırılmaz. Doğu İmparatorluğunun Batı İmparatorluğundan çok yaşaması olanağını sağlayan, işte bu ayrılıklardır.

İKİNCİ BÖLÜM

V. YÜZYILDA BİZANS

Barbar Tehlikesi - Mezhep Sapkınlıklarının Ve Sapkın Düşüncelerin Gelişmesi Ve Din Savaşları

395 yılındaki beklenmeyen ölümünde Théodosius, imparatorluğu iki oğlu arasında bölüştürmüştü; Batı, o sırada on bir yaşında olan Honorius'a, Doğu, on sekiz yaşındaki Arkadius'a düştü. Birlik varsayımı korunup resmen sürdürülmekle birlikte ve imparator buyrultuları iki imparator adına çıkarıldığı halde, 395 yılı İmparatorluğun kesin bölünme yılı sayılır. Théodosius, yaşı küçük olan Honorius'a bir Vandal olan Stilikon'u vasi atamıştı. Doğu'da Arkadius'un vasisi, batı Romalı Rufin, Eyalet Genel Valisi görevlerini koruyup sürdürüyordu. Birlik varsayımı olduğu halde, iki imparatorluğun hükûmetleri arasındaki ilişkiler hemen hırçınlaştı. Bir çağdaş, tarihçi Eunape, bu dönemi izleyen olayları gözler: «İmparatorlar, vasileri olan, ama gene de aralarında açıkça olmayan, silahlı da olmayan, gizli yapılan ve hiçbir tür hileyi, düzeni, kurnazlığı kullanmaktan geri durmayan sürekli bir savaş yapan, insanlar tarafından yönetiliyorlardı.» (1)

Stilikon, Dalmaçya ve Pannonia (2) ile yetinmeyi

1 Eunape. frag. 62, 63

2 Pannonia: Tuna ile Illirya arası.

istemiyor. Batı İmparatorluğuna bütün İllirya eyaletini elde edip katma peşinde koşuyordu. Arkadius'un vasileri, Kuzey Afrika'da Batı hükûmetine karşı entrikalar çeviriyorlardı. İşler öyle bir noktaya geldi ki, Doğu ile Batı arasındaki bütün ticaret değişimleri kesildi; iki imparatorluk arasındaki ticaret alışverişi ancak 408 yılında yeniden başlayacaktı. Bu düşmanlık dışarda, ardı arası kesilmeyen barbar akınlarına karşı savaşımları ve içerde kölelerin ve ortakçı-yarıcı çiftçilerin ayaklanma hareketlerinin bastırılmasını tehlikeye sokuyordu.

Kölelerin ve ortakçı-yarıcı çiftçilerin baş kaldırmaları, ayaklanmaları, gerçekten, Théodosius tarafından IV. yüzyıl sonuna doğru boğulmuş, bastırılmış görünüyordu; ama her tür mezhep sapkınlıklarının ve sapkın düşüncelerin hızla gelişmelerinin gösterdiği gibi, her an yeniden patlak verebilirlerdi.

Théodosius'un birçok Goth'u askeri birlik komutanlıklarına atamış ve böylece bunlara Devlet yönetiminde üstünlük, ağır basma yolunu açmış bulunması olayının karmaşık bir duruma getirdiği barbar tehlikesi de, daha az korkutucu görünmüyordu.

Arkadius'un vasisi Rufin, bu durumda Stilikon'un kışkırtmasıyla hareket etmiş bulunan, Doğu ordusunun birinci adamı Goth Gainas'ın emriyle vurulmuş olduğu için bir yıl boyunca hükûmeti yönetememişti.

Çevresinin oyuncağı olan imparator Arkadius, sivil iktidarın dizginlerini harem ağası hadım Eutrope'un eline bırakacaktı. Silahlı kuvvetler, Gainas'ın elinde bulunuyordu. O ve Stilikon, geçici olarak komuta araçlarını ellerinde bulundurmakla yetiniyorlardı, ama barbar askeri birliklerinin öteki başları, kesin önlemlere geçme zamanını geldi sayıyorlardı.

Vizigotların başlarından biri, Alarik, Théodosius ile birlikte bulunduğu İtalya dönüşü, onun ölümü üzerine, Arkadius'un danışmanlarının imparatorluk sınırları içinde yerleşmiş bulunan ücretli asker barbarlara (fédérés) borçlarını ödemeyi kabul etmedikleri bahanesi ile bir ayaklanma körükledi. Bugünkü Yugoslavya ve Bulgaristanı kaplayan Mésie Vizigotlarıyla Trakya Vizigotları hep ona katıldılar. Bizans askeri birlikleri İtalya'dan

daha dönmemişlerdi. Alarik, Balkan yarımadasını Tuna'dan Konstantinopolise ve Konstantinopolis'ten Yunanistan'ın en kuytu köşelerine kadar, tedirgin edilmeden talan edebildi. Stilikon, İtalya dönüşü, Alarik'in askerlerini Yunanistan'da iki kez yok etme olanağını buldu. Ama, tersine, onu, topladığı bütün ganimetlerle Kuzeye doğru, Epir'e dinginlikle çekilmeye bıraktı. Bu olaylarla çağdaş olan kaynaklar, Stilikon'un bu tutumunu, onun, Alarik'le el birliği ederek Illirya eyaletini Batı İmparatorluğuna bağlamak istediği yönünde yorumladılar. Alarik, yaptığı talanlar karşılığında, Doğu İmparatorluğundan, ordunun başı orununu ve büyük para yardımı aldı. Vizigotlar, İmparatorluğun en zengin eyaletlerinden biri olan Illirya'da, yerleşik ücretli askerler niteliğiyle yerleştirildiler. Büyük buğday yedekleri, ambarlar, saldırı ve savunma araçları, ellerine geçti.

Eutrope, Gothları İtalya yakınlarında yerleştirip silahlandırırken, onları, bilerek, Batı İmparatorluğunu ele geçirmeye itiyordu.

Bununla birlikte, Balkanların talan edilmesini hoş gören bu politika, Konstantinopolis'e protestolar ve kızgınlıklar yönelmesine neden oldu. 397-398 yıllarında Arkadius'a Ptolémaide Piskoposu Synesius tarafından verilen ya da okunan bir nota, günümüze dek gelmiştir.

Synesius, Arkadius'a söz yönelterek, düşüncelerini şöyle açıklıyor: «Bir Devletin savunulması için yapılan savaş, yabancı askerler tarafından başarıyla yürütülemezdir. Yurt savunmasını yapacak olanları, kendi kırlarınızdan ya da kendi kentlerinizden alınız. Orada, savaşçıların, içinde doğmuş, büyümüş ve yetişmiş oldukları kurulu düzenin ve yasaların etkili ve geçerli bir güvencesini bulacaksınız. Yurdumuzun savunmasını bıraktığınız, bize yabancı olan insanların savunmasız topluluğa egemen olmak isteyebilecekleri gerçeğinde zorlu bir tehlike görmüyor musunuz? Öyleyse, kendi öz alaylarınızı çoğaltmaya çalışın. Bu, düşman istilâsına karşı savaş başarı ile göğüsleyecek olan halkı yüreklendirecektir.» (1). Ama Synesius'un bol bol öğüt vermesi, askeri şef-

1 Synesius, «Peri Basiléias» Patrolog. grece. t. LXVI, pp. 1090-1091.

lerin ve bir Goth koruma birliğinin sardığı, Arkadius'un bu öğütlere uymasından, bunları izlemesinden daha kolaydı. Bununla birlikte durum, doğal değildi ve uzun süremezdi. Goth'ların kendilerine fazla güvenmeleri ve kendilerine fazla önem vermeleri, kendilerini bir şey sanmaları, soygunları boyuna artıyordu. Aynı zamanda, yalnız soylular arasında değil, Goth'lardan arı ırklı sapkın mezhepliler oldukları için olduğu kadar yağmacı ve soyguncu oldukları için de tiksinen, Konstantinopolis halkı arasında da kızgınlık arttı. 399 yılında, Gainas'ın bir hemşiresi, Küçük Asya'da (Phrygi'de-Friky'a'da) yerleşmiş bulunan Goth'ların başı Trigibild, baş kaldırmıştı; emri altındaki askeri birliklerin gözden geçirilmesini bahane ederek, Friky'a'yı talan etti. Trigibild'in baş kaldırması, 378 yılında Balkanlarda Vizigotların ayaklanmasında olduğu gibi, köleler tarafından desteklendi. Friky'a'da Goth asıllı çok sayıda köle de vardı. Trigibild, Friky'a'dan güneydeki Pisidie, Lycaonie, Pamphylie'ye girdi. Bu sonuncusunda büyük toprak sahipleri, direnmeyi örgütleyip düzenlemeyi ve Goth'ları bir yenilgiye uğratmayı başardılar. Trigibild imparatorluk ordusunun yüksek başı Gainas'tan yardım bulmuş olmasaydı, ayaklanma hızla yenilmiş olacaktı. Gainas'ın rolü bununla da sınırlı kalmadı. İmparatorluk naibi hadım haremağası Eutrope'un görevinden uzaklaştırılıp idam edilmesini, bu koşul yerine getirildikten sonra da, Goth'lara düşman olan kesimin, başta Eyalet Genel Valisi Aurélien, kendisine teslim edilmesini, bunlar yapılmazsa Konstantinopolis'in zorla alınacağı tehdidi altında, istiyordu. Arkadius, kendini, bu isteklerin hepsini kabul etmek zorunda buldu; Goth'ların baskısına karşı olanların en ünlüleri, uzaklaştırıldı, sürüldü. Gainas, Goth'larının başında, Konstantinopolis'e girdi.

Doğu İmparatorluğu, Batı İmparatorluğundan bile önce barbarlara yem olmuş gibi görünüyordu. Ama burada durumu, Konstantinopolis'in bucakları ve halk toplulukları kurtardı.

378 yılındaki Edirne felâketi öncesinden başlayarak, surların yetersizliğini hesaba katan başkent halkı, Goth tehlikesini savuşturmak için, silâh isterdi. Şimdi, impa-

ratorluk yönetimi, halkın elbirliği ile yardımına kendi baş vuracaktı. 400 yılının 12 temmuzunda, Gainas, askerlerinin bir kesimiyle surların dışında iken, halkla kentte kalmış bulunan Goth'lar arasında savaş başladı. Halk, eline ne geçtiyse onu silâh edinerek, kentin içindeki Goth'lara saldırdı; kentin kapıları kapatıldı. Gainas ve yanındakiler içeri giremediler. Ötekilerden ayrı bırakılan Goth müfrezeleri başkent'in çeşitli semtlerinde, mahallelerinde ortadan kaldırıldı. Böylece, bunlardan yedi bin kişi yok edildi.

Gainas bu olayların ardından açık savaş ilân etti ise de, İmparatorluk saflarında Goth'ların bir kesiminin alıkonulması başarıldı. Gainas yenildi ve öldürüldü. 400 yılının olayları, Trakya'da yeni bir köleler ve ortakçı-yarıcı çiftçiler ayaklanması yarattı. Gainas'ı yenen Fravitta'nın bunu yenip boyun eğdirmeyi başarabilmesi için düzenli asker gönderilmesi gerekti.

Doğu İmparatorluğu, V.yüzyılın sınırında, iki sorununu, dışarda barbar saldırılarını bir süre için püskürtmeyi, içerde kölelerin ve ortakçı-yarıcı çiftçilerin ayaklanma hareketlerini yenmeyi, kendi yararına işte böyle çözmeyi başardı.

Hükûmet, bundan, gerekli dersi çıkaracak ve, uzun bir zaman için, iyi eğitilmiş yerli bir orduyu ayakta tutacak ve orduyu imparatorluk sınırları içinde yerleşmiş ücretli barbar askerlerle tamamlamak zorunluluğundan kurtulmuş durumda bulunamayacak olmakla birlikte, gene de Théodosius'un deneyimini yinelemekten bundan böyle sakınacaktı.

400 yılı olayları içinde topluluğun oynadığı etken rol nedeniyle, halk topluluklarının, hükûmetten yarı askerî kuruluşları meydana getirmek hakkını elde etmiş olmaları olasılığı vardır.

Alarik'le Vizigotlarının 401 yılı ilkbaharından başlayarak 409 yılında İtalya'ya gitmek için Balkanları kesin olarak bırakıp gidecek ölçüde Batı tarafından çekilmeleri olayı, kuşku yok ki, Doğu İmparatorluğunun dış durumunun iyileşmesine yabancı değildir.

Arkadius, böylece, yaşamının son yedi yılını öncekilere göre dinginlik içinde geçirebildi. Aslında çok göre-

celi, çünkü, Küçük Asya'nın güney kıyılarında, Doğu'da Kilikya ile Batıda Pamphylie arasında yaşayan, Grek kültürünün pek giremediği savaşçı bir kabile olan Isoryalıların ayaklanması 403 yılına rastlar. İsoryalı silâhlı topluluklar Güney'de Suriye'ye, Batıda Kapadokya'ya (Cappadoce) girerler ve Karadenize kadar da ulaşırlar.

Başkentin kendisi de, 403-404 yıllarında, taht ile Konstantinopolis Piskoposu, papazlığın bozulmasına ve ahlâk düşüklüğüne karşı geç kalmış ve yararsız bir savaşıma girişmiş bulunan, parlak konuşmacı ve çilekeş Jan Hrisostomos (Jean Chrysostome) arasında beklenmedik bir çatışmaya sahne oldu.

Alelacele toplanan bir din bilginleri kurulu (concile), Jean'ı kınadı, görevlerinden uzaklaştırdı, sonra da sürdürdü.

Kilisede temizlik girişimi, başarısızlığa uğramıştı. Layik güçlerle din adamları, din güçleri arasındaki ilk çatışma da layik güçlerin çok açık seçik üstünlüğüyle sona erdi.

Zayıf, durgun etkisiz Arkadius, 408 yılında, 31 yaşında öldü; eşi, ondan önce ölmüştü. Genç İkinci Théodosius, yedi yaşında tahta çıktı. Roma tarihi küçük bir ardıl'ın babasının tahtına iç dirliği içinde geçip oturabildiğine, kuşku yok, hiç tanık olmamıştır. Bununla birlikte Théodosius, bunun için gerekli olan nitelikleri büyüdüğünde de göstermeden, güzel el yazması kopyalarına bütün vaktini vererek ve bu yüzden uyruklarının ona taktığı «Kaligraf» adını hak ederek, o tahtta 42 yıl oturdu. Ama IV. yüzyıl sonundaki olaylardan çok ürkmüş, birleşme zorunluluğunu anlamış bulunan yüksek görevliler, Arkadius zamanında olsun onun oğlunun yaş küçüklüğünde Genel Vali Anthémios'un iktidarı kullandığı zamanda olsun, hükûmetin dizginlerini sıkı sıkıya ellerinde tutuyorlardı.

Bu dönemde Perslerle bir dereceye kadar elverişli bir antlaşmaya varıldı; Valens'in ölümünden bu yana, demek beşer yıllık sekiz dönem, yani kırk yıldır Roma askerlerinin görünmediği Tuna ırmağı üzerinde bir filotilla donatıldı ve Hun akınlarına karşı bu çizgi üzerinde bir engel dikildi.

Konstantinopolis'in Mısır'ın buğdayı ile sürekli beslenmesi sağlandı.

Gotların bırakıp gittiği Balkan Yarımadasının yakılıp yıkılmış kuzey-batı bölgelerinde kentlerin çevresine duvarlar, kale bedenleri, toprak tabyalar ve tahkimat yapılmak için acele önlemler alınarak biraz düzen getirildi. Konstantinopolis'in kendisi de 413 yılında yeni bir sur duvarıyla korundu.

Hükûmet, 415 yılında, kendini, Doğu eyaletindeki iller topluluklarına, 40 yıldan beri birikmiş bulunan vergi borçlarında genel bir erteleme ve indirim yapan bir buyrultu çıkarıp yayınlamak zorunda gördü.

Ama bununla aynı zamanda, aynı 415 yılında, 397 yılından önce kurulmuş bulunan, soylu koruyucu kişi (patron) ile onun koruyuculuğu altındaki halk arasındaki ilişkileri (les relations patronales) yasa haline getirdi; korunulmakta olan kimselerin kendilerini koruyan soylu kişiye bağlılığını, koruyucu soylu kişinin haklarını, ayrıca onun kendi ortakçı-yarıcı çiftçilerinin vergi yükümlülüklerinden sorumluluğunu yasayla düzenledi (1). Bununla, böylece, mal mülk sahiplerinin gücünü, kudretini, yasallaştırmakla, ortakçı-yarıcı çiftçilerin büyük toprak sahipleri karşısında düştükleri bağımlılığı pekiştiriyordu.

414 yılında Theodosius'un ablası Pülşeri (Pulchérie), İmparatorluğun dizginlerini ele geçirir, Anthémios, yerini, 405 yılından önceki öncülü olan Aurélien'e bırakır. Hükûmetin çalışmaları, bundan böyle, belirgin bir dinsel eğilime bürünür.

Pülşerinin etkisi altında, saray, bir manastıra dönüşür. Gün, zebur surelerinin makamla okunmasıyla, İncil okunmakla başlar; Kilise'nin buyurduğu bütün ayinler, bütün dualar noktası noktasına yapılır. Hükûmet çalışmaları, bu eğilime uygun olarak, hoşgörü yokluğunun, bağımlılığın, din bakımından kıyıcılık ve eziyetlerin belirgin olduğu ayırt edici bir nitelik edindi. 416 yılında Hristiyan olmayanlar, kamu görevlerine getirilmek hak-

1 Cod. Theod., XI, 24, 6.

kından yoksun bırakılırlar; özellikle illere vali olamazlar artık.

418 yılında kamu görevleri, Doğu'da çok sayıda bulunan, Yahudilere yasaklanır; sivil ve asker görev almış bulunanlar, kadrolardan çıkarılır; onlara, belediye meclisi üyeliği hakkına sahip bir asıldan geliyorsa, belediye meclislerinin gideri ve zahmeti çok işlerinden başkasında artık pek göz yumulmaz.

Çileli bir yaşam süren ve resmî Kilise ile savaşımı sürdüren «montanist» Hristiyanlara karşı kıyım ve eziyetler de yoğunlaştırılır.

Ama papazlar sınıfının temsilcileri, hoşgörü yokluğu ve din bağınazlığında, hükûmeti aşıyorlardı.

Mısırlı kilise adamları, antik çağ edebiyat ve sanat hazinelerini yıkıp yok ederek dünya uygarlığına onarılmaz bir zarar vermekle, özellikle kendilerini gösterdiler, sivrildiler. Daha 381 yılında Piskopos Théophile'in kışkırtmasıyla, ünlü Serapis tapınağını, içindeki baha biçilmez kitaplıklarıyla birlikte, ateşe vermişlerdi. Théophile'in yeğeni, 412 yılında İskenderiye Patriği seçilen, başarıları nedeniyle göklere çıkarılan Siril (Cyrille), taşkın bağınazlığıyla sivrilip kendini gösterdi. Siril, papaya karşı olan sapkın «novatien»lere belâ olmakla başladı, onların küçük kiliselerini kapadı, mallarını zorla ellerinden aldı. Sonra korkunç bir Yahudi kıyımı tertiplede, oysa, Yahudiler Batlamius'dan (Ptolémée'den) başlayarak, İskenderiye topluluğunun önemli bir kesimini oluşturuyorlar ve yerel bir özerklikten yararlanıyorlardı. Siril, Yahudi düşmanı göstericilerin başına geçti, onları, yıkıp yerle bir ettiği Yahudi tapınaklarına yöneltti, bütün Yahudileri kentten sürdü, mallarını yağma ettirdi (1). Mısır Eyalet Valisi Oreste, Siril'i, bir zamansız eylemle kente ve kamu hazinesine zarar verilmiş olduğu üzerinde ısrarla durarak, Konstantinopolis'e boş yere şikâyet etti. Siril'in yaptıkları cezasız kaldı. Manastır keşişlerinin ve kilise adamlarının bağınazlıkları, taşkınlıklarını sürdürebilirdi. O zamanlar İskenderiye'de, bilgisi ve güzelliğiyle bütün Do-

1 «Socrates Historia ecclesiastica», Patr. graec., V, 67, 7, 13.

ğ'u'da tanınmış, Hypatie yaşardı. Parlak bir matematikçi olan babasından, öğretme sanatı yetenekleri, kızı Hypatie'ye kalmıştı. O da gençlere matematik ve felsefe öğretirdi. Öğrencileri arasında, gelecekteki Sirenaika (Cyrène) Patriği Synesius gibi Hristiyanlar da vardı. O zamanlar puta taparlık denilen ve kâfirlik sayılan helezme bağı kaldığı için, Hypatie'yi, ne bilgisi, ne erişmiş bulunduğu genel saygı, ne de hatta Mısır Valisinin koruması keşişlerin bağnazlığından kurtaramadı. 415 yılı martında bir keşişler derintisi ona yolda saldırdı, ana kiliseye götürdü, orada öldürdü, cesedini işkence yerine kadar yollarda sürükledi ve orada yaktı.

Dinine sıkıca bağı tarihçiler, İkinci Théodosius'un ablası ve vasisini övüp ululuyorlarsa da, puta tapar tarihçi Eunape, Pülşeri'nin naipliği zamanında görevlilerin para ile elde edilebilir olması ve apaçık adaletsizliğin sürüp gitmesi üzerine çok ağır bir yargıya varır. (1) Kamu görevleri, utanmadan, sıkılmadan, açık artırmaya konulurdu. Taşradaki il valilikleri görevleri, bu illerin verimine bağı olarak düzenlenmiş bir narh karşılığında elde edilirdi. Hükümetin kendisine emanet edeceği il'in zararına kendi verdiğini çıkarmak umuduyla, öteki katılanlardan daha çok yeren, atanırdı. Taşra illerinde oturanların, hükümeti, zaman zaman, bu valileri zorla para almakla suçlandığını ve yalnız yağma sonucu edilenleri değil onların kendi öz mallarını da zor alımına uğrattığını görmek gibi zayıf bir avunmadan başka bir şeyleri yoktu.

Hükümet, din bakımından o kadar bağnaz olduğu halde, puta taparlığın son sığınağı olan, Atina Okulu'nu kapatmayı göze alamıyordu. Ama ona karşı ağırlık olmak üzere, Konstantinopolis'de, 425 yılında, Hristiyan yönetimi altında yeni bir yüksek okul kurdu; bunun, on Latince öğreten dil bilgici, on Yunanca öğreten dil bilgici üç Lâtince okutmanı, beş Yunanca öğreten dil bilgici. üç Latince okutmanı, beş Yunanca okutmanı ile bunlara sonradan katılan 2 hukukçu ile bir filozof olmak üzere otuz bir kürsüsü vardı. Okul, kentin valisinin yet-

1 Eunap. fragm., 87.

kisi altında bulunduğu için, öğretim personeli, Senato tarafından atanırdı.

Hükûmetin durumunu pekiştirmek ve töreleri derleyerek büyük toprak sahipleri iktidarını kurmak için, 438 yılında, Birinci Konstantinos'dan Théodosius'a kadar Hristiyan imparatorlarının buyrultularını toplayan, Théodosius Yasalar Derlemesi yayınlandı; Batı İmparatorluğuna olduğu gibi Doğu İmparatorluğuna da girdi; ama barbar krallıkların yasaları üzerinde de büyük bir etki yaptı.

İkinci Théodosius'un hükûmeti, onları birbirine biçimsel bakımdan bağlayan bağların varlıklarını halâ sürdürdükleri, Batı İmparatorluğunun, tanık olduğu çöküşüne elbet kayıtsız kalamazdı. Aralarındaki bozukluk, dargınlık, Stilikon'un ölümünden sonra sürmemiştir. Onun idam edilmesi ve Batı'da Roma partisinin kazanması, iki imparatorluk arasındaki ilişkilerin kökten iyileşmesi sonucunu getirmişti. Doğu hükûmeti birçok kez, Batı'nın «yasal» hükûmetinin yardımına gelmeye bile kalkışmıştı, ama bütün bu girişimler önemli hiçbir sonuç vermemişti.

409 yılında Alarik ile onun Vizigotları İtalya'nın büyük bir kesimine egemen oldukları ve Roma'da onun yarattığı Attale imparator ilân edildiği zaman, «yasal» imparator Honorius, son anda Ravena'ya (Ravenne'e) garnizonu pekiştirmek üzere bir filo ve askeri birlikle gönderilerek, kurtarılmıştı. Honorius'un 425 yılında ölümünden sonra, Doğu İmparatorluğu, Batı tahtının yasal kalıtçısı, Honorius'un kız kardeşi Placid'in (Placide'in) oğlu Valentinien'i destekledi. Batı'da iktidarı hile, düzen ve zorla ele geçiren patrik sekreteri Jean, Ravena'ya karadan ve denizden çabucak ulaştırılan, ordunun başı Ardarius ile oğlu Aspar'ın komutası altındaki, Doğu İmparatorluğu orduları tarafından yenildi ve öldürüldü.

431 yılında Vandallar, İtalya'nın buğday ambarı, Afrika'yı ele geçirdiklerinde, Théodosius oraya, Batı hükûmetinin isteği üzerine, aynı Aspar'ın komutası altında bir ordu yolladı; ama bu kez Doğu ve Batı Roma orduları ağır bir yenilgiye uğradılar. 433 yılında Vandalların başı, Gensérik, Afrika'nın başkenti Kartaca'yı ele geçir-

meyi başardı; Kartaca, korkunç bir biçimde altüst edildi, yağma edildi ve kılıçtan geçirildi. Afrika soylularından ve Afrika papazlarından yeni bir sığınanlar (mülteci) dalgası, yardım dilenerek, Doğu'ya yayıldı. Doğu İmparatorluğu, yok olmak üzere bulunan, Batı Roma yararına daha yılmaz bir müdahaleye sürüklendi. Çok büyük bir filo donatıldı, Sicilya'ya önemli takviye yollandı. Bu girişimin ertesi günü olmadı: Hun'ların başı Atilla, tam da Doğu İmparatorluğunun Tuna eyaletlerini ele geçirdi. Théodosius, askerî birliklerini, hemen, kendi öz sınırlarını savunmak için geri çağırdı ve Genserik ile acele barış anlaşmasına vardı (442). Böylece, Afrika, Vandalların elinde kaldı.

Gerilerini güvence altında bulundurmak, Doğu İmparatorluğu için büyük bir talih eseri oldu. İç uyuşmazlıkların zayıflattığı Sasani İran Krallığı ile yürürlükte olan barış, 420-422 yıllarında kısa ve önemsiz birkaç sınır çatışması dışında, bütün V. yüzyıl boyunca hiç bozulmadı.

Batı İmparatorluğuna yardım girişimlerinin başarısızlığa uğraması, İkinci Théodosius hükûmetinin elinde, savaşta yeteri kadar pişmiş asker olmadığını gösteriyor. Ünlü Hun şefi Atilla'ya karşı savaşın acıklı sonucu, bunun başka bir kanıtıdır.

Théodosius'un saltanatının başlangıcında, Bizans silâhlı kuvvetleri, Hunların baskısını durdurmayı başarmışlardı. Böylece, 412 yılında, Anthémios, Hunların saldırısını geri püskürtmeyi ve onları orta nicelikte bir haraçla yetinmeye zorlamayı başarmıştı. Korkunç Atilla, Hunların Han'ı olunca, bir tür kabileler federasyonunun başına geçince, durum değişikliğe uğradı. Bu federasyona Hunlardan başka, güney Daçya'nın dağlık bölgelerinde yaşayan Gépides'ler, Ostrogot'lar, Tisia yörelerinde yerleşmiş bulunan Rugues'lar, Skires'ler, Turcilingues'ler, Suév'ler, Alanlar giriyordu. Atilla'ya bağlı kabileler arasında, kuşku yok, hayli Slavlar da vardı; çünkü, VI. yüzyılın başına doğru, Slavlar, Tuna'nın sol yakasında artık sağlam yerleşmiş, oturmuşlardı; bu yerlerde görünmeleri ise önceki bir döneme uzansa gerektir. Atilla, hakanlığının ilk yıllarında, başlıca Karadeniz havzasında,

askeri girişimlerle, özellikle Siskozyen («Ciscausien») bozkırlarında Akatsires'lere boyun eğdirmekle uğraştı. 441 yılından başlayarak, imparatorluk ordularının Vandallarla uğraşmasından yararlanıp, Doğu İmparatorluğu topraklarına saldırır.

Bunlar, sınırdaki berkitilmiş yerleri, Viminakum'u, Singidunum'u (Belgrad) ellerine geçirirler. Margum kenti Hunlara teslim eden patriğin ihanetiyle düşer. Naissus'un (Niş), koç boynuzlarıyla yıktıkları, duvarları altında görülen Hunlar, stratejik bakımdan önemli olan bu kenti de yıkıp yerle bir ederler. Atilla, Konstantinopolis'e saldırmaya karar veremez, duraksar, ama Arkadiopolis'e ve Philippopolis'e (Filibe) saldırır. Yalnız Aşşema kalesi yiğitçe ve inatçı bir direnişle ün kazanır. İkinci Théodosius, Sicilya'daki askeri birliklerini acele geri çağırarak ve Afrika'yı Vandalların ellerine bırakarak Gensérik'le barışa varmak (442) zorunda kalır. Ama Doğu İmparatorluğunun acele Balkanlara getirilen birlikleri, Hunlar tarafından, Trakya'da, Kersonèse'de (Kırım'da) yenildiler. İkinci Théodosius hükümeti, barışı çok pahalı koşullarla satın almaya karar verir: 4000 libre altının hemen ödenmesi, kaçakları teslim etmek yükümlülüğü ve yılda 2.100 libre haraç ödemek. Ama tayin edici etken, daha da ağır tehlikeli bir durumda olan Batı İmparatorluğunun yardımına, Atilla'nın saldırısı nedeniyle, koşmak olanaksızlığıdır. Batı İmparatorluğu tek başına Gensérik'in hakkından gelemeyecek kadar zayıf düşmüş olduğundan, Afrika, Roma'nın bu buğday ambarrı, yitirilmiş ve deniz, Vandalların egemenliğine geçmiştir.

Atilla'nın Doğu İmparatorluğuna değgin politikasında izlediği yakın amaçlar, aşağı yukarı şöyle özetlenebilir: onu, sürekli zorbalıklar, haraçlar ve yakıp yıkmalarla, görünmeyen bir aşağılık durumda tutmak ve saf değiştirenleri, kaçakları teslim etme yükümlülüğünü zorla yerine getirterek ordusunu ücretli askerlerle tamamlama esas kaynağından yoksun bırakmak. Ama İllirya ile Trakya, ancak üç yıllık bir soluk alacak zaman bulabildiler. 447 yılında, Hunlar, Doğu İmparatorluğunu yeniden salgın altına alırlar. Bu kez, önceki akından az za-

rar görmüş bulunan, bugünkü Yugoslavya ve Bulgaristan (Bas-Mésie) ile İskitler ülkesi (Scythe) eyaletlerini yağma edip ahalisini kılıçtan geçirirler. Çağdaşlar, o günlerin tanıkları, Hunların bu salgın akınlarından yüz kadar kentin acı çektiğini anlatırlar. İmparatorluk ordusu, Utus kıyılarında ağır bir yenilgiye uğrar. 448 yılında yeni bir barış antlaşması imzalanır, buna göre, İmparatorluk, daha önceki bağlantı ve yükümlülüklerinin üstüne, Singidunum (Belgrad) ile Novae arasında beş günlük yürüyüşle aşılabilecek bir yeri boş bırakmak borcu altına girer. Yıkık haldeki Naissus (Niş), sınırı belirler. Bu durum, besbelli idi ki, bomboş büyük alanlardaki göçebe Hunların gereksinimlerini gidermeli, doyurmalıydı. Ama Atilla'nın istemleri ve zorbalıkları, kazandığı zaferlerle, artar. Atilla'nın elçisi Edéko, Konstantinopolis'e vardığında, başka istekleriyle birlikte, Singidum ile Novae arasındaki toprakların kesin olarak Hunlara bırakılmasını da istedi. İmparatorluk hükümeti, Atilla'nın artan isteklerinden ve zorbalıklarından kesin olarak kurtulmak için, Edéko'ya, Atilla'nın öldürülmesini düzenlemesini büyük bir para karşılığında önerdi. Suikast tertibini kolaylaştırmak için, Atilla'ya senatör Maksimin'in yönetiminde bir elçilik kurulu gönderildi. Ama tasarlanan girişimden hiçbir şey çıkmadı. Atilla, Konstantinopolis hükümetinin tasarılarını sezip önledi (1); bu, İmparatorun gururunun yeniden kırılmasına, yeni vazgeçmelere mal oldu. Maksimin'in sekreteri Priskus, sonraki kuşaklara, elçilik kurulunun 448 yılında Atilla'nın yanında kaldığı zamana değgin ayrıntılı bir anlatımı bıraktı; bu, V. yüzyılda Avrupa Hunlarını incelemek için birinci elden bir kaynak olan Konstantin Porfirojenet'in (Constantin Porphyrogénète'in) derlemesinde korunmuş bulunuyor.

Atilla'nın salgın akınlarıyla aynı zamanda, Doğu İmparatorluğunun hükümeti ve topluluğu, din adamları sorunları ile karşılaşacaktı.

Belirtildiği gibi, III. ve IV. yüzyıllarda platoncu felsefenin yardımıyla değişikliğe uğratılmış bulu-

1 Bunu Atilla'ya Edeko söylemişti.

nan, Hristiyan öğretisi Suriyelilere ve Hristiyan Mısırlılara, hem de yalnız yığınlar değil, helenizm izleri taşıyan en ileri unsurlara da, anlaşılmasa da, kadar yabancı da geliyordu. Platon'un felsefesi, helenistik izler taşıyan bu unsurlarda bile iyi sonuç ve başarı sağlayamamıştı. Bunlar, Aristo'nun felsefesini üstün tutarlardı ve bu yüzden de teslisi (trinité) kabul edemezlerdi.

430-440 yıllarında, Suriye'de yeni bir eğilim kendini gösterdi; bu, Aristo'nun öğretilerine dayanarak, Resmi Ortodoksluğa karşı mücadele ediyordu. Merkezi Antakya'daki (Antioche) ilâhiyat okulunda, sonra da Urfa'daki (Edesse) ilâhiyat okulunda bulunuyordu. Baş, Konstantinopolis patriği Nestorius olan bu doğu «sapkın» mezhebinden olan sapkın düşünceliler, insan tabiatının İsa'dan bağımsız, ayrı olduğunu ileri sürüyorlar ve Meryem'e Tanrının annesi (1) değil, «İsa'nın Annesi» diyorlardı. Arianizme (2) yakın olan bu akılcı eğilim, yalnız Helenleşmiş din adamlarında değil, Suriyeli tacirlerde de büyük bir başarı kazandı.

431 yılında, Efes din bilginleri kurulunda (Concile) daha önce adı geçmiş olan İskenderiye Patriği Siril, Patrik Nestorius'un görevinden uzaklaştırılmasını ve aforoz edilmesini sağladı. İmparator ve saray, başlangıçta, Nestorius'u desteklemek eğilimindeydiler; ama Siril, becerikli ve hiçbir kaygı tanımayan vicdansız bir entrikacı olduğunu ortaya koydu, doğruladı. Birçok keşişi Nestorius'a karşı ayağa kaldırdı, İmparatorluk sarayı önünde gürültülü patırtılı gösteriler yaptırdı. İskenderiye Kilisesinin akıllara durgunluk veren, dillere destan olmuş zenginliklerini elinde bulunduran (Siril), sarayda sözü geçen hadım harem ağalarını satın almakta güçlük çekmedi. Nestorius yargılandı, hüküm giydi, görevinden alındı ve Mısır'a sürüldü. Ondan olanlardan Suriye'de kalanlara eziyet edildi, baskılar yapıldı. Ne var ki, egemen Kilise, din adamlarının ancak bir kesimine ve kimi Suriyeli tacirlere dayanan Nestorianisme'i kolayca yenip

1 Tanrının Annesi - (Théotokos) Yunancası.

2 Arianizm: teslisteki üç şahsın aynı tözden olduğunu reddeden öğretisi.

çözmeyi başardıysa da, doğudaki ikinci mezhep sapkınlığı, İsa'nın varlığından insanlıkla tanrısal özün birleştiğini savunan «monofizit» düşünce sapkınlığı, ona, başka türlü, daha büyük bir tehlike getirdi.

Monofizitler, İsa'nın insan değil tanrı olduğunu, doğa'sının bir tek olduğunu ileri sürüyorlar ve resmi kilisenin öğrettiği gibi iki doğa olduğunu kabul etmiyorlardı. Mısır manastırları, monofizit öğretimin merkezi oldular. Putataparlık, kâfirlik diye damgaladığı Helenizme, Yunan-Roma dünyasına değgin her şeye karşı nestorianizmden daha bağnaz, daha hoşgörüsüz olduğunu gösterdi. Yaşamda sadece dinin, çetin bir keşiş ahlâkının üstün egemenliğinden yana olan O, layik bilgi ve çıkarlara karşı, debdebe ve şatafata karşı, hatta Katolik kilisesinin derin bilgisine karşı tartışmalara girişti.

Profesör Diakonov şöyle yazıyor:

«İki doğaya karşı savaşım, onların gözünde, layik çizgi taşıyan her şeyi, sömürücü, Yunan-Roma zenginleri nasıl yaşıyorlarsa onu, helenleşmiş yerli sömürücüler nasıl yaşıyorlarsa onu bağladıkları, şeytana karşı savaşımın simgesidir.» (1)

Suriye-Mısır Hristiyanları keşişlerine değgin çok sayıda yazın, monofizit, savı parlak bir biçimde yansıtır. Bu sav, İmparatorluğun doğu illerinde yaşayan ezilmiş insan yığınlarında büyük bir yankı, aryanizm'den çok daha güçlü çınlayan bir yankı buldu. Batı topluluklarında da candan bir yankı buldu ve doğu elementlerinin etkisinin artmaktan geri durmadığı başkente bile girdi. Mısır'da, Suriye'de, Mezopotamya'da ve Ermenistan'da monofizizm, resmi Kilisenin ayağını gittikçe daha çok kaydırıp uzaklaştırdı.

İskenderiye Patriği Dioskore ile Konstantinopolis Rum kilisesi Başpapazı Ötişes (Eutcyhès), monofizit hareketin başına geçtiler. Konstantinopolis Patriği Flavian, Ötişes'e, mezhep sapkınlığı nedeniyle, hüküm giydirmek için bir din bilginleri kurulu topladı; bu, Diaskor'un işe karışmasına ve 449 yılında, tarihe «Efes vurgunu» adıyla

1 Diaconov: Jean D'Ephèse et son oeuvre d'histoire religieuse.

geçen, Papa'nın başkanlığı altında bir piskoposlar kurulu toplanmasına yol açtı. Monofizit yan, başlarında Dioskore, baskı yaparak, Ötişes'in ve monofizitlerin doğru yolda (ortodox) olduklarının tanınmasını ve karşıtlarına hüküm giydirilmesini sağladı. Hüküm giyen ve sürgüne gönderilen Flavian, kurultayda uğradığı kötü işlerden ve eziyetlerden, yolda öldü. «Efes vurgunu»nun vardığı kararlar, Théodosius tarafından onaylandı. İskenderiye Patriği, Efes'teki başarısı sayesinde, doğu Roma'yı kendine bağlı bir piskoposluk yönetim dairesine dönüştürmek ve Devlet içinde birinci sıraya geçmek durumundaydı. Hiç değilse Mısır'da, Dioskor, kendini salt egemen buluyordu. İnsanları sürgüne gönderiyor, zenginlikleri zorla alıyor, kişisel koruyucularıyla adam öldürtüyordu. Yüce kişiler onun karşısında, ona karşı güçsüz olmakla kalmıyorlar, imparatoru bile bilmezden geliyorlardı. Şu meydan okuma, ona bağlanır: «Memleket, imparatorlardan çok, bana aittir.» (1)

Bununla birlikte, Konstantinopolis hükûmeti, Théodosius'un 450 yılında ölmesinden sonra, din politikasını kökten değiştirdi. İmparatorun iktidarı bıraktığı, Théodosius'un ablası, Pülşeri, yaşlı senatör Marsianus ile evlendi. onu böylece tahta geçirdi (450-457). Dioskor, yeni imparatorun düşmanı olduğundan, besbelli, tehlikedeydi. Ne olursa olsun, yeni hükûmet, kendine ilk görev olarak, Roma Papa'sının değerli iş birliğini sağlayarak, Mısır baş papazının egemenliğini sarsmayı aldı. Kadıköy'de, Papa'nın başkanlığında toplanan piskoposlar IV. kurultayında, Papanın delegeleriyle uyuşarak hareket eden imparator yüksek görevlileri, monofizizmin ve İskenderiye patriğinin kınanıp hüküm giymesini sağladılar. Dioskor, görevinden alındı ve sürgün edildi. Nestorius'tan yana olan Sir'den Théodore'te ile Urfa'dan Ibas'ın saygınlıkları, tersine, yeniden sağlandı, eski hakları geri verildi. Kurul, İsa'nın iki tabiatı olduğunun, bu iki tabiatın aynı tözden olduğunun, bu iki tözün «birbirine karışmadan, değişmeden, bölünmeden, tabiatlarının bu ayrımını birlik ortadan kaldırmadan» var olduğunun kabul edilme-

1 Jean Maspero: Histoire des Patriarches, p. 63

sini buyurdu. Kurul toplantısının ardından, sürgün ve hapisle cezalandırılan sapkın mezheplilere, başta monofizitlere, karşı bir dizi buyrultu yayımlandı.

Öte yandan monofizitler de, imana ihanet etmekle ve nestorianizme dönmekle suçlandıkları, Kadıköy piskoposlar kuruluna karşı harekete geçtiler. Bu kışkırtma, İmparatorluğun doğu eyaletlerinde, Mısır'da ve Mezopotamya'da uygun ortam buldu. Hristiyan Mısırlılar ve Suriyeliler arasında İmparatorluğa karşı gürültüsüz bir düşmanlık, uzun süreden beri, içten içe oluşup geliyordu. Monofizizm, monofizitlerin dinsiz olduğunu ilân ettikleri, ezici ve zorba hükümete karşı savaşım için Hristiyan Mısırlıların ve Suriyelilerin çevresinde toplastıkları sancak oldu.

Kurul kapanıp dağılır dağılmaz, Filistinde bir ayaklanma patlak verdi. Kudüs Piskoposu Juvenalius, Konstantinopolis'e sığınmaya çalışacaktı. Onun yerine, monofizit keşiş, Théodosius geçti; Kadıköy piskoposlar kurullundan yana olan piskoposları görevlerinden uzaklaştırdı, yerlerine başkalarını atadı. Hareket, bütün ülkeye yayıldı: kiliseler ve kamu yapıları ateşe verildi, ortodoks kiliseye bağlı kalan papazlar öldürüldü. Ayaklanmayı bastırmak için kuvvet kullanmak gerekti. Napoli yakınlarında askeri birlikler, aralarında başrolü keşişlerin oynadığı, isyancıları dağıttı.

Mısır'da durum, daha da kaygı vericiydi. Dioskor'un yerine atanan Protérius'un görünmesi, bütün topluluğun etken bir biçimde katıldığı, karışıklıklara yol açtı. Hükümet, ceza olsun diye, topluluğu ekmekten, sirk eğlencelerinden yoksun bıraktı, genel hamamları kapattı. Ama karışıklıklar, yine de, adamakıllı sürdü. Küçük İskenderiye garnizonu, ayaklananlar tarafından yıkılıp yok edildi. Takviye göndermek ve cezaları yerine getirmek, yenilerini koymak gerekti. Bu, topluluğun çoğunluğunun Protérius'u tanımamak istemekte ayak diremesini önlemedi.

Kadıköy piskoposlar kurulu, böylece, dinsel bir bölünme sonucunu verdi ve doğu illerinin ayrılmasının başlangıcının belirtisi oldu.

Marsianus, bucaklar ve halk toplulukları (dèmes)

konusunda da politikayı kökten değiştirdi. Théodosius hükümeti yeşilleri koruduysa, Marsianus mavilere dayandı. Yayımladığı bir buyrultuya göre, yeşil topluluklardan olanlar, asker, sivil ne olursa olsun, herhangi bir görevde bulunmak hakkından üç yıl boyunca yoksun bırakılmışlardı. Bu baskı önlemlerinin yeşillerin ne gibi eylemlerine neden olduğunu, kaynaklar, ne yazık bildirmiyorlar.

Marsianus, Théodosius'un saltanatının başlangıcında Anthémius'un temsil ettiği Senato partisine bağlıydı. Marsianus'un körü körüne aldığı önlemlerin (tedbirlerin) geri dönölmez niteliği, özellikle, yönetici sınıf yararına olan maliye politikasında ve vasilik tutumunda kendini gösterdi. Alt sınıfları ezen vergileri indirmek yerine, imparator, senatörleri, onları ezdiğini söylediği ağır vergilerden bağışık tuttu. Gene bu senatörlerin yararına, pratikte tüm anlamını yitirmiş ama ağır parasal yükümlölüklerle birlikte yürüyen, cumhuriyete kadar giden, yargıçlık yükünü hafifletti. Senatörler somut önlemlerden yararlanıyorlardı, ama Marsianus anayasasında öteki uyruklar yararına, beylik sözlerden ve illerdeki valilerin «güçlü kişilerin kudretine karşı yasanın iyi niyetli etkisini ve bozulmazlık, dürüstlük ruhunu karşı çıkarmaları» dileğinden başka bir şey bulamıyoruz.

Hunlarla ilgili olarak, Marsianus, yürekli bir önlem kararı verdi. Yıllık haracın ödenmesini reddetti. Atilla, Batı'yı ele geçirme büyük plânlarına dalmış olmasaydı, bu gözüpek eylem, İmparatorluğa pahalıya mal olabilirdi. Attila'nın Katalonya kırlarındaki yenilgisi (451), sonra da iki yıl sonra ölmesi, Hun'ların meydana getirdiği kabileler federasyonunu dağıttı ve Doğu İmparatorluğunu pek korkunç bir komşudan hiç beklenmedik bir biçimde kurtardı.

Théodosius hanedanı, Marsianus'un ölümüyle söndü sona erdi. Yeni imparatorun seçilmesi, orduya bırakıldı. Bu evrede ordunun başında, Senato Prensi ve Milis Komutanı, kendi yeminli askerlerine ve yerleşmiş ücretli asker Goth'lara dayanan, Alan asıllı Aspar bulunuyordu. Aspar'ın ailesi, üç kuşaktan beri, İmparatorlukta yüksek sivil ve askeri görevlerde bulunmuşlardı. Ama ne kendisi

ne de üç oğlu, Ari öldükleri için, imparatorlukta yüksek görev isteminde bulunamamışlardı. Aspar da kendine bağlı, Léon adında, denenmiş bir birlikte, halkın haklarını savunmakla görevli yargıçlık yapmış birinin seçilmesini sağladı (457-474). Batıda imparatorları kendi isteğine göre tahta çıkaran ya da indiren, ordunun başındaki, Risimer gibi, Doğuda devlet işlerini kendi buyruğu altında bulundurmaya niyetleniyordu.

Aspar, korunuğu, adamı olan Léon'un tahta çıkmasını sağlarken, ondan kendi oğullarından birini imparatorluğa kendi ardılı göstermesi için söz almıştı. Aspar'ın gücü, orduyu barbar kabileleriyle ya da askerleriyle birlikte kalan başlarıyla tamamlamaktan meydana gelen eski düzenin korunup sürdürüldüğünü açıkça gösterir. Aspar'ın kuvveti, barbar elemanın Doğu Roma ordusundaki üstün egemenliğini tanıtlar. Oysa, Batı İmparatorluğunda iktidarı ele geçirmiş bulunan barbar şeflerin eylemleri ve çalışmaları, Doğu İmparatorluğunda da kendi verdikleri örneğin izlenmesini, yinelenmesini isteklendiriyordu. Yüksek görevliler Aspar'a ya da Goth'lara boyun eymeye hiç heveslenmiyorlardı. Bundan sakınmak için, Aspar'a ve onun imparatorluk sınırları içinde yerleşmiş ücretli askerlerine (féderés) karşı bir karşı ağırlık olabilecek bir yerli orduyu, ne bahasına olursa olsun, meydana getirmek gerekliydi. Kendi de Aspar'ın vasilliğinden kurtulmak isteyen, buna çalışan, Léon'un hükûmeti İzoryalıları (Isauriens) Gothlara karşı çıkararak bu soruna bir çözüm buldu. İzoryalıların kültür düzeyi Goth'ların kültür düzeyinden ancak üstündü, ama İzoryalılar yerel bir yerli topluluğu temsil etmek üstünlüğüne sahiptiler ve İmparatorun uyrukları sayılıyorlardı. Léon, İzoryalıların savaşçılık niteliklerinden yararlanmaya karar verdi; bunlardan Doğu ordusu içinde birkaç birlik, bir de kendi kişisel korunması için, «excubiteurs» adını verdiği bir müfreze meydana getirdi; bir kahilenin «Zénon» adını verdiği başı olan Traskallissaeos'u da kendine damat edindi, ona «konsül» orununu verdi.

Doğu, 465 yılında, bir kez daha Batı'nın işlerine etken bir biçimde karışmaya kalkıştı. Roma Senatosu, Léon'a, kendisine bir imparator vermesi için başvurdu-

ğunda, Léon'un hükûmeti zengin bir Konstantinopl'lü olan Anthémios'u (1) uygun buldu. Anthémios'un çok büyük zenginliği, ona, bütün bir orduyu hazırlamak olanağını verdi; o, bununla İtalya'ya doğru yola çıktı. İki imparatorluğun birleşik kuvvetleriyle, Vandal'lara karşı yapılacak ortak bir seferin planları hazırlanmıştı. Kamu hazinesinin katılması, iş birliği sayesinde, hepsi en son teknik araç ve gereçlerle bezenmiş, 1113 tekneden meydana gelen büyük bir donanma donatılabildi; o çağ için, çağdaşların —kuşku yok abartarak— 100.000 kişilik hesapladıkları korkunç bir ordu toplandı. İmparatorun kardeşi, Basiliskos, savaş güçlerinin başına geçirildi (468).

Harekât, uygun belirtiler içinde başladı, ama son-daki başarısızlığın kökeninde, Bizanslı yorumculara göre, başkomutanın yetersizliği ya da ihaneti vardı. Basiliskos, hemen Kartaca'ya yüklenmek yerine, Vandalların kralı Gensérik'le konuşmalara girişti. Gensérik, uygun bir zaman seçerek ve bırakışmayı (mütarekeyi) bozarak, Merkür (Bon) burnunda demirlemiş bulunan imparatorluk filosuna bir baskın saldırısı yaptı ve onu yok etti, ortadan kaldırdı. Ordu, donanmanın başına gelenleri öğrenince, çekildi. Çok büyük paralara mal olmuş bulunan bir girişim, böylece, ünsüz, şansız, battı. Kamu hazinesi, bu iflastan kendini toplamakta güçlük çekti. Ama bu felâketin en ağır sonucu, Batı İmparatorluğunun uzun süreden beri içten içe, ağır ağır işletmekte bulunan, çöküşü ve batışı oldu. Doğu İmparatorunun korunluğu Anthémios, Roma'da, 472 yılında, Risimer'in emriyle öldürüldü. Filonun yitirilmesi ve seferin doğurduğu umutların yok olması Konstantinopolis'de Basiliskos'a karşı korkunç bir kızgınlık meydana getirmiş ve onu bir kiliseye sığınmaya çalışmak zorunda bırakmıştı.

Bu korkunç felâketi Aspar'ın entrikalarına ve direnmesine yüklüyorlardı. Aspar, barbar ve ari oldukları için, Vandallara uygun ve kayralı davranmış olmakla ve Basiliskos'a, başına geçirilmiş bulunduğu girişimi yıkıp yok

1 Yukarda adı geçen Anthémios genel valisinin torunu.

ederse tahta geçmesine yardım edeceğine söz vermiş olmakla suçlanıyordu.

Bizans'ın Vandallar'a karşı gönderdiği kuvvetlerin hesabı, tam bir yenilgiyle, kapanınca Konstantinopolis'de kuvvetler arasındaki orantı, Aspar'ın gittikçe daha çok zararına kuruluyordu. 471 yılında bunun son ve kesin bir hesaplaşması yapıldı. Léon, Aspar'la oğullarını saraya çekti; orada, imparatorun buyruğu üzerine, Aspar ile büyük oğlu Ardabarius öldürüldüler. Muhafız birliğindeki İzoryalı askerlerle Goth askerler arasında bu öldürmelerin ardından patlak veren çarpışma, İzoryalıların üstün gelmesiyle sona erdi.

Konstantinopolis, barbar tehlike ve tehdidinden kurtarılmıştı. Bu sorunu, Aspar'ın öc alıcıları diye ortaya çıkan, Ostrogot başlarının bulunduğu, Balkan yarımadası topraklarında çözmek, daha zordu.

Attila zamanında Hunlara bağlı, ve Gol (Gaule) seferini onunla birlikte yapmış bulunan Ostrogotlar, Hun kabileler federasyonu dağıldıktan sonra tam bağımsızlıklarına kavuştular; İmparator Marsianus'un da razı olmasıyla, imparatorluk sınırları içindeki Panonie'yi ele geçirip orada, ücretle askerlik yapacak federeler niteliğiyle yerleştiler. Bununla birlikte, bu kabilenin bir kısmı, kimi başka kabilelerin arta kalan kesimlerinin de katılmasıyla, Tuna ırmağını aştı ve imparatorluk sınırları içinde yerleşmiş, ücretli askerliğe bağlı, bağımsız bir topluluk meydana getirdi. Bunun başı, Aspar'a akrabalık bağlarıyla bağlı olan, Triarius'un oğlu Théodorikus'tu.

Aspar'a iyice söz verip bağlanmadan önce, Léon, başlarından Théodomir'in oğlu Théodorikus'u, rehine bulunduğu Konstantinopolis'den salıvererek, Pannonie Gothlarını kazanmaya kalkışmıştı ama bu, boşuna olmuştu.

Pannonie Goth'ları, 470 yılında Singidunum'u (Belgrad'ı) sonra, Güney'e doğru ilerleyerek, Naissus'u (Niş'i) aldılar ve burasını yağma edip halkını kılıçtan geçirdiler. Léon, sonunda, Basse-Messie'de (bugünkü Yugoslavya Bulgaristan) yerleşmelerine izin vererek, yüzlerine gülererek bunları yatıştırmayı başardı.

Triarius'un oğlu Théodorikus'a gelince, 473 yılında,

Aspar'ın kalıtının ve ordunun başı sanının kendisine verilmesini istedi. İsteklerinin kabul edilmemesi üzerine Trakya'yı talan etti ve Arkadioopolis kentini saldırıyla aldı. Léon ona İmparatorluğun en yüksek rütbesini vermek, büyük bir haraç ödemek ve kabilesine de Trakya'da konum yerleri ayırmak zorunda kaldı.

İmparatorluğun, V. yüzyılın 60 - 70'inci yıllarındaki iç durumu konusunda iyi bilgi edinebilmiş değiliz. Bununla beraber, Léon zamanının, hem layık hem de kiliseye ait büyük toprak mülklerinin sürekli gelişmesiyle ayırt edici nitelik kazandığına doğruluğu sağlam gözülle bakılabilir. Büyük yurtlukların, büyük dirliklerin sahipleri, ücretlerini kendi ceplerinden ödeyerek, İzor-yahlar ve silâhlı köleler arasından toplanmış, «bucellaires» adı verilen ve komşu toprakları ele geçirmek için kullandıkları yarı askeri birlikler meydana getiriyorlardı. Büyük yurtlukların, büyük dirliklerin sahipleri, aynı sonucu, zorlayıcı ekonomik önlemlerle de elde ediyorlardı. Özgür köylüler ve kırlardaki mal ortaklıkları, eskiden olduğu gibi, (hibe sözleşmesi, satış, kira vb. sözleşmeleri gibi saymaca belgelere dönüştürülen) hükümet buyrultularını küçümseyerek, güçlü ve etkin kişilerin koruyuculuğu altına giriyorlardı. (Patronat). Bu eğilim öyle boyutlara ulaştı ki, Léon hükümeti, küçük toprak mülkiyetini korumak ve büyük toprak ağalarının Devletin üstünlüğünü ve ayrıcalıklarını, Devlete ait hak ve görevleri zorla ya da düzenle ele geçirmelerine bir son vermek için, buna gem vurmaya girişti. Böylece 468 yılında, Léon ve Anthémios, özgür köy toplulukları halkına yönelik, bu halktan bir kişinin, ne bahaneyle olursa olsun, bu topluluğun üyesi olmayan üçüncü kişilere toprağını devir ve ferağ etmesini yasaklayan bir temel yasa yayımladılar.

Bu temel yasa, bir yasalar dergisinde bir bölüm olmaktan daha çok ilgi çekicidir; bir yandan, hükümetin, özgür küçük toprak mülklerinden ne kalmışsa onu koruma kaygısını gösterir; öte yandan, V. yüzyılda, Bizans kırlığında, ortak bir köy yaşantısının yaşayan kalıntıları bulunduğu tanıklık eder. Bilginler, şu son zamanlara gelinceye değin, Bizans'ta ortak bir köy ya-

şantisinin varlığını kabul ediyorlardıysa da bunu, VI. ve VII. yüzyıllarda Slavların getirdiğini düşünüyorlardı. Ama eski yazıtlardaki ve papirüslerdeki yeni belgelerin bulunması, imparatorluğun birçok eyaletinde, Slav salgın akımından önce başlayarak, toplu ortak yaşamın izlerinin ve kalıntılarının yerli yerine konup düzenlenmelerine olanak verdi. Böylece, IV. ve VI. yüzyıl Mısır papirüsleri, Mısır köylerinde bir toplu ortak yaşamın sonraya kalıp daha çok yaşadığını tanıtlamaktadır. Toprak birimlerinin ortak mülkiyeti, köy topluluğunun kiraya verdiği çayırların ortak mülkiyeti, köylülerdeki ortak işletme için «koinos»lar kurma alışkanlığı, aynı komünün insanları arasındaki dayanışma, görevi yükümlülükleri paylaştırıp sonra toplamak ve anlaşmazlıkların giderilmesi olan yerel bir özerkliğin korunup sürdürülmesi, suyun dağıtımının yapılması, vergilerin ödenmesi bakımından köylülerin ortaklaşa kefaletle birbirine bağlanması, hep böyledir. Topluluk, sahipleri tarafından yüz üstü bırakılmış ya da işlenmemiş toprakları işlemek ve vergilerini ödemekle de yükümlü tutulur. Topluluğun ortak yaşamının yaşayan izleri, topluluk üyelerinin, satışa çıkarılan topraklar üzerinde şuf'a, öncelik haklarına («protimesis») sahip olmalarıyla da ispatlanır. Suriye'de, Trakya'da Küçük Asya'da ve Balkanlarda da ortak toplum yaşamının, yaşamlarını sürdüren, benzer kalıntıları, izleri bulunabilir.

Kır ortak topluluklarının ögelerinin korunup sürdürülmesi, kendi ortak kardeş toplulukları geleneklerini ve törelerini getiren Goth, İskit v.b. barbarların kurumlarının, kuruluşlarının, V. yüzyıl sonunda başlayarak sayıca çoğalması olayıyla, kuşku yok, kolaylaştırılmış oldu.

468 yılında da hükümet, kentlerde ve köylerde bütün oturanların ücretli asker ya da silâhlı köle kullanmalarını yasaklar (1). Koruyuculuk yükümünü üstüne alanlar (patronat) gibi korunuk olmak için onlara baş vuranları da ağır para cezalarına çarptıran yeni bir buyruktu yayımlar (2).

1 Cod. Just., IX, 12, 10.

2 İbid., XI, 54, 1.

Léon, din politikasında, Kadıköy din bilginleri kurulunun temel kurallarını savunarak, Marsianus'un izinde yürüdü. Böylece, doğu ve batı illeri arasında doğmakta olan ayrılığı suçluyordu. Mısır'ın başkenti, İskenderiye, geçmişte olduğu gibi gene bu temel kurallara karşı en çok nefreti gösterdi. Bu başkent İmparator Marsianus'un ölümünü öğrenir öğrenmez, Kadıköy din bilginleri kuruluna karşıt olan ve Protérius'u hiç kabul etmemiş bulunanlar —Protérius kentin yalnız aksoyluları, hükûmete bağlı kalmış olan «nobiles»ler tarafından seçilmiş ve desteklenmişti— ana kiliseyi ele geçirdiler ve 'monofizit' keşiş Thimothée Aelure'ü piskopos seçip kutsallaştırdılar (457). Çağdaşların anlattıklarına göre topluluğun bütün sınıfları, bütün bucaklar ve hipodromlardaki birbirine karşıt topluluklar, seçime katılmışlardı. İskenderiye'de etkili olan, gemi donatanlar loncası da etken bir biçimde katıldı. Kentin garnizonu tümüyle, başında Dux Denys, yukarı Mısır'da bulunduğu için yüksek memurlar bu ayaklanmaya karşı koyamadılar. Dux'un dönüşünden sonradır ki, kanlı kavgalardan ve çarpışmalardan sonra, Thimothée'nin kişisel güvenliğinin sağlanması ve inanca altına alınması sağlanabildi. Ama kentin yüksek memurları, tutuklamayı sürdüremiyorlardı. Kargaşalıklar o kadar korkutucu bir biçim aldı ki, Denys, tutuklu mahpusu salıvermek durumunda kaldı. Hükûmetin koruduğu Protérius, ayaklanan kalabalık tarafından öldürüldü, cesedi yollarda sürüklendi ve yakıldı. Ancak belli bir zaman geçtikten sonradır ki kentin yüksek görevlileri, Thimothée'yi ele geçirebildiler ve ayaklanmaya egemen olabildiler. Thimothée, Gangres adında bir Küçük Asya kentine sürgüne gönderildi. Bu monofizit isyancının sürgün yerine doğru yolculuğu, Béryste'ten (Beyrouth'tan) Gangres'e kadar her yerde, yol boyunca yakınlık gösterileriyle, aslında hükûmete karşı gösterilerle birlikte oldu; ki bu, hükûmetin ona daha da uzak bir oturma yeri saptamasına, Kırım'ı seçmesine neden oldu.

Monofizizm, Mısır'dan sonra Suriye'ye ve onun başkentine gittikçe daha çok yayıldı. Antakya'da (Antioche'da), Kadıköy din bilginleri kuruluna karşı davrananlar,

başlarında Pierre le Foulon, manastır keşişleriydi; bunlar, ayrıca, Doğu ordusunun başı Zénon tarafından destekleniyorlardı. Antakya piskoposu Martyrius, 468 yılında, Konstantinopolis'e kaçmak zorunda kaldı. Hükûmet onu tam desteklemekte idiyse de ve Antakya'ya dönmesini sağladiysa da, Martyrius, Protérius'un başına gelenlerin kendi başına da gelmesinden korkarak, kürsüsünü bırakıp ayrılmayı yeğ tuttu (471 yılı). Kürsü Pierre le Foulon tarafından hemen, topluluğun sevinç gösterileri arasında el altına alındı. Ama hükûmet bunu kabul edemezdi ve Pierre, Antakya'dan uzaklaştırıldı. Monofizit hareket, gene de Doğu'da Suriye'de gelişmesini, saygınlığını sürdürdü.

Léon'un ölümüyle tahta, damadı, daha önce adı geçmiş bulunan İzorya'lı başkan, Traskalissaeos-Zénon (474-491) geçti. Zénon'la birlikte, kimi başka İzoryalı klan (sop) başkanları, özellikle Illos, İmparatorluğun yüksek görevlerine, orunlarına geçtiler. Yeni imparator, yerli ordunun kurulması düzenlenmesi bakımından kendi öncelinin politikasını sürdürdü. İmparatorluk muhafızlarını kendi hemşerilerinden oluşturdu, orduyu da yeni İzoryalı askeri birliklerle tamamladı ve orduya, İmparatorluk uyruğu, Ermenilerin çok sayıda alınmasını başlattı. Bundan böyle, Bizans ordusundaki yarı yarıya German ve Hunlardan oluşan, barbar unsurlar yerlerini çok sayıda yerli unsurlara bırakıyorlardı.

Zénon, önceleri gibi, büyük toprak sahiplerinin çıkarlarını iyi yönetip gözetti ve samaritenlerin (Filistin'in ortasındaki Samarria'lıların) 484 yılındaki ayaklanmalarını acıma bilmeden bastırdı. Zénon, «sicilli» ortakçı-yarıcı çiftçilerin, o zamanlar sık sık görüldüğü gibi, papaz ya da keşiş olmaları durumunda toprak sahiplerinin bu ortakçı-yarıcı çiftçiler karşısındaki haklarını saklı tutan bir temel yasa bıraktı, bunlar, bundan böyle, toprak sahibinin onaması olmadıkça, papaz ya da keşiş olamayacaklardı (1). Aynı anlayış içinde ve sınıflar arasındaki ayırıcı bölmeleri koruyup sürdürmek amacıyla, Zénon, ruhanî çevrelerle ilgili bir buyrultu yayımladı:

1 Cod. Just., I, 3, 36-37.

buna göre, yönetim görevlerine girmiş bulunanlar, bu görevleri sona erdikten sonra bile, bu çevreye girmiş kişilerin bağlı oldukları yükümlülüklerden kurtulmuş olmazlardı (1).

Zénon, gene öncelleri gibi, Devletin üstünlük haklarının ve ayrıcalıklarının, kendi büyük topraklarında (latifundia'larında) toprak vergisi toplamak, özel cezaevlerine sahip olmak, «sicilli» ortakçı-yarıcı çiftçileri vergi borçları nedeniyle (2), törelere geçtiği gibi, buralarda hapsedmek hakkını elde etmiş bulunduklarından, büyük yurtlukların sahipleri tarafından zor ve hileyle, düzenle kötüye kullanılmasına karşı savaşıma kalkışmıştı. Gene öncelleri gibi, ortak komün topluluklarının üyeleri karşılıklı kefaletle birbirlerine bağlı bulundukları için halâ uygulanmakta olan, komün topluluğunun önceki üyelerinin borçları ve vergi borçları için hapisi yasaklayarak, özgür kır topluluklarından («mitrokomii»den) arta kalanları korumaya girişti. V. yüzyıl sonundaki tarımsal ilişkileri anlamak bakımından, Zénon tarafından 476-484 yılları arasında yayımlanan, «çok uzun süreli ya da süresiz kira hakkı» (droit d'emphytéose) üzerine olan ve bu anlaşma türünün yasal niteliğini saptamayı ve bu tür uzun vadeli ya da süresiz kira anlaşmasının ferağ mı yoksa iltizam ya da kira mı olduğu sorununu düzenlemeyi amaç edinen, buyrultu çok önemlidir. O çağda, birlikte bulunan bir koşullar tümü, taşrada güvenlik yokluğu, barbar akınları, kodamanların zorbalıkları, vergi yükleri, kentlerin ve manastırların çektiği topluluğun kırları, köyleri bırakıp boşaltmasına katkıda bulunmuştu. İşlenmemiş, yüzüstü bırakılmış topraklar durmadan artıyordu ki, bu da kamu hazinesince toplanan vergi gelirleri üzerinde elle tutulacak ölçülerde yansıyordu. İmparatorluğun, V. yüzyıldaki bütün toprak yasa ve düzenleri, bıkmadan usanmadan, ortakçı-yarıcı çiftçiyi ne bahasına olursa olsun yurtluğa bağlamak ya da bunun yerine, başarabilirse, kaçabilirse yerine bir başkasını koymak eğilimindeydiler. Büyük imparatorluk yurtları da

1 Aynı., X, 32, 64.

2 Cod. Just., IX, 5, 1.

yüzüstü bırakılmak tehlikesiyle karşı karşıyaydılar. Bu topraklara toprak kiracıları çekmek için, uzun vadeli, özel ve elverişli çiftlik kirası sözleşmeleri, kesenek anlaşmaları yürürlüğe konmuştu. İşlenmemiş toprakları açıp tarla haline getirmek yükümlülüğü altına girenler, ilk iki yıl boyunca her türlü kira ödemesinden bağışık tutulurlardı; bundan sonra, üzerinde anlaşmaya varılmış olan kirayı ödemekle, bu toprağı vasiyet yoluyla bırakmak, hatta başkasına geçirmek hakkını elde ederdi.

Bu kira ve kesenek biçimi, yüzüstü bırakılmış toprakların büyümesi ölçüsünde, yalnız imparator yurtluklarında ya da kilise yurtluklarında değil, büyük toprak sahiplerinin yurtluklarında da tarım topraklarında uygulama alanı buluyordu. V. yüzyılın ikinci yarısında, çok uzun süreli ya da süresiz ipotekli kira ya da kesenek usulü genelleştiği zaman, bunun tam bir mülkiyet devri mi yoksa bir çiftlik kirası mı olduğu sorununu hukukçular incelemek zorunda kalmışlardı. Zénon, çok uzun süreli ya da süresiz bir kira ya da keseneğin bir mülkiyet devri ya da kira sözleşmesi sayılamayacağını, özel bir sözleşme türünün söz konusu olduğunu belirtir ve böyle bir sözleşmeyle hak elde edenin, zorlayıcı bir neden olmadıkça, kiralari sakıntısız ödemek ve sözleşmenin bütün hükümlerini yerine getirmek yükümlülüğü üzerinde ısrarla durur (1).

Zénon hükümeti, yasal alanda öncellerini izlediyse de, din sorununda bunu yapmadı, uzun duraksamalardan sonra, monofizitlere karşı savaşımı bıraktı. Kilise barış ve birlik, yeniden kurulmak istendi. Bu politika, 482 yılında, Hénotikon'da (Birlik Fermanında) anlatımını buldu; bu ferman, papanın başkanlığında toplanmış bulunan üç piskoposlar kurulunun kararlarını ve Siril'in öğretilerini doğrulayıp onayladı; Nestorius ile Ötişes'i (Eutychès'i) afaroz etti ama Kadıköy din bilginleri toplantısı ve bu toplantının sağlamlığı yetkesi sorununu açık bıraktı. İskenderiyeli ve Suriyeli monofizitlerin çoğunluğu Hénotikon'u kabul etmeye hazırdılar ama bunlar Hénotikon'u Kadıköy toplantısının yetke ve sağlamlığı-

1 Cod. Just. IV, 66.

nın kınanması diye yorumluyorlardı. Öte yandan, monofizitlerle uzlaşma girişimi, Papa'dan gelen bir karşı koymaya neden oldu ve Roma ile ilişkilerin kopmasına yol açtı.

Zénon'un iç politikası her ne kadar yürürlükteki toplum yapısını hiç değıştirmediyse de, İsauria'lılar kabilesinin İmparatorluk içindeki egemen, üstün rolü İstanbul soylularının bir kesiminin olduğu kadar İstanbul halk tabakasının da (pleblerinin de) güçlü hoşnutsuzluğunu uyandırmıştı.

İsauria'lıların ele geçirdiğı üstünlük göz önünde tutulursa, onlar, bu «Romalılar», kendilerini bu yarı barbar derinti tarafından hep yağmaya hep zora uğratılmış, baskı altında sayıyorlardı. İsauria'lıların hizmeti, kuşku yok, İmparatorluğa pahalıya mal oluyordu. İsauria'lı klan başlarının Devlet zararına yığdıkları zenginliklerden söz açmadan, İsauria, öteki eyaletlere göre, ayrıcalıklı bir durumda bulunuyor, Bizans hazinesinden 1.500 altın libreye varan bir yıllık ödentiden yararlanıyordu. Bu koşullar içinde, Zénon'un saltanatının hükûmete karşı gizli fesat ve ortak eñtrika tertipleriyle, ayaklanmalarla, iç savaş patlamalarıyla belirgin ve fırtınalarla dolu olmasında şaşılacak bir şey yoktur.

İsauria kabile başları arasında da iyi geçinme yoktu. Zénon'un yakın iş birlikçisi, İsauria'lı Illos, 482 yılında, İmparatorluğun doğu eyaletlerinin ayaklanmasını kışkırttı. Bir yandan her tür baskı ve yakından izlemelere, sıkıştırmalara karşın yaşamını sürdürmüş bulunan tanrı tanımaz puta tapanlarla flört ederken, (Proklus'un öğrencisi, çömezi, gramerci, filozof ve şair Pamprinos bu ayaklanmada önemli bir rol oynamıştı), bir yandan da Kadıköy toplantısından yaan olanlarla flört ederek ikili oynuyordu. Ama gene de bu ayaklanma, büyük zorluğa uğranmadan, bastırıldı.

İç kargaşalıklara ek olarak, Ostrogotların başındaki, Théodomir'in oğlu, Théodorikus ve Triarius'un oğlu Théodorikus, Zénon hükûmetine büyük kaygılar verdiler; Zénon'un hemen bütün saltanatı süresince değışmez, sürüp giden bir korku kaynağı oldular. Zénon, bir-biri ardından ikisine de ordu baş komutanlığını vermeyi

ve büyük paralar ödemeyi önererek, bunları birbirine karşı çıkarmaya kalkıştı. Ama iki Théodorikus, birkaç çatışmadan sonra, birleştiler ve İmparatorluğa karşı savaşa girdiler. Zénon, Ostrogotlarla kesin hesaplaşmaya karar verdiğini açıkladı, birliklerinin başında savaşa girmeye söz verdi; ama topladığı «Romalı» ordunun pek az güvenilir olduğu belli oldu; o da, isyanı önlemek için, bu orduyu bir an önce terhis edecekti. Goth'ların başları, kırıp geçirmelerini sürdürebilirlerdi.

Théodomir'in oğlunun özellikle tehlikeli olduğu ortaya çıktı. Rodop ilini yağma etti, Dardanie'deki Scupi (Üsküp) kentini aldı, Epir'e yöneldi, Dyrrachium'u (Durazzo) aldı, en sonunda da Tesalya'daki Larissa kentini yağma edip halkını kılıçtan geçirdi. Ama, Ostrogotların bütün İstanbulu alma kalkışimleri, Triarius'un oğlu Théodorikus'un Küçük-Asya'ya geçme girişimi gibi, hep başarısızlığa uğradı.

Bu sonuncunun 481 yılında ölümünden sonra, Zénon, ordunun başına getirmiş bulunduğu, Théodomir'in oğluyla bir anlaşmaya vardı. 484 yılında, senatör atayarak ona Basse-Méssie (bugünkü Yugoslavya ve Bulgaristan) ve Daçya'da yerleşme yerleri ayırdı. Ama Théodorikus, 487 yılında, bir kez daha ve gene daha fazla bir sonuç almadan. İstanbul'u zorla ele geçirmeye kalkıştı. Ona ayrılmış bulunan bölgeler, yakıp yıkma yıllarından sonra, artık, insan konumu ve yerleşmesi için elverişli koşullar sunmuyordu. İki yüzyıla yakın bir zaman boyunca da böyle olacaktı. Zénon da Gothların başını İtalya'ya yöneltti. Sonuncu imparator Romulus-Augustule'ün tahttan indirildiği 476 yılından bu yana, ücretli barbar askerlerin başı «patris» Odoakr orada salt egemendi. Zénon, Théodorikus'a, onu İtalya'da Odoakr'ın bulunduğu duruma benzer bu duruma getirmeye söz verdi. Théodorikus, 488 sonbaharında, savaşa yalnız germen «konung»u niteliğiyle değil Roma ordusunun başında da girerek, İtalya'ya denizden yola çıktı.

Théodorikus Doğu İmparatorluğu topraklarını kesinlikle bırakıp çıkmıştı ki bu, Balkanlarda Goth tehlikesinden kurtulmuş, bulunan, Zénon'un işini kolaylaştırdı.

Isauria'lıların üstünlüğü ve egemenliği, temelden

yoksundu. İmparatorluğun yöneticileri tarafından ileri sürülmüşler ve onlar tarafından, sadece, got tehlikesine karşı ağırlık olarak kullanılmışlardı. Théodorikus'un İtalya'da yerleşmesinden sonra got tehlikesi yok oldu ve Isauria'lılara ayrılmış bulunan rol de sona erdi. Zénon'un ölümü üzerine, senato soyluları tahta, seçtikleri, «doğuştan Romalı», Dyrrachium kentinin yerlisi, saray dal-kavuklarının Pompée'ye dayandırdıkları, Anastasius'u çıkardılar. Anastasius, iktidara, Romalıların barbar ve yabancı etkisinden kurtulmasıyla geldi.

Bu demektir ki, yeni hükûmetin ilk önleminin ayrıcalıkları ortadan kaldırmak ve tüm Isauria'lıları, hiçbiri ayırmadan, İstanbul'dan sürüp çıkarmak olması, doğaldır. O zamana kadar devlet hazinesini ağır yüküm altına sokmuş olan önemli yıllık ödentilerinin ödenmesi, durduruldu. Buna bütün karşılık, tüm Isauria'nın ayaklanması oldu. Eyaletin Zénon tarafından atanmış bulunan valisi, büroların başında bulunan ve İstanbul'dan kaçmış olan Longin, Piskopos Konon d'Apame ve Isauria'lı başka yüksek orun sahipleri hareketin başına geçtiler. Baş kaldırmayı bastırmak ve ülkeyi yatıştırmak için, sert ve çetin savaşımmlarla dolu, altı yıl geçmesi gerekti. Ayaklanma, 498 yılında kesin olarak bastırıldı, Isauria halkının bir kesimi, Trakya'ya sürgün edildi.

Anastasius, iyi düşünür bir yönetici çıktı. Devletin önce Léon'un felâketli Afrika seferinin sonra da Isauria'lıların madrabazlıklarının saygınlığını yitirip tehlikeye soktuğu, maliyesinin iyileştirilmesine çaba harcadı. Jean Lydus'un tanıtladığına göre, Anastasius, sıkı bir devlet gelirleri muhasebesi düzenledi ve bütçe dengesini yeniden kurarak gelirlerle harcamaları karşılaştırmayı başardı.

Hazine gelirinin başlıca kaynağı olan toprak vergisi toplamaktan gelen kaynağı, madde olarak ödenen verginin yerine altın ayarı esası üzerinden parayla vergilendirme esasını koyarak, değiştirdi. Hükûmeti de, kentlerin bağlı tutuldukları vergi toplama biçimini iyileştirdi.

Belirtilmiş olduğu gibi, küçük topluluklar (décurions), karşılıklı sorumlulukları altında bulunan vergileri toplama ağır yükü altındaydılar; hükûmet, küçük topluluk

ları yükümlülüklerine bağlamak için her yola baş vuruyordu.

Anastasius, çok uzun zamandan bu yana kurulmuş bulunan bu düzeni, küçük topluluklardan (décurions) küçük toprak sahiplerinin vergilerini toplama yükümlülüğünü alıp bu görevleri «vindices» adı verilen çiftlik kiracılarına ya da vergi kesenekçilerine vererek değiştirdi. Bunu, kuşku yok, bu zayıf düşmüş sınıf yükümlülüklerini artık doyurucu bir biçimde yerine getirecek durumda olmadığı için yapmıştı.

Vergi yükümlülerinin bu iyileştirmeden bir şeyler kazandıkları, kuşku götürür, Jean Lydus, en azından, şunu açıklıyor: «Vergi kesenekçileri, halka karşı düşmandan daha kötü davranıyorlardı» (1). Ama vergi kesenekçilerinin faaliyetlerinin, artık nakit parayla toplanan kimi vergi dayanaklarındaki değişikliğin, Anastasius tarafından gerçekleştirilen para iyileştirmelerinin, yönetimin temizlenmesinin hep kamu hazinesi gelirlerinde önemli bir artış meydana gelmesine katkıda bulunduğu, söz götürmez.

Anastasius'un 27 yıl süren hükümdarlık döneminin sonucu, bunu, uz bir dille tanıtılar, ölümünde bıraktığı hazinenin para ve değerleri 320.000 altın libreye ulaşıyordu. (300 milyon altın frank'tan fazla).

Mali durumun düzelmesi, 458 yılında, hükümete, kentlerdeki endüstri topluluğundan alınan vergiyi kaldırma olanağını sağladı; dört yıllık peşin alındığı için çok ağır olan bu vergi, serbest mesleklerin serbestçe yapılmasını önemli ölçüde güçleştiriyor ve hükümetin küçük tacir, esnaf ve zanaatkârları kendi loncalarına bağlamasına araç oluyordu.(2)

Zénon'un yönetimi zamanında gelişip çoğalmış bulunan, yönetim görevlerinin parayla alınıp satılmasına, görevlerin en fazla artıranın üstünde kalmasına son vermek için yeni bir girişim yapıldı. Görevi böylece üstüne

1 Lydus, De Magistratibus, 3, 49.

2 EVAGRIUS, Historia Ecclesiastica, ed. Bidez and Parmentier, 3, 39; PROCOPIUS GAZAEUS, Panegyricus in imp. Anastasium, éd. Bonn., c. 13

alan yalnız giderlerini çıkarmayı değil, yönetilenlerin sırtından bir servet meydana getirmeyi de umardı.

Ama, endüstriyi ve ticareti geliştirmek için kimi düzenlemelere gidildiyse de, büyük yurtluk ve dirlik sahiplerinin hükümetinden ortakçı-yarıcı özgür çiftçilerin durumunu iyileştirecek önlemler (tedbirler) beklememek gerekliydi. Tersine, ortakçı-yarıcı çiftçilerin kullaştırılması, köleleştirilmesi süreci Anastasius yönetimi altında tamamlanır. Bu imparator tarafından çıkarılan bir yasaya göre, serbestçe yer değiştirme hakkına sahip ve bu hakkı korumuş bulunan ortakçı-yarıcı çiftçiler, otuz yıl kiracılıktan sonra o yeri bırakıp gitme hakkını yitiriyorlardı ve oraya sürekli olarak bağlanmış bulunuyorlardı. Bu durumlar, «özgür» denen ortakçı-yarıcı çiftçileri de içine alıyordu. (1)

Anastasius, din sorununda, monofizitlerin Doğu'daki gücünü ve bütün eyaletlerin en zenginleri ve en çok endüstrileşmişleri olan doğu eyaletlerinin İmparatorluğun ekonomik merkezi olduğu gerçeğini hesaba katarak, «doğucu» yönelimden yana çıktı.

Anastasius, görünüşte Birlik Fermanını (l'Hénotikon) tutarken, aslında monofizitleri gittikçe daha çok destekliyordu; bu da ona batı eyaletlerindeki ve başkentteki Ortodoks papazlar sınıfının düşmanlığına mal oldu. «Sapkın» hükümete düşman olan manastır keşişleri ve kilise adamları, İstanbul'un bucaklarında ve topluluklarında ve Balkan Yarımadası'nda toprağa yerleşmiş Barbar ücretli askerlerin başlarından bağlaşıklar buldular. Kadıköy mezhebini kabul edenlerin bu topluluğu, Anastasius'a büyük zorluklar çıkardı. İstanbul piskoposlarının dizgeli düzenli karşı koyması, Anastasius'u, 496 yılında, Patrik Euphémios'u, sonra da, Kadıköy din bilgileri kurulunu çürütüp kınamayı reddeden, ardılı Makédonius'u işten çıkarmak (azletmek) zorunda bıraktı.

Din kavgaları, İstanbul'un içinde bile kanlı çarpışmalara meydan verdi. 493 yılında, bir sirk gösterisi sırasında, İmparatorun locasına bir taş atıldı, taraf olan halk toplulukları üyeleri (les dévotes) hipodromu ateşe

1 Cod. Just., XI, 48, 19

verdiler ve imparatorla imparatoriçenin heykellerini kentin içinde yerlerde sürüklediler. Kentin emniyet müdürü, bu ayaklanmadan sonra, yerinden uzaklaştırıldı ve yerini yeşillerin başı aldı. 512 yılında dinsel bir ilâhiye imparatorun emri üzerine eklenen monofizit bir tümce, yeni kargaşalıkların belirtisi, başlangıcı oldu. Kalabalık, bütün gece, ilâhiler okuyarak sokaklarda dolaştı. Anastasius'un heykelleri gene yerlere atıldı, yüksek görevlilerin konutları yıkılıp yağma edildi. Anastasius, sırtında imparatorluk binişi başında imparatorluk tacı olmadan, hipodromda halka görünmek ve tahttan çekilmeye hazır olduğunu açıklayıp uyruklarından kendilerini saçma cinayetlere anlamsız cana kıymalara kaptırmamalarını yakararak, halkın içinde suçunu kabul etmek zorunda kaldı.

Taraf olan halk topluluklarını, bucakları (les dèmes) ve halkı (plebs) yatıştırmayı başardı; hareketin başları bunu, sonra, pahalı ödediler.

Başkentteki kargaşalıklar, Trakya'da ve İllirya'da yankılar yaptı; buralarda oturanların, Anastasius'un doguya yönelik politikasına içerlemek için haklı nedenleri vardı. Ostrogotlar ayrıldıkları halde, Balkan eyaletlerindeki topluluk, eskiden olduğu gibi, barbar akınları karşısında bulunuyordu. V. yüzyılın sonu, Bulgarların ve Slavların, sahneye çıkışlarını belirleyen, akınlarının başlangıcına tanık olur; bu akınlar, başarılarına bakılarak, yinelenir. Bunların sonucu tarım düzeyinin öylesine alçalmasıdır ki, Trakya'nın ürünü, Trakya ve Tuna eyaletlerindeki, içinde Hun'ların, Alan'ların, Herül'lerin ve bu eyaletlerde ücretli asker veren eski barbarlar niteliğiyle yerleşmiş başkalarının da bulunduğu, seyrek nüfusu beslemeye yetmez olur. Barbar saldırılarının Balkan Yarımadası'nı da, Anastasius'un hükümdarlığı zamanında, neden olduğu güvensizlik öyleydi ki, hiç değilse başkentten hemen yakın yörelerini korumak isteyen hükümet, Marmara Denizinden Karadeniz'e kadar uzanan, adına «Uzun Sur» denen, 50 kilometre uzunluğunda kale bedenleri yapımına girişmişti.

Bu toplulukları hükümete karşı ayaklandırmak, kolaydı. Toprağa yerleştirilmiş ücretli barbar askerlerin (federe'lerin) bakımına ayrılmış paranın azaltılması, bir

de Trakya ordusunun başında bulunan Hypatius'un sevilmemesi, hazır bahane oldu. 573 yılında bir isyancılar ordusu, hızla oluştu; yerel topluluktaki hoşnut olmayanlara ek olarak, buna, yerleşik barbar ücretli asker birlikleri de katıldı. Bu ordu, doğru, İstanbul'a yöneldi. Yerleşik ücretli barbar askerlerin kontu, Hunlarla ve Tuna ötesi Bulgarlarla sıkı sıkıya bağlı bulunan, Vitalien, komutayı aldı.

Vitalien, Anastasius'un monofizizminden bezmiş bulunan ortodoks papaz sınıfıyla bağlaştı ve Trakya'daki özgür ortakçı-yarıcı çiftçilerin son derece zor durumunu kendi çıkarları için kullandı, onları hükümete düşman herhangi bir topluluğa itti; başkentin muhalefet unsurlarınca da destekleniyordu. Böylece o, ilk başta, parlak başarılar kazandı.

513 yılı sonbaharında Vitalien'e karşı doğu eyaletlerinden taşınan ordu, tam ve kesin bir yenilgiye uğradı. İsyancılar, o ordunun komutanı, Anastasius'un yeğeni Hypatius'u bile esir ettiler. İmparator, Vitalien ile uyusacak, ona 5.000 libre altın ödeyecek, onu ordusunun başı orununa atayacak, dinsel politikasını değiştirmeye söz verecekti. Başkentin surları önünde konaklayıp oturan Vitalien ile askerlerinin uzaklaşmalarını, ancak, bu fiyata elde etmişti. İki yandan hiçbiri antlaşmanın maddelerine saygı göstermeyi düşünmüyordu. 515 yılında Anastasius, Vitalien'i azletti; o' da, aynı yıl denizden ve karadan, oraya egemen olmak umuduyla yeniden İstanbul üzerine yürüdü. Ama bu kez, o aynı surların önünde yenildi; ayaklanmanın birçok elebaşları yakalandı ve öldürüldü. Vitalien, Dobruca'ya kaçmayı başardı ve hükümet için korkutucu bir tehlike olmaktan çıktı. Anastasius böylece karşıtlarına karşı tam bir zafer kazanmış gibidir. Ama bunların ortaya koydukları direnme gücü, savaşımın direngenliği, Senato soylularını korkutmuş ve aralarındaki dayanışmayı bozmuş, dağıtmış, parçalamıştı. Egemen yönetici sınıfın büyük kesimi ve Anastasius'un en yakın işbirlikçileri doğru yoldaki (Ortodoks) Katoliklik ile bir antlaşmaya varılmasını gereksiniyorlardı; bunun da sonucu, onun ardıllarının saltanatı zamanında hükümet politikasının tam tersine çevrilmesi oldu.

BIBLIYOGRAFYA

1. C.N. OUSPENSKIĬ, Etudes sur l'histoire de Byzance, 1re partie (en russe).
2. S. CHESTAKOV, Cours d'histoire de Byzance (en russe).
3. D. PETROUCHEVSKI, Etudes sur l'histoire de la société et de l'Etat au Moyen Age (en russe).
4. FUSTEL DE COULANGES, Le colonat romain (trad. russe).
5. Ernst STEIN, Geschichte des Spätrömischen Reiches.
6. BURY, A History of the later Roman Empire, v. I.
7. V. BOLOTOV, Cours d'histoire de l'Eglise ancienne (en russe).
8. Zachariae V. LINGENTHAL, Geschichte des Griech.-Röm. Rechts.
9. HILF, Die Domänen der röm. Kaiserzeit.
10. F.I. OUSPENSKI, Histoire de Byzance, V.I. (en Russe).
11. HARTMANN, Geschichte Italiens im Mittelalter.

VI. YÜZYILDA BİZANS

BATIDA SALDIRI VE RESTORASYON GİRİŞİMİ

1. Justinianus'un İç Yönetimi

İhtiyar Anastasius, kuşku yok ki yakın hısımları bile onun din politikasını onamaktan uzak oldukları için, kendisine bir ardıl belirtmeden öldü.

Kendi adayı olmayan Senato, imparator koruma erleri birliğinin seçtiği adayın önünde boyun eğecekti. Bu, orduda «excubiteurs»ler kontu yüksek orununa kadar rütbeler kazanmış bulunan, Justinus adında, okuma yazma bilmeyen bir İllirya köylüsüydü.

Ama Justinus adı, sadece senato soylularının Anastasius'un politikasından hoşnut olmayan bir kesimi ile, Anastasius'a karşı Vitalien'in komutası altında elde silah çarpışmış bulunan, İllirya ve Trakya barbar asker toplulukları, bir de Kadıköy mezhebinin bütün üyeleri, ortodoks rahipler sınıfı, maviler topluluğu ve İstanbul halkının önemli bir kesimi arasındaki birleştirici çizgi ve ortak bayrak hizmetini görmüştü. Bunların hepsi, Germen asıllı barbarların Batıda yerleşmelerinden hoşnut olan ve buna kendini uyduran, Anastasius'un monofizit yanlısı ve doğucu politikasından hoşnut olmayanlardı. Önceki imparatorların yaptıkları yanlışlıkların düzeltilmesini ve Doğu İmparatorluğunun eski sınırları içinde yeniden kurulmasını istiyorlardı.

Birleşik İmparatorluktan kalan anılar, Doğu İmparatorluğunun VI. yüzyıl başındaki yönetici sınıflarına çağdışı gelmediği gibi, Batı'da eski düzenin yeniden kurulması için savaşım da saçma ve sonuçsuz görünmüyordu.

Batı eyaletlerinden gelip sığınan mülteci kalabalıkları, doğu eyaletlerini doldurmuşlardı; bunlar, hükümetin, Batı'nın işlerine karışmasını yakarıyorlardı. Hükümet, senato soylularının büyük kesimi ile, Batı'nın sapkınlarına karşı bir haçlılar seferi yapılması düşüncesini yayan bağnaz kilise ve din adamları tarafından, buraya doğru kuvvetle itiliyordu. Papayla ilişkilerin kesilmesi bunları gücendirmiş, öfkeliendirmişti; Batıda İmparatorluğun yeniden kurulması için onun işbirliğinden vazgeçilemezdi.

Böylece, yeni hükümetin özen gösterdiği ilk konu, Roma ile karşılıklı hoşnutsuzluğu gidermek, uzlaşıp barışmak, ayrılığa son vermek oldu (519). Bu sonuç, monofizitlerle kesin olarak bozuşup kopmadan elde edilemedi.

Yeni yönelim hemen belirginleşmedi ve Justinus'un saltanat sürdüğü 518-527 yılları, bir programın hazırlanmasına ayırıldı. Justinus'un tahta çıkışından başlayarak, hükümeti, Kadıköy din bilginleri kurulunun kararlarını kabul etmemiş olan Manicheenler (Mardinli Mannes'in öğretisine bağlananlar) ile montanistlere (Frigyalı Montanus'un öğretisine bağlananlar) açıkça kıyıyor, eziyet ediyordu. Elli dört monofizit piskopos sürüldü ya da kaçmak zorunda kaldı. Monofizit manastır keşişleri, kara listeye alınmış sürgünlere sığınak ve barınak vermeleri, mallarının zorla ellerinden alınması cezasına çarptırılması yaptırımını altında, yasaklanarak kuvvet yoluyla dağıtıldılar. Sadece İmparatorluğun buğday ambarı, en zengin eyaleti, baştan aşağı monofizit olan Mısır'ın kural dışı kalmasına göz yumuldu.

Bu kısımların, bu eziyetlerin Doğu'da ayrılıkçı eğilimleri kızıştırdığını, şiddetlendirdiğini eklemeye gerek yok. Sapkın toplulukların kimi üyeleri hak yoluna dönecekler, yeniden alınacaklar, kimi başka üyeleri de selâmeti kaçmakta bulacaklardı; Frigya'nın mistik eğilimli, yalvaçlara ya da Tanrı'nın lütfuna sahip olduğunu ya-

yan kişilere inanan, ve kilise aşama sıralarını tanımayan, montanist'leri, kendi bağınazlıklarıyla, ortodokslara teslim edilmeleri gereken kiliselerin içinde toplandılar, bu kiliseleri ateşe verdiler ve kendileri de yanarak öldüler. (1)

Eski hükümetin düşmanı olan ve Dobruca'da gizli yaşayan Vitalien, başkente çağırıldı ve resmen karşılandı, ordunun başı yüksek orunu ile onurlandırıldı ve 520 yılı için konsül atandı.

İktidara geçen grup, komuta yerlerine, kilit görevlere, alaylı subay olmakla birlikte büyük değer taşıyan kimseleri yerleştirdi. Bu gayret dolu insanlar, hükümet programının gerçekleştirilmesine hevesle giriştiler.

Hepsinden önce, İmparatorluğun yaşamını 40 yıl yönetmiş bulunan, İmparator Justinianus (527-565) gelir. Justinianus, Justins'un yeğeniydi; Makedonya ve Arnavutluk sınırları içinde, henüz Latince konuşulan İllirya'nın bir kesiminde, Scupi (bugünkü Üsküp) yakınlarında yerleşmiş illiryalı bir köylü ailesinin çocuğuydu. Justinus'u tahtın basamaklarına götüren askerlik mesleği, Justinianus'u yönetici yüksek soylular çevrelerine soktu, ona, eksiksiz, tam, yetkin bir eğitimden yararlanmak ve eski Roma'nın yüceliklerini, salt hükümdar bir imparatorun iradesi altında ve bir tek ve gerçek Tanrıya Hristiyanca inanç içinde birleşmiş, evrensel bir Devlet kavramını içine sindirmek olanağını verdi. O, bütün yaşamını bu düşüncenin gerçekleştirilmesine adadı, verdi. Gündüzler yetmiyormuş gibi Devlet işlerine eğilmiş ya da sarayının salonları boyunca, fetih planları üzerinde düşünerek, tek başına yaptığı gezinmelerle geceler geçiriyordu. Çalışma gücü ve emeğe duyduğu sevgi, çağdaşlarını öylesine çarpmıştı ki, daha sağlığında, şaşılacak, benzersiz öyküler oluşturulmuştu. Düşmanları onun insan değil, hiç dinlenmeye gereksinmeyen, bir şeytan olduğunu sinsice yayıyorlardı. Başlangıçta sade ve sevimliydi, aynı zamanda kuşku bir despottu, en iyi dostlarına karşı bile nankördü, iyilik bilmezdi. Hristiyan dini sorunlarında bağınazdı. kullandığı politik araçlar ve tasarılarının gerçekleştiril-

1 PROCOPE, Hist. arcana, XI, 6.

mesinin mal olduğu kurbanlar ve dökülen kanlar için pek tasa etmezdi. Fetihlerinin uzamıyla ve yapımlarının bol giderli olmasıyla bütün Bizans imparatorlarını geçmişti ama taşkın etkinliği İmparatorluğa, kesinlikle, yarardan çok zarar getirmişti. Justinien, İmparatorluğu genişlik bakımından büyümüş, ama iç kaynaklar bakımından, tahta çıktığı zamana oranla yoksullaşmış bıraktı.

Karısı, eski oyuncu, Théodora'nın az rastlanır bir mizacı vardı. Procope, «onun üstün güzelliğini anlatmaya dil yetmezdi.» diyor. Aynı Procope, onun, gençliğindeki hızlı yaşantısının başkentteki kötü dillere düştüğünü, kendisinin 548 yılındaki ölümüne kadar, Justinien üzerinde tam bir etki yapmayı bildiğini anlatır (1). Théodora, en zor zamanlarda, yılmak yorulmak bilmez bir güç, büyük bir ruh ve irade gücü koyabilmiş; papaları, piskopos ve patrikleri, valileri ve askeri başları kendince atamış, kendince uzaklaştırmış, azletmiş; monofizitlerle bir antlaşma eğilimi taşıyan bir politikaya sahip olmuştu. Justinianus'un en yakın iş arkadaşları da eşsiz insanlardı: ünlü hukukçu, kurul yönetim başı, çalışkanlığı ve iş severliği Justinianus'u geçen, efendisinin planlarının ve tasarılarının gerçekleşmesini anlayan, bekleyen ve isteyen. Tribonien; Doğu eyaleti valisi, kıyıcı, kan dökücü, yüzüstü, doymak bilmez, ama aynı zamanda Justinianus'un programını gerçekleştirmek için gerekli parayı neye mal olursa olsun elde etme sırrını bilen ve koruyan, usta yönetici, iyi düşünen Devlet adamı Kapadokyalı Jan (Jean de Cappadoce); düşmanı olan Procope bile, onu, «çağının en güçlü kafası» tanımak zorunda kalmıştı. (2)

En son, Bizans hükümet mekanizmasının en zayıf noktası, ordu, bu çağda onun verebileceğinin en fazlasını almayı başaran, yiğit başlarla bezenmiştir. Trakya'dan gelen Bélisarios, orduya çok genç yaşta girdi ve hızla ilerledi. Yirmi üç yaşında, sınırdaki Dara (Mardin) kalesine komuta ediyordu; yirmi beşinde de İmparatorluk ordusundaki en yüksek oruna erişti, ordunun başı oldu. Orduyu elinde tutmayı ve savaşa sürmeyi biliyordu. As-

1 PROCOPE, Hist. arcana, p. 64.

2 PROCOPE, Bell. Pers., éd. Bonn, 121.

ker birliklerine güçle ve başarıyla komuta eden, hadım Narsès, Justinianus'un yeğeni Germanos, Mundus ve daha da başkaları, hep böyleydiler.

Koşullar, durum, yeni hükümetin atılğan girişimlerini kolaylaştırıyordu. Justinus öldüğünde İmparatorluk, bir dizi ağır iç sıkıntıya karşın, ülkenin 378 yılındaki Andrinople (Edirne) felâketinden bu yana gördüğü en iyi durumdaydı. Ostrogotların 488 yılında Balkan yarımadasını boşaltmalarından sonra yıkıcı barbar saldırıları tehlikesi uzaklaştırılmış gibi görünüyordu. İmparatorluğun düşmanı nitelikleriyle Slavların Got'ların yerini aldıkları doğrudur: Tuna'yı birçok kez aşarlar ve Balkanlara akınlar yaparlar ama Bizans hükümetinin gözünde ciddi, ağır bir tehlike değildir daha. Bununla birlikte, Fritigern'in, Attila'nın, Ostrogotların ağır yakıp yıkmalarına uğramış bulunan, Avrupa'daki eyaletler şimdi artık İmparatorluğun merkezi değildirler. Bu rol, bundan böyle, kaynakları el değmemiş olarak duran, Asyadaki eyaletlere düşmekteydi. Bunlar, Hunların 395 yılındaki kısa akınlarıyla Perslerin sınır bölgelerindeki saldırıları bir yana bırakılırsa, yüzyıllar boyunca düşman saldırısı ve istilâsı görmemişlerdi. Bizans Mısırının zengin kaynakları da el değmeden kalmışlardı. Anastasius'un tutumlu saltanat ve yönetimi, yeni hükümete önemli devlet hazinesi gelir kaynakları, bir de bir dereceye kadar iyi düzenli bir ordu bırakmıştı; bu ordunun içinde yerli asker oranı, Edirne sa-vaşından bu yana en yüksek orandır.

Kiliseye bağlı doğru yoldaki Katolik papazların etkisi altında benimsenen bağnaz din politikası, fetih savaşları ve sonuçları, tarımı, endüstriyi ve ticareti yıkan dayanılmaz vergi yükü, Anastasius'un artırıp biriktirdiklerinin hakkından geldi ve Justinianus'un uzun süren saltanatının sonuna doğru İmparatorluğun tam tükenmesinin nedeni oldu.

Justinus zamanında başlatılan politikayı sürdüren Justinianus, kendi dinini tek doğru ve herkes için zorunlu din sayarak, 527 yılında «Tanrının ve insanların önünde ilk ödevinin», yalnız puta taparlığın ve kâfirliğin, bir de manichéisme'in değil, Yahudilik ve Samaritain'lerin öğretileri ile birlikte, genellikle doğru yoldan bütün sapma-

ların kökünü kazımak olduğunu açıkladı. Sapkınlar, resmi kilisenin hak yoluna dönmeleri için, üç aylık bir süre tanındı; sapkın toplulukların kiliseleri, Katoliklere teslim edilmeliydi. Ostrogot Théodorikus'un kesin buyruğu ile, geçici olarak, yalnız ari'ler yararına bir ayrı tutma kabul edilmişti. Sapkınların her türlü kamu görevlerine girmeleri, yasaklandı; böyle bir görevde bulunan sapkınlar, hemen alındı, yalnız belediye kurullarındaki ağır zahmetli yükümlülükler ile asker birliklerindeki hizmetler onlarda bırakıldı. Sapkınlar, adalet önünde, ortodokslara karşı tanıklık yapma hakkından yoksun bırakıldılar, vasiyet yapma hakları sınırlandı. Ortodoks mirasçısı yoksa, bir sapkının malları, Devlete geçecekti.

Bu önlemleri haklı göstermek için, «gerçek Tanrı'ya tapmayanları dünya mallarından yoksun bırakmak, haklıdır.» ve «sapkınlar, canlarının kurtulmuş olmasıyla yetinmelidirler» savları ileri sürülüyordu. (1)

Justinianus'un Yahudilerin kökünü kazımak tehdidi, sayıları göz önünde tutulursa, yerine getirilemezdi; ama sayısı kalabalık olmayan yerel bir Yahudi mezhebine, Filistin'deki Samaritainlere karşı hemen tümüyle gerçekleş-tirildi.

Bağnaz hükümetin dayanılmaz kıyıcılık ve eziyetleri, sapkın nitelikleriyle bunların kurbanı olan Samaritainleri, bu mezhebin asıl kentli üyeleri arasında birçoklarını, ortodoksluğa dönmek zorunda bıraktı. Ama büyük bir sayısı ortakçı-yarıcı çiftçi olan köylülerin artık yitirecek hiçbir şeyleri yoktu ve umutsuzluk içinde baş vurulan bir halk ayaklanması, 529 yılı mayısında patlak verdi. Filistin'deki Napoli kenti, ayaklanmanın ocağı haline geldi. İsyancılar, ortodoks papazları tepelediler, kiliseleri yıktılar, kutsal emanetleri darmadağın ettiler; Napoli'yi zorla ele geçirdiler ve, Bizans kaynaklarına göre eski bir haydut olan, Julien adında birini kral ilân ettiler.

Hareket bütün Filistin'e yayıldı. İsyancılar, 530 yılında, Pers Kralı Kabadh'a, Kudüs'te birikmiş olan şaşkınlık verici zenginlikleri allayıp pullayıp onun elbirliği etmesini sağlamak amacıyla, bir elçilik kurulu gönderdiler. Ayaklanmayı bastırmak için iki ilin askerlerini de-

(1) Theophanis Chronographia, p. 180, 11-20

riştirip yığınak yapmak, ve bağlaşık Arap şeyhlerine de baş vurup yardımlarını istemek gerekmişti.

Samaritainler kanlı bir savaşta yenildiler. «Kral» ları Julien öldü ve başıyla tacı İstanbul'a gönderildi. 20 bin Samaritain, Arap şeyhleri tarafından İranda köle olarak satıldı; en azından bir o kadarı, elde silah, vuruşarak öldü.

Eyalet valisi Théodore, ayaklanmayı daha başında bastıramadığı için, azledildi. Yerine gelen, sağ kalan isyancıları dağlarda kovalamak için, bağlaşık Arapların iş birliğinden yararlandı. Üretici halkın büyük bir kesiminin, acımasız bastırmanın sonucu, yok edilmesinin verdiği sonuç, o zamana değin gönençli ve mutlu olan eyaletin yoksul düşmesi oldu.

Köylerde sayıları hâlâ çok olan kâfirlere ve putatapanlara karşı, aynı politika uygulandı. Efesli (Jan d'Ephe-se), Küçük Asyada, putatapan yaklaşık 60.000 kişiyi vaf-tiz etmeyi başarmakla övünürdü. Putatapmaya ve kâfirliğe karşı savaşım, yönetici takıma düşman olan kimi yüksek görevlilerle, örneğin meclis yönetimi başı Fokas'la (Phocas'la), eski Genel Vali Asklepiodot'la (Asclepiodote'-xla) ve daha başkalarıyla hesaplama için bir bahane oldu. Bunlar, putataparlık ve kâfirlikle suçlandırıldılar, kendilerini öldürdüler ve mallarına zor alımı uygulandı. (1) Aynı nedenlerle, 529 yılında, son nefesini vermek üzere bulunan putataparlığın son barınağı, ünlü Atina Felsefe Okulu kapatıldı. Okulun yüzyıllardan beri toplanıp birikmiş olan malları zor alımına çarptırıldı, ilkçağ bilgeliliğinin son temsilcileri, yedi kişi, İran'a sürgün yolunu tuttular. Atina, eskiden sahip olduğu, kültür ocağı, kültür yuvası yerini böylece kesinlikle yitirdi ve küçük bir taşra kenti düzeyine inip değerden düştü.

Hořgörüden yoksun bu doğrudan doğruya politika, topluluğun önemli bir kesimini kızdırdı; bu hükümetin önüne ister istemez büyük güçlükler çıkaracaktı. İstanbul halk tabakasının (la plèbe) «Nika ayaklanması» diye bilinen 532 yılındaki ayaklanması az daha hükümetin varlığını tehlikeye düşürüyor ve Justinianus'un hem tah-

(1) Theophanis Chronopgraphia, p. 180, 11-20.

tına hem canına mal oluyordu. Bu ayaklanmaya «Nika» adının verilmesi, isyancıların parolası olan, «zafer» anlamına gelen, Yunanca «Nikè» sözünden gelir. Ayaklanma, halkın hükümetin mali ve dinsel politikasına ne kadar karşıt ve düşman olduğunu açıkça tanıtladı.

VI. yüzyıl başında, oyunlardaki taraf tutan halk toplulukları, şu ya da bu politik, toplumsal ve dinsel eğilimi anlatan özgün politik topluluklar nitelikleriyle kesin olarak örgütlenip düzenlendiler. Yeşiller, monofizizm kayralı, maviler resmi kilise yolunda, Ortodoksluktan yanaydılar. Mavilerin, başlıca, soylu ve rahat, bolluk içinde elemanlardan oluştuğu hesaba katılırsa, bunların, kendi ideolojik dayanakları olarak, resmi Katolikliği destekleyecekleri anlaşılır. Yeşiller halk topluluğu, topluluğun en demokratik kesimi olan tacirleri ve endüstricileri temsil ediyor, aralarında kökenleri doğu eyaletlerinden olan elemanlar, durmadan artan bir rol oynuyorlardı. Hristiyanlığın doğuya özgü anlayışı, monofizizm de bunlarda elverişli bir yankı buluyordu.

Bu halk toplulukları arasındaki gizli karşıtlık ve düşmanlıktan yararlanan hükümet, çoğu, bunlardan birine dayanıp ötekinin boyun eğmesini sağlardı, ama muhalefet eğilimleri arttığı ölçüde bu politika etkenliğini yitirdi. 532 yılı ayaklanması sırasında kargaşalıkların kökeninde mavilerle yeşiller vardı, daha doğrusu mavilerin sadece bir kesimi, Prokope'un mavilerin «halk topluluğunun statiotés'i» adını verdiği kesimi vardı.

Nika ayaklanmasını kışkırtan nedenler, çoktur. Yeni hükümetin hoşgöründen yoksun olduğu kadar saldırgan politikası, taraf olan halk toplulukları (dèmes'ler) ile ilişkilerinde de kendini gösterir. Justinianus saltanat sürerken, maviler hükümet partisi oldular ve imparatorun cömertliğinden, eli açıklığından yararlandılar.

Ceza görmeyeceklerine güvenerek, soydukları, öldürdükleri, kadınlarına karşı bile zor kullandıkları yeşillere karşı her tür eziyeti yaptılar. aşırılıklara vardılar. Yeşiller boş yere yakındılar, şikâyet ettiler; haklarının verilmesini başaramadılar. Terazî, hep, mavilerden yana eğiliyordu.

Umutsuzluğa düşen yeşiller, şiddet hareketlerine baş-

vurarak karşılık verdiler; eski koruyucuları olan, yeğenleri Hypatius ile Pompée İstanbulda oturan, Anastasius'un ailesiyle bağlantıları sürdüğü için, onların hükümete karşı olmaları bir hükümdarlık ailesi sorunu görünümüne büründü.

Başkentteki gergin hava, halktan alınan haksız vergiler ve görevlilerin bozulmuş, çürümüş olmaları nedeniyle, daha da ağırlaştı.

Yönetimin başında, 529 yılından bu yana sarayın yönetiminin başında bulunan, Tribonien ile 531 yılından başlayarak Doğu eyaleti genel valiliğinin yüksek görevlerinde bulunan Kapadokyalı, Jan (Jean de Cappadoce) bulunuyorlardı. Bunlardan ilki, değerli bir hukukçu olmakla birlikte, para kazanmaya çok düşküncü ve para için adaleti ve hukuku önemsememeye hazırdı. Kapadokyalı Jan, sarayın ve hükümetin gereksinmelerini karşılamak amacıyla, imparatorun uyruklarına baskı yapmadaki becerikliliğiyle Justinianus'un gözüne girmiş, kısa zamanda da kabalığı, acıma bilmez sertliği ve zorbalıklarıyla genel kin ve nefreti üzerine çekmişti.

Bütün basamaklarda, görevliler, başlarında bulunanı taklit etmeye çalışıyorlardı. Bunların aldıkları haksız vergiler, vergi yükümlülerini yıkıyor ve adaletin parayla satın alınabilmesi, bir de mavilerden yana taraf tutması, genel bir güvensizlik duygusu yaratıyordu. Yerel yetkili kişilerin uygunsuz ve kanuna uymayan davranışlarına karşı yakınmalar, her yandan akıyordu. Taşranın küçük düşürülen, onurlarına dokunulan, zarara sokulan ve soyulan insan yığınları adalet istiyorlar, İstanbulda yığılıyorlar ve genel hoşnutsuzluğu ve kızgınlığı artırıyorlardı.

11 Ocak 532'de, hipodromdaki yarışmalar sırasında, yeşiller zorla, zorlu ve kışkırtıcı biçimde gösteriler yaptılar. İmparator, bir tellal aracılığıyla, isteklerini sordu. Bunun üzerine, göstericilerin sözcüleriyle İmparatorun tellalı arasında, Bizans tarih olguları yazarı Théophane'in sakladığı ve bize kadar gelen, en eşi bulunmaz diyalog başladı (1) İmparator onuruna «yaşa» bağırıışlarıyla başla-

(1) Bury, «The Nika Riot» Journ, of hellen, studies, 1899, II pp. 39-48; Theophanis Chronographia, éd. -de Boor, 181-184.

yan yeşiller, sonra, İmparatorluk yönetimine sövüp saydılar ve Justinianus'un kendisine hakaretler ederek son verirken hipodromun basamak ve sıralarından hep gösteriler yaparak ayrıldılar. Ertesi gün maviler, yolsuzluklardan ve keyfe bağlı yönetimden bezgin, yeşillere katıldılar. Karışıklık çıkaran bu iki topluluk, 13 Ocak günü, hipodromda Justinianus'dan iki hükümlünün salıverilmesini istedi. Kabul etmemesi üzerine, çok büyük bir kalabalık mahkemeyi kuşattı, nöbetçileri öldürdü, zindana saldırdı, hükümlüleri salıverdikten sonra zindanı ateşe verdi. Zincirden boşalan kalabalığın başvurduğu şiddet hareketleri, zenginleri çok korkuttu; bunlar, Boğazın Asya kıyılarına kaçtılar. İmparator, ertesi gün, yönetimin, halkın en çok dış bilediği üç temsilcisini, Kapadokyalı Jan'ı, Tribonien'i bir de Başkent'in Valisini azletti; ama son anda (in extremis) verilen bu ödün, çok geç kalmıştı. 15 Ocak günü, Justinianus'un asker şeflerinden biri, Bélisarios, Goth'lardan meydana gelen bir birliğin yardımıyla, kalabalığı saraydan sürüp çıkarmaya girişti. Zorlu, şiddetli çarpışmalar başladı. Bélisarios'un ücretli askerleri, çarpışmalar içinde, Aya-Sofya'daki papazları itip kaktılar; onlar da buradan, ellerinde dini eşya ve kutsal emanetlerle, birbirleriyle çatışıp çarpışanları ayırmak amacıyla çıktılar. Bunun üzerine, genel bir kızgınlık, bir zincirden boşalma oldu.

Pencerelerden, çatıların üstünden Goth'ların üzerine kiremit ve taş yağdırılıyordu ve daha da çok kızmış olan, kadınlar da savaşa katıldılar. Bu öfke, askerleri şaşkına döndürdü; saraya kaçtılar. Bundan sonra, isyancılar saraya komşu kamu yapılarını ateşe verdiler. Senato, saray dolayları ateşler içinde kaldı ve arkadan gelen üç gün boyunca ateş, yıkımını sürdürdü.

Bu zaman boyunca başkent sokakları kızgın, zorlu olduğu kadar da kanlı çarpışmalara sahne oldu. Ayın 17'sinde çevredeki asker birlikleri İstanbula getirildi. Ama, yardımın, ayaklanmış kalabalıkları tutmakta güçsüz kaldığı görüldü. Bunların güçsüzlüğünü kınayan hükümet birlikleri Oktogon (Octogone) un sütunlu kemerleri olan «portique»ine ateş verdiler. Ateş, komşu kili selere Sampson Kimsesizler Yurduna ve Hastanesine

yayıldı. Hastahane, hastalarıyla birlikte yandı. Konstantin forumundan saraya ve hipodroma kadar, dumanları tüten yıkıntılardan ve molozlardan başka bir şey kalmadı. 18 Ocak günü, saray dışında bütün kent artık isyancıların elinde bulunurken, Justinianus, uyruklarını doğru yola sokmak için büyük bir çabaya girişti. Senatörlerle ve koruyucularıyla etrafı çevrilmiş olduğu halde hipodromdaki locasında görüldü ve elinde İncil, bütün olup bitenlerin sorumlusu kendisi olduğunu açıklayarak, genel af çıkaracağına söz verdi, Ama tek tük alkış sesleri, «Yalan söylüyorsun, eşek herif, yalan yere yemin ediyorsun» haykırışları arasında boğuldu. Justinianus, gizli bir kapıdan kaçıp acele sarayına sığınmak zorunda kaldı. Ayaklanmanın politik yönetimi, ancak sekizinci gün serbest kaldı. İsyancı halk, Anastasius'un yeğeni Hypatius'u İmparator ilan etti. Taraf topluluklar (dèmes), yeni imparatoru alkışlamak için, hipodromda toplandı. Yeşillerden bir kol, savaş düzeninde, saraya saldırıyı yapmak için hazırlanıyordu.

Justinianus'un halkına yapmak istediği ama başaramadığı açıklamadan sonra sarayda bir karışıklık, bir şaşkınlık vardı ve bu, sürüp gidiyordu. Öğretim üyelerinin ve «excubiteur»lerin koruyucusu olan birliklere pek güven yoktu. Bu koruyucu birlik isyancılara açıkça katılmamakla birlikte, olayların arkasını bekliyordu. Sadece, Bélisarios'la Mundus'un komutası altındaki barbar askerler güven veriyorlardı.

Bir danışma toplantısında Kapadokyalı Jan ile başka yüksek orun sahibi ulu kişiler, Justinianusu, saray henüz kuşatılmadan, deniz yoluyla Héraclée'ye (Ereğli) kaçmaya ve oradan asker toplamak ve yığınak yapmaya inandırmaya çalıştılar.

Ama Théodora sarayı bırakıp çıkmayı, açıkça reddetti, çünkü, dedi «İmparator cübbesi en güzel kefendir». Onun sağlamlığı, Justinianus'a ve danışmanlarına yeniden yürek verdi.

Mabeyinci Narsès, araya giren dostlar aracılığıyla ve çok pahalıya, uygun zamanı kollayarak, mavileri, yeşillerle bağlaştırmadan ayırmayı başardı. Taraf topluluklar, hipodromda dövüştüler. Bélisarios ve Mundus bundan

yararlanıp ücretli askerleriyle alana girdiler, kuşatılıp sıkıştırılan ve kendini savunması yarı yarıya olanaksız, kalabalığa kanlı bir ceza verdiler. Bu insan kırımında 30.000'den fazla insan öldü.

Hypatius, ertesi gün yakalanıp hapsedildi ve idam edildi. Belli bir sayıda senatör ayaklanmaya katılmış durumdaydı; yüksek orunlu on sekiz kişi de idam edildi. ötekiler sürgüne gönderildi. Ayaklanmanın ve bastırılışının resmi bir biçimde anlatımı bütün kentlere yayıldı.

Nika ayaklanması, adından daha çok ilginçtir; süresi ve şiddeti, aşağı halk tabakasının hükümete karşı öfkesinin, hıncının derecesini tanıtlar. Kötü silahlanmış ve eğitim görmemiş bir halk topluluğu, düzgün askeri birlikleri günlerce yenilgi altında tuttu. İstanbul halkı (plebleri), tartışma götürmez bir yüreklilik, yiğitlik gösterdiği halde, kesin bir yenilgiye uğradı. Bu yenilginin nedenleri, açıkça görülür. Daha önce olduğu gibi, başlıca, Devlet ödentileriyle yaşayan, VI. yüzyıl Bizans halkı (plebs), ayaklanırken, iyice tanımlanmış, belirli bir amaca sahip değildi. 18 Ocakta ortaya konan, kadersiz Hypatius'u imparator ilan etme planı besbelli, yığınları saracak nitelikte değildi. Taraf toplulukları uzun süreli, dayanıklı hiçbir antlaşma bağlamıyordu. Bu yüzden, kesin karar anında, hükümetin adamları kimi başları satın alarak safları bozup dağıtmayı başardılar. Senato soylularının ayaklanmaya bağlanıp katılan, ya da belki hazırlanmış olan, Justinianus'a düşman kesimi en yürekler acısı korkaklığı ve kararsızlığı gösterdi. En son da, ayaklanmanın başları, 18 Ocak günü hipodromda bütün yandaşlarını toplamakla onların yenilip bozguna uğramalarını hızlandırmış ve kolaylaştırmışlardı.

Ne olursa olsun, Nika ayaklanmasının bastırılması, hükümete karşıt bütün toplulukların yenilgisi değeri-ndeydi, bu da yöneticilere yerlerini sağlamlaştırmak ve kendilerini, başka herhangi Bizans hükümetinden çok, yerlerinde sağlam bulmak olanağını verdi.

Taraf toplulukların, VI. yüzyıldaki Bizans toplumunun sahip olduğu bu az-çok demokratik biricik politik örgütlerin, yenilgisi Justinianus hükümetine halk yığınlarını kendi öncellerinden de daha az önemsemek, on-

ları daha az hesaba katmak, «Hellénistik» örneğe uygun, sırf bürokratik yöntemlerle yönetilen, Diyoklesyen'in ve Konstantinos'un deneyimlerinden çıktığı gibi bir Devleti, merkezileşmiş bir Devleti daha da yürek vererek kurma yetkisini verdi.

Yeni hükümet, kendini, sapkınlara, putatapanlara ve kâfirlere kıyarak eziyet etmekte, Samaritainleri ve İstanbulun taraf topluluklarını cezalandırmakla sınırlandırmadı. Onun iç politikası, olumlu bir biçimde de belirdi, kendini gösterdi. İmparatorluğun politik ve moral birliğini güvence altına almaya çalışan Justinianus, uyruklarına mutluluk ve gönenç sağlayacak nitelikte bir yasalar düzeni vermek niyetinde olduğunu açıkladı.

Justinianus'un tarihsel ünü, esas, bırakmış olduğu. bugün bile bütün burjuva Avrupa Devletleri yasalarının temeli olarak kalan, Roma Medeni Hukuku Yasasına, bu anıtsal yasama eserine dayanır.

Justinianus hükümeti, bu çok büyük önemli yasama eseriyle, eski Roma'nın yasal kalıtımının, şimdi sıkı sıkıya bağlantılı bulunduğu, salt yetke (mutlak hükümlerlik) ve Hristiyanlık anlayışı içinde uyar bir hale sokulması sorununu çözümlledi. Bu aletin yaratılmasının bir başka nedeni, İmparatorluğun yönetim makinesinin uygun ve düzgün işlemesine yol göstermesi gereken yasal yönergeleri saptamak zorunluluğuydu.

O çağda yürürlükte olan Roma Hukuku, yöneticilerin, güçlerinin üstünde olduğu halde benimseyip özümsemek zorunda oldukları, çok büyük olduğu kadar çeşitli bir bileşim gösteriyordu. Yürürlükteki bu yasalar düzeninin kapsamına, ancak bir kesimi Théodosius Yasasında bulunan, sayılamayacak kadar çok sayıda İmparatorluk buyrultuları, özel kişilere ve kamu kuruluşlarına danışım vermek üzere İmparator tarafından yetkili kılınmış Roma Hukukçularının çok sayıda ve bilgili eserleri, eski Senatonun birçok kararları vb. girerdi. VI. yüzyılın hukukçuları, çok büyük bu metinler yığınının hakkından, asla gelemeler. Değişik çağlarda Roma yasalar düzenindeki birçok çelişmeler ve uyumsuzluklar, Bizans görevlilerine, devlet memurlarına, bulanık suda balık avlamak, davaları sürüncemede bırakmak, çok haksız karar-

lar vermek, zorbalıkla para koparmak vb. olanağını veriyordu.

Justinianus, tahta çıktıktan az zaman sonra, önceki gözden geçirmelerin konusu olmuş her şeyi, yani İmparator buyrultularını, yeniden toparlayıp yazmaya başlamakla yasalar düzenini derginlemeye (tedvin etmeye) girişir. 528 yılında Théodosius Yasasının bütün düzenlemelerini, yasal değerini tamamen yitirmiş olanların ve sonradan çıkarılan imparatorluk anayasalarının temizlenip ortadan kaldırılmasından sonra, tümünü bir tek derinim içinde toplayıp bölümlemek için, bir kurul toplandı. Bu önemli çalışma çok çabuk başarıldı, 529 yılında Justinianus Yasası (Codex Justinianus) adıyla yayımlandı.

Bundan sonra, çok çetin bir sorun, eski zamanlar hukukçularının yasa gücünü koruyan bütün eserlerinin bir tek derleme içinde bölümlenmesi sorunu ele alındı. Bütüne sıkı bir birlik kaygısı getirilirken, yinelemeleri ya da çelişmeleri ayırıp ayıklamak gerekti. Bunu yapmak için, 530 yılında, dikkat çekici bir titizlikle kendini işe verdiği görülen, Tribonien'in başkanlığı altında on altı hukukçudan oluşan bir kurul toplandı. Bu çetin iş, üç yılda tamamlandı; en ünlü Roma hukukçularının kararlarını toplayan, Digeste ya da Pandekt (Pandectes) adını alan elli ciltlik Yunanca derlemenin yayımlanması, 533 yılındadır. Yeni Roma Medeni Hukukunun temel ilkelerini dört cilt içinde özetleyen 'Institutes', aynı yıl çıktı. Institutes, Digestes ve Yasa, hep birlikte, Roma Hukuku yasalar düzeninin tümünü temsil ediyorlardı.

534 yılında çıkan imparator buyrultuları, Nouelles adı verilen yeni bir derlemeyi oluştıruyordu. Yasa, Digestes ve Institutes, Latince yazılmış oldukları halde Nouelles, Yunanca yazılmıştı ki, bu, gerçeğin gereksinmelerine verilmiş bir ödündü. Bu anıtsal yapıtın dört bölümü, batı Avrupa'da Roma Hukukunun incelenmesine girişildiği, XII. yüzyıldan başlayarak Corpus Juris Ciallis adını aldı.

Roma Hukukunun Justinianus tarafından derlenmesi, eski dünyayı, hatta ortaçağ dünyasını çok aşan bir öneme sahip oldu. Justinianus Yasası, Bizans hukuk düşün-

cesinin bağımsız bir eseri olmak önemini taşımaz, ama, bugünkü kapitalist toplumu düzenleyip yöneten esas temel ilkeleri yazmış, oymuş bulunan Roma Hukukunu korumuş, sürdürmüş olmak erdemini taşır. Batı Avrupa, Roma Hukukunu incelemeye ya da kabul etmeye girişince, Justinianus'un Medeni Hukuk yasası birçok ülkede yasa gücü kazanır. Roma hukukunun, Batı Avrupa'da, meta-para değişimlerine uyarak, XII. yüzyıldan başlayarak, bu yayılmasında şaşılacak ya da raslantı sonucu hiçbir şey yoktur. Gerileyip düşkünleşmekte olan Roma İmparatorluğunun hukukçularının böylesine ustaca düzenlenmiş ince bir dizge (sistem) halinde kurup yükselttikleri, Engels'in dediği gibi,

«...meta üreticilerinden oluşan bir toplumun ilk evrensel hukuku, yani, basit meta sahiplerinin arasındaki bütün esas ilişkilerin, alım ve satımın, ödünç verme (ikraz), borç, sözleşme ve öteki yükümlülüklerin ileri götürülmüş, derinleştirilmiş incelenmesiyle birlikte, Roma Hukuku...»

Bildiğimize göre, özel mülkiyet üzerine kurulmuş en eksiksiz, en yetkin biçimiydi.

Justinianus'un yasama çalışmaları, özellikle Yasa (le Code) ile Buyrultular Derlemesi (les Nouvelles) hükümetin iç politikasının, toplumsal eğilimlerinin ve VI. yüzyıldaki bürokratik kafa içinde İmparatorluğun pekiştirilmesine katılıp kusurlarını ortadan kaldırarak birliğini sağlayacak olan, sağlaması gereken önlemlerin tümünün incelenmesi için tam ve yetkin bir temel, yetkin bir esastır.

Justinianus'un yasalar düzeni, her şeyden önce, salt hükümdarlığın Tanrılaştırılmasıdır, ilâhisidir. Justinianus, imparatorluk salt hükümdarlığının her şeyi yapabilme gücüne, salt erkine, tüm yetkisine inanmıştı. Yüksek iktidarın kaynağı olarak, «Tanrının lûtfu»nu halk iradesine karşı ilk koyan, O'dur. Ona göre «hiçbir şey, majeste İmparator'dan daha üstün, ya da daha kutsal değildir.» (1) «Halkının mutluluğunu sağlamak amacıyla, yalnız O, «gece gündüz çalışabilir ve uyanık kalabilir.»

İmparatorun, Tanrının yardımını, lütfunu doğrudan doğruya Tanrı'dan alan, Tanrının en yakını kutsal kişi olduğu kuramı, Justinianus zamanında doğdu. Justinianus, bu uzun kutsal sayılan kişiler zincirinin, sözgelişi, Ata'sı gibi görünür. Din, halk yığınlarının hükümetin yönetimdeki zorbalığına kul edilmesinde güçlü bir âlet haline gelir. Bir salt hükümdarın başta gelen görevinin «bütün halkları bir tek Tanrı'ya tapmakta birleştirecek olan din inancını doğrulamak, kesinlemek» olmasında şaşılacak hiçbir şey yoktur. Zorbalıkla yöneten hükümetin dini doğrulamak, kesinlemek için kullandığı araçları, başvurduğu yolları daha önce görmüştük. Bu yasama düzeninde din sorununa ayrılmış bulunan yer, Doğu Roma İmparatorluğunun, papazların ve keşişlerin etkilerinin ve zenginliğinin sürekli bir gelişme kazandığı, teokratik bir hükümdarlığa hızla dönüştüğünü tanıtır. Justinianus, Buyrultular Derlemesinde (les Nouvelles), manastır yaşantısını durmadan över, ulular; «bu temiz elleri ve bu kutlanmış, kurtulmuş ruhları» tutup desteklemesinin sadece dindarlıktan değil, bir de, resmi doğru çizgideki Ortodoks keşişliğin bağlaşıklık bulunduğu Devlet'i, yani yönetici derintiyi, yönetici azınlığı pekiştirmek, berkitmek için olduğunu açıkça anlatır.

Hükümetin, salt hükümdarlık ve Ortodoksluğun temellerini berkitme kaygıları vardı ama Justinianus'un taht'a çıkmasından bu yana ağır basan yönetimde iyileştirmeler, reformlar yapma zorunluluğunu bilmezlikten gelemezdi. İmparator, 535 ve 536 yıllarındaki birçok buyrultularında, taşradaki yönetimin acı durumunu kendi gösterir. Taşra illeri valileri, vergi toplarken olsun, kale duvarlarını, yolları ya da su yollarını onarırken olsun küstahça yolsuzluklar yapmaya, halkı haksız vergilerle soymaya kendilerini vermişlerdi. Birçok illerde, Lycaonie'de (1), Likya'da (Lycie) (2), Frikgaya'da, Kapadokya'da büyük yurtluk sahipleri küçük toprak sahip-

1 Küçük Asya'da, merkezi Konya (Iconium) olan bir yer.

2 Küçük Asya'da, Karya ile Pamphylie arasında, güneyi Akdeniz ile sınırlı bir bölge.

lerine çok eziyet ediyorlar ve bunların zararına mallarını mülklerini hiç utanmadan çoğaltıyorlardı.

İmparatorluk ordusu da, askeri konak yerlerindeki halka her tür üzüntüyü veriyor, onlara eziyet ediyor ve onları eşkiyadan daha fena soyguna uğrattıyordu. Bunun sonucu, buna uğrayan kurbanların İstanbula kaçması ve merkez yönetimi organlarında şikâyetlerin yığılması oldu (1).

Justinianus, bu acı durumun nedenlerinden birini yönetimin eskiden beri süregelen bozukluklarının, eksiklerinin birinde, kamu görevlerinin parayla satın alınabilmesinde görüyordu. Yönetim, uzun süreden beri, kamu görevlerine parasız karşılıksız atama yapıldığını bilmez olmuştu; görev adayı, atamayı yapacak olan görevliye «seçimlik» ya da başka bir «bahşiş» ödemek zorundaydı. 535 yılında çıkan bir buyrultuyla Justinien, «seçimlik» ödenmesini yasakladı ve başka ödülleri de vergiye bağladı.

Gene 535 yılında Justinien, genel bir yönetim reformunun ilkelerini saptayan iki uzun buyrultu yayımladı; bu reform, yönetimin yeni ödevlerini ve yeni görevlerini belirleyerek, yeni kamu görevlileri kadrolarının oluşturulmasından ve yolsuzluk olasılıklarının bastırılmasından ibaretti.

Devlet görevlileri, yönetilenlere «babaca» davranmalı, onları bütün haksızlıklardan korumalı, topluluğa karşı şefkatli bir babanın çocuklarına karşı tutumu gibi davranmalı, ama herhalde vergileri, istenen zamanda ve tam olarak toplamak olan esas görevlerini gözden yitirmemeliydiler.

Halkın soyulması bahanelerini ortadan kaldırmak için, kamu görevlilerinin, devlet görevlilerinin maaş ve ücretleri artırıldı. Reformun uygulanan biricik pratik önlemi, bu oldu; çünkü, bütün öğütler, bütün övmeler, okşamalar ve paylayıp azarlamalar, hatta Justinianus'un korkutmaları bile bu kamu görevlilerinden, bu Devlet memurlarından bir tekini olsun pek değiştiremez, yeniden eğitip çalışmaya alıştırılamazdı.

Diyoklesyen ile Konstantinos'un düzeni, taşra illerinin

birbirlerinden iyice ayrılması, yönetim tabaka ve basamaklarının karmaşıklığı, bir de sivil güçlerle asker güçlerin birbirinden sıkı sıkıya ayrılması üzerine kurulmuştu.

Justinianus hükümeti, bu geleneklerden kısmen ayrılır; yönetim kuruluş ve örgütünü sadeleştirmek, illerin sayısını azaltmak, ellerinde artık daha fazla yetki bulunan ama gene de merkezlere daha çok bağlı olan Devlet görevlilerinin sayısını azaltmak eğilimindedir. Belli bir sayıda ilin birleştirilip kaynaştırılması, sivil güçlerle asker güçlerin bir tek kişinin elinde birleştirilmesi de gerçekleştirilir. İl valileri ile eyalet genel valileri arasındaki aracı, piskopos yardımcılarının etkisiz, temelsiz ve saçma görev ve yetkileri kaldırılır. Ama bu reformların uygulanması, genelleştirilmez; bunlar, canlılıkla değil ve bölüm bölüm gerçekleştirilir.

Justinianus'un yasalamalar düzeni, merkezdeki iktidar gücünün görevlerinin ve üstünlük ve ayrıcalıklarının büyük yurtluk sahipleri tarafından zorbalıkla ve düzenle ele geçirilmesini susarak geçiştiremezdi. İmparator yasaları, IV. yüzyılın sonundan başlayarak, zorla toprak ele geçirmeyi ve yarı-asker kuruluşlar bulundurup beslemeyi, özel cezaevlerine sahip olmayı yasaklayarak, «patronot»ya karşı çıkıyorlardı. Justinianus, bu yasaklamaları daha büyük bir güçle ve üzerinde daha da çok durarak, yineler. Bu sorunda yasalar düzeni, toprağın, «patronat» gereği, bir kodamana geçtiğini belirlemek için çakılmış bulunan işaret ve belirtiler üzerinde özellikle durur. Senatorial büyük toprak mülkiyeti, bu sanları koyma yoluyla, daha da büyüdü. Justinianus, valilere 535 yılı yönergesinde, bu gibi sanların acımadan kökünün kazınmasının, görevlerinden biri olduğunu özellikle üzerinde durarak önemle belirtir. Hükümet, aynı zamanda, kendisine karşı özellikle Nika ayaklanması sırasında az çok düşmanlık göstermiş bulunan senato soyluları toplulukların hakettikleri sert karşılığı verdi; zor alımına uğrattığı mallarına el koydu. Bu düşman topluluklar, esas olarak, Anastasius'un doğu monofizit yöneliminden yanaydılar. Bunlar, taccirlere ve tefecilere sıkı sıkıya, yakından bağlıydılar ve Anastasius'un yakından işbirliği yaptığı «Deniz adamları ve yamakları»nın çevresinde toplanmışlardı. Anastasius'un

ölümünden sonra geriye itilmiş, ekonomik çıkarları zede-
lenmiş, Nika ayaklanmasından sonra dağılmış olan, bu
topluluktan geriye kalanlar, Justinianus'a ve onun poli-
tikasına karşı, güçsüz de olsa, sert bir kine kendilerini kap-
tırmışlardı. Bu, kendisi de doğu illerinden çıkma olan ve,
kuşku yok, bu topluluklara bağlı bulunan Procopé'un
Gizli Tarih'inden (Histoire Arcana) açıkça anlaşılmak-
tadır. Sayıları belli kimi tarihçiler, örneğin C. Ouspenski'
nin Bizans Tarihi Üzerinde İncelemeler'inde olduğu gibi,
sömürücüler sınıfına karşı halk sınıflarının savaşımını
anlamadıklarından, egemen sınıfın içinde bulunduğunu
varsaydıkları karşıtlıklara, Justinianus'un senato soylu-
larına karşı savaşımına ya da, Ouspenski'ye göre, layık
büyük toprak mülkiyetinin ekonomik gücüne son veren
ve kilise mülkiyetinin zafer kazanmasıyla sonuçlanan, la-
yık büyük toprak mülkiyetiyle kilise büyük toprak mül-
kiyeti arasındaki savaşıma fazla önem vermektedirler (1).

Justinianus'un, Nika ayaklanması sırasında düşman-
lıkları kendini gösterip sivrilen, senatörleri ağır biçimde
cezalandırdığı söz götürmez; ama bundan, onun, büyük
toprak sahiplerinin ekonomik gücünü kırmış olacağını
çıkarmak doğru olmayacaktır. Çünkü, önce, Justinianus
böyle bir şey düşünmüş değildi, sonra da o çağa ait bü-
tün bir belgeler dizisi, Bizans Mısırı papirüsü gibi, Bizans
İtalyası belgeleri gibi, layık büyük toprak mülkiyetinin
Justinianus'dan sonra da yaşadığını ve hatta onun ölü-
münden sonra pekiştiğini tanıtıyor. Justinianus'un kul-
laşmış, boyun eğmiş ortakçı-yarıcılara karşı, Samaritain-
lerin baş kaldırmalarına karşı, halk topluluklarının (dê-
mes) ayaklanmalarına karşı, ordu içinde sık sık baş gös-
teren isyanlara karşı ve sınıf savaşımının din örtüsü
altındaki özel biçimi olan, dinsel sapmalara karşı müca-
dele ederken, Avrupa'nın batısında olduğu gibi doğusunda
da çıkarlarını koruduğu büyük toprak mülkiyeti sahip-
lerinin sorumluluğunu sırtına almayacak kadar yükü vardı.
Bize kadar ulaşmış bulunan yasal belgeler, Justinianus'un
Senato'ya saygılı davrandığını tanıtıyor. O, senato üyele-

1 C. Ouspenski, Etudes sur l'Histoire de Byzance,
p. 98

rinin sayısını artırdı ve 537 yılında Senato'ya mahkeme kararlarına karşı baş vurmalara bakacak bir yüksek papazlar kurulunu bağlayarak, onu böylece bir yüksek mahkeme haline de getirdi.

Büyük toprak sahiplerinin rolü, Justinianus'un aradılarının yönetimi zamanında, daha da büyüdü. İkinci Justinianus'un 569 yılındaki bir yasası, taşranın yönetimini, resmen, büyük toprak sahiplerinin eline bırakıyordu. Layık büyük toprak sahipliğine paralel olarak, kilise büyük toprak sahipliği, hem de daha çok gelişmiştiyse de VI. yüzyılda senatorial sınıfla Kilise arasında herhangi bir savaşım olduğunun en küçük izi bile herhangi bir belgede bulunmuyor. Sömürü sınıfının bu iki tabakası, büyük çoğunluklarıyla, Justinianus'un istila tasarılarını birlikte destekliyorlar ve halk yığınlarının hareketlerini bastırıyorlardı.

Justinianus'un yasalar düzeni, iş güçleri tarımda eskiden oynadığı rolü oynamaktan artık uzak bulunan, köleler bakımından belli bir ölçüde geniş bir tutumu, bir liberalliği temsil eder; kölelerin azat edilmelerini, kölelikten kurtulmalarını kolaylaştırır bile. Ama aynı yasalar düzeni ortakçı ve yarıcıların yurtluklara bağımlılığına el dokundurmaz, onları olduğu gibi bırakır. Tarım topluluğunun çoğunluğunu oluşturan ortakçılar-yarıcılar konusunda Justinianus'un hukukçularının, yasamacılarının dili acımasız denecek kadar serttir.

Ortakçılar-yarıcılar, durumlarını iyileştirecek her türlü girişimi bırakmak ve yanlış adım atmadan, sendelemeden görevlerini yapmak zorundaydılar. Hukukçuların, yasamacıların ortakçılar-yarıcılar için buldukları biricik sözler: «Herkes, alinyazısına boyun eğmelidir» di.

Justinianus, yalnız büyük bir yasamacı değil, büyük bir yapıcı da olmak istiyordu. Onu buraya, başkentin Nika ayaklanması sırasında yanmış yakılmış olan, en güzel semtlerini yeniden yapmak zorunluluğu itiyordu. Bu semtler, eşi benzeri görülmemiş, işitilmemiş, olağanüstü bir görkemle, göz kamaştırıcı bir biçimde yeniden yapıldı. Justinianus, yanmış bir kilisenin yerinde, Sainte-Sophie'ye (Aya Sophia'ya) adanan yeni bir kilise yapılmasına özel bir özen ve ivedilik gösteriyordu. Justinianus'un kafasına

göre bu yapı, yalnız dinsel değil, politik bakımdan da önem taşıyacaktı. Bu önemli yapının görkemi, başkentin göz kamaştırıcı parlaklığına olduğu gibi Hristiyan aleminin en büyük beyinin ululuğuna, görkemine de uygun düşmeliydi. Justinianus'un şansı iyiydi, çağın tekniğinin ve bilgisinin en yeteneklileri iki büyük mimarı, Tralles'li Anthémios ile Milet'li Isidore'u buldu. Günümüze dek gelen ve iyi bir halde olan bu hatırı sayılır, gösterişli kilisenin yapımında, aynı anda, 10.000 işçi birden çalışıyordu. Yapım, akıl almaz paralara mal oldu, ama Justinianus herkesin genel hayranlığını uyandıran, dünyanın bu en güzel kilisesini yapmış olmakla övünebilirdi.

İstanbul'daki, hâlâ hayran olunabilen, görkemli sarıncılar Justinianus'un topluluğa içme suyu sağlama saygısını gösterir. Hükümet, taşra illeri valilerinden, var olan karayolları yönetiminin, kale bedenlerinin, var olan su yollarının titizlikle bakımını istiyordu ama yeni yollar, yeni su yolları, köprüler, bentler, genel hamamlar yapmaktan da geri kalmıyordu. Antakya, 540 yılında Pers'ler tarafından taş üstünde taş bırakmayasıya yakılıp yıkıldıktan sonra, su yollarıyla, kanalizasyonla, genel hamamlarla bezenerek, yeniden yapıldı. Yeni kentler kuruldu. Justinianus'un yerlisi olduğu, gösterişsiz, şatafatsız, Tauresium köyü, Justiniana Prima adı verilen önemli bir kent haline getirildi. Sınırlar, ardsız aralıksız bir istihkâmlar dizisi ile korunuyordu. Bunların sayısı o kadar arttı ki «Balkanlarda her mülk bir hisara dönüşmüş bulunuyor» ya da «berkitilmiş bir yerin hemen yanında bulunuyordu». Bütün Balkan Yarımadası, metrislerle pekiştirilmiş çok büyük bir ordugâh haline dönüşmüştü. Asıl Roma çağının eski istihkâmlarının gerisinde, Justinianus, Daçya'da (Dacie), Dardanie'de (Trua yöresi), Moésie'de ve daha güneydeki Epir'de, Makedonya'da, Trakya'da bir ikinci sonra da üçüncü bir pekiştirilmiş çizgi meydana getirdi. Bunlar barbar saldırılarına karşı aşılmaz yeni bir engel oluşturacaklar, boğazları dar geçitleri ve stratejik önemi olan yerleri, başlıca ulaştırma yollarını koruyacaklar ve son olarak da topluluklara barınak, sığınak olacaktı.

Justinianus zamanında Tuna'dan Ermenistan dağla-

rına ve Fırat kıyılarına kadar böyle yüzlerce istihkâm yükseliyordu. Bu dev eserlerin tümü, besbelli, çok büyük paraları temsil ediyordu. Vergi yükümlüleri, vergi ve aynı yükümlülüklerin ağırlığı altında, tam anlamıyla eziliyorlardı.

Justinianus hükümeti, ekonomik soruna, Bizans ticaret ve endüstrisine ilişkin sorunlara özel bir önem veriyordu. Bu alanda Justinianus için başlıca görev, Bizans ticaretini Pers aracılığından kurtarmaktı. Uzak Doğu'nun, Çin'in ve Seylan'ın metallerinin, ipeğin, karanfil ve öteki baharatın, karabiberin, miskin, kokulu maddelerin ve değerli taşların Bizans'a getirildiği kara ve denizyolları, Perslerin egemenliği altındaydı; bu, Bizans ticaretine ve endüstrisine, hele VI. yüzyılda sık sık olan bu iki ülke arasındaki çatışmalar boyunca pek çok aksiliklere, rahatsızlıklara neden oluyordu. Justinianus, kuzeyde ve güneyde, Uzak Doğu mallarının Pers yolundan geçmeden ithal edilebileceği, yeni ticaret yolları arayarak, İran'ın aracılığından kurtulmayı çok istiyordu. Bizans hükümetinin önünde, bunu yapmak için, iki olanak vardı. Karadenizde Doğu İmparatorluğu'nun uyrukları, Karadeniz'in kuzeyindeki bölgelerle ticaret ilişkilerini Bosporos (şimdiki adı Kerç) limanı yoluyla sürdürüyorlardı. Ora yerlilerine hayvan derileri ve kürkler, köleler, Kuzeyin işlenmemiş hayvan derileri karşılığında baharat, yapım evi ürünleri, bol dokuma, şarap, lüks eşya sağlıyorlardı. Bizans, Kafkasya'daki bugünkü Mingrélie'nin bir kesimi olan Lazique ile de ticaret yapardı. Bizans, daha Justinus zamanında Karadeniz'in kuzey kıyısı üzerinde etkisini yaymak için önemli çabalar harcamıştı. Justinianus'a gelince, daha önce adı geçmiş olan, eski kültür ocağı, ticaretle uğraşan ahalisi İmparatorlukla doğu ülkeleri arasında alış-verişte aracılık eden Bosporos (Kerç) limanı ile ilişkilerini yeniden kurdu. Justinianus, Tauride'de (bugünkü Kırım) göçebe gezen bir Hun derintisinin hanı olan, Grod'un dostluğunu kazandı, İstanbul'a gelmesini sağladı, onu vaftiz etti ve hediyelere boğdu. İmparatorluk ordusundan, halk hatibi Dalmatius'un (1) komuta ettiği

bir birliğin eşliğinde geri dönen Grod, putatapanların putlarını yıkıp devirmekte öyle zamansız bir gayretkeşlikle kendini gösterdi ki, bu uyrukları arasında bir başkaldırma yarattı. Onu öldürdüler ve fırsattan yararlanıp Kerç'teki Bizans garnizonunu kılıçtan geçirdiler. Justinianus, karadan ve denizden yeni asker birlikleri göndermek zorunda kaldı. Aslında, Dobruca'da duran bir ordu birliği, karadan Kerç'e ulaşmayı başarabildi ve orada Bizans gücünü yeniden kurmayı başardı. Kentin, Hunların taşkın akınlarından zarar gören kale bedenleri yeniden yapıldı.

Justinianus, kuzey ve doğu ülkeleriyle ticarette ambar yeri olan Chersonèse için de aynı özeni gösterdi. Bu kentin kale bedenleri yeniden yapıldı, savunma araçları ve gereçleri pekiştirildi. Kırımın bozkırları Hunların gücü altındaydı ama Kırım'ın dağlık güney kıyı bölgeleri Bizansın elindeydi. Justinianus, orada iki kale yaptı: Aloustios (bugünkü Alouchta) ve Gourzouvitı (bugünkü Gouzouf) kalelerini dikti, buraların topluluklarına piskoposlar gönderdi. Bizans hükümeti Azov (bugünkü Azak) Denizi'nden ve Colchide'den (bugünkü Mingrélie Gürcistan'ın batı kesimi) Hazar Denizi'ne ve buradan da Sogdiane (bugünkü Türkistan) vahasına giden yeni ticaret yolları kurmaya girişti; hep, İran'dan geçmekten kaçınmak kaygısıyla...

Bir başka olanak, Hindistan'la doğrudan doğruya ilişkileri, kuzeydoğu kenarında Aila ve Clisma isimindeki Bizans limanları bulunan, Kızıldeniz yoluyla kurmaktır. Hindistan ve Çin malları, oradan, Filistin ve Suriye'den geçerek Akdeniz'e doğru karayolunu tutabilirlerdi. Suriyeli ve Mısırlı tacirler ise Kızıldeniz kıyılarına sık sık giderler, hatta Doğu Asya, Çin ve Seylan'la alışverişi olan, batıdaki önemli Habeş limanı Adoulis'e kadar ulaşırlardı.

Ama Bizanslılar, sürekli bir deniz ulaşımı sağlamak için, Kızıldeniz'de gemilerden yoksundular. Justinianus da Axoum krallığından Etyopyalılarla, onları Çin'den ipek satın alıp bunu Bizansta satmaya inandırarak, aracılıkta bunların İranlıların yerini aldıklarını görmek umuduyla, konuşmalara girişti. Axoum kralıyla konuş-

malar 530-531 yılları boyunca sürdü. Axoum kralı, Justinianus'un isteklerine seve seve razı oldu; ama Etyopyalı tacirler Doğu'da İran'ın yarışmasının üstesinden gelemedikleri için, bu girişim başarıya ulaşamadı. İpek ticaretinin tekeli, İran'a kaldı.

İstanbul, Tyr (Sur) ve Beryte ipek atelyeleri, ilkel madde bütünlemeleri zaman zaman ve özellikle İran'la 540 yılındaki savaşta daha güvenilmez, kararsız ve dar hale geldiğinden, bu durumun etkisini duyuyorlardı. Justinianus, her şeyi düzen altına almak hastalığıyla, durgunluğu ve işsizliği daha da ağırlaştırdı. Zor durumdaki özel endüstrinin yerine bir devlet tekeli geçirmeye çalışarak, ham ipeğin taban fiyatlarını saptadı. Suriye endüstrisi bu önlemlerden ağır zarar gördü. Justinianus zamanının sonuna doğru, ipekçilik endüstrisinin ilkel maddeleri sorunu, gene de kısmi bir çözüme kavuştu; gene İmparatorluk içinde ipekçiliğin üretilmesi başarıldı (1). Ham ipek daha ucuza elde edilir oldu. İpekçilik endüstrisi hızla canlandı, ama Bizansın İran aracılığından kesinlikle kurtulması için daha yıllar gerekti.

2. Justinianus'un Dış Politikası

Justinianus hükümeti, İmparatorluğu içeride sağlamlaştırmaya yönelik bir dizi önlem alırken, Batı üzerindeki tasarılarını gözden yitirmiyordu. Ama bunları gerçekleştirmeye girişebilmekten önce, Justinianus, İranla uzun sürecek bir savaşla karşı karşıya kalacaktı. İran, Bizansın Kafkasya'daki Lazlar, İberler, Hunlar karşısında tırmanışından tedirgin, savaşı başlatmıştı.

Roma İmparatorluğu en yüksek noktasında iken Karadeniz'in bütün doğu kıyıları, onun egemenliği altındaydı. III. yüzyılda yaygın olan kargaşalık, Gothların Karadeniz ve Kırım havzası bozkırlarında yerleşmesi, sonra Hunların istilası, Kafkasya kıyıları üzerindeki bu egemenliğe son verdi. V. yüzyılda Doğu İmparatorluğu garnizonlarının elinde yalnız iki dayanak noktası kalmıştı; bunlar

1 Theophanis Chronographia, p. 484

da, imparatorluğun Kafkasya içlerindeki kabilelerle özellikle Alainlerle (bugünkü Ossèteslerin atalarıyla) ilişkilerinin sağlandığı, Piyonte (bugünkü Pitsounda) ve Sébastopolis (bugünkü Soukhomi-Sivastopol) idi. Justinianus hükümeti, Kafkasya kıyılarına girme, sızma politikası uyguluyordu. İmparator, Léon'un ölümünden sonra İran egemenliği altına düşmüş bulunan Lazique'i, başka bir deyişle Colchide'i koruması altına aldı. Lazique'e ancak ad olarak sahip bulunan Ibërler kralının egemenliği, Rion yatağı kıyılarından denize kadar uzanan ülkeler üzerine, sonra da Souanesların ve Abasgesların (Abazalar) oturduğu bölgelere yayıldı.

522 yılında, daha Justinus zamanında, Laz kralı Tzathios İstanbul'da vaftiz edilmişti; bu, İranlıların güçlü protestolarına neden oldu. Justinianus'un tahta çıktığı 527 yılında İranlılarla patlak verecek olan savaş, kararsızdı ve uzadı gitti; bu savaş İmparatora ağır geldi, çünkü onun Batı'yı «kurtarma» ya da yeniden ele geçirme tasarısı ve planlarının gerçekleşmesine engel oluyordu. Justinianus, 532 yılında, barışı altın bahasına satın almayı başardı. Bizans, Lazlar ülkesinde ağır basan üstün etkisini koruyup sürdürüyor, İranlılar buradan garnizonlarını geri çekmeye söz veriyorlardı.

Justinianus, şimdi, Batı'nın işlerine vargücüyle karışmak zamanının geldiğini hesaplayabiliyordu. Batı İmparatorluğunun yıkıntıları üzerinde kurulmuş bulunan barbar krallıklarının iç zayıflıklarını hesapladı. Afrika ve İtalya topluluklarının çok küçük bir azınlığını temsil eden Vandallar ve Gothlar, onları sapık ariler olarak gören, halk yığınlarının desteğini hesaba katamazlardı. Justinianus, bu barbar krallıkların kendisine karşı bir birleşik cephe çıkaramayacaklarını, doğru olarak, biliyordu.

Justinianus'un tahta çıkmasıyla Vandallara ve Gothlara karşı çarpışmaların başlaması arasında geçen altı yıllık ara, Bizans hükümeti yararına işledi; ortadan kaldırmaya niyet ettiği bu barbar krallıklarından her birinde iktidar, yetersiz ve yeteneksiz olduğu kadar da zayıf kişilerin ellerine geçmişti. Bunlar arasında, Afrika'da, Vandalların kralı Hildéric, savaşçı ve bir baş olarak kendini gösteren ama tamamen yeteneksiz, yetersiz, kardeş-

çocuğu Gélimer tarafından tahtından indirilmişti. İtalya'da Ostrogotların kralı Théodorikus, 526 yılında öldü; ardıllarının hiçbiri ne politik ustalık ve beceriklilik, ne de savaşçı yetenekler bakımından ona eşit olamadı. Bizans hükümeti, bu geçici hükümetleri hızla yok etmek için, kendi silahlı kuvvetlerine dayanıyordu. Bu hesaplar sağlam temelli değillerdi; Doğu İmparatorluğunun silahlı güçleri, o günkü sınırları savunmaya ancak yetiyorlardı.

Justinianus yasasına göre, Bizans ordusu, o çağda üç elementten bileşiyordu: 1° yerel halk arasından askere alınanlardan oluşan, ordunun başlıcalarının komutası altında bulunan, düzgün alaylar; 2° İmparatorun koruyucu birliklerinden, on bir «birlik» (scholes); 3° İmparatorluğun bütün sınırlarında başıboş gezen, hizmetlerini satın almayı çok isteyen herkese sunmaya hazır, barbarlar arasından alınmış ücretli askerler (fédérés). Bizans elinden gelen her yerde, bu ücretlileri alaylara yazıyordu. Bunlara «fédérés»ler denirdi. İmparatorun bayrağı altında, böylece, kabilelerden ve ilkel topluluklardan, tam bir mozaik oluşuyordu. Hunlar, Gépidesler, Vandalılar, Gothlar, Lombardslar, Slavlar, İranlılar, Ermeniler ve Gürcüler bunun içinde yer alıyorlardı.

Her generalin emrinde kendisine bağlılık yeminiyle bağlanmış, yanında savaşan ve kendisi tarafından bakılıp gereksinimleri sağlanan, belli bir sayıda silahlı kişilerin bulunması, VI. yüzyılda değişmez, sürüp giden bir alışkıydı. Bunlara «bucellaires» ya da Grek dilinde «oupaspistai» denirdi ve sayıları, bağlı oldukları, başın önemine bağlıydı. Bu sayı, çoğu zaman, binlere ulaşır-
dı. Örneğin, Bélisarios'un ordusunda bunlar yedi bin kaddı. «Bucellaire»ler en iyi ve en güvenilir birlikleri meydana getirirlerdi.

Bu bileşik ordu, donanımıyla, eğitimi ve taktiğiyle barbarlara karşı söz götürmez bir üstünlüğü korur ve sürdürürken, bir yandan da ücretli bir orduda kendiliğinden var olan bütün eksiklikleri, kusuruları taşıyor ve zaman zaman bu ordu içinde disiplin kurmak isteyen hükümete hep büyük kaygılar veriyordu. İmparatorun uyrukları değil, bağlaşıkları oldukları bahanesiyle, bar-

barlardan alınmış bu ücretli askerler, fédéréler, kendilerine kendi kabilelerinin ya da klanlarının törelerine uygun davranılmasını ve genel, ortak disiplinin dışında bırakılmalarını istiyorlardı. Başka birlikler de barbarlardan alınmış bu ücretli askerlerin örneğini izlemeye kalkışıyorlardı. Bu yurtsuz serüvenciler, savaşın savaşı beslediğini, düşünüyorlardı; dost olsun düşman olsun içinden geçtikleri ülke için bir âfet olurlardı.

Yalnız halkı ellerinde tutarken ona hoş görünmeyi bilen başlar, bu gibi birliklerle doyurucu sonuçlar alabilirlerdi. VI. yüzyılda, Bizans hükümeti böyle başlara sahipti. Bizans, İtalya'da olduğu kadar Afrika'da da, yandaşlarına ve gayretli bağlaşıklarına da güvenebiliyordu. Barbar egemenliğinin çıkarlarına zarar verdiği, aralarında geçmiş zamanın anılarının henüz canlı olduğu, köleci patriçiler ve Romalı papazlar, kurtuluşlarını beledikleri İstanbul'a yüzlerini umutla çevirmişlerdi.

Vandallar ülkesinde olsun, İspanya'da, hele İtalya'da olsun bu elementler kendilerini her tür entrikaya kaptırmışlardı ve Doğu İmparatorluğunun silahlı bir müdahalesini sağlamak için tertipler yapıyor, fesatlar kışkırtıyorlardı.

Justinianus, böyle bir müdahale için ilk hedef, Afrika'daki Vandal krallığını seçti. Bizans hükümeti bütün yeni Vandal devlet kuruluşları içinde en az bu krallığın sağlam olduğunu düşünmekte haklıydı. Burada Gothlardan azdı Vandallar; bunlar sadece ari-sapkınlar değil, Ortodoks Katolikliği bağnazlıkla kovuşturup eziyet edenlerdi de.

Başvurulan bahane, Justinianus'un bağlaşığı Hildérik'in Gélimer tarafından tahttan indirilmesi oldu. Tahından yasalara, usullere aykırı olarak indirilmiş bir kralı yeniden tahta geçirmek için, İmparatorluğun Afrika'daki topraklarının yeniden ele geçirilmesi söz konusu olmadan, müdahale edilirken Vizigotların ve Ostrogotların, Vandalların yardımına koştuklarını görmek tehlikesinden sakınıldı.

Bundan önceki, Basiliskos'un seferinin acı sonuçlarını unutamayan yakın, sırdaş danışmanlarının duraksamalarının ve korkularının üstesinden gelerek, Jüstinya-

nus, 533 yılında, papazların sıcak desteklemesiyle, Bélisarios'u 10.000 yaya ve 6.000 atlı askerin başında, Afrika'ya gönderdi. Ostrogotların tarafsızlığı, Bélisarios'un başarısına yardımcı oldu. 533 yılı eylül ayının başında, Bizans donanması Afrika'nın başkenti Kartaca'ya yaya beş gün uzaklıkta kıyıya, hiçbir engele rastlamadan, yanaştı.

Yerli halkın iyi karşıladığı Béllisarios, doğruca Kartaca üzerine yürüdü. Donanma, kıyıya paralel ilerleme emrini aldı. Baskına uğrayıp şaşırın Vandallar, ancak zayıf bir direnme gösterebildiler. Bizanslılar, 13 Eylül gününü, bugünkü Tunus'a otuz kilometre uzaklıktaki Desimum'da üstünlüğü elde ettiler ve bir tek silah patlatmadan, kolaylıkla, Kartaca'yı ele geçirdiler. Gélimer, Sardunya'daki bir ayaklanmayı bastırmak için gönderilmiş bulunan askerleri çağırmak umudunu tamamen yitirmiş değildi ve Bélisarios'un adamları Kartaca'nın kale duvarları dışına tek başlarına çıktıklarında onları kovalayıp öldüren kır ortakçı ve yarıcılarına dayanmaya girişti. Ama Trikamarum'daki ikinci savaş, kesin sonuçlu oldu; Bizans atlılarının saldırısıyla kazanılan bu savaş, Afrika'daki barbar krallığını kesinlikle ortadan kaldırdı. Gélimer, üstün gelenin iyiliğine, lütfuna sığınmak zorunda kaldı ve İstanbul'a götürüldü. Vandalların döküntüleri, Bizans ordusuna katıldı.

Justinianus savaşı bitmiş sayıyordu. Bélisarios'u geri çağırdı ve ona İstanbul'da görkemli bir karşılama hazırladı. İmparator, «Vandalik» ve «Afrikalı» sanlarını aldı ve yeniden ele geçirilen ilde Roma kurumlarının yeniden kurulmasına girişti.

Afrika'daki başarısının yüreklendirdiği Justinianus, İtalya'da da aynı harekete geçmeye karar verir. Orası için bahane, bulunmuştur; bu, Ostrogot devletinin yeni ortak-naiblerinden biri olan kocası Théodat tarafından Théodorikus'un kızı Amalasonthie'nin öldürülmesidir. Bélisarios, 535 yılı kışı içinde, sayıca Afrika'dakinden de zayıf bir orduyla, Sicilya'ya çıktı. Yanında yerli, İzoryalı üç bin askerle 4.500 yardımcı asker vardı. Gene de Bélisarios, bu kez de, başlangıçta bir dizi parlak başarı kazandı. Bir başka ordu komutanı, Mundus, 535 sonlarında Dalmaçya'yı ele geçirirken, Sicilya da altı ay içinde

Gothlardan temizlenmiş, arınıştı. Bélisarios, 536 yılında, Napoli ile birlikte Güney İtalya'yı, pek direnmeyle karşılaşmadan ele geçirdi. 536 yılı sonunda elli bin kişi, dünyanın eski başkenti, «içinde oturanların önemiyle ve zenginlikleriyle Batının başkenti olarak kalan» Roma'yı ele geçirmeye yetti.

Ama Ostrogotların işini bitirmek, Vandalların işini bitirmek kadar kolay değildi. Ostrogotlar, ilk yenilgilerini öğrenir öğrenmez ve Roma'nın düşmesinden hemen önce, yeteneksiz Théodat'ı tahttan indirdiler ve yerine, en yiğit savaşçılarından birini, Vitigès'i seçtiler. Yeni kral, Bizans diplomasisinin Provence'ı vererek Gothlara karşı kışkırtmayı başardığı Frankları tarafsız duruma getirdi: sonra bütün askerlerini toplayarak (Bizans tarihçileri 150.000 Goth'tan söz ederler) Roma'yı kuşattı.

Ordusunu, mart 537-mart 538 arasında bütün bir yıl boyunca, Bélisarios'un savunduğu Roma'yı almak için yaptığı boşuna girişimlerde yordu, tüketti. Gothların bütün saldırıları, Bizanslılar tarafından püskürtüldü. Bu arada, 538 yılı başlangıcında İtalya'ya çıkarılmış bulunan, ikinci Bizans ordusu, Gothların gerilerinde birçok önemli yeri, bu arada Kuzey'in en büyük kenti Milano'yu ele geçirmişti. Vitigès, Roma kuşatmasını kaldırmak zorunda kaldı.

Her yönden sıkıştırılmış bulunan Vitigès, ertesi yıl Ravenna'ya sığındı, burası da hemen Bizans birlikleri tarafından kuşatıldı. Ostrogotlar, İranlıların, Lombardların, Frankların işe karışması umuduyla altı ay dayandılar. Ama, düş kırıklığına uğramış durumda, teslim olmak zorunda kaldılar (540). İtalya'nın yeniden ele geçirilmesi, besbelli, tamamlanmıştı. Vitigès ile Goth ileri gelenleri, İstanbul'a götürüldüler. Justinianus, yeni «Gothik» sanını aldı. Bélisarios'u ve ordunun önemli bir kesimini doğu illerinin savunulması için geri çağırdı. İtalya'da eski sivil Roma yönetimi kuruldu.

Ama Bizans hükümeti, hesaplarında çok yanılmıştı. Bélisarios, Vandalların ve Gothların silahlı güçlerini yok etmekte büyük bir güçlüğü uğramadan başarı kazanmış olmakla birlikte, önceden kurulmuş düzenin yeniden kurulması Afrika'da on beş yıl, İtalya'da da on dört yıl sü-

recek yeni zorlu savaşımları gerektirdi. Aslında, bu geriye dönüşün, her yerde, Katolikliğe zorla döndürmelerle, sapkınlarının zorlu cezalara çarptırılmalarıyla, büyük toprak sahiplerinin egemenliğinin yeniden kurulmasıyla birlikte yürüdüğünü gözden yitirmemek gereklidir. Kaçmış bulunan ortakçı-yarıcı çiftçilerle köleler, toprak sahipleri tarafından etkin bir biçimde aranıyor ve topraklarına yeniden bağlanıyorlardı. Eski düzenin yeniden kurulması da iç savaş sırasında yozlaşmıştı. Mülklerin geri verilmesindeki işlemlerde zaman aşımı süresi, Justinianus'un buyruğuyla, üç kuşağa çıkarılmıştı. Kartaca kilisesi, Vandallardan önce sahip olduğu mülkler üzerindeki haklarının kendisine geri verildiğini gördü. İmparatorluğun ayırık tutma yasaları sapkınlara, arı kökenlilere, Donat yandaşı sapkınlara ve Afrikalı Yahudilere genişletilmişti. Toprakların ve malların kökten yeniden dağıtımının eklendiği bu önlemler, bu yeni önlemlerin kurbanları kalabalığının, hükümete karşıt her tür gösteriye hazır kalabalığın hoşnutsuzluğunu ister istemez uyandıracaktı. Vandalların dul kalan eşleriyle evlenmiş bulunan Bizans askerlerinin, kendilerini onlara ait malların mirasçıları saymaları olayı, durumu daha da karıştırıyordu: bunlar, bu toprakların hazineye, Ortodoks papazlarına ve eski büyük toprak sahiplerine geri verilmesini buyuran buyrultuları güçlü bir hınçla karşılıyorlardı. Bélisarios'un dönüş için yeniden gemiye binmesinden sonra, savaşın, sınırlarda olduğu gibi merkezde de yeniden alevlenmesinde şaşılacak bir şey yoktur.

Sınırlar üzerinde göçebe gezen Berber kabileleri, genellikle hükümete ağır güçlükler oluşturunyorlardı.

Bélisarios'un ardılı, patriçi Salomon, Berberlerin Byzacène'de 534 yılındaki ayaklanmalarını bastırmada iyi başarı kazandı; ama, kölelerin, toprağa yerleşmiş ortakçı-yarıcı çiftçilerin ve Vandal kalıntı ve döküntülerinin bağlı oldukları, kendi öz askerlerinin başkaldırmalarını yenip sözünü geçirmekte yeteneksiz ve yetersiz kaldığı görüldü. İtalya seferini hazırlamakla uğraşan Bélisarios'un Afrika'da düzeni yeniden kurması gerekti. Kartacayı kurtarmayı ve isyancıları yenmeyi başardı. Ama ülkeyi yatıştırmak için, imparatorun yeğeni, askerlerin

yalnız üçte birinin hükümete bağlı kaldığını saptayan, Germanos'un varması gerekiyordu. Germanos, isyancı askerleri amana düşürmek için, yorup tüketici savaşlarla dört yıl yitirdi. 539 yılında Patriçi Salomon, Berberlere boyun eğdirmeyi ve ülkeyi yatıştırmayı, besbelli, başardı. Ama onun ölümünden sonra, 544 yılındaki bir savaş sırasında, Berber kabilelerle isyancı askerlerin birleşik bloku yeniden kuruldu. Ordunun başlarından biri, Gontaride, Bizans'ın yüksek temsilcisi Aréovinde'i öldürdü ve kendini imparator ilan etti. Afrika, Bizans için yeniden yitirilmiş görünüyordu. Ancak 546 ve 548 yılları arasında zorlu bir iç savaşın çıkışıyladır ki isyancıların ve Berberlerin direnişi kesinlikle kırılıp yenildi ve Afrika Bizans'a kazanıldı. Ama bu, artık, Procope'un sözleriyle, yakılıp yıkılmış bir eyaletten, savunmasız bırakılmış, kötü yönetilen, imparator hazinesi için haksız alınan ağır vergilerle yıkılmış bir ülkeden başka bir şey değildi. Üstelik bu, artık, Roma İmparatorluğunun bilip tanıdığı sınırlar içindeki Afrika değildi. Bugün Trablusgarp ve Tunus dediğimiz toprakları, Cezayir'in kimi kesimlerini, Fas kıyılarında kimi dağınık yerleri, Sardunya, Korsika ve Balear adalarını içeriyordu. Ama Fas'ın büyük kesimi ile Cezayir'in bir bölümü bağımsız kalmıştı.

Bizans'ın Gothlara karşı kazandığı utkulardan sonra İtalya da benzer bir görünüm sunuyordu. Bélisarios tarafından 540 yılında Ravenna'nın ele geçirilmesi ve Gothların Kralı Vitigès'in esir alınması, Goth savaşının sonunu belirlemekten uzaktı. Bizanslıların gözünde İtalya'da 540 yılından sonra olup bitenler, bir başkaldırımayla, bir ayaklanmayla eşdeğerdeydi. Gerçekte bu, ezilen halkın büyük tabakalarının katıldığı, saf tuttuğu, iç savaşı.

Bélisarios ile ordusunun bir kesiminin ayrılmasından yararlanan Gothlar, yeni başları Totila'nın usta yönetimi ve komutası altında, Bizans egemenliğini, garnizonlarının büyük zorluklarla birkaç kentte tutunabildikleri, dar bir kıyı şeridine indirgemeyi kısa bir zamanda başardılar.

Gothlar, Greklerin ve yeni kurtardıklarını —halktan aldığı haksız vergiler ve talanlarla— barbarların ege-

menliğı çağının hasretini çekmeye kadar götüren imparatorluk yönetiminin, halk arasında uyandırdıkları, git-tikçe de çoğalan, hoşnutsuzluktan ustaca yararlanmayı bildiler. Yeni hükümet, savaşın felaketlerine ve yakıp yıkmalarına, son derece ağır bir mali baskı eklemişti. Justinianus, büyüklük tasarı ve planlarını beslemek için, hangi araçla hangi yolla olursa olsun, para elde etmek zorunda bulunuyordu; yeniden ele geçirilen İtalya'nın, vergi toplayanların sert tutumuna hemen uğratılmasında şaşılacak bir şey yoktur. İtalya, ona zorla kabul ettirilmiş karmaşık bürokratik mekanizmanın bakım ve giderleriyle değil, ayrıca İstanbul'daki merkezi hükümetin bakım ve giderlerinden kendine düşen ile de yükümlü bulunuyordu. İmparator hazinesinin vergi toplayan adamları, («logothètes»ler), zaten harap bir ülkeden, en küçük bir indirim yapmaya razı olmadan, acımadan, bütün vergileri topluyorlardı; Gothlar zamanından kalan vergi artıklarını bile istemeye kadar varıyorlardı. Vergi yükümlülerinin sırtından zenginleşiyorlardı; o kadar ki, o çağı yaşamış birinin tanıklığına göre «İtalyan halkına, ölmekten başka bir şey kalmıyordu, çünkü bütün yaşama araçlarından yoksun bırakılmışlardı». Sonunda Gothlar, Totila'nın yönetimi altında, toprağa yerleşmiş ortakçı-yarıcıları Bizans'ın bağlaştığı olan efendilerine karşı bile isteyerek desteklediler. Mülkleri ellerinden alınmış bulunan «latifundia» sahipleri ve Katolik papazlar Totila'yı bir zorba, bir sapkın görüyorlardı ama ağır yükümlülüklerden, kulluktan kurtardığı ortakçı-yarıcılar onu kurtarıcıları sayıyorlardı. Bütün bu etkenler İtalya'da Gothlar yararına 540 yılından başlayarak olan dönüşü olduğu kadar, savaşımın sürmesini ve zorluluğunu, amansızlığını da açıklar.

İran'la savaş, 540 yılında yeniden alevlendi; Bizans kuvvetlerini İtalya'dan vazgeçirdi ve yarımada-daki olaylar üzerinde büyük bir etki yaptı. Pers Kralı Khosroës (Husrev), Justinianus'un Batıdaki başarılarına seyirci kalamazdı. Bizans'ın doğu sınırlarından askerini çektiğini, Ermenistan'ın ve Lazlar ülkesinin Bizans egemenliğine zorlukla katlandıklarını öğrenen Husrev, 540 yılında savaşmaları başlattı. Bizanslılar gafil avlandılar. Fırat ır-

mağı üzerindeki güçleri o kadar önemsizdi ki Perslerle bir meydan savaşında boy ölçüşmeyi göze almaları söz konusu değildi. Böylece Husrev daha başlangıçta, Bizans'a Edirne felaketinden beri tatmadığı bir darbe vurdu. Ordusunun başında bulunan Husrev Mezopotamya'daki yerleri kuşatmaktan hep uzak durarak, Kuzey Suriye'ye doğru bir yol tuttu. Onun baş hedefi, yüzyıllardan bu yana düşman görmemiş olan, Antakya idi.

Justinianus, Antakya'ya, Husrev'in Antakya kale duvarları önünde belirmesinden hemen önce, 6.000 kişilik bir garnizon sokmayı başarmış idiyse de, Antakya'nın bucakları düzenli orduyla elbirliği yapmışlardıysa da, Husrev, bunların komutanlığının yeteneksizliğinden ve garnizonun göz yılgınlığından, bozgun havasından yararlanabildi. Gerçek bir kırimdan ve kan dökümünden sonra, kenti saldırıyla aldı, yakıp yıktı, ahalisinden sağ kalanları İran'a gönderdi. Bu felaket, Doğunun ikinci büyük kentinin düşmesi, Justinianus'u, Bélisarios'u İtalya'dan geri çağırarak ve 541 yılı başında İmparatorluk güçlerinin büyük kesimini Fırat üzerinde toplayıp deriştirmek zorunda bıraktı. Bunların, gene de, ona Persler üzerinde başarı kazandırmak için yetersiz oldukları ortaya çıktı. Bunun üzerinedir ki hükümet, silahlı kuvvetlerini ve imparatorluğun hayati kaynaklarını Ermenistan'dan Cebelitarık Boğazına kadar uzanan geniş alanlar üzerinde dağıtmanın bütün tehlikesini ölçebildi.

Aynı zamanda, garnizonlarının büyük bölümü askersiz kalmış olan, Tuna istihkâmları dizisi bundan böyle Hunların ve Slavların akınlarına karşı durabilecek durumda bulunmuyordu; bunlar Tuna'nın öte yakasında bozkırlar boyunca yerleşmiş bulunuyor ve Hunlarla karınakarışık yaşıyorlardı.

Slavların ne VI. yüzyılda tarih sahnesinde ilk görünüşü, ne de bunların VI. ve VII. yüzyıllarda, sömürgeleri Almanya'nın önemli bir bölümünü, eski Avusturya Macaristan İmparatorluğu topraklarını ve Balkanları kaplarken son derece büyük bir güçle Batı Avrupa yönünde genişlemeleri olayı, Batılı tarihçiler tarafından tam tanımlanabilmiş değildi. Bunlar, çoğun, bu ülkelerin sömürgeleştirilmelerini, Slavlar derli toplu yığınlar halinde ve ku-

rulmuş direnmeleri aşarak değil birbirinden ayrı kuruluşlarla ilerledikleri için, yavaş yavaş ilerleyen ve gözle fark edilemeyecek sömürgeleştirmeler sayıyorlardı. Bu nedenle, belli bir bölgenin ne zaman Slav olduğunu saptamak zordur. Bu görüşe, Kembriç Ortaçağ Tarihi (Cambridge Medieval History) (1) gibi çok ciddi eserlerde de ratlıyoruz.

Bu savlar, tarihin gerçeğine uymuyor. Balkanların, güçlü Doğu Roma İmparatorluğu'nun inatçı direnişine üstün gelen, Slavlar tarafından sömürgeleştirilmesi, bunun aksine bir kanıttır. İngiliz Bizans Tarihi Bilgini Bury, Doğu Roma İmparatorluğu'na büyük Slav akın ve salgınlarının Batı Avrupa'da Germen akın ve salgınlarıyla benzerlikler taşıdığını tanıyıp bilmek zorunda kaldı. Bu benzerliklerin raslantı sonucu olmadıklarını, işlerin doğal gidişinden meydana geldiklerini haklı ve doğru olarak saptar; bu, dağılma ve çökme durumundaki bir uygarlıkla Germenler olsun Slavlar olsun, hayat ve canlılık dolu Barbarlar arasındaki çatışmadan, zorlu bir savaşımdan sonra, İmparatorluğa giden bir geçidin açılmasıdır (2).

Germen ve Slav akın ve salgınları arasındaki bu benzerliği Engels de kabul ediyor; «Kuzeyden Germenler ve Slavlar, Güney-Doğudan Araplar tarafından yenilen ve ezilen» ...eski dünya tükenirken, Akdeniz kıyıları üzerindeki dar bir kültür şeridinden söz ediyor.

Daha 534 yılında, Trakya Askerî Valisi («magister militum» Chibuld, Tuna'yı aşmış bulunan Slavların ve Bulgarların yolunu kesmeye boş yere çabalarken yok oldu. Bundan sonra akınlar çoğaldı, göz peklikleri de arttı. Hunlar, 538 yılında İskitler ülkesine ve bugünkü Yugoslavya ve Bulgaristan'ın yerinde olan Mésie'ye girdiler; 540 yılında Trakya'yı, İllirya'yı ve, Korent berzahına kadar ilerledikleri, Yunanistan'ı yakıp yıktılar, kılıçtan geçirdiler. Slav akınları 545 ve 547 yıllarında yenilenir; Dyrrachium'a (Draç'a) kadar bütün İlyricum'u (İllirya'

1 C. M. H., Cilt: II, 426

2 Bury, A History of the later Roman Empire, c. II, s. 114

yı) kan ve ateş içinde bırakırlar ve ellerinde 15.000 kişi bulunan İllirya asker başları onlarla boy ölçüşmeyi göze alamazlar. Bununla birlikte bu akın ve salgınların hiçbirini, henüz, İmparatorluk toprağı üzerinde büyük Slav yığınlarının sürekli yerleşmesi izlememiştir. İmparatorluğun silahlı kuvvetleri, her seferinde, sonunda bunları Tuna'nın öte yakasına atmayı başardılar. Ama bu akınların, halkını kılıçtan geçirdikleri ve Procopé'un deyişiyile «İskit çöllerine» çevirdikleri, illerin ekonomisi üzerinde tehlikeli, zararlı etkileri oldu (1).

Savaşın ve düşman akınlarının felâketlerinin üzerine, doğa afetleri eklendi. 542 yılında İmparatorluk, yüz-yıllardan beri görülmemiş bir veba salgınına uğradı. Özellikle nüfusun yoğun olduğu büyük insan kalabalıklarını kasıp kavurdu. Justinianus, kendi de hastalığa yakalandı. İstanbul'da vebadan ölenlerin sayısı, günde 5.000 kişiye vardı. Ticaret ve endüstri, durdu.

Perslerle savaş, bu durumda iyi yönetilemezdi, ıylıyönelemezdi. Husrev 541 yılında Lazlar ülkesine saldırdı ve Phase'in güneyinde, yapımı Justinianus'un emriyle yeni tamamlanmış bulunan, güçlü Petra kalesini ele geçirdi. Bélisarios'un ünü, 542 yılında, Husrev'i imparatorluk topraklarını savaşmadan boşaltmaya götürdü ama az zaman sonra Bélisarios gözden düştü, geri çağırıldı, komutanlığı üzerinden alındı, askerleri başka yüksek ileri gelenler arasında paylaşıldı. İran Ermenistanının 30.000 kişilik bir Bizans ordusu, felakete uğradı. Totila'nın yarımadayı hemen tamamen yeniden ele geçirdiği İtalya'daki olayların gereğı gibi zihnini kapladığı, düşündürüp durduğu Justinianus da, Perslerden beş yıllık bir bırakışmayı çok pahalıya elde etmekle kendini mutlu saydı. Beş yıl için yenilenen bu bırakışma, Justinianus'un Perslerin kendilerine Karadeniz'de bir pazar açacak olan Lazlar ülkesini yeniden ele geçirmelerini önlemek için her şeyi yaptığı, her şeyi kullandığı ve yıllardan beri hâlâ kudurmuşçasına, hırsla savaşılan Lazlar ülkesine uzanmıyordu.

İran'la savaş, şu ya da bu biçimde, Bizans'ın güçle-

rini, kuvvetlerini ve kaynaklarını yutmayı sürdürüyordu. Bunun sonucu olarak, İtalya'daki savaş sürüp gidiyordu ve Batı'da İmparatorluğu yeniden kurma düşle-ri gölgeleniyor, hafifliyordu. Ama, nedenle sonuç ara-sındaki ilgi bakımından, Doğu ile olan bölünmenin kal-dırılması sorunu, hükümetin gözünde daha da büyük bir anlam ve önem kazanıyordu.

Bizans hükümetinin uzun zamandan beri bir ikilem içinde sıkışmış bulunduğunu biliyoruz: ya kiliselerin birliği ve bunun sonucu olarak Doğu'da politik birliği sağlamak böylece Katolik Roma ile barıştan vazgeçmek; bu Justinianus'un karısı Théodora gibi Zénon ve Anastasius tarafından da izlenen politikadır. Ya da Batı ile uyumu koruyup sürdürmek, ki bu Doğu ile keskin bir çatışmayı kaçınılmaz ve monofizit muhalefeti zorunlu kılıyordu. Bu, Justinus'un politikasıydı; Justinianus, hükümdarlığının ilk yıllarında bu politikayı izlemişti.

Ama hükümetin kıyıcılığı, eziyetleri, eskisi gibi topluluğun güçlü, bağlantılı ve birbirini tutan bir bölümünü temsil eden monofizitlerin üstesinden gelemiyordu. Mısır'da çoğunlukta olan monofizitler, Filistin'de, Suriye'de, Mezopotamya'da ve Ermenistan'da çok yaygındılar. Kadıköy din bilginleri kuruluna ve katı Roma kurallarına karşıtlıkları, belirtildiği gibi, din örtüsü altında Mısırlı Hristiyanların ve Suriyelilerin ayrılıkçı eğilimleri gizlendiği için, daha da tehlikeliydi.

Mısır'da ve Suriye'de hükümete karşı gösteriler arttı. 530 yılında Antakya'da, Kadıköy kurulunu kabul etmeyenlerin yurt dışına sürüleceğini bildiren bir buyrultu yayınlandığında bir ayaklanma patlak verdi. Patrikliği çok büyük bir kalabalık kuşattı ve taşlamaya başladı. Ayaklanmayı bastırmak için pek çok kişiyi kurban eden askerlerin işe karışması gerekti (1).

Mısır'da hükümetle topluluk arasındaki savaşım, 536 yılında, özellikle tehlikeli bir biçim aldı. İmparatoriçenin koruduğu Patrik Théodosius'u yerine oturtmak için, ordu, İskenderiyeye saldırı yapmak zorunda kaldı. Kentin sokakları askerlerle kadınların da katıldığı topluluk ara-

1 Malalas, Chronographia, éd. Bonn, s. 468

sında umutsuzca savaşımlara sahne oldu. Yerel komutan, inatçı direnişi kırmak için kente ateş verecek kadar küçüldü (1).

Justinianus da, Théodora'nın öğütleriyle, monofizitlerle uzlaşmaya çalıştı; monofizit patriklerin sürgünden geri dönmelerine izin verdi ve İstanbul patrikliğine, monofizitlerle uzlaşma yanlısı, Trabzon Patriği Anthime'i getirdi. Ama ana doğru yolun (orthodox'luğun) davası, 536 yılı şubat ayında, güçlü Papa Agapet'in İstanbul'a gelişiyle üstünlük kazandı; o, en sıkı, en titiz Ortodoksların, («akymites»lerin), desteğiyle «sapkın» Anthime'e karşı öyle bir savaşım açtı ki, İtalya'ya değgin tasarıları bakımından Papayı yönetmeye çalışan Justinianus, Anthime'i yerinden almaya ve hatta, 538 yılında Mısır'da bir Ortodoksu Başpiskopos orununa yükseltip atamaya götürdü.

Ama bu ödün verildikten sonra, Justinianus, kilise işlerinin yüksek denetimini papaya verme istemini hiç duymadı ve monofizitlerle anlaşıp uzlaşma girişimlerinden de hiç vazgeçmedi. Onlar, Kadıköy din bilginleri kurulunun V. yüzyılda yaşamış, Nasturi (nestorienne) eğilimli üç yazarın yazılarının çürüklüğünü gösterip bunları yargıya bağlamamış olmasını kınıyorlardı; bu üç yazar Mopsueste'li Théodore, Urfalı Ibas ve Sir'li (Cyr'li) Théodoret idi. Justinianus kınamayı haklı buldu ve 543 yılında, suçlandırılan yazıları açıkça kınadığı, böylece monofizitlerin Kadıköy din bilginleri kuruluna karşı patlamaları, öfkeyle parlamaları bahanesini ortadan kaldırdığı, «Üç Bölüm» denilen bir buyrultu yayımladı.

Justinianus, buyrultusuna genel bir değer ve önem vermek için, bütün başpiskopos ve patriklerin imzasını elde etmeye çalıştı. Ama bu, kolay bir şey değildi. Papa ve batılı papazlar, imparatorun buyrultusunu Kadıköy din bilginleri kurulunun yetkesine dokunur ve onu zedeleyici saydıklarından, bunu kabul etmemekte inatla direttiler. Justinianus, Théodora'nın itmesiyle, bağlaştığı papayla sert bir çatışmaya yöneldi.

Bélisarios, 537 yılı mart ayında, Roma'da Papa Syl-

vère'i uzaklaştırmış ve, ardılı Vijil'i (Vigile'i) zorla kabul ettirdikten sonra, sürmüştü. Yeni papa da verdiği sözleri yerine getirmekle geciktiği için, Grek papazlarının tasarılarına düşman olan bu Roma ortamından onu çıkarmaya karar verildi. 545 yılında, Vijil, istemeye istemeye, Sicilya'ya sonra da İstanbul'a gönderildi; orada hükümetin baskısı altında, 548 yılında, üç din adamının az önce adı geçen yazılarını kınamaya vardı. Ama papanın korkaklığı, Afrika, Dalmaçya ve İllirya papazlarının birlikte ve toplu protestolarına meydan verdi. Justinianus, kendini, bu dikkafalılara karşı ağır önlemler almak zorunda gördü. Yılmış, gözü korkmuş olan Vijil, kendi başkanlığı altında bir piskoposlar kurulunu toplanmaya çağırıldığı için, ona karşı da sert davrandı. İstanbul'da hapis bulunan papa, kendini zor ve şiddete ve hakaretlere uğramış, küçük düşürülmüş buldu. Sonunda, Başkentte toplanan, papanın başkanlığındaki piskoposlar kurulu, imparatorluk yüksek görevlilerinin zorladığı kararlar, yıllar önce ölmüş bulunan üç yazarı, uslu uslu, suçladı. Bunun sonucu, karşılığında monofizitleri de yatıştırmadan, Justinianus ile Katolik Roma'nın ve batılı papazların aralarının açılması oldu.

Üç yazarın «Üç Bölüm» diye anılan yazılarından çıkan çekişmelere ve kavgaya dalmış olan, İranlılarla süren can sıkıcı ve yorucu savaşta da birçok zorluklarla karşı karşıya bulunan, Justinianus, Ostrogoth Kralı Totila'nın yinelediği barış girişlerini gene de kabul etmemekten geri durmadı.

Bizans, çok yorgun ve bitkin olduğu halde, İtalya'ya takviye göndermekte diretiyor, dayanıyordu; bu yardım birlikleri zaferi zorla kazanmaya yetersiz kalmakla birlikte, gene de, Totila'nın, Doğu Roma ordularını denize dökmesini önlüyorlardı. Roma, her kez ağır ve çok acı yıkımlara uğrayarak, beş kez elden ele geçmişti.

Bélisarios'un kendisinin 544 yılında İtalya'ya geri dönmesi de, bir çözüm getiremedi. Bélisarios, yetersizliği açıkça belli kuvvetlerle uzun ve güç yıpratıcı bir savaştan sonra, talihi zorlayıp değiştirmeyi başaramadı. Askerlik görkemini İtalya'da gömüp bırakarak, 548 yılında geri çağırıldı. Bélisarios ayrıldıktan sonra Bizanslıların

elinde yalnız dört yer kaldı: Ravenna, Ankôna, Otrante ve Krotone. Totila tarafından meydana getirilen, kurulan donanma, 550 yılında Sicilya'yı, 551'de de Korsika ile Sardunya'yı yeniden ele geçirdi. Donanmanın filoları Dalmaçya'yı, Korfu'yu, Epir'i yakıp yıktılar. Procope (1), «Bütün Batı, barbarların ellerindeydi.» diye yazabiliyordu. Ama Justinianus, hep, söz anlamaz, hırçın kaldı.

Çok sayıdaki İtalyan göçmenlerin yalvarıp yakarışlarına boyun eğen Bizans hükümeti, bir çabaya daha girer; 551 yılında, İtalya'nın zorla ele geçirilmesi için yeni askeri birlikler donatır. Bunlar, sonraki ilkbaharda, saraylı hadım Narsès'in komutası altında, yığınağın yapılmış bulunduğu Dalmaçya'ya çıkarak, Kuzey İtalya'ya girdiler. Bu Roma ordusu, başlıca, ücretli barbar askerlerden oluşuyordu; Tuna güneylerinde Panonie'den alınmış 2.500 Lombard, çok sayıda Hun, ordunun başındakilere bağlı «bukellaires» ler vb. vardı. Narsès, Goth'ları düzenli bir savaşa zorlamaya çalışıyordu ve bunu başardı. Goth ordusu, Apeninlerde, bugün Tadino olan, Tadinæ'de ezici bir yenilgiye uğradı. Totila da ölüme kavuştu. Roma ile birlikte bütün orta İtalya, yeniden Bizans egemenliği altına geçti. Umutsuz Goth'ların son direnmeleri, 553 yılında, Vezüv eteklerinde kırıldı.

İtalya'yı Franklardan kurtarma görevi de Narsès'e düştü. Bunlar, Goth'lara kalıtcılık taslayarak, iki Alaman başın, Leutharis ile Butilin'in komutası altındaki Alamanlarla birlikte, 553 yılı yazında, yollarının üzerindeki her şeyi kan ve ateş içinde bırakarak, bütün İtalyayı istila etmişlerdi. Butilin'in göçebe kalabalıkları, 554 yılında Narsès tarafından, Kapua yakınlarında ezildi. Leutharis'in takımını ise, bozguna uğrayıp geri çekilirlerken, salgın hastalıklar kırıp geçirdi. Böylece, İtalya eyaleti, yirmi yıl süren zorlu, kızgın savaşlardan sonra, sonunda Roma İmparatorluğuna katılmış oldu. Afrika'nın yalnız bir bölümü, bir de Tuna güneyindeki Pannonie ancak o kadar katılmışlardı; Norique (eski Avusturya Macaristan) ile Rhétie (bugünkü İsviçre) ise eski yerlerini yeniden almış değillerdi.

1 Procope: De bello gothico, ed. Hardy, III, 33

Justinianus, 554 yılında Din İşlerine Değgin Devlet Yönetmeliğini (Pragmatique Sanction) çıkararak, Roma düzenini ve eski kurumları yeniden kurmakta acele ediyordu. Askeri yönetimle sivil yönetim arasındaki eski yetki ve güç ayırımı korunup sürdürülüyordu. Sivil yönetimin başına, iki genel vali vekiliyle on üç il valisinden yardım gören, bir eyalet genel valisi yerleştirilmişti; bunlar, sayıları ve aylık ödenekleri gene de titizlikle saptanmış bulunan, kalabalık bir bürokrasinin başında bulunuyorlardı. Justinianus, barbarların «zorbalığını» anımsatacak nitelikteki her şeyi bir kalem çizgisiyle ortadan kaldırmaya karar vermişti. Totila yönetimi altında yapılmış bütün bağit ve senetler, bütün sözleşmeler, özellikle bağış senetleri, kısacası ortakçı-yarıcıların ve kölelerin yükünü hafifletmek için alınmış, ekonomik türden bütün önlemler yürürlükten kaldırıldı. Din İşlerine Değgin Devlet Yönetmeliği (Pragmatique Sanction), bütün eski mal mülk sahiplerine, Totila'dan önce sahibi bulundukları toprakları geri verdi. «Zorbalık» kurbanı olan kişiler, kendileri ya da kalıtçıları, mal ve mülklerinin kendilerine geri verilmesini adalet önünde izleyip kovuşturmak yasal yetkisine sahip olduklarını gördüler. Topraklarını kendi istekleriyle bırakıp ayrılmış ya da başka toprak sahipleri tarafından işte tutulmuş ortakçılar-yarıcılar, yurtluklarına dönmek zorunda tutulmuşlardı. Bunlardan özgür kişilerle evlenme bağitı yapmış bulunanların çocukları, bundan böyle, analarının kaderini, yaşamını ve durumunu izlerdi.

Sivil iktidar ve yönetimden ayrılmış eski askeri yönetim, başında ordunun ya da milislerin başı bir «magister militum», yeniden kuruldu. Sınırların korunup savunulması, her biri belirli bir bölgeden sorumlu, «dux» lere emanet edilmişti. İtalya'daki bütün yönetimin başına, geçici olarak, Doğu İmparatorunun vekili sanıyla (exarque), Narsès bırakıldı.

Bizans hükümeti, ülkenin ekonomik durumunu iyileştirmek, yaşayan halkın belini büken vergi yüklerini hafifletmek için, kimi önlemlere girişti. Justinianus papazları koruyor ve İmparatorluğun İtalya'da baş desteği, dayanağı saydığı büyük toprak aristokrasisini eski

haklarıyla yeniden kurmak, yeniden yerine koymak kaygısını taşıyordu. Ravenna'da görkemli yapılar yaptırdı: Gothların ve Frankların yıkıp yok ettiği Milano'yu yeniden yaptırdı; Roma'yı eski ayrıcalıklarıyla yeniden kurmaya söz verdi. Ama bütün bu önlemlerin, İtalyan ekonomisini yeniden canlandırmakta yetersiz kaldığı meydana çıktı, tanıtlandı.

Yirmi yıl sürmüş bir savaşın dehşetlerine, facialarına ve bunlarla birlikte gelen açlıklara, salgın hastalık kırımalarına uğramış bulunan İtalya Bizans egemenliği altına yeniden girdiği zaman, baştanbaşa yıkılmış, halkı dağılmış durumdaydı. En büyük kentleri, Roma, Milano, Napoli, nüfuslarının büyük kesimini yitirmişlerdi. VI. yüzyıl başında bile daha yüz binlerce kişinin oturduğu, görkeminin ve gücünün tanıtı anıtlarla kaplı, göz kamaştırıcı Roma, o zamanları yaşayan bir çağdaşın «Roma olmadan, bütün İtalya'ya sahip olmanın hiçbir değeri yoktu.» diye yazdığı bu Roma, Goth'larla Bizanslılar arasındaki zorlu, kızgın savaş ve çarpışmalar boyunca, beş kez elden ele geçmişti. Kuşatmaların, saldırıların, açlığın bütün facialarına uğramış, nüfusunun onda dokuzunu yitirmiş, ve önemsiz bir taşra kentine dönmüştü.

Roma soyluları, hazırlamış bulundukları eskiye dönüşün (restauration'un) meyvelerinden yararlanacak durumda değillerdi. Gothlar tarafından tutak (rehine) tutulup toptan öldürülenlerin sayısı, çoktu. Daha az olmayan sayıda soylu yurtdaşı, Sicilyaya ya da İstanbula göçerek, yurdundan sürekli uzaklaşmıştı. Roma'ya dönenler, konaklarını yıkılmış, yurtluklarını (malikâne) yağma edilmiş ve altüst ve Roma su yollarının yıkılmasından sonra, bataklığa dönmüş buldular. Geçmişin büyük anıtları, hızla, yıkıntı haline düşüyordu. Kentin çevresinde de, 549 yılı kuşatmasından başlayarak has buğday ekilmiş olan, üzerinde yapı bulunmayan, boş arsalar meydana gelmişti.

Duvarlarla çevrilmiş geniş bir alanda, açlıktan ölmekten ancak papaların verdiği sadakaların kurtardığı, yıkılmış, dilenciliğe düşmüş birkaç bin mutsuz, bahtsız zavallı yerleşmişti.

Durum, bütün İtalya'da bundan hiç de daha iyi de-

ğildi. Nüfusunun yarıdan fazlasını yitiren ülke, büyük kesimiyle, bırakılmış, işlenmemiş toprak kalmıştı; üstelik, Bizans'ın vergi boyunduruğuna ve Bizans vergi toplayıcılarının aldıkları haksız vergilere katlanmak durumundaydı.

Justinianus hükümeti, yıkık İtalya'ya dolgun bir yardım yapmak yerine, hiçbir şeyi tasa edinmeden, Roma İmparatorluğunu Batı'da yeniden kurma tasarısının gerçekleştirilmesi peşinde inatla, ısrarla koşuyordu. Justinianus. Totila'nın direnişini yeni kırmıştı ki, İspanya'ya bir askeri sefer düzenliyordu. Oradaki Vizigot krallığının durumu da, sağlam değildi ve müdahale için bahaneler eksik değildi.

Aşk ve şevkle dolu bir Arien olan Vizigot kralı Ajila (Agila), (549-554), resmi çizgiye bağlı, doğru yolun yolcusu olan Katoliklere eziyet ediyor, kıyıyordu. Ortodoks yana dayanan Athanagild adında biri, Ajila'ya karşı ayaklandı ve doğal olarak, Ortodoksluğun en büyük savunucusu ve koruyucusu, Justinianus'a başvurdu, onun desteğini ısrarla istedi. O da hemen yardıma koştu; İspanya'ya bir donanma ve bir ordu gönderildi ve Ajila bozguna uğratıldı.

Doğu İmparatorluğunun askeri birlikleri, yarımada'nın güney-doğusunda bulunan birçok berkitilmiş kenti, Karthagène'i, Malaga'yı, Kordua'yı (Cordoue) ve daha başkalarını hızla ele geçirdiler. Vizigotlar, Bizanslıların korku veren müdahalesi karşısında, aralarındaki ayrılıkları bir yana bıraktılar. Bütün gruplar, 554 yılında, dünkü bağlaşıklarının daha çok ilerlemelerini önleyip durdurmak için onlara karşı çıkacak olan, Athanagild'i kral seçmekte anlaştılar. Ama Bizanslılar, zor kullanarak ele geçirmiş olduklarını korumayı başardılar.

Bu, Justinianus'un son il açımı (fetih) girişimi oldu. İmparatorluğun kuvvetlerinin yorulup bitip tükenmesi, daha ileri gitmeye izin vermiyordu.

Lazistan için ve Kafkasya'da üstünlüğü ele geçirmek için İran'la yapılan bitmez tükenmez, sonu gelmeyen savaş Bizans'ın güçlerini, araç ve gereçlerini ara vermeden yutup gidiyordu. Kafkasyanın savaşı seven kavgacı toplulukları, bağımsızlıkları için savaşıyorlardı. İran'ın

baskısından, zorbalığından bıkmış usanmış olan Laz'lar Justinianus'un kollarına atılırken, o zamana dek Bizans etkisine boyun eğmiş bulunan öteki kabileler, Husrev'e geçtiler.

Dağlık, ormanlarla kaplı, giriş yerlerinin, yollarının geçilmesi güç olan bu bölgelerde savaş, sürüp gidiyordu. Ama Justinianus, İranlıların Karadenize ulaşmalarını önlemek için ne kuvvet ne de araç ve aracılık kullanmadı. Pétra'ya sahip olmak için yapılan savaş, özellikle kızgın, zorlu bir ayırt edici nitelik aldı; Petra, 547 yılında İranlılar tarafından alındı, 549 yılında Bizanslıların boşuna, sonuç vermeyen saldırısına uğradı, sonunda 551 yılında da bu sonuncuların eline kolayca geçti. Justinianus, Lazistan'da, 552 yılında 50.000 kişiye ulaşan bir ordu toplamış, deriştirmişti (1).

En sonunda Husrev, bu savaşın boşuna olduğunu ve Lazistanın İranlılar tarafından, coğrafyadan gelen nedenlerle, elde tutulamayacağını hesap ederek, 562 yılında imzalanan bir antlaşmayla, ülkeyi altından yapılmış bir köprü (un pont d'or) yoluyla, çok pahalıya bırakıp çekilmeye razı oldu (2).

Bizans hükümeti, İmparatorluğu eski sınırları içinde yeniden kurmayı başaramadıysa da, elde edilen sonuçlar Justinianus'un hırsını gene de doyurabildi. Lazistan'dan, Suanie'den ve Karadeniz havzasında elde edilen öteki yerlerden söz edilmese de, Bizans İmparatorlarının yetkesi Batı'da yeni alınmış geniş ülkelere, Dalmaçya'ya, İtalya'ya, ve Kuzey Afrika'nın doğu kesimine (bugünkü Tunus'a ve Cezayir'in bir kesimine), İspanya'nın güney-doğusuna, Sicilya'ya, Sardunya'ya, Korsika'ya, Balear takım adalarına yayıldı. İmparatorluk toprakları, hemen hemen, iki kat olmuştu; sınırları, yeniden, Cebelitarık Boğazından Fırat ırmağına kadar uzanıyor, Akdeniz yeniden bir Roma gölü oluyordu.

Ama bu parlak dış başarılar, çok pahalıya kazanılmıştı. Her şeyden önce, Batıdaki savaş girişimleri, merkezi Doğu'da bulunan İmparatorluğun hayati çıkarlarıy-

1 Agathias: *Historiarum Libri...* IV, 30, p. s. 34

2 Ménandre: pp. 351-353 (éd. Bonn).

la haklı gösterilemezdi. Sınırlarını Kırım'dan Cebelitarık'a ölçüsüz uzatmakla, Justinianus'un il açimleri, İmparatorluk bütününün savunulmasını son derece güçleştirmişti.

Sonra, yeniden alınan ülkelerin, eski düzenin canlandırılmasının kendilerine kulluktan başka bir şey getirmediği, emekçi yığınlarının Bizans hükümetini desteklemeleri için hiçbir neden yoktu; asker kişi sayısının azaltılmasında anlatımını bulan araç ve gereç yetersizliği de, bir yandan, bu yönetimin kazanıp kendine bağladığı yerlerde sağlamlaşmasına olanak vermiyordu. Bunun sonuçları, Justinianus'un ardılları zamanında hızla duyuldu.

Bir de, Batı'daki il açimleri, Doğu'nun yıkımı baha-sına tamamlandı. İmparatorluk yönetiminin elinde bulunan, kuşkusuz önemli kaynaklar, Justinianus'un ululuk tasarılarının gerçekleştirilmelerine gene de yetmiyordu: pahalıya çıkan il açımı savaşları ve ücretli askerlerin bakım giderleri; parlak olduğu kadar şatafatlı, bol ve hesapsız harcayan sarayın, sayılamayacak kadar çok sayıdaki papazlar, kilise adamları, keşişler ve asalak devlet görevlileri odusunun giderleri, görkemli ama çoğu yarıarsız yapıların yapım harcamaları; barbar kabilelere sunulan hediyeler ve ödenen haraçlar vb. çoğa maloluyordu. Anastasius'un artırıp biriktirdikleri, Justinianus'un saltanatının ilk yıllarından başlayarak, havaya uçup gitmişti.

Sonuç olarak ve onun bütün hükümdarlığı boyunca, yönetimin çok büyük gereksinimleriyle mali kaynaklar arasındaki oransızlık sadece büyüdü ve açığı kapatmak zorlukları sadece çoğaldı.

Doğu İmparatorluğunun elinde, elbette, iç yedekler vardı. Sarayın gösteriş ve şatafatını bir sakınca bir terslik olmadan azaltmak, bol harcamalarla şatafatlı kilise yapımını kesmek, sayısız kilise adamlarının, bakım giderlerini, sirk eğlenceleri harcamalarını azaltmak vb... olanacağı vardı. Ama böyle esenlik verme, iyileştirme, yönetim —halkla bağlantısı olmayan, her toplumsal devinim ve çalışmayı önleyip bastıran, gücü ve erki tüm olan— bir bürokrasiye dayanırken üretici nüfusun en büyük kesiminin bütün haklardan yoksun bulunduğu bir ülkede,

zorba bir salt hükümetten gelemezdi. VI. yüzyılın en uyanık Bizanslıları bunu hesaplıyorlar, bildiriyorlardı. Agathias. «Ordu için gerekli olan para, edepsiz kadınlara, sirklerdeki arabacılara, yalnız toplum kargaşalıkları ve tertipçi topluluklar arasındaki savaşımına ilgi duya-bilen değersiz insanlara saçılıyordu.» diyordu (1).

En az direnme gösteren yere yüklenme yolunu izleyen hükümet, emekçi yığınlar düşen vergileri durmadan çoğaltıyordu. Büyük toprak sahiplerine ve papazlara gelince, bunlar, her tür bağışıklık ve ayrıcalıklar yoluyla bundan kurtulmayı biliyorlardı. Justinianus, para elde etmek için, her şeyden önce, ilk buyrultularında kendisinin kınayıp suçladığı yöntemlere başvurdu: görevlerin parayla satılması, halkın belini büken çok ağır vergi yükünü kendi de bildiği halde, yeni vergilerin düzenlenmesi yoluna girdi. Kırlar yoksulluğa düşmüş, bırakılıp gidilmiş olduğu için, bırakılmış topraklara konulan vergiler artık ödenmiyordu. Justinianus, hazineyi en temiz gelirlerinden yoksun bırakan bu durumu iyileştirmek için, eski bir çareye başvurdu. Grek dilinde «adjectio» ya da «épibolé» denilen bu çare, işlenmiş ve verimli topraklarla bırakılmış, işlenmemiş, ot bürümüş toprakları toprak vergisi ve hazine bakımından topluluklar oluşturacak biçimde birleştirmekten, bu toplulukların üyelerini toplulukların tümü üzerine konacak vergilerden ortaklaşa sorumlu tutmaktan ibarettir. Procopé'a göre bu «épibolé», «çiftçinin üzerine birden temel atan, onun bütün yaşayabilme umutlarını kesin olarak yok eden, bir veba ile eşdeğerdeydi.» (2). Grek dilinde «aérikon» denen bir ek vergi düşünülüyordu; Procopé, bunun şaşkınlık uyandırdığını anlatıyor.

Parasal vergilerin yanı sıra, emekçi yığınlar, madde olarak yerine getirilmesi gereken yükümlülüklerle her türden angaryalar mengenesi içinde sıkıştırılmış bulunuyordu ki bunlar, topluluğa büyük sıkıntılar veriyordu.

O zamanların bir çağdaşı, Jean Lydus, yükleme li-manlarına doğru tahıl taşınan yolların «bu angaryaları

1 Agath., op. cit., V. II, p. 307

2 Procopé, Hist. arcana, XXIII, 15

yerine getirirken yoksunluktan ölen kadınların ve çocukların cesetleriyle kaplı» olduklarını görebilmişti (1). Hükümet, görevleri en fazla para verene satarken ve Saray'da bile yasa ve adalet paraya çevrilirken, taşradaki yönetim, zorla zorbalıkla almaya elbet sınır tanımıyordu.

Bunda şaşırtıcı hiçbir şey yoktur. 553 ve 556 yılları İmparator yasaları, vergi toplamaktan il valilerinin kendilerini sorumlu tutmuştu. Üstelik bunlar, görevlerini elde etmek için döktükleri paraları yönetimleri altındakilerden, «bildirmedikleri, sakladıkları en küçük parayı bile topraktan sakladıkları yerden çıkartmak için» bütün bildiklerini kullanarak çıkarmayı esas tutuyorlardı (2).

Artan para gereksinimleri, hükümeti, vergi toplayan adamlarının haksız vergi ödetmelerine, vergilerin toplanmasını sağladıkları kadar, göz yumma zorunda bırakıyordu.

O günlerde yaşayanlar, Eyalet Genel Valisi Kapadokyalı Jan'ın (Jean de Cappadoce'un) yaptığı marifetleri birbirlerine korku içinde, gizlice anlatırlardı; o, «kimi kentlerin tümünü» haraca bağlamış, eyalet zindanlarında dik kafalı vergi yükümlüleri için kullanılmak üzere, kurbanlarını «ancak soyulmuş, derisi yüzülmüş ya da ölü» çıkabildikleri bütün bir işkence mahzeni tasarlayıp yapmıştı; Küçük Asya'daki Philadelphia (şimdiki Alaşehir) kentini para ve insan bırakmayacak ölçüde kurutan, kendisine «ağır çeneli adam» adı takılan Jean'ın kabalıkları, hayvanlıkları Akas'ın (Acace'ın) Ermenistan'daki Serj'in (Serge'in) Afrika'daki, Tzibos'un Lazlar ülkesindeki yağmaları vb. kulaktan kulağa anlatılırdı.

Suriye, İran savaşıyla yıkıma uğramışken Balkanlar-daki bölgeler de Slavların, Hunların akınlarıyla dizgeli biçimde yakılıp yıkıldığı için, bu tükenmiş eyaletlerden, vergi bakımından pek fazla bir şeyler alınamıyordu. Vergi toplayıcı adamların zorbalığı, sağlam ekonomisi İmparatorluğun daha önce Batı İmparatorluğunun kaderi olmuş bulunan iflastan kurtulması olanağını vermiş bulunan, Küçük Asya'nın çok sayıdaki kenti üzerinde ağırlaş-

1 Lydus, De Magistrat., p. 264

2 Lydus, Op. cit., p. 251

mişti. Jean Lydus'a bakılırsa «yabancı istilası, vergi toplayıcıların gelmesinden daha az korkunç görünüyordu.» V. yüzyılın sonuna doğru ve VI. yüzyılın ilk çeyreğinde, İmparatorluk, ticaretin ve endüstrinin belli bir ölçüde yeniden uyanışını görmüştü.; ama bu, Justinianus'un vergi politikası ve zorunlu istikraz düzeni tarafından hemen boğulmuştu. Ticaret ve endüstrinin gelirlerine vergi toplayıcıları tarafından hemen el konmuştu. Esas ürünlerin ticareti, Devlet tekeline dönüşmüştü. Procopé'a göre, ipekli yapımında bulunan, Tyr ve Béryte bölgeleri, ham ipek fiyatlarının ve ticaret koşullarının düzenlenmesiyle, yoksulluğa düşürülmüşlerdi. İstanbul limanı yoluyla geçen gemiler, o kadar yüksek resime bağlı tutulmuşlardı ki birçok gemi donatan, gemilerini yakmayı ve gemicilikten vazgeçmeyi yeğ tutmuşlardı. Kırılık yerlerde vergi yükü, bozulup çürümeyle ve görevlilerin para karşılığı satılmasıyla birlikte, patriçi koruyuculara bağlanmanın (patronat) genişlemesine yardımcı olmuş ve özgür kalan çiftçileri, kiliseye bağlı olan ya da olmayan, büyük toprak sahiplerinin kollarına atmıştı. İmparatorlukta tarım ve toprak ilişkileri konusunda zengin belgeler sağlayan Mısır papirüsleri, bu dönemde Mısır'ın bir büyük toprak sahipleri ülkesine dönüştüğünü ve bu «latifundia» sahiplerinin Devlet'in öz ayrıcalıklarının bir kesimini haksız olarak benimseyip kabullenecek kadar ileri vardıklarını gösteriyor. En yüksek Bizans çevrelerine bağlı bulunan Apion'un toprakları, işte böyle, en azından dört sancak (nome) (1) üzerinde yayılmış bulunuyordu. Bunların karmaşık bir yönetim örgütü, Nil ırmağı üzerinde kendi filotillaları, kendi postaları, kendi «bucallaires»lerinden silahlı müfrezeleri, ve en son da, boyun eğmeyen dik kafalı ortakçı ve yarıcılara karşı kendi hapishaneleri vardı.

Ülke vergilerle ve görevlilerin halktan zorla aldığı haksız vergilerle yıkıma uğradığı gibi, askeri savunma da Justinianus'un hükümdarlığının sonuna doğru, düşkünelmeye başlamış, gerilemişti.

555 yılından bu yana bütün sınırlarda savaş sona er-

1 Nome: Eski Mısır'da bir yönetim bölümü: Yukarı ve aşağı Mısır'ın her biri 20 «nome»ye bölünmüştü.

miş bulunduğu için asker sayısı tutum kaygısıyla düşünce-sizce azaltılmıştı. Agathias'a göre, kural gereği 645.000 kişi olması gereken asker sayısı, bütün İtalya, Afrika, İspanya, Balkanlar, Kafkasya, Mısır yayılımı üzerinde dağılmış 150.000 kişi hesaplanıyordu. Başkentin kendisinde, geçit törenlerine yarayan ama hiçbir askeri değeri olmayan, birkaç saray koruyucu birliğinden başka askeri garnizon yoktu. Bu küçültülmüş ordu, iyi durumda tutulmuyor, bakımı sağlanmıyordu. Askeri aşama sırasının bütün basamaklarında örgenli, düzenli hırsızlık almış yürümüştü ve, «Vazgeçilmez gereksinimlerinden yoksun bırakılan ve zaman zaman dilencililiğe kadar düşen askerler, bayraklarını bırakıp kaçıyorlardı.» (1). Justinianus, hükümdarlığının son yıllarında, barbarları başka barbarlara karşı çıkarmayı, şefler arasına —altın bahasına— ayrılık tohumları ekmeyi, örneğın Outourgours Hunlarını Koutourgours Hunlarına karşı, Avarları Outourgours'lara ve Antes'lara karşı sürmeyi, birini ötekine kırdırmayı daha ustaca buldu; barbarlar, bu önlemlere karşın, bir akın yapacak olurlarsa, çok pahalıya da mal olsa geri çekilmeleri için para vermeyi ustalık saydı (2). Justinianus, bunun, savaş mevcudu üzerindeki kalabalık bir ordunun bakımını sağlamaktan çok daha az pahalıya mal olduğunu hesap ediyordu. Ama gerçekler, böyle bir politikanın kötü olasılıklarını göstermeyi üstlendiler. Balkanlara barbar akınları, çoğaldı. 558 yılında Koutourgours Hunları, Trakya'yı, taş üstünde taş bırakmayasıya, yakıp yıktılar ve, inanılmaz bir ürküye (panique) kapılan, İstanbul'un çevresine kadar dayandılar. Göçebe Hun derintilerini geri püskürtmek için, ihtiyar Bélisarios'un bütün savaş biliminin kullanılması gerekti. İmparatorluğun gerçek durumunu, Justinianus'un ardılı İkinci Justinus'un bir yasası açıklıyor; burada şu satırları okuyoruz: «Kamu hazinesini borçların altında ezilmiş ve fakirliğin en son derecesine inmiş; orduyu, Devleti aralıksız istilalara ve barbar akınlarına açık ve tehlike altında bırakacak kadar çığırından çıkmış, bozulmuş, çürümüş bulduk.» (3).

1 Agathias: p. cit., p. 307

2 Justiniani Nov. 148, prael.

3 The Encyclopedia Britannica, XIX, p. 434.

Umutsuzluğa düşen yığınların hoşnutsuzluğu artıyordu. 532 yılında Nika ayaklanmasının bastırılması, İstanbul'un bucaklarının boğuk, donuk karşıtlığının üstesinden gelememişti. Hükümete karşı gösteriler 547, 556, 562, 564 yıllarında yeniden ortaya çıktı.

Suriye, Mezopotamya ve Mısır kentleri bucaklarındaki tutum, davranış daha da düşmancaydı: buralardaki nüfusun büyük çoğunluğu, vergilerin ve hazinenin sertliği kadar din baskılarının da çok yorup bezdirdiği, monofizit sapkınlardan oluşuyordu. Ordu da, kendi yönünden Justinianus'un hükümdarlığının son yıllarında alınmış bulunan önlemler kendilerini öfkeliendirip çileden çıkarmak için hesaplanarak alınmış görüldüğü ölçüde, büyük bir hoşnutsuzluk ve kızgınlık gösteriyordu.

Yığınların hoşnutsuzluğunun ve kızgınlığının artması gibi, egemen sınıfların bozulması, çürüyüp dağılması da artıyordu. Derebeyliğe yönelen, Devlet'in ayrıcalıklarına sahip çıkıp kabullenen ve kimi temsilcilerinin kişiliğinde, merkez iktidara karşı açık savaşıma girişen bir soylular takımının doğup çoğalması, egemen sınıfların üstünlüklerini el değdirmeden, ilişilmeden koruyup sürdürmelerinin olanaksızlığının koşullarını saptıyordu.

Justinianus, ardıllarına pek korkunç bir kalıtım bıraktı. Hemen kendisinden sonra gelen ardılı İkinci Justinus'un, kendisine düşen görev yüküne dayanamayıp aklını yitirmesinde şaşılacak hiçbir şey yoktur. Justinianus'un «parlak» hükümdarlık dönemi, sınıf mücadelesinin korkunç, akla sığmaz bir patlamasını, İmparatorluğun VII. yüzyılın ilk yarısında uğrayacağı korkunç bunalımı hazırladı. Kimi tarihçiler, Bury, Stein, Doğu Roma İmparatorluğunu öldürmesine ramak kalan bu bunalımın nedenlerini, daha çok, «basitleştirici» bir biçimde açıklıyorlar. Bury'e göre bu bunalımda, salt egemen Justinianus'un politikası ile bağlantılı olarak, Bizans'ın zayıflığını görmek gereklidir (1). Stein, aynı görüştedir. Her ikisi de, gerçekte Batı Roma İmparatorluğuna üstür

1 Stein, Studien zur Geschichte des Byzant, Reiches, p. 2.

gelip onu yenmiş bulunan köle isyanlarının açılıp gelişmiş ve olgunlaşmış ve doğrudan doğruya uzantısı olarak ortaya çıkan, VII. yüzyıl başlarında Doğu Roma İmparatorluğundaki zorlu sınıf mücadelesinin ve pleblerin isyanlarının rolünü ve önemini susarak geçiştiriyorlar saklıyorlar.

3. V. ve VI. Yüzyıllarda Bizans Uygarlığı

Bizans uygarlığı, kökenlerini: 1° Antik gelenekten ve Helenizmden, 2° IV. Yüzyılda Devlet dini olmak zaferini kazanmış bulunan Hristiyanlıktan, 3° Bizans'ın yakın ve sıkı bağlarla bağlı bulunduğu Asyalı ve barbar Doğunun etkisinden alan üç unsurun birbirinin içine geçmesinin bileşkesidir. Marks, Bizansı, batı uygarlığıyla doğu barbarlığının garip bir karışımı diye nitelendiriyor. Batı Avrupa'da barbar istilaları eski politikayı, eski hukuku, eski uygarlığı ortadan kaldırır ve Ortaçağ en ilkel bir durum içinde doğarken, Bizans, Helenizmin kalıtına konuyordu.

Eski Grek uygarlığının ünlü bütün eski merkezleri, Atina, İskenderiye. Antakya ve aslında bir Grek sitesi olan, İstanbul, Doğu İmparatorluğu içinde birleşiyorlardı. Bu kültür merkezleri, pek çok kültür değeri bağnaz keşişlerin kusuruyla yıkılıp yok edilmişse de, eskiçağın edebiyat ve sanat hazinelerini korumuş, saklamışlardı.

Bizans edebiyatı ve Bizans sanatı, eskiçağ geleneklerini içine sindirmişti. Ama gene de Doğu Roma İmparatorluğu uygarlığı, geleneklerini koruyup sürdürmekle birlikte, Hristiyan dini içindeydi. Orada Hristiyan din bilimi, eski dindışı eskiçağ felsefesinin yerini almıştı Eskiçağ bilimi gelenekleri, din biliminin oluşmasına ancak yardım sağladı. Özellikle şiir, müzik, plastik sanatlar, kilise hizmetinde kullanılıyordu; din azizleri üzerine yazılan yazılar, kutsal eşya bilgisi, başlıca edebiyat ürünü biçimlerinden biri oldu.

Bizans uygarlığı, kendi kendine doğmadı. V. ve VI. yüzyıllar, eskiçağ uygarlıklarıyla ortaçağ uygarlıkları arasında bir geçişi gösterir. Bu, Hristiyanlığın can ver-

mekte olan kâfir putataparlık üzerinde kesin zaferini gören çağdır.

Günümüze dek saklanıp sürdürülmüş olan, o yüzyıllarda uygarlığın tam bir alçalma ve düşüş içinde bulunduğu, mimarlığın, resmin, süs sanatlarının gerilediği düşüncesini, Konstantinos'dan sonraki çağın ilgiye değer hiçbir anıt bırakmadığı görüşlerini kabul etmemek gerekir.

Genellikle alışıl gelmiş bulunan, Bizans'ın her tür kültürel yaşamadan ve her tür gelişmeden yoksun bir manastır duraganlığı ülkesi olduğu düşüncesi, açık ve kesin sakınımlara konudur.

V. ve VI. yüzyıllarda, bütün yukarı ortaçağ döneminde olduğu gibi, orada oturanların başkentlerine hoşlanarak verdikleri ad'la, «Doğunun Roması»nın hep, klasik kültürün koruyucusu, Avrupa ve Ön Asya'dan insanların bilim ve deneyim edinmeye geldikleri, Avrupa'nın en uygar ülkesi kaldığı hesaba katılmıyor.

V. ve VI. yüzyıllarda, antik Helenistik geleneğin değişik doğu etkileriyle ilişki içinde dönüştüğü, özgün Bizans sanatı oluşur. Bu sanat, eski, antik stille doğu stilinin basit bir bileşimi sayılamaz. Eski sanat geleneklerine dayanan bu sanat, mimarlıkta, resimde ve heykelde yeni biçimler yaratıp türeterek, bir dizi sorunu özgün bir çözüme ulaştırmıştır.

Başlangıçta, dine ayrılmış önemli yapılar eski çağ mimarlığından esinlenmişlerdi; ama V. yüzyıl boyunca, başlıca, kilise yapımı için, eski katedral tipinden anlayış bakımından olduğu kadar bütün yapıyla da esasta uzaklaşan bir önemli yapı tipi işlene işlene hazırlandı. Bu tipin özelliği, yapının merkez «nef»inin (1) üstünün örtülmesi için kubbe kullanılmasından ibarettir. Bizans mimarlığı, doğu geleneklerinden yararlanarak, kare bir düzlem üzerine, ya da daha genel olarak dörtgen bir düzlem üzerine, pandantiflerin (2) yardımıyla bir kubbe yerleştirme sorununu kesinlikle çözdü.

1 Nef: Kilisenin girişiyle koro yeri arasındaki esas mahal.

2 Pandantif: Kubbenin, çatıyı destekleyen büyük kemerler arasındaki kesimi.

İstanbul'daki ünlü Ayasofya katedrali, kubbesiyle, bu mimarlık sorununun parlak bir çözümünü gösterir. Bu katedrali yapan V. yüzyıl Bizans mimarları Miletli İsidore ve Tralle'li Anthémius, başarıya ulaşmış Ortodoksluğun ve zorba bir İmparatorluk iktidarının buyruğunu yerine getirerek, görkeminin harikası kadar yapımının ve stilinin eksiksizliğiyle, yetkinliğiyle de çarpıcı bir büyük yapı yükseltmişlerdi. Hristiyan Doğu'nun dinsel mimarlığı, bu yapının tamamlanmasıyla, kendi modelini kazanmış oldu; bu, Batı Avrupa'da yerleşmiş bulunan katedral tipine karşı, merkezi bir kubbeye dayanır.

Yeni mimarlık biçimleri gibi, yeni biçimlerin yaratılmasında kullandığı eski klasik sanatın başta gelen önemli verilerinin kalıtcısı olan, bir Bizans resim stili işlenip hazırlanır, gelişir. İlk resim, Hristiyan düşünceleri anlatmak için eski, putatapar, kâfir biçimlere başvurmak zorundaydıysa da şimdi, resimde, yeni, Hristiyan biçimler meydana getirmeye erişmiştir. Resim, Tevrat, Zebur ve İncil'den fırçayla ya da mozaikle sahneler yaparak, duvarlarını süslediği kiliselerde geniş bir uygulama alanı bulur. Ravenna'nın mozaikleri, Selânikteki Démétrius kilisesinininkiler, İstanbul'daki Ayasofya'nın yeni bulunan mozaikleri bu soğuk, gösterişli, anıtsal, bol süslü, renkleri zengin, salt doğulu Bizans resim stiline bizleri alıştıırır.

Bizans sanatı, Bizans doruklarının bolluğunu, gösteriş ve şatafatını yansıtarak, bolluk içinde yüzen zengin biçimlere, zengin, çok renkli süslemelere doğru yönelir. V. ve VI. yüzyıl Bizans kamu yapılarının içleri, üzerine kırmızı, lâl rengi çiçekler serpilmiş bir kilimi, ya da, çeşitli mermer ve mozaiklerle süslü bir bahçeyi anımsatır. Bu resim sanatı, gene de, eski biçimlerin zarıflığını, efendiliğini koruyup sürdürür. O çağın günümüze dek ulaşan el yazmalarının, Ambrosienne'in İliade'sinin, Vatikan'ın Virgile'inin, VI. yüzyılın Dioskoride'lerinin, özünde Helenistik bir ayırdedici nitelik taşıyan, Pompei'nin duvar süslerini fresklerini anımsatan, minyatürleri bizi buna inandırmaya hazırdırlar. Helenistik gerçekçilik, portrede de varlığını sürdürür. VI. yüzyılda yapılmış, Justinianus'un, Théodora'nın ve bunların Ravenna'daki saray mensuplarının portreleri bunu gösterir.

Hiristiyanlığın kesin zaferi, felsefenin ve eskiçağ dünyasında onun yakından bağlantılı bulunduğu, matematik bilimlerinin ve doğa bilimlerinin bağımsız varlıklarının sonunu gösterdi, belirledi. Eskiçağ felsefesinin az çok özgün ve bağımsız sonuncu düşünürü, bilimin hemen hemen bütün dallarında kendini göstermiş bulunan, yeni Platoncu Proklus oldu (412-485). Ancak İskenderiye dönemi Greklerinde geliştirilmiş bulunan, doğayı özenli, doğru, kesin inceleme yöntemleri, IV. yüzyılda, hele zındık İskenderiye putatapar okulunun Hiristiyanlık tarafından yıkılıp ortadan kaldırılmasından sonra, bir kenara bırakıldı. Felsefe ve matematik öğreten Hypatie'nin İskenderiyeli keşişler tarafından canavarca öldürülmesini ve ünlü İskenderiye kitaplığının patrik Théophile tarafından yıkılıp yok edilmesini daha önce anlatmıştık. Justinianus zamanında putatapar zındık bilimin genel olarak ve kesinlikle ortadan kaldırıldığı görülür. İstanbul'da, can çekişen, son nefesini vermekte olan Putataparlığın zındıklığın ideologları, dil bilgisi ve söz sanatı öğretmenleri, onlarla ve yüzlerle, zindanlara atılıyorlardı ve oralarda bunlar kanı ve din değiştirmeye zorlanıyorlardı. Atina okulu, 529 yılında Justinianus tarafından kapatıldı. Son profesörleri de sürgün yolunu tuttular. Dinsel edebiyatın Doğu Roma İmparatorluğunda IV. yüzyılın sonundan başlayarak egemen olması, şaşırtıcı değildir. Bunun en üstün temsilcileri, kilisenin doğulu babalarıdır; Suriyeli Efrem (ölümü: 372) (1), «Büyük» Basile (ölümü 379), Nazianze'li Grég (ölümü 390), Jan Hrisostomos (ölümü 407), Péluse'lu İsidore (ölümü 436), İskenderiyeli Siril (ölümü 447), Sir'li Théodoret (ölümü 457)dir. Bunların çok sayıdaki yazıları, ancak sonsuz yaşama geçmeye yaran, bu geçici dünya yaşamının karşıtı, sonsuz öbür dünya yaşamının varlığı öğretmenine inmiş bulunan Ortodoksluğun ürünü bir öğretinin özünü inceler; üstelik, dünya yaşantısı da bir göz yaşı ve günah vadisi sayılır. Önünde çağın zayıf teknolojisinin henüz güçsüz bulunduğu ortaya çıkmış olan, bilinmeyen, tanınmayan doğa

1 Yazarın burada gösterdiği tarihler, Batıda genellikle kabul edilenlere uymuyor.

güçlerinin yarattığı korku, Kilise tarafından, erk ve boyun eğme ilişkilerinin pekiştirilmesi amacıyla kullanılıyordu. Kilise, bir yandan da, papazların tekelinde bulunan ve ayinlerin özel sihirinin etkisiyle geçirilip ulaştırılan, özel bir kurtarıcı güce, bağışlamaya, yalnız kilisenin sahip olduğu düşüncesini öğretimiyle esinliyordu. Yukarıda adları geçen kilise babaları Batı'da Augustinus'un ve öteki kilise babalarının görevinin aşağı yukarı aynı Hristiyan Doğu'da yerine getirerek, sonradan burada yüzyıllar boyunca egemen olan bir anlayışı işleyip hazırladılar.

Zafere ulaşmış bulunan Ortodoksluğun kuramcıları, eskiçağ dünyasının bilimsel kalıtını, hepsinden önce de felsefeyi, tarihi, doğa bilimlerini, Hristiyan görüş açısından elekten geçireceklerdi.

Doğunun ilk Kilise babaları o yetkin ve olgun, erdemli eskiçağ okulundandılar ve geçmişin zengin kalıtına alıştılar ama eskiçağ dünyasının bilimlerini ya da felsefesini pek tutmadılar. Bunlar, başlıca, onların kabul etmemelerine konudurlar ve insan gidişatının, yanlışlarının tarihinin incelenmesine, irdelenmesine yararlar. Galip Hristiyanlığın ideologları, eskiçağ kültürünü değerlendirmede, insan ruhunun zayıflığı ve bozulup çürümüş olduğu belitinden (postulat) yola çıkarlar; bilimsel araştırmada hiçbir özgürlüğü ve bağımsızlığı, kararlı olarak, tanımazlar. Putatapar zındık düşünürlerdeki iki yönü genellikle birbirinden ayırt ederler: bunlar teorik ve pratik yönlerdir: birincisi hiçbir işe yaramaz, yalnız ikincisinden çıkarılan kimi tümden gelimler Hristiyan inancın temel davranış kurallarının doğrulanmasına yarar. İnsanlığın tarihi, babalar tarafından, dinsel açıdan, yalnız «selâmetimizin düzenlenip yoluna konması» sayılır. Dinsel yazarlar, tarih olaylarının nedenlerinin ve sonuçlarının olaylara dayanan bir açıklamasını yapmak yerine, işi «Tanrının istek ve iradesi»ne ya da «şeytanın tuzağı»na güvenip bağlayarak her şeye bir açıklama bulurlar; böylece kilise adamlarının tarih eserleri ya bir övgü söylevine ya da yergi yazısına döner.

Kilise adamı yazarlar, doğa bilimleri konusunda, eski çağ biliminin verilerini İncilin dünyanın yaratılışına

değgin anlattıklarıyla bağdaştırmaya, Hexameron'da doğanın yönünü ve Yaradanın bilgeliğini göstermeye çaba harcarlar. Bunlardan halkın en çok sevdiği, bütün Hristiyan Doğu ülkelerinde yüzyıllar boyunca doğa tarihi olan, «Büyük» Basile'in Hexameronuydu.

Eskiçağ bilimlerinin verileri, İncildeki efsanelerle çelişik düştükleri zaman, hiç duraksamadan reddedilirler. Ortaçağ skolastiğinde derin bilgililiğin özelliklerinden biri, daha burada kendini gösterir; bu, gözlemin ve deneyimin verilerinin, «Kutsal Yazılar» yararına, mutlak küçümsenmesidir. Doğa Bilimlerinin bu acı durumuna bir örnek diye, Kozmas İndikoplöstes'in (Cosmas Indicopleustès'in) «Hristiyan Topoğrafyası» anılabilir; bu, gene de, Ortaçağda halktan büyük bir sevgi gördü. Eskiçağın bilginleri, Messinalı Diseark (Dicérque) ve Sirena'lı Erastotén (Cyrène'li Erasthothène), dünyanın çevresini kuşatan meridyeni oldukça doğrulukla ölçmeyi başarmışlardı. Sisam'lı Aristarque de, kendi payına, yer yuvarlağının ve gezegenlerin güneşin çevresinde düzenle döndükleri konusunda doğru bir anlayışa varmıştı. İznikli Hipparque, dünyayı başlıca yıldızlardan ayıran uzaklıkları hesaplamıştı. Kozmas'un (Cosmas'un), eskilerin bu evren bilgisinden tamamen yoksun bulunduğu söylenemez; ama bu evren bilgisi İncille çelişikti, öyleyse reddedilmeliydi. Kozmas, kendi öz anlayışı ile işe karışır. Onun görüşüne göre, yeryüzü, yuvarlak bir biçimde değildir, her yanı okyanusla çevrili, bir paralelkenar biçimindedir. Okyanusun ötesinde cennet vardır. Cennetin uçlarından, başlarımızın üstünde birleşen ve gök-kubbe'yi meydana getiren, duvarlar yükselir. Üstte Tanrı'nın ve gökte oturan başkalarının konutları bulunur. Daha da üstte, güneş ve ay kımıldanır, devinirler.

Doğu Roma İmparatorluğunda, V. ve VI. yüzyıllarda, toplumun doruklarını pleblerden bir hendek ayırıyordu, halk, değişmeden sürüp giden yoksunluklara ve en ağır işlere, geçim tasasıyla kıvranmaya katlanmak zorundayken deruklardakiler bolluk içinde yüzüyorlardı. Salt hükümdarlıkla Ortodoksluk arasındaki bağlaşma ve birleşme, burada, özellikle sıkıydı. Sömürücülerin, gökyüzü cennetine ulaşmak amacıyla yeryüzü cehennemine boyur.

eğerek katlanılmasını öğütleyen ve öğreten, hükümetin elinde yığınları kullaştırmak için güçlü bir alet olan, bir dine duydukları bu güçlü candan yakınlık normaldi. V. ve VI. yüzyıllarda manastırların ve keşişhanelerin, «... temellerinde bekârlık olduğu için anormal toplum kuruluşları...» (Engels) olsalar da, sağlıklı adamlar vergi toplayıcılarının sertliğinden ve askerlik yükümlülüklerinden kurtulmak için oralara sığındıklarından, pek büyük gelişmesi o zamandan başlayarak, anlaşılır.

Manastırların aşırı gelişmesi, manastır edebiyatının, en başta da «Azizlerin Örnek Yaşamları»nın serpillip gelişmesine yol açtı; örnek yaşamlara değgin bu edebiyatta «erdemleriyle ya da inançlarıyla kendini gösterip sivri- lenlerin» çilekeşlikte kazandıkları başarılar göklere çıkarılır ve akıl almaz saçma masallar çok atılırdı. Bunlarda, örneğin, «otlayarak yaşayan» keşişlerin, yaşam biçimlerinde, gevişgetiren hayvanları benzetlediklerini, pek mutlu kişilerin ahırlara sığındıklarını, oralarda boyunlarına kadar dışkıya gömüldüklerini, yolcuların ayaklarını yıkadıkları suyu içtiklerini, içinde kurtların kaynaştığı ahır ve kümes süprüntüleriyle beslendiklerini okuruz. Çağdaş okur, karamsar kendi kendini yıkma çağrılarının girdiği bu edebiyatı gözden geçirirken yorucu, üzücü bir duyguyla dolar. Ne var ki, gene de bu eserlerin arasında Suriyeli Ephrem'inkiler, Palladius'un Histoire Lausique'ı, Moschos Eucrates'in Pré Spirituel'i gibi birçoklarının ustalıkla meydana getirildikleri ve çok etki yaptıkları, yadsınamaz. Bunların, Ekim devriminden önce Rus manastırlarında okunmaları zorunlu olacak kadar büyük bir başarıları da vardı.

Yukarı Ortaçağda, edebiyat uğraşlarının manastırların başkasına yer bırakmayan alanı olduğu, Batı'da olup bitenlerin aksine, Bizans İmparatorluğunda çokça ticaret kent kalabalıkları varlıklarını sürdürüyorlardı. kültür ocakları, manastırlar değil, bunlardır. Bu, hem lavik ekolün hem putatapar zındık edebiyatın, her ikisi de kilise ideolojisinin yükselen egemenliğinin bağınazlığının, çileciliğinin, kişilik üzerindeki baskısının, her tür karşıtlık gösterisini kısa kesen hükümetin zorbalığının

acısını çektikleri halde, yaşamlarını sürdürmelerini açıklar.

Bizans filolojisinin eski çağ bilimiyle yakınlığı vardı ve, eskisi gibi, birçok dallara bölünüyordu. Bu kategorinin, örneğin İmparator Anastasius'un hükümdarlığı zamanında İstanbul Okulunda (l'Ecole de Constantinople) öğretim yapan Öjen (Eugène) gibi, Jan Filoponos (Jean Philoponos) ve daha başkaları gibi, bilginleri, dil bilimcileri, sözcükleri, söz sanatı öğretmenleri, eleştirmeli açımlayıcıları hep çağırıldılar. Aynı Anastasius yönetimi, önceki çağlar bilimini tamamlayan bir taç gibi olan, bir Latin dili gramerinin yazarı büyük bir bilgini, Prisyen'i (Priscien'i) gördü. Bu kitap, yüzyıllar boyunca yetkin ve saygın bir kaynak oldu (1). Prisyen, bir de, Anastasius'un onuruna meydana getirilmiş bir övgü bıraktı.

Bütün bu bilginler, sözcükleri olsun, tümceleri ya da özdeyişleri olsun derleyen ve açıklayan birçok sözlük bıraktılar. Bu sözlükler, çoğu eski yorumcuların ve dil bilginlerinin eserlerinden alınmış, mitolojik, tarihsel, arkeolojiye değgin veriler de içerirlerdi.

Doğu İmparatorluğunda, VI. yüzyıldan başlayarak, özel bir türde, atasözlerini, küçük tarih olaylarını, başka başka bilgilerin ve yazarların öğütlü küçük öykülerini ve özdeyişlerini toplayan derlemeler görülür. Bunlar, «arılar» (abeilles) denilen, sonraki derlemelerin temeli olan, şiir dergileri, antolojilerdir. İncil metinleri ve Kili-se babalarının özdeyişlerinin yanı sıra, bilgelerin, şairlerin, eski çağ düşünürlerinin, tarihçilerinin ve hatiplerinin büyük sözleri de burada yer alırdı.

VI. yüzyıl başında yaşamış derleştirci Jan dö Stobe'nin (Jean de Stobée'nin) edebiyat çalışmalarının ürünü, 500'den fazla eski şairin, eski tarihçi, hatip ve düşünürün yapıtlarından özet ve aktarmaları içeren hacimli bir derleme oldu. Bu derleme («Anthologion»), bütün Bizans dönemi boyunca, sonraki özdeyiş, atasözleri, kitaplardan öğrenilenler kadar, halk bilgeliğinin deyiş ve başka kısa

1 Prisciani, Institutionum grammaticum libri XVIII
Keil, Grammatici Latini V. II, Leipzig, 1856

anlatım ve deyimleri derlemelerinin baş vurdukları esas kaynak olarak kaldı.

Putatapar zındık edebiyat, kendini, derleme ve de-riştirmeler yapmakla sınırlandırmıyordu. Bağımsız yaratma girişimleri de vardı.

Felsefe alanında, dil bilgisi, söz sanatı, matematik ve felsefe gibi çok değişik konularda yazmış bulunan, VI. yüzyılın verimli bir yazarını, Jan Filoponos'u (Jean Philoponos'u) anmak gerekir. Jan Filoponos, «Dünyanın Sonsuzluğu Üzerine» adlı eserinde, Proklus tarafından dünyanın sonsuzluğu savı yararına ileri sürülmüş bulunan kanıtları çürütmeye çalışır. Onun felsefe çalışmaları, başlıca, Aristo'nun yorumlarına ayrılmıştır.

Genel olarak putatapar zındık felsefeyle, özellikle neoplatonizmlc savaşım için büyük çabalar harcadığı halde, Filoponos, hak mezhepten uzaklaşma sapkınlığıyla kınanıp suçlanmaktan kaçınmadı.

V. ve VI. yüzyılların putatapan zındık şairleri de kendi paylarına, geçiş döneminin örneğini sunarlar. V. Yüzyıl şairi, yetenekten yoksun olmayan, Nonnos, kırk sekiz ciltlik Dionysiaque'ı meydana getirir, ama edebiyat mesleğindeki çalışmalarına bir «Jean'ın Kutsal İncilinin Açıklanması» ile son verir.

VI. Yüzyılda, «anthologie» denilen şiir dergileri, şiir konusunda üstün tutulan türü oluşturunlardı; bunlar, içli, kimileri armağan edilmiş, açıklayıcı, aşka değgin ve yergili anıt yazılardan meydana getirilirlerdi.

O günleri yaşayanlar, bu tür şiirlerin başlıca erdeminin kısalıkları, çoğu zaman dokunaklı olan özleri ve biçimlerinin zarıflığı olduğunu düşünürlerdi. VI. Yüzyılın en üstün şairi, altılık ölçüyle yazılmış şiirleri dokuz ciltlik bir derleme oluşturmuş bulunan, Agathias'tı. Sadece yüz bir anıt şiiri bize kadar gelebilmiştir. Bunlar, stilin temizliği ve canlılığıyla, şiirlerin akıcılığıyla kendilerini gösterirler; bu nitelikler, yazarın ince zevkini ve derin bilgisini tanıtlarlar. Ama bir yandan da geçiş dönemine katkıda bulunurlar. Şair, burada, Anakréon'un ve Sapho'nun eğilimleri ve düşünüşleri içinde, dünyadaki yaşama değgin aşkları, şarabı, yaşadığımız şu dünyanın zevklerini, sevinçlerini över, göklere çıkarır; ama bu, onu, aşk

üzerine anıt yazılarla karmakarışık, aziz Lük'ün ve başka keramet sahiplerinin kilisedeki dinsel resimlerinin kut-sallığına ayrılmış şiirleri araya katmaktan alıkoymaz.

VI. Yüzyılın bir başka ünlü şairi, Paul le Silentiaire, Justinianus'un yaptığı Ayasofya'nın güzelliklerini, al-tılı ölçülü dizelerle anlatır.

Héraklius hükümdarken Ayasofya'nın diyakozu olan Jorj Pisides de (Georges Pisidès de) verimli bir şairdi. Bir uzun bir kısa hecelerle üçlü ölçü içinde, Héraklius'un İranlılara karşı görkemli seferlerini anlatır ve İstanbul'un 626 yılında, Avarların kuşatmasına karşı (1) dayanma-sını kutlular. Başlıca eseri, «Oluş» üzerine felsefi-teolojik şiiri, «Hexameron»dur. Bir kilise adamından beklenilmesi gerektiği gibi, onun şiir çalışmaları, salt hükümdarlığın ve Ortodoksluğun savunulmasına ayrılmıştır. Jean'ın eserleri, biçim bakımından, bir dereceye kadar sadedir ve anlaşılabilir; şiiri akıcı ve düzenlidir. Bununla bir-likte, bunların dış nitelikleri, onun ardından gelen ya-zarlar kuşağı tarafından, onu Euripide ile karşılaştırdık-larında, aşkın ölçüde değerlendirilmiştir. Bu zamanların bütün şairleri içinde, söz götürmez ölçüde en iyisi «Prince de Melode», Romanos'tur. Suriye doğumlu bu keşiş, Anas-tasius zamanında İstanbul'a geldi. Orada binden fazla dinsel koşuk ve ilâhi yazdı. Eserlerinin asılları, yakınında yaşadığı, Kilisede saklandı. Din koşuğu ve ilâhi bilirkiş-i-leri, onu, Greko-Romen Kilisesinin tanıdığı en büyük din-sel şairlerden biri bilmekte birleşiktirler (2).

V. inci ve VI. Yüzyıl Bizanslıları, eski tarih yazarlığı-nın geleneklerini ve yöntemlerini koruyup sürdürmüş bulunan, günün tarihini yazmakla görevli vakanüvisliği belirgin biçimde üstün tutarlardı. Kendilerinden önceki-ler için olduğu gibi Bizanslı tarihçiler için de tarih, bir bilim değil, tatlı tatlı okunan, tutku uyandırıcı olaylarla dolu bir kitaptır. Eski Bizans tarih yazarlığı, başlıca,

1 «Héracliade» başlığını taşıyan bir zafer türküsünde, bir «Epinikion»da. (Fr'a çevirenin notu)

2 Analecta Bollandiana, XIII, 1894, p. 102; la «Chroni-que Byzantine» (Vizantijski Vremennik), VIII, 1901, p. 435-478.

«politik tarih»i ele alır ve bizde «iç tarih» denilmesi uygun bulunanı (1) hiç bilmezlikten gelir. Genellikle yönetimin doruklarından ya da kilisenin yüksek basamaklarından olan Bizans tarihçilerinin öznel (subjektif) sınıfsal görüş açısı, anlatılan olayları ele alıp işleme biçiminde anlatımını bulur ve bu, eski tarih yazımından da daha büyük bir önem verilerek yapılır. Bizanslıların tarih çalışmaları ikiye ayrılır. 1° Bu terime Eskiçağda verilmiş anlamda «Tarih», 2° Tarih olguları derlemesi «Tarih»lerde, yazarın çağdaşı olsun, yazardan hemen önce gelmiş olsun, az çok kısa bir dönem anlatılır. V. ve VI. Yüzyıl tarihçileri, eski biçimleri ve dilin temizliğini koruyup sürdürmeye çalışarak, teknik yöntemlerinde eski örnekleri izlerler; saray çevreleri için, papazlığın yüksek basamaklarındakiler ve yüksek orunlu kişiler için yazarlar. Onlar, düşünüş ve kafalarıyla, eski tarih yazarlığıyla daha da yakından bağlantılıdır. Onların eserleri eski tarih yazarlığıyla karşılaştırılırsa anlayışta, kavramda hiçbir değişiklik, teknikte ya da yöntemlerde hiçbir ayırım göstermezler.

V. Yüzyıl tarihçilerinin büyük çoğunluğu, henüz, putatapar zındıktır ve Hristiyanlığın kızgın, zorlu düşmanlarıdır. Arkadius ve Honorius'un hükümdarlıklarının sonunda Roma'nın, Klaudius'un tarihini yazan Eunape, böyledir. Julien l'Apostat'ın özgücüsü, Büyük Théodosius'un çağdaşı, 407 yılından 425 yılına kadar olan olayları anlatmış bulunan Olympiodore; V. Yüzyılın ikinci yarısında yaşamış ve içinde Auguste'ten IV. Yüzyılın sonuna kadar geçen olayların kısaca, sonra da, 395 yılıyla 410 yılı arasındaki olayların ayrıntılarıyla anlatıldığı Yeni Tarih'i (l'Histoire Nouvelle) yazmış bulunan Zosime, böyledirler. Zosime, imparatorluğun o sıra sıkıntısını çektiği kötülüklerin nedenini göstermeye, sayıp dökmeye çalıştı; Hristiyanlığa düşman olması nedeniyle de bu illeti Hristiyanlığın zaferine bağladı. Bu belli, açık eğilim göz önünde tutulursa, V. Yüzyıl tarih eserlerine muzafer Hristiyanlığın yanında kulak asılmamasında şa-

1 SSCB'de, bizde bir hükümdarın dönemi incelenirken daha çok, iç hükümet denir.

şılacak bir şey yoktur. Bu yüzyılın bol tarih çalışmaları-ndan bize, umulmadığı halde, rastlantı sonucu hemen hemen tümüyle gelen, Zosime'in eseri dışında, parçalar ulaşmıştır. Bu parçalardan örneğin Alasehirli (Philadelphia'lı) Malchus'un eserinin kimi parçaları kadar Priskus tarafından Atillâ'nın sarayının ünlü anlatımı gibi kimi parçalar, özel bir önemde ve ilgi çekiciliktedir, bunlar, eserlerin tümünün yitirilmesine bizde acıma uyandırmaktadır.

V. Yüzyılın yurttaşlara değgin tarihine yanaşmak için de Sokrat'ın, Sozomène'in Sir'li (Cyr) Théodoret'nin günü gününe yazılmış tarih olguları derlemelerinin ya da azizlerin yaşamlarının, ya da dahası Justinianus'un sarayına bağlı görevli Marsellain'in Latin dilinde yazılmış tarih olguları derlemesinin zayıf anlatımıyla yetinmek zorundayız.

VI. Yüzyılın yurttaşlara değgin tarihi üzerinde, son derece daha iyi bilgi edinmiş durumdayız. Bu, gene hep eskiçağ ve ortaçağ arasındaki geçiş döneminden olan ve doğrudan doğruya eskiçağ tarih yazarlığına bağlı bulunan, Prokope'un, Agathias'ın bize kadar ulaşan tarih eserleri ve Ménandre'in Teofilakt Simokatta'nın (Théophylacte, Simocatta'nın) eserlerinden parçalar yoluyla oldu. En önemlileri, yanılmadan söylenebilir, sözlük yazarı Suidas'ın anlattığına göre 527 yılından bu yana, Bélisarios'un seferleri sırasında sekreterliğini ve hukuk danışmanlığını yapan, sonra da en yüksek yönetim görevlerine yükselen Prokop dö Sezare'dir. (Procopé de Césareé'dir). O, sekiz ciltlik tarihinde, İmparatorluğun 554 yılına kadar iç tarihini ele alıp işlerken, bize, Doğu Roma İmparatorluğunun Vandallara, Goth'lara, İranlılara karşı savaşlarının ayrıntılarını öğretir. Prokop, belli bir saflığı ve Hérodot'la Tükidides'in (Thucydides'in) stiline öykünme eğilimi olduğu halde, zamanının en iyi tarihçisi olarak ortaya çıkar. Dili, sadeliğiyle ve canlılığıyla kendini gösterir. O, olup bitenlerin çok iyi farkındadır; Agathias'ın tanıtladığı gibi, «pek çok konuyu bilen ve bütün tarihi altüst ederek araştırma yapmış olan, sınıfının görüş açısından bilinçli bir tarihçidir» 543 yılıyla 545 yılı arasında eserine girişirken, coşkunlukla

doluydu. Girişte anlattığı gibi, «bu insan üstü olayların, tarihçinin kusuruyla, unutulmağa hükümlü olmasını» hiç istemiyordu. «Eski Çağın bile çok hayranlığa değer bildiği bu üstün» başarıları, kendilerine yaraşır terimlerle ululamak niyetindeydi. Bélisarios'a hayranlıkla doludur.

Prokop, su götürür bir Hıristiyandır. İleride şüphecilikle ya da dinsel sorunlar bakımından kayıtsızlıkla suçlandırılacaktı. Değişik kilise adamları toplulukları arasında, Tanrının tabiatına, niteliğine değgin sert tartışmalarla, sakıntılı bir dille, alay eder. O, eskiçağ tarihçileri gibi, olayların gidişinin alın yazısının (fatum) elinde bulunduğuna inanmıştır.

Prokop, Justinianus'un isteğiyle, 560 yılında, bütün İmparatorlukta Justinianus zamanında Devlet harcamalarıyla yapılmış başlıca sivil ve asker önemli kamu yapılarının, kiliselerin sayımını içeren 'Le Traité des Edifices'i (Önemli Yapıtlar İnceleme Kitabı) meydana getirdi. Bu kitap ayrıca, İmparatorun en saltık övgüsünü içerir. Bu dalkavukluk, sonucunu verdi mi? Hiç değilse, onun, kentin valiliği yüksek görevlerine yükseltilmesi bir sonuçtur.

Prokop tarafından yazılmış ve 1623 yılında Vatikan'da kitaplık memuru Alemanni tarafından bulunmuş olan Gizli Tarih (l'Histoire Secrète-Historia Arcana), evrensel edebiyatın, kendi türünde eşi benzeri bulunmaz, bir anıttır. Justinianus düzeninin yöneticilerine öyle bir öfke gösterir, onun tüm politikasını öylesine zorlu kızgın saldırılara uğratar ki kimi tarihçiler, Önemli Yapıtlar İnceleme Kitabında (Le Traité des Edifices) Justinianus'ı göklere çıkarmış olan, Prokop'un bu gizli Tarih'in de yazarı olup olmadığını bilmek sorunu üzerinde uzun süre tartışmışlardır.

Bu eser, önce, Bélisarios ile karısı Antonine'in iç yaşantılarının, anlatılması edep bakımından güç, uygunsuz ayrıntılarını anlatır. Yazar, bundan sonra, Justinianus ile karısı Théodora'nın ne biçim yaratıklar olduklarını açıklar ve bunların Roma İmparatorluğunun yitirilmesine nasıl neden olduklarını gösterir. Sonra Justinianus'un tahta çıkmayı hangi araçlarla, hangi yolla başardığı ve

Théodora'nın geçmişinin ne kadar aşağılatıcı olduğu anlatılır. Bunu, imparator Justinianus'un —anlatıcıya göre, insanlık dışı bir yırtıcılığa ve kan dökücülüğe ve kıyıcı bir aç gözlülüğe, doymak bilmezliğe dayanan— çalışma ve veriminin genel bir gözden geçirilmesiyle Théodora'nın büyük cinayetlerinin bir açıklaması izler. Sonra, Justinien'le Théodora'nın birleşik vuruşları altında, eski senato aristokrasisinin nasıl yok olduğu ve eski Roma düzeninin nasıl çözüldüğü anlatılır. Sonunda da paraya susamış hükümet tarafından halkın yıkılmasının, yönetimin kurum durumuna gelmiş soygunlarının, hükümetin, ticaretin ve endüstrinin bozulmasının ordunun bozulup çözülmesinin, kentlerin boşaltılıp bırakılmasının, adaletin ortadan yok olmasının canlı tabloları bir iki çizgiyle çizilir.

Şimdi, Prokop'un Gizli Tarih'in yazarı olduğu ispat edilmiş sayılabilir. O, bunun 550 yılında, Batı'da Gothlarla yapılan savaş günden güne daha elverişsiz bir biçim alırken yazmıştı. Batı'ya müdahalenin başlangıçta ilgisi- ni, tutkusunu uyandırdığı yurtsever yazar. Bélisarios'un yanlışlıkları ve düşüncesizliklerinin, Batıdaki işler ve sorunlar karşısında gittikçe daha çok soğuk kalan Justinianus'un kayıtsız tutumunun, umutlarını boşa çıkardığını gördü. Ülkesinin yıkımına tanık oldu; yayınlamak için yazılmadığında kuşku olmayan notlarında, umduğunu bulamadığını, kızgınlığını, öfkesini gösterdi. Bu garip, alışılmamış kitaptan sınıf eğilimleri açıkça çıkar: yazar, Justinianus'a karşıt olan senato soyluları partisindendir. Böylece, VI. Yüzyılın Bizans tarihçisi, Tasitus (Tacitus) ile başlayan ve İmparatorlar Tarihi (l'Histoire des Césars-Historia Augusta) boyunca kendini gösteren, eski senato geleneğini anlatanların sonuncusu oluyor.

Prokop (Procopé), saray teşrifatına Justinianus ile Théodora tarafından getirilen, senatörleri aristokrasinin yüksek orununu zedeleyen aşağılık, kölece tören yöntemlerine boyun eğmek zorunda bırakan, değişikliklerle çileden çıkmıştı. Prokop, eskiden, diyor, senatörler İmparatorun yanına çıktıklarında sağ dizlerini bükmeyle yetinirlerdi, senato başkanı da, eli yüreğinin üstünde, iylice eğilmekle kalırdı. Şimdi herkes, Justinianus'un önünde,

hatta Théodora'nın önünde yerlere kadar eğilmek, dudaklarını yere değdirmek ve gönül alçaklığıyla, hükümdarların ayakkabılarını öpmek zorundadır. İmparatora 'majesteleri' diye seslenirken kendinden 'değersiz kulunuz' diye sözedilmeliydi. Prokop, insan saygınlığını, insan onurunu zedeleyen kölece biçimlerden ve Bizans sarayının teşrifatından tikslenme yetisini, hem de kendi kendine, koruyup sürdüren sonuncu Bizans tarihçisidir.

Gizli Tarih (l'Histoire Secrète), şimdiki okura ilgi verir; çünkü, Justinianus'un büyük fetih tasarıları uğrunda feda edilen halk yığınlarının savunulamaz acılı durumunu, imparatorluk yöneticilerinin —en iyi temsilcilerinin bile kızgınlığını uyandıran— bozulup çözülmelerini dosdoğru, açıkça anlatır. Prokop, bizlere, tarafların karşılıklı durumlarını gösterecek ya da politik savaşımın onun ekonomik nedeni arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmak durumunda değildi elbet; ama kitap, gene de, o çağda çok zorlu, çok sert olan sınıf savaşımının üstündeki örtüyü kaldırır.

Prokop'u, daha önce sözü edilmiş bulunan, mesleği avukatlık olan, kendini hem tarihe hem şiire vermiş yazar Agathias sürdürdü. Bize kadar ulaşan beş ciltlik eseri «Justinianus'un Hükümdarlığı Üstüne» de 552 yılı ile 558 yılı arasındaki olayları anlatır.

Anlatışında sıkıntılıysa da, anlattığı olaylar, «Gizli Tarih»in verilerini büyük ölçüde doğruluyor. Avukat, sonra hazine görevliliğine ve valiliğe atanan, Suriyeli Evagrius'un Kilise Tarihi'nde (l'Histoire Ecclesiastique), Justinianus'un diplomatı Pierre le Patrice'in, Nonnos'un, Ménandre Protector'un, ne yazık tamamı, bize kadar ulaşamayan, tarih yapıtlarının parçalarında önemli tarih olayları aktarılıyor. Doğu İmparatorluğunun VII. Yüzyılda karşılaştığı korkunç bunalım. Bizans tarih yazarlığını yüzyıllar boyunca durdurdu. Son tarih yazarı, İmparator Marisius'un (582-602) hükümdarlık dönemini anlatan, Héraklius'un (610-641) çağdaşı, imparatorun sekreteri ve vali, Teofilakt Simokatta (Théophylacte Simocatta) oldu; Gibbon'un yerinde anlatışıyla, «ayrıntılarda sözü uzatan, ama özde hasıs» olan Théophylacte, gene de

VI. Yüzyılın son on yıllık dönemlerinin sağlam ve en iyi tarihçisiydi.

Tarih olguları defteri yazarları (chroniqueurs), tarihçilerden açıkça ayırt edilirler. Onların yapıtları daha demokratik okuyucu tabakalarına yönelikti; yazarların kendileri de, artık, yüksek orun sahibi kişiler değil, esas amaçları İncil'in görüş açısından ayrılıp uzaklaşmadan, genel Tarih'in kabataslak bir özetini vermek olan, keşişlerdi. Bunlar, titizlikleri olmayan, düşündüklerini bir edebiyat diliyle değil günlük dilde, pek seçilmiş olmayan ama ortalama okurun anlayıp kavrayabileceği bir dille anlatan, yalın, özentisiz derleştircilerdir. Tarih olguları defterleri yazarlarında tarih olaylarının arasında nedensellik ilişkisi kurma yolunda en küçük girişim bulunamaz. Bunlar, bu olayların içinden, ortak genel anlayışın ilgisini çekebilecek gibi görünenleri, örneğin yiyecek maddeleri fiyatlarının yükselmesi gibi, salgın hastalıkların çıkması gibi, kuyruklu yıldızların görünmesi, çeşitli «belirtilerin» görünmesi, depremler vb... gibi olayları açık yürekle, bir bir sayarlar. Bu edebiyat türünün ilk temsilcisi, Yunanlaşmış bir Suriyeli olan, Malalas'tı; Justinianus'un hükümdarlığının son yıllarında kalan bir «Evrensel Tarih Olguları Defteri» meydana getirdi. Bu kronik, keşişlik düzeyine ve keşişliğin gereksinmelerine beğenilecek bir ölçüde karşılık veriyordu; sonraki Bizans, doğu ve Slav yıllık yazarlığı üzerinde önemli etkiler yaptı.

BİBLİYOGRAFYA

- 1 Ch. DIEHL, Justinien et la civilisation Byzantine au VI siècle.
- 2 DAHN, Procopius von Caesarea.
- 3 B. PANCHENKO, De l'Histoire secrète de Procope.
- 4 HOLMES, The age of Justinian and Theodora, I-II.
- 5 M. GELZER, Studien zur Byz. Verwaltung Aegyptens.
- 6 MONNIER, Etudes sur le droit byzantin.
- 7 HEID, Histoire du Commerce du Levant, v. I.
- 8 KRUMBACHER, Geschichte der byz. Literatur.

VII. YÜZYILDA BİZANS

1. VII. Yüzyıldaki Bunalım ve Evrensel

İmparatorluğun Parçalanması

Justinianus'dan sonra gelen İmparatorlar —İkinci Justinus (565-578), İkinci Justinus tarafından seçilip atanmış Tibèrius (578-582), Tibèrius'un damadı Maurisius (582-602)— para ve askerlik bakımlarından gücü bitip tükenmiş bir Devlet örgütünü kalıt aldıkları gibi, aynı zamanda, kuzeyden Avarların, Slavların ve Lombard'ların, güneyden Perslerin zorlu baskıları ile karşılaşmak durumunda kaldılar.

Justinus sirkte ilk kez görüldüğünde, kalabalık tarafından, «Bize acı!» bağırımlarıyla karşılandı. Justinus'un, hemen, zorunlu istikraz adıyla alınmış paraları ödemesi, vergi ödemedikleri için hapse atılan borçluları salıvermesi, vergi yüklerini hafifletmesi, Justinianus'un, ağır haraç karşılığı, İranlılarla, Araplarla, Avarlarla, Hunlarla barışı sağlamaktan ibaret politikasından vazgeçmesi gerekliydi. Yıllık haraç ödemelerinin reddedilmesi, kaçınılmaz olarak, komşularla bitirip tüketici savaşların yeniden başlamasına yol açtı.

Justinianus'un hükümdarlığının sonunda, Tuna'nın kuzeyindeki bölgelerde pek korkunç bir düşman kendini

gösterir. Bunlar, daha önce, Macar düzlüğünün doğusunda, Slav kabilelerine silahla boyun eğdirip boyunduruğu altına almış bulunan, Avar'lardır. Kuzeyde Tuna ve güneyden İllirya ile sınırlı, Drava ve Sava ırmaklarının suladığı Pannonie'de aralıksız savaşıyan Germen kabileleri Lombard'larla Gépides'ler adlı gene bir Germen topluluğu arasındaki işlere karışan, Lombard'ların bağlaştığı Avarlar, Gépides'lerin «Devlet»ini bozup darmadağın ettiler (567). Avarlar, Slav kabileleriyle birlikte, İmparatorluğun Tuna eyaletleri için, gittikçe daha çok, elle tutulur bir tehlike haline geldiler.

Batıda, Justinianus'un, Pannonia'nın batısındaki Norique'te yerleştirmiş bulunduğu, Lombard'lar, 568 yılında İtalyayı zorla ele geçirdiler. Az çok kısa bir süre içinde Kuzey İtalya'nın büyük bölümünü ve Toskana'yı egemenlikleri altına aldıktan sonra, Güney İtalya'ya girdiler. Lombard istilâsı, İtalya'nın Bizanstan ayrılmasının başlangıcını, İtalya'da, güçlü kudretli kilise derebeyi durumuna gelen Papa'nın yükselmesine ve güçlenmesine paralel olarak, İmparatorluğun politik egemenliğinin gittikçe daha çok zayıflamasını belirler.

Bizans hükümeti, Tibèrius zamanında, bütün cephe-lerde birden bir savunma savaşını, herhangi bir başarı olasılığıyla yürütmenin olanaksız olduğunu anladı. İtalya'da savunmada kalarak, Avarlardan kurtulmak için onlara daha ağır bir haraç ödemeye boyun eğdi; bu, ona, en korkunç düşman İran'a karşı bütün çabalarını yöneltmek olanağını verdi.

Ama Slavlar, Bizansın tasarılarını pek tasa edinmiyorlardı. 577 yılında, Avarlar Bizanslılarla resmi olarak barış içinde bulunurlarken, hatırı sayılır Slav yığınları, Ménandre'in tanıklığına göre yüz bin kadar vardılar, Trakya'ya daldılar, Makedonya'yı ve Tesalya'yı yakıp yıktılar.

Kaynaklar, Slavların, İmparatorluk toprakları üzerinde yerleştiklerini gösteriyor. O çağda yaşamış olan Efesli Jean, anlatımında, 583 yılında bunun ardından gelene dikkati çeker: «Slavlar, iki üç mızrakla çok zayıf ölçüde donanmış, yolları üzerindeki birçok küçük kaleyi ele geçirdiler; girdikleri illerde istedikleri gibi yerleşmek-

te ve yayılmakta, bütün hayvan sürülerini yakalayıp kendilerine mal etmekte özgürdüler. Zengin oldular. Altınları ve gümüşleri var. Romalılardan daha iyi savaşmayı da öğrendiler.» (1)

Maurisius, İranlılarla yirmi yıl süren yorucu ve üzücü savaşı, kendi adamı Husrev'i tahta geçirerek, Kafkasya'nın güneyindeki İberyayı ve İran Ermenistanının önemli bir bölümünü kendi topraklarına katarak, iyi bir sonuca erdirmeyi başardı.

İranlılarla, Avarlarla, Slavlarla savaşa kendini vermiş, dalmış bulunan Maurisius, İtalya'nın savunulması için yeterli kuvvet ayıramadı. Lombard'ların üstüne, çok para dağıtarak beslediği, Frankları sürerek Lombardları yok etmeye girişti. Bizanslılarla Frankların ortak saldırısı oldukça önemli bir başarıyla tamamlanmadıysa da, Lombardların fetihlerini durdurma sonucunu verdi.

Maurisius'un hükümdarlığı zamanında İtalya'daki Bizans sömürgeleri, ekzarklık (l'exarchat) adını alan kral vekillikleri meydana getiriyorlardı; bunlarda bütün iktidar, asker birliklerinin komutanlığıyla birlikte, bütün yönetim ve adalet yetkesini elinde toplayan, asker bir genel valideydi. Bu yönetim kuruluşu, daha sonra, sık Berberi akınlarına olduğu kadar, o eyaletlerin çektiği iç kargaşalıklara da çare olsun diye, Afrika Genel Valiliği (l'exarchat de l'Afrique) kurularak, Afrika'ya da yayılmıştı.

Avarlar ve Slavlar, Maurisius'un hükümdarlığı zamanında, Bizans'ın en inatçı, en dikkatli düşmanları olarak ortaya çıktılar.

Avarları yatışmaya isteklendirmek için, yılda 100.000 'solidi' haraç ödemeye söz vermek gerekmişti ve bu eli açıklık bile Balkanları, güney yönünde derinliğine dalan felaketli, yıkıcı Slav kabilelerinin ve Avarların akınlarından kurtaramamıştı. Bunlar, 581 yılında Trakya'ya saldırırlar, Selânik yörelerinde yerleşirler, Peloponez'e kadar girerler ve orada kalırlar. Belgrad, Singidinum, Viminakium ve Tuna üzerindeki öteki kaleler, 583 yılından bu yana, Avarların ve Slavların ellerindedir. 587 yılında, bu-

1 Johann. EPHES, Die Kirchen - Geschichte, ed. Schonfelder, Munchen, 1862, p. 255.

günkü Sırbistan ve Bulgaristanın bulunduğu yeri kapsayan, Mésie'de birçok kenti ele geçirirler. 591 yılı, bir dönemeci belirler. Maurisius, İranla barış yaptığından, Avrupa yakasındaki eyaletlerin savunulması için önemli takviyeler getirebilecek durumdadır. Zaferleri ve yenilgileri olan inatçı bir savaş başlar. Avarlar ve Slavlar, Selânik'i (Théssalonique) kuşatırlar, başkente bile korku salarlar; ama zafer, sonunda, imparatorlara güler. Onlar, VII. yüzyılın başında, Tuna sınırını yeniden kurup yerleştirmeyi başarırlar.

Bizanslı komutan Priskus, 601 yılında, önce Vimina-kium'un altında, sonra, eski Gépides'ler diyarında, Tisia ırmağı kıyılarında Avarlara karşı büyük zaferler kazanır. 602 yılında, bu kez Bizans orduları Tuna ırmağını aşar ve Slavların kendi toprakları üzerinde ceza akınları yaparlar.

VII. yüzyıl başında İmparatorluğun askeri durumu kaygı verici olmaktan çıkmıştı ama sınıf çelişmeleri durmadan azıyor, ordunun, semtler halkının, kent pleblerinin, çiftçilerin ve kölelerin oluşturduğu birleşik epheye varıyordu. Bunun sonucu, Maurisius hükümetini deviren 602 yılı hareketi, sonra da, VII. yüzyılın ilk yıllarında İmparatorluğu iyice sarsıp zayıf düşüren iç savaş oldu.

Genç Justinus, VI. yüzyılın sonunda gene birinci planda görünen, Senatonun uysal bir aletiydi. Büyük toprak sahiplerinin kazandıkları önem, Justinus'un, İmparatorluğun bütün eyaletlerinde toprak aristokrasisinin yönetime el koymasını yasallaştıran, 569 yılında çıkmış bir yasında altı çizilerek, önemle belirtilmişti. Bu yasa, Afrika ve Toskana kıyılarındaki berkitilmiş kale kentlerinin kamu görevlerine gösterilecek adayların, eyalet valiliğine gösterilecek adayların belirlenmesini piskoposlara ve büyük toprak sahiplerine bırakıyordu; İmparator, bu adayları atamaya, lütfen söz veriyordu!

Justinus hkmeti, tersine, buğday tayını dağıtım giderlerini ve Bizans halkı için temsil giderlerini azaltarak, başkent semt halkı karşısında uzlaşmaz bir tutum takınıyordu. Tarih olguları defteri yazarı, Justinus'un, 568 yılında mavilere: «İmparator Justinianus, sizin için, ölmüştür.», yeşillere de: «İmparator Justini-

anus, sizin için, hep hayattadır.» dediğini, ve her ikisinin de bunu benimsediklerini anlatır (1). "

Justinus, din alanında, güçlü ve bağınaz papazların baskısına boyun eğerek, monofizitler üzerindeki zulme ve kıyıcılığa yeniden girişti; bu da Suriye'de, Mezopotamya'da ve Mısır'da ayrılıkçı eğilim ve akımları daha çok belirginleştirdi. Tibèrius, yığınların hoşnutsuz homurdanışlarını hesaba katarak, aristokrasinin gereksinme ve istemlerine gem vurmak için, izlenen politikayı değiştirmek ve semt halklarına dayanmak yolunda zayıf bir girişim yaptı; Justinianus tarafından konmuş bulunan, başkentte ekmek tayinından yararlananlara yüklenen vergiyi kaldırdı. Ama Maurisius'un hükümdarlığı zamanında, hükümet, makinayı tersine işletir: hazinenin artan güçlüklerini askerlerin ödentilerini kısararak ve Bizans pleblerine bedava dağıtımını azaltarak, vergi mekanizmasını bir daha çevirerek karşılamaya yeniden girişir. Küçük insanların hükümet politikasına karşı tepkisi, taşrada sık sık başgösteren ayaklanmalarla, semtlerde oturan halkın sert gösterileri ve ordudaki isyanlarla açığa vuruldu. Örneğin, Nikiou'lu Jan (Jean), Mısır'ın bir sancağında ciddi bir isyanı önem vererek anlatır; orada, isyancılar, önemli silahlı birlikler oluşturmuşlar, İskenderiye'ye gönderilen tahılın yolunu kesmiş ve alıkoymuşlardı; isyanın, İzak adındaki bir yöneticisi kendini korsanlığa vermiş, Kıbrıs adasını soymuştu. İsyanı bastırmak için İskenderiye, Mısır ve Nubia askeri birliklerini çağırmak gerekli oldu (2) Mısır'a egemen olan yetkili kişiler bu başkaldırmayı daha yeni bastırmışlardı ki küçük insanların başka bir sancakta, Azarias adında birinin büyük sayıda köle ve ortakçı-yarıcıları birleştirip bir araya getirmiş olduğu, hareketine karşı koymaları gerekti. Hareket çok ciddi ve önemliydi, Azarias'a karşı güçlü bir askeri birliğin gönderilmesi gerekli oldu. Kuşatılan isyancılar, teslim olmaksızın, açlıktan ölmeyi üstün tuttular.

Maurisius parasız ekmek dağıtımını ve görü temsil-

1 Theophanis Chronographia, p. 243, 4-9.

2 Chronique de Jean, évêque de Nikiou, p. 412.

lerini kaldırmayı amaçlayan önlemler almış bulunduğu için, onu cimrilikle suçlayan semt halklarının kışkırttığı kargaşalıklar, hükümet için daha az tehlikeli değildi.

588 yılından başlayarak, Bizans'ın hemen yakın yörelerine kadar erişen bir Avar istilâsı, semtler halkının İmparatora karşı güçlü gösteriler yapmalarına neden olmuştu. 601 yılında, bir din törenini yaya izlerken, İmparator, kızgın kalabalık tarafından az kaldı taşlanıyordu.

Ama isyan eğilimleri kendini, en büyük güçle, asker arasında gösterdi. Ordu, Justinianus'un ardıllarının hükümdarlığı süresinde derin değişikliklere uğradı. Silah altına alınmak, yerel oldu ve ordu, gereksinmeye göre ve hükümetin emri üzerine belli yerlerden toplanan milise dönüştü. Askerler, kent bölgelerinin bağımlı küçük toprak sahibi çiftçileridir, sayımları yapılır ve, çağırıldıkları zaman, atlarıyla ve silahlarıyla gelip baş vurmak zorundadırlar. Böylece, askerlerin durumu, giderek, kırlar halkının durumuyla özdeş olmaya yöneliktir. Ordu içindeki gösteri ve isyan eğilimleri de, buna paralel olarak değişir. Bu hareketler, meslekten gelme özellikleri hep koruyup sürdürürken, belirli bir ayırt edici nitelik edinmekten geri kalmazlar. Maurisius hükümeti, kırk yaşını aşmış yerli halktan toplanan bir tür müstahfız ordusu kurarak İmparatorluğun savunmasını sağlamaya çalışır. Bir yandan da, bir yürüyüş gününün sonunda hemen barınaklı konak yerleri kurmak, düşman ülkelerde kışlama vb... alışkanlıklarıyla, eski Roma disiplin ve düzenini yeniden oluşturarak, ordunun bakım giderlerini azaltmaya yönelir. Ama genel kızgınlığın bulaşmış olduğu ordu, bu iyileştirmeleri, yabancı ve düşman bir iktidar tarafından baskı amacıyla yapılmış sataşmalar sayıyor ve, inatçı bir direnişle bunlara karşı çıkıyordu. İsyen olayları, birbirini izledi: 588 yılında, İranlılarla savaşa tutuşmuş bulunan ordu isyan eder, komutanı Priskus ile kurmayını hızla geri çekilip kaçma zorunda bırakır, imparatora sövüp sayarak heykelini devirir. Kargaşalıklar, 594 ve 600 yıllarında yeniden patlak verir, 602 yılında kaçınılmaz sonucuna varır. Tuna ırmağının sol kıyısında, düşman toprağında kışlama emri, bir

açık baş kaldırma olanağıdır. Ordu, yüz kişilik bir takımın başı olan Fokas'ın (Phocas'ın) yönetimi altında, Maurisius'un hesabını görmek üzere, İstanbul'a yürüdü. Ayaklanma, başkent in semt topluluklarından ve başkent pleblerinden tam bir destek buldu. Maurisius, oğulları ve iktidarın en çok nefret edilen temsilcileri, öldürüldüler. Ordunun ve İstanbul halkının devinim verdiği 602 yılı devrimi, böylece, büyük toprak sahiplerinin hükümetini yıktı, devirdi.

Ama, tacını orduya borçlu bulunan Fokas (Phocas), tahta çıkışından başlayarak, asker ve sivil yönetimin önemli bir bölümünün olduğu gibi, Senatonun ve büyük toprak sahiplerinin hakkından gelinemez karşıtlığını hesaba katmak durumundaydı. Üstelik, kendini, İranla yeni bir savaşa sürüklemiş buldu. Düşmanları, Maurisius'un gelmiş bulunduğu, memleketi Kilikya'da, Filistin'de, Küçük Asya'da ve Mısır'da iç savaş tohumlarını ekip yaymayı başardılar. İlk düzeyinde yeşil ve mavilerin tertipçi komitelerinin görüldüğü bu iç savaş, yalnız hükümdar soyları arasında bir savaşım değildi; kökeninde toplumsal, dinsel ayrılıklar, kabileler arası çekişme ve kavgalar vardı ve son derece büyük bir şiddetle yürütüldü. Batılı tarihçiler bundan hiç söz etmedikleri halde, Bizans tarihçileriyle tarih olguları defteri yazarları bunun konusu üzerinde, hiçbir kaçamaklı söze başvurmadan, düşüncelerini açıkça söylerler. Teofilakt Simokatta (Théophylacte Simocatta), Roma egemen devletinin uğrayıp altında ezilmesine ramak kalan öldürücü tehlikenin ana nedeninin, tertipçi komiteler arasındaki savaşım olduğunu söyler (1). Aziz Démétrius'un mucizelerini anlatan kişi ise, düşündüklerini şöyle açıklıyor: «Anısı görkemli Maurisius'un ardılının hükümdarlığı süresinde, şeytanın, bütün Doğu'da aşkı, sevgiyi söndürerek ve kini nefreti kızıştırıp azdırarak nasıl bir toz bulutu kaldırdığını hepiniz bilirsiniz: Asya'da ve Filistin'de olduğu gibi Kilikya'da, komşu beldelerde, ta başkente kadar, böyle oldu. Tutkuları öylesine kızıştırdı ki, semt toplulukları genel alanlarda yurttaşlarının kanlarını emmekle

1 Théophylacte, Hist. VIII, 7.

yetinmediler, ama karşılıklı birbirlerinin konutlarına saldırdılar ve orada kimi buldularsa, zarar görmeden, ceza görmeden, kıyasıya, öldüresiye dövdüler... Böyle barbarlar, yurttaşlarını soydular» (1).

Büyük toprak sahiplerinin doğrudan doğruya sömürmesine karşı olduğu gibi, İmparatorluğun devlet gelirlerine değgin ve politik baskısına karşı da ayaklanmış bulunan halk yığınlarının devrimci gösterilerinin, objektif bir gözle bakılırsa, merkez iktidarı ve merkezin gücünü sarsmaktan ve zayıflatmaktan başka sonucu olmadı. Gene de yığınların devrimci hareketinin, toplumsal yaşamı, içinde bulunduğu çıkmazdan çıkarmaya gücü olmadığı ortaya çıktı. Fokas (Phocas) hükümeti, Bizans aristokrasisine karşı şiddete başvurarak savaşıyordu; ama halkın çıkarlarını temsil etmiyordu, hiçbir olumlu programı yoktu, halk yığınlarının durumunu iyileştirmeyi kendine amaç edinmemişti. Bu yüzden ne semt halklarını ne de kentler dışında yaşayan kır halkını sürekli bir biçimde kendine çekememişti. 602 yılındaki hükümet darbesinden hemen sonra, Bizans ordusunun en gözde komutanlarından Narsès, Fokas'ı İmparator olarak tanımayı reddetti ve «bucellaires»lerine dayanarak, Urfa'da (Edesse) isyan bayrağını açtı. Ardından, başkent in kendisinde de, saray aristokrasisinin kurup örgütlediği, mavilerin de desteklediği bir baş kaldırma patlak verdi. O zamanlar daha Fokas'ı destekleyen yeşillerin yardımıyla yenilip zaptedilmiş olsa da, ayaklanma sırasında başkent in bir bölümü alevler içinde kaldı. Bir de, başlarında kutsal bağışlar kontu ile bir çok senatörün bulunduğu, İmparatorluğun en yüksek kamu görevlilerinin hükümete karşı hazırlayıp kotardıkları gizli bir tertip ortaya çıkarıldı ve hesabı görüldü.

Sirkteki gizli tertip komiteleri arasında savaşım niteliğine bürünen iç savaş, bir yandan da taşraya yöneldi ve Doğu'da özellikle keskin bir duruma geldi. Özellikle Suriye'de, hele kanuna uygunsuz ağır ve kötü davranışlara uğramış bulunan kalabalık Yahudi topluluğu ve aralarında değişik küçük farklar, ayırtılar olan sapkın

1 Acta Sanctorum, Octobris, IV, 132.

mezhepliler, hükümete karşı öteden beri, az çok açıkça kabul edilen, bir düşmanlık sürdürürlerdi.

Doğu'nun birçok kentlerinde bucak ve semt halkları arasındaki savaşimler, toptan Yahudi kıyımlarıyla anlatımını buluyordu; kimi başka kentlerde, hatırı sayılır önemli kişiler, bucak ve semt halklarının hareketine hükümete karşıt bir ayırt edici nitelik vermeyi başardılar. Bizanslı tarih olguları defteri yazarları, Fokas'ın askeri birliklerinin Antakya'daki ve Lattaquié'deki bucak ve semt halklarının hareketlerini nasıl zulümle bastırdıklarını belirtirler. Fokas, yeşillerin kamu görevlerine girmelerini, bilmediğimiz nedenlerle, yasakladı ve açıkça, Ortodoksluktan yana olan mavilerden yana eğildi. Böylece imparatorluktaki bütün monofizitleri yeşillerin sırtına yükledi.

İç savaş, Bizans ordusunu ve Bizans yönetim örgütünü bozmak, çürütmek sonucuna vardı. Fokas, daha yüksek bir haraç ödeyerek Avarlardan kurtulduktan sonra, bütün silahlı kuvvetlerini Doğu'da toplamış olmakla birlikte, İranlıları başarısızlığa uğratamadı. Onlar, 605 yılında, sınırda önemli bir yer olan, Dara'yı ele geçirdiler. Suriye ve Mezopotamya, İran süvarisi tarafından istila edildi. İran süvarisi, 609 yılında, kendilerine yol açıp Küçük Asya'yı boydan boya geçerek, Kadıköy'e ve başkent'in yakın yörelerine kadar geldi. Husrev, Maurisius'un öcünü güden kişi tavrı tasladığına ve hatta peşinde, Maurisius'un oğlu Théodosius'un adını düzenle ele geçirmiş, Bizans tahtı davacısı birini de sürüklediğine göre, Husrev'in yıldırım gibi vuran şaşırtıcı başarı ve zaferlerinde, toprak aristokrasisinin üstesinden gellinmez düşmanlığının kesin ve tayin edici bir rol oynamış olması olasılığı, hesap dışı değildir.

Senatörler partisi, sonunda, Afrika genel valisi (exarque'i) Héraklius'un değerli yardımını sağlayabildi; o, ayaklanmayı yönetmeye razı olmuştu. Afrika ordusunun desteklediği Mısır'ın büyük toprak sahipleri, 609 yılında Fokas'a karşı ayaklandılar; yeşiller gizli tertip komitesi, onlara katıldı. Asker birliklerinin ve hükümet yönetiminin direnmesi kırıldı; Mısır'da baş kaldırmanın zaferi, başkent topluluğunu açlığa uğrattı. Bir yandan

da, yeşiller gizli tertip komitesinin desteğiyle güçlü, Afrika donanması doğru İstanbul'a yelken açtı. Fokas, 610 yılında tahttan indirildi ve öldürüldü. Senatörler partisinin koruduğu, tuttuğu Héraklius (610-641), hükümdar oldu (1). Yeni İmparator, hükümdarlığının ilk yıllarında, bir salt hükümdar olmaktan çok, senato başkanı oldu. Senato, diplomatik ilişkileri kendine ayırmıştı; elçiler, İran kralı ile, İmparator adına değil Senato adına konuşurlardı. Fokas'ın korku ve dehşet düzeninin iyice sınıdığı toprak aristokrasisi, gücünü yeniden topladı. Ama halk yığınlarının yeni hükümete karşı için için düşmanlığı, toprak aristokrasisinin, VII. yüzyıl başında bütün Devlet düzenine indirilmiş bulunan ağır darbenin, yönetimin tam bozulup çözülmesiyle, hazinenin tükenmesiyle ve İranlılar, Avarlar, Slavlar tarafından Balkanlarda olduğu kadar Asya'da da geniş alanların ele geçirilmesiyle olaylarda anlatımını bulan sonuçlarını hızla temizlemek olanağını vermedi. Hele İranlılar, Bizans'tan, parça parça zorla almayı sürdürdüler. Plebler, özellikle Yahudiler, İranlıları, kendilerini İmparatorluğun boyunduruğundan kurtaracak kurtarıcılar diye görüyordu; bunların egemenliğine isteyerek boyun eğdi. İranlılar, 611 yılında Antakya'yı, 613 yılında Şam'ı, 619 yılında da Mısır'ı ele geçirdiler. Başkent, Mısır buğdayının gelmesinden yoksun kaldı; bu, hükümeti halkın yoksul kesimine karşılıksız ekmek dağıtımını kaldırmak zorunda bıraktı ve bu da o kesimi kıtlığa, yokluğa ve salgın hastalıklara uğrattı.

İmparatorluk, Batıda da ağır budanmalara uğradı. 616 yılında, henüz İmparatorluğun elinde bulunan, İspanya'daki kentlerin büyük kesimi, Vizigotlara teslim olmak durumunda kaldı; İtalya'da Lombardlar, Bizans'tan, Ligüryayı aldılar; Balkan yarımadasında da, Tuna ırmağıyla Balkan dağları arasında bulunan bütün bölgeler, uzun süreden beri, orada bir de yerleşen, Slavların elindedir. Sonradan edinilen bilgiler, Slavların ve Hır-

1 Héracklius, aynı adı taşıyan, Afrika Genel Valisinin oğluydu; İstanbul'a varması Phocas için öldürücü olan, donanmaya komuta ediyordu.

vatların tarihsel yerlerinde yerleşmelerini, Héraklius'un hükümdarlığı dönemine çıkarıyorlar. Bizans'ın, Dalmaçya kıyı kentlerinde tutunmakta da, zorluk ve sıkıntıları vardı.

Durum o kadar içinden çıkılmaz görünüyordu ki, Héraklius, başkenti, Kartaca'ya taşımaya niyetlendi. Ama yönetici sınıflara korku veren tehlike, onları, hükümetin çevresinde topladı. Kilise, kendini masallardaki gibi inanılmaz, şaşkınlık verici, birikmiş hazinelerden ayrılmak ve bunları, geçici olarak, Devletin emrine ve kullanımına sunmak zorunda gördü. Bu hazineler, orduyu yeniden kurup örgütlemek ve bağlaşıkların, İberlerin, Ermenilerin, Lazların, Abazaların ve Hazarların el birliğini sağlamak olanağını verdi. Héraklius, Bizans ordusu için yedek asker deposu olarak, Trans-kafkasya'nın önemini kavradı. Gerçekten, Ermeniler, Lazlar ve daha başkaları, ona, yorulup tükenmiş Küçük Asya'dan daha fazla asker sağlıyorlardı. Trans-kafkasya'dan gelen kur'a askerlerinin, Héraklius'un ordusunun hem kemik çatısını hem de kadrolarını oluşturduğunu ileri sürmek olanağı vardır.

Yönetici sınıflar ve papazlar, «İsa'nın düşmanlarına» karşı, yığınların dinsel bağnazlığını kışkırtıp azdırmak yolundaki çabalarını artırdılar. İran'la 622 yılında yeniden başlayan savaş, Küçük Asya'nın her yerini, Ermenistan'ı, Lazistan'ı, Azarbaycan'ı ve eski Asurlar ülkesini kasıp kavurdu. Bu savaşın en yüksek noktası, 626 yılında, iki düşmanın karşılıklı, enerjilerini en çok gerdikleri zamana rastlar. Husrev, Hazarların el birliği yapacağına inanmış, Lazistan'da, İran'ın ta yüreğine son ve kesin bir darbe vurmaya hazırlanırken, Avarların Kağanı ile bağlaşıklık bulunan Husrev'in ordusu İstanbul'u kuşattı. Ama Héraklius, 627 yılında, eski Ninova yıkıntılarının yakınlarında, düşman ordusunu bozup darmadağın etmeyi ve, İran sarayında, Husrev'in yaşamına son veren bir devrimi uyarıp kışkırtmayı başardığı halde, Avarların İstanbul'a saldırısı, tam bir başarısızlıkla sona erdi. İran, artık bir daha altından kalkacak durumda olmadığı, bir felâkete uğramıştı. Yeni İran hükümeti, bütün fetihlerinden vazgeçmek ve, 630 yılında, elinde bulundur-

duğu ve Urfa'dan İskenderiye'ye dek uzanan geniş toprakları boşaltmak zorunda kaldı.

Ama VII. yüzyıl Bizans'ı, bundan böyle, iç ayrışma, bozulma ve çürüme sürecini, ya da doğu eyaletlerinin kerteli, yavaş yavaş kurtuluş ve ayrılma süreçlerini durduracak yetenekte değildi. Batı'nın, İmparatorluğun yıkıntıları üzerinde kendi krallıklarını kuran, barbarlar tarafından işgalinin Batı İmparatorluğunun ayrışıp dağılmasını tamamlaması gibi, Doğu'da bu aynı görev, Bizans'ın doğu eyaletlerinin Araplar tarafından ele geçirilip fethedilmesine düştü.

Mezopotamya, Suriye, Filistin, İran'la olan savaştan çok çekmişlerdi ve ezici vergi yükümlülüklerinin, birden, hafifletilmesine gereksinimleri vardı. Ama Kilise, hükümete verdiği borç paraların hemen ödenmesini istiyor, hükümet de borcunu ödemekle acele ediyordu. Bunu yapmak için, yalnız İran'dan alınan savaş ganimetlerini kullanmak yetmiyordu; ayrıca, savaşların yakıp yıktığı doğu eyaletlerinin, bu yüzden soluk alacak zaman bulamamış olan, bahtsız vergi yükümlülerini vergilerle ezmek gerekiyordu.

Doğu eyaletlerinde yeniden kurulup yerleşen Bizans yönetimi, İran istilasısı sırasında Bizans'a düşmanca duygular göstermiş bulunanları kasıp kavurmakta gecikmedi. Urfa'da, Kudüs'te, Galile'de çok sayıda Yahudi, yaptıklarını canlarıyla ödedi. Yahudilerin din değiştirmelerini zorunlu kılan bir kararname yayınlandı. Onlar da, yığınlarla, Arabistan'a geçtiler. Héraklius hükümeti, devletin monofizit doğu'nun ayrılma ve başkaldırma nedenlerini ortadan kaldırmaktaki çıkarını anlamıştı. Héraklius, kendi öncülerine tehlike kayalıkları hizmeti görmüş bulunan, Ortodoksluk sapkınlarını yeniden kazanma işine, yeni bir formül yardımıyla yeniden girişti. Kadıköy din bilginleri toplantısının kararlarından vazgeçmeden, monofizitlere kimi ödünler vermeye razı olmak söz konusuydu. 638 yılında, İsa Peygamberde tek bir irade kabul eden ve l'«Ecthésis» adı verilen, monothélite öğretiyi anlatan bir imparator buyruktusu yayımlandı. Bu inanç açıklaması, İsa'nın kişiliğinde birleşmiş bulunan iki niteliğe iki tabiata ek olarak, belli bir noktaya

dek monofizit savın önünde giden,, «tek bir irade»nin varlığını kabul ediyordu. Bu da, önceki girişimlerin sonucuna vardı. Doğu eyaletlerinin, haksız vergilerin zorla alınmasıyla karşı karşıya bulunan, halkı, İmparatorluğa inatla düşman kaldı; o «birliği» zorla gerçekleştirme yolunda yapılan sonraki girişimler, bu düşmanlığı beslemekten başka bir şey yapmadı. Bu arada, buyrultu, Batıda, İtalya'da ve Afrika'da güçlü protestolar uyardırdı; bunlar, bağınaz keşişlerin vurgulamalarıyla, papa Dördüncü Jean'ın 640 yılı sonlarında «tek bir irade» «monothélisme'inin çürüklüğünü gösterip suçlamasına kadar vardı. Bu yatıştırma girişiminin, üstelik, gecikmiş olduğu anlaşıldı, doğrulandı. Doğu eyaletleri halkının İmparatorluğa karşı düşmanlığı, Muhammet'in ve hemen ardından gelenlerin yönetimi altında birliklerini tamamlamış olan, Araplarda güçlü bir destek bulmuştu.

Héraklius'un bütün çabaları, Mezopotamya'da ve Suriye'de kilisenin birliğini kurmaya yönelirken, Araplar, 634 yılında, yenik düşen Filistin Dükü Serge'in ölümüne kavuştuğu bir savaştan sonra, Ürdün'deki Bostra kalesini ele geçirdiler. Tarih olayları defteri yazarının anlattığına göre, onun ölümü, Kayseri'de (Césarée) olduğu kadar, İmparatorluğun bütün kentlerinde de bir sevinç patlamasıyla, alkışlarla ilân edilmişti.

Bu aynı yıl içinde, Araplar, İmparatorun kardeşi Théodorius'u yendiler; 635 yılında, önemli Suriye kenti Şam'ı ele geçirdiler. Bizans hükümeti, 636 yılında, kullanılabilir bütün kuvvetlerini Suriye'de toplamıştı; bu ordu da, sırası geldi, Yarmuk savaşında ezici bir yenilgiye uğradı. Bu savaşın sonucu, Suriye'nin, Filistin'in ve Mısır'ın sonunu belirledi. Yalnız Yahudilerle Filistinliler değil, bütün yerli monofizit halk da Arapları kurtarıcı olarak karşıladı. Din konusundaki geniş hoşgörüler, İslâm dinine dönme durumunda kimi bağışıklıkları bile öngören, vergi toplanmasında sadeleştirilmiş bir düzene geçişle vergi yükümlülüklerinin ve yüklerinin hafifletilmesi, Araplara pek çok kentin kapılarını açtı ve kent dışı kır halklarının iyi niyetli tutumlarının inancasını sağladı. Arap zaferleri ve fetihleri, kendileriyle birlikte, toprak ve tarım alanında büyük dönüşümlerle birlikte

geldi. Büyük toprak sahipleri, fatihlerin boyunduruğuna boyun eğmeye dayanamıyorlar ve buraları, Bizans yönetimiyle birlikte bırakıp gidiyor, boşaltıyorlardı. Bu aristokratların toprakları, hemen, ortakçı ve yarıcılar arasında bölüşülüyordu.

Halk yığınlarının davranışı, birbiri ardından, 637 yılında Kudüs ve Filistin'i, 638 yılında Doğu'nun başkenti Antakya'yı, Mezopotamya'yı ve Osroën'i, 641-642 yıllarında da Mısır'ı ele geçiren Arapların işini kolaylaştırdı.

Papirüsler, Arap istilası sırasında Mısır'ın savunmasının tertibini, düzenini bize anlatıyorlar. Her kent bölgesinin, «numeri» adını taşıyan, kendi askeri garnizonu vardı; bunlar, o yerden toplanmış, üçyüz dört yüz kişilik, daha çok askeri polis ayırt edici niteliğinde birliklerdi. Yönetimin vergi toplamasına yardım eder, madde olarak alınan tahıl vergisinin toplanmasının sağlanmasına yardımcı olurlardı; ama dış düşmana karşı savaşmaya pek alışık değillerdi. En yüksek sivil ve kilise iktidarı orunu, Patrik Sirüs'e (Cyrus'a) verilmişti; bu, Kilisenin birliğini kabul ettirmek için zora baş vurdu. baskı yaptı. bu da topluluğa Bizans'a daha da düşman etti. Artık bundan sonra, ora yerlilerinin Araplardan yana yığınlarla geçmelerine, onlara, İmparatorluk askeri birliklerinin konakladıkları yerleri göstermelerine şaşmamak gerekirdi. Borçları olan vergileri, onlar için, onlar yararına ödediler; ellerine düşmüş bulunan bütün Bizans askerlerini de öldürdüler (1).

İskenderiye'nin alınmasından ve Arap iktidarının pekiştirilmesinden sonra, pek çok Kıpti, Hristiyanlıktan döndü. Kaynaklar, manastırlarını bırakıp giden, Müslüman ordusuna katılan ve Hristiyanlara karşı savaşan, dövüşen keşişlerden söz ediyor. Mısır da, Suriye ve Filistin gibi, Arap egemenliğini üstün tuttu, yeğledi; bu yüzden, Bizans hükümeti, yalnız Araplara karşı değil, kendi öz uyruklarına karşı da savaşmak durumunda kaldı. Kimi belli eyaletlerde, Bizans aristokrasisinin kendisi de merkez iktidara karşı başkaldırır. Araplarla savaş sıra-

1 Chronique de Jean, évêque de Nikiou, p. 443.

sında, kesin sonuçlu Yarmuk savaşmasından hemen önce, Bizans'ın başlıca gücü Bardane ordusu, Héraklius'u düşmana satar ve kendi komutanını İmparator ilân eder.

Mezopotamya'yı, Suriye'yi, Filistin'i ve Balkan yarımadasının büyük bir kesimini yitirmiş bulunan Bizans, VII. yüzyılın ortalarına doğru, her biri aralıksız düşman akınları tehdidi altında bulunan, belli sayıda, dağınık topraklardan ve dağınık sömürgelerden oluşuyordu. Bunların arasında en önemlileri ve en kalabalıkları, İmparatorluğun gerçek temeli, Küçük Asya, İstanbul ve Trakya kalıyordu. Hemen yakın komşu olan yerlerde, Balkan yarımadasının birçok geniş alanları vardı; bunlar, resmi İmparatorluk görüş açısından, Bizans devlet egemenliği altında sayılıyorlardı, ama aslında buraları Slavlar kaplamışlardı. Kıyı boylarında ancak belli bir sayıda Bizans dayanak noktası kalmıştı. Bizans yönetimi, Epir ve Trakya dahil, Yunanistan'da varlığını bir dereceye kadar daha dayanıklı bir biçimde sürdürüyordu. VII. yüzyılda Slavlar, artık, yarımadanın sağlam yerleşmiş oturmuş bir topluluğuydular. Slav olmayan yerli topluluklar, İlliryahılar, Trakyahılar, Grekler, Slavların itmesi ve sürmesi ile, ya dağlara ya da Adriyatik ve Ege denizleri kıyı boylarındaki silahlandırılmış, pekiştirilmiş yerlere sığınmışlardı. Birçok küçük kabilelere bölünmüş, kendi kabile başkanları tarafından yönetilen, Slavlar, klan düzeni içinde yaşıyorlardı. VII. yüzyılın altmış yıllarında, Avarlar tarafından kırılıp geçirilen Sofya, Filibe, Edirne gibi eski önemli merkezler yıkıntılara gömülürken, başkente hemen komşu, Karadeniz'deki Yunan Pentapole'ün (1) Mesembria ve öteki kentleri, sınır kentleri sayılırlardı. Batıda, İtalya'nın kimi bölgeleri, Güney İtalya, Sicilya, Ravenna ve İtalya Pentapole'üne komşu kentler, Roma ve Napoli bölgeleri, Venedik kıyı kentleri. Lombard fetihleri nedeniyle dağınık da olsalar, hep İmparatorluğun egemenliği altında kaldılar. Ama bu sömürgeler, Lombard akınlarının ara-

1 Eski çağda, beş önemli kenti içeren beldelere verilen ad.

lıksız tehdidi altındaydı. Üçüncü bir grup, Sardunya ve Korsika ile birlikte, Afrika'yı içeriyordu. Bunların tümünün içinde tehlikeye en açık olanlar, Küçük Asya'yla İstanbul'du.

Héraklius, tahtı, ilk evlenmesinden olan oğlu Konstantinos ile ikinci evlenmesinden olan oğlu Héraclonas'a bırakarak, 641 yılında öldü. Her ikisi, Héraklius'un dul kalan karısı Martine'in yönetimi altında, İmparatorluğa ortak edileceklerdi.

Ne var ki, ortak-İmparator Konstantinos, 641 yılı mayısında öldü; bu ölümden Martine suçlandı. Aynı yılın ekim ayında Küçük Asya askeri birlikleri, Martine ile oğluna karşı başkaldırdılar. Kadıköy'de göründüler, Konstantinos'un küçük oğlunun, İkinci Konstans sanıyla, İmparatorluğa ortak edilmesini sağladılar. 642 yılı başlangıcında bir tertip, Martine ile oğlunun hükümetini devirdi; Martine'in dili, Héraclonas'ın burnu kesildi. Onbir yaşındaki ikinci Konstans, senatonun vasiliği altında, hükümet etti. Bu zamanlar, Arap tehlikesinin her zamankinden fazla olduğu zamanlardı.

Araplar, batıya doğru ilerlemelerini sürdürerek Sirenaik'i (Cyrénaïque'i), Trablusgarb'ı (Tripolitaine) ele geçirdiler ve 647 yılında Afrika eyaletine girdiler. Genel Vali Grégorie, Sufetula yakınındaki savaşta vuruldu; bu, bütün Kuzey Afrika'nın yakın bir gelecekte yitirileceğini önceden gösteriyordu. Asya'da durum, hiç daha iyi değildi. Suriye'nin güçlü, yılmak bilmez Arap Valisi Muaviye, Halife Osman'dan bir deniz filosu donatma yetkisi alarak, 649 yılında Kıbrıs'a saldırdı, 650 yılında Arad'ı (bugünkü Rouad'ı), 654 yılında da Rodos'u aldı. Müslüman akınları, karada, 646 yılında Tiflis'e ulaştı; Araplar, 651 yılında, Küçük Asya'nın kimi doğu bölgelerini ve Ermeni beylerinden birinin Bizans'a karşı ayaklanmasıyla başarı ve zaferlerinin kolaylaştığı, Ermenistan'ın önemli bir kesimini ele geçirdiler.

Konstans, Muaviye'nin İstanbul'a karşı denizden büyük bir girişim ereğiyle hazırlıklar yaptığını öğrenince, Bizans filolarının komutasını ele aldı ve düşmanın karşısına çıktı. Çatışma, Teke (Lycie) kıyıları yakınlarında oldu; savaşma kanlı oldu ve Bizanslıların aleyhine

döndü; Konstans, kendi, güç halle kaçıp kurtuldu. Ama zafer, Araplara pahalıya mal olmuştu ve çekilmek zorunda kaldılar. Buna karşı Küçük Asya'da, Muaviye, Kapadokya'yı yakıp yıktı, kırıp geçirdi. Bizans için iyi bir rastlayışla Halife Osman'ın ölümü ve bunun sonucu olarak Araplar arasındaki iç savaşlar, Bizans'ın soluk almasını sağladı. Konstans, bu aralıktan yararlanıp, İmparatorluğun Balkanlardaki durumunu pekiştirdi. 657-658 yıllarında, Trakya'ya yapılan bir savaş seferinde, Slavları haraca bağladı ve onları İmparatorluğa asker vermek yükümlülüğü altına soktu.

662 yılında, kendi küçüklüğü sırasında oradaki Doğu İmparatorluğu topraklarının güvenilmez bir duruma geldiği, İtalya'ya bir askeri sefer girişimi yaptı.

İsa'da tek bir irade kabul eden, oradaki monothélite öğreti politikası, Bizans'ta büyük kaygılar uyandırmıştı; Doğu Roma hükümetinin «sapkın» dogmalarına karşı, bütün Batı, resmi kilise yolu olan Ortodoksluğun savunulması için, Papa ile dava birliği yapmıştı. Bu din tartışmaları, kimi Batı eyaletlerinde başkaldırmalara, ayaklanmalara neden olmuştu. Kilise ve manastırların gelir ve ayrıcalıkları sicilini tutan Moris (Maurice) adında biri, 642 yılında, Roma'da bir isyan kışkırttı ve kendisini İmparator ilân etti; 646 yılında, Afrika Genel Valisi Greguar (Grégoire), aynı şeyi yaptı. Konstans, çatışma ve kavgalara son vermek amacıyla, 648 yılında, İsa'da tek bir iradenin varlığını kabul eden monothélisme'e değgin bütün tartışmalara son verilmesini isteyen, Tıp (Type) adı verilen bir buyrultu yayımladı. İmparatorun buyrultusu, 649 yılında, Papa Birinci Martin tarafından açıkça kınandı, suçlandı; hemen ertesi yıl, Genel Vali Olympius kendini İtalya İmparatoru ilân etti ama, Araplara karşı bir savaşmada ölmesi, tahtın böyle zorbalık ve kapkaççılıkla ele geçirmesine son verdi. Bizanslılar tarafından ihanetle suçlanan Papa Martine, yakalandı ve Kırım'a (Chersonèse) sürgün edildi.

Konstans, İtalya'da kalışını uzattı, Batıda «düzeni» yeniden kurmaya, yarımadayı taht'a daha çok bağlamaya ve gittikçe büyüyen Arap tehlikesinden batı eyaletlerini kurtarmaya çaba harcadı.

Konstantin, Bénévent dükanlığından birkaç kenti geri aldı ve, Napoli ile Roma'da geçici olarak durakladıktan sonra, Siraküze'de yerleşti. Doğu Roma'nın İtalya'daki yerleşerek askeri birliklerini pekiştirdi., Afrika'da imparatorluğun gücünü yetkesini yeniden kurdu, buranın savunmasını kurup örgütlemeye girişti. Ama bu arada doğu bölgeleri, Kalabriya, Sicilya, Sardunya ve Afrika, üstüne hazinenin halka ödettiği haksız vergilerin eklendiği, ağır vergi yükleri altında eziliyorlardı. Genel soğukluğun, genel sevgi yokluğunun sonucu, bir cana kıyma tertibi oldu: Konstans, Siraküze'de, 668 yılında, suikastçıların vuruşları altında can verdi.

Oğlu, Dördüncü Konstantinos Pogonat (668-685), ani bir değişiklik ile yüz geri etti, babasının izlediği politikanın tersine, Batı'ya karşı diplomasiye başvurarak, bütün çabalarını Doğu üzerinde topladı. Böylece, Roma ile, tehlikeli bölünmeye son veren bir anlaşmaya vardı.

Yeni İmparator, hükümdarlığının başlarında, çok zor bir durumla karşı karşıyaydı; Konstans'ın ölümünü, Sicilya'da, tahtı ele geçiren yeni bir tertip izlemişti. Doğu'da Ermeni komutanı, isyan bayrağını kaldırdı ve Arapları yardıma çağırırdı. Muaviye tarafından kurulan Emeviler hanedanı halifeleri iktidarının sağlamlaştırılmasından sonra, Araplar, aynı zamanda hem Asya'da hem Afrika'da, Doğu İmparatorluğuna karşı savaşımı taşkın bir çabayla yeniden ele aldılar.

Muaviye, İstanbul'a da saldırmakta duraksamaz. 673 yılında kalabalık bir Arap filosu başkentin önünde göründü ve, nisandan eylüle kadar, kendine, limana ulaştıracak bir yol açmaya girişti. Araplar, girişimlerinde, beş yıl süreyle dik kafalılıkla direndiler. Ama İmparatorluğun başkenti, aslında, üç yanı denizle çevrili bir kaleydi ve Bizanslıların askerlik tekniği Araplarınkinden üstündü. Arapların girişimi, bu yüzden, başarısızlıkla sonuçlandı; İstanbul kuşatması boyunca işgal edip ellerinde bulundurdıkları Küçük Asya kentlerini de boşaltmak zorunda kaldılar. Rum ateşinin bulunması, bu çağa bağlanırdı; bu, borularla ya da küçük humbaralar yardımıyla uzaklara atılabilen, bir dereceye kadar barutu andıran, kolay tutuşan bir patlayıcı maddedir. Bu ateşi, su sön-

düremiyor, o, düşman gemilerini yakıp ateşe veriyordu. Araplar, karada pek daha çok başarılı değillerdi; Suriye'de de, o zaman Lübnanlı Marunileri olan ve Lübnan dağında eğreti tabyalarla kendini savunan, Bizans hükümetini de destekleyen Mardait'ler, halifelikte, derin tasalar, kaygılar uyandırıyorlardı. Muaviye, kendisini Doğu Roma İmparatorluğuna hafif de olsa bir haraç ödemek yükümlülüğü altına bile sokan, otuz yıl sürekli bir barış anlaşmasına varma kararını vermek zorunda kaldı. Anlaşmazlık konusu topraklar, Kıbrıs, Ermenistan, Kafkasların güneyindeki İberia beldesi ve Arnavutluk, Araplarla Bizanslıların ortak egemenliği altına sokulmuş, gelirleri paylaşılması gereken ülkeler sayıldı. Konstantinos'un Araplara karşı savaşta elde ettiği zaferler, imparatorlukta, özellikle de Batı'da, yetkesini pekiştirdi. O, din alanında barışın yeniden kurulmasıyla, İmparatorluğun, toparlanmış kendi sınırları içinde sağlamlaştırılması çalışmasını tamamladı. Papanın başkanlığında toplanan VI. piskoposlar kurulu, 680 yılında, İsa'da tek bir iradenin varlığını kabul eden monothélite sapkınlığı kınayıp suçlandırarak ve papalıkla antlaşmayı yeniden kurarak, bölünmeye son verdi.

Ama Bizans üzerinde, Balkanlarda, yeni bir tehlike dolaşır: Tuna deltası bölgesinde beliren Bulgarlar, 679 yılında, Dördüncü Konstantinos'u bozguna uğratırlar; bu nun üzerine Bizans, Tuna ırmağıyla Balkan sıra dağları arasındaki bütün bölgeyi bunlara vermek zorunda kalır. Sonuç olarak, ilerde Bulgar Devletinin kurulmasının temeli olacak olan, Slav kabileleri doğu Balkan grubuna Bulgarların katılıp onlarla kaynaşması, Bizans'ın Balkanlardaki durumunu daha da ağırlaştıracaktır.

2. Bizans'ın Kavimlere Değgin Bileşiminin Ve Toplumsal Yapısının VII. Yüzyılda Dönüşmesi

İmparatorluk, VII. yüzyıldaki büyük sarsıntıların ardından yıkılmadı, batıp yok olmadı ama, bunalım boyunca esaslı değişikliklere, dönüşmelere uğradı.

Evrensel İmparatorluk niteliğini yitirdi, kavimlere

değgin bileşiminde olduğu kadar toplumsal yapısında da yeni çizgiler, yeni belirtiler gösteren, doğulu bir Yunan devletine dönüştü. Batıda, İspanya'daki topraklar yitirilmiş, Afrika'daki topraklar tehlikeler ve tehditler altındaydı; İtalya, gide gide, Bizans'tan hep daha çok ayrılıyordu. Doğu'da Mısır'ın, Suriye'nin, Mezapotamya'nın yitirilmesi, Avrupa yakasındaki eyaletlerin Slavlaşması, Bizans'ın bundan sonraki tarihinde Küçük Asya'nın başta gelen üstün rolünü koşul durumuna getirmişti; Küçük Asya, bundan böyle, İmparatorluğun tabanı, dayanağı, temeli göreviyle yükümlendirilmişti. Bundan, bütün devlet makinesinin Yunanlaştırılması sonucu doğacaktı. Latin dili, o zamana değin, saray, yasama ve adalet dili, yönetim dili ve ordunun dili idi ama VII. yüzyıl boyunca köklü bir değişiklik görüyoruz. Yunan dili, kesinlikle ve her yerde, her yönde Latin dilinin yerini almıştır.

Avarların, Slavların ve Bulgarların Avrupa'daki, İranlılarla Arapların Asya'daki sürekli akın ve istilalarının sonucu, İmparatorluğun kavimlere değgin bileşiminde önemli değişiklikler oluştu. Barbar akınlarının yönetimin mekanizmasını bozup çürüttüğü, sık sık ekilip biçilmeden kalan toprakların değerlerinin düşmesine neden olduğu, ve genel olarak, büyük toprak mülkiyetine çok zarar verdiği olgusu da bununla birliktedir.

En son da, VII. yüzyılda İmparatorluğun sınırları içinde Slavların, Ermenilerin, Mardaitlerin toplu olarak yerleşmeleri küçük toprak mülkiyetinin, küçük toprak sahiplerinin ve özgür çiftçilerin önemini artırdı; bu sonucun aynı, Batı Avrupa'da, az süre önce, Frankların, Burgontların ve öteki Germen kabilelerinin yerleşmelerinin ürünü olarak meydana gelmişti. Slavlar, toplu halde, İmparatorluğun Avrupa bölgelerini el altına almışlardı. Küçük Asya'da da sayıları on binlerle ve yüz binlerleydi; yani Batıdaki Germen kabilelerden sayıca da hemen hemen geri kalmıyorlardı. Bizans hükümeti, VII. yüzyılın ikinci yarısında, İmparatorluğun Balkan eyaletlerini, hepsinden önce de başkente bitişik Trakya ve Makedonya bölgeleri eyaletlerini kaplamış bulunan Slavlara boyun eğdirip bunları egemenliği altına almak için bütün gü-

cünü kullandı; bunu yapmak için, Araplara karşı savaş-
taki en küçük duraklamadan yararlandı. Böylece, 657 yı-
lında, Konstans'ın gönderdiği askeri birlikler Trakya'yı
boydan boya geçti; Slav kabilelerini Bizans'a, asker ver-
me yükümlülüğü altına sokarken bir haraç ödeme zorun-
luluğunu da kabul ettirdi. İkinci Justinianus (685 - 695,
705 - 711), 689 yılında, başkentle Selânik arasındaki top-
rakları imparatorluğa bağlamak için yeni bir sefere gi-
rişti: bu sefer sırasında çok sayıda Slav kabilesini ege-
menliği altına aldı.

Ayrıca, Bizans hükümeti, ardsız arasız barbar akın-
larının toplulukta bıraktığı boşlukları, büyük ölçüde yer-
leştirme yoluyla, doldurmaya çalışır. Yakılıp yıkılmış böl-
gelere, silahla yenilmiş ya da en azından Bizans'ın ege-
menliğini tanımış, çok sayıda yabancıyı yerleştiriyordu.
Adı geçen İkinci Justinianus böylece, yenik Slavları zor-
la Küçük Asya'da yerleştirir. Bunların sayıları o kadar
yüksekti ki, Justinianus, bunlardan, çağdaş kaynakların
30.000 kişilik diye değerlendirdikleri bir kolordu oluştura-
bilmişti. İmparatorluk, 688 yılında, Arap egemenliğine
boyun eğmek istemeyen Mardaitler'i özümledi. Aileleriyle
birlikte on iki bin savaşçı, Küçük Asya'ya, Peloponez'e
ve Epir'e gönderildi. Bu iç yerleştirme, VIII. yüzyıl bo-
yunca sürdü. O zamanın bir çağdaşına göre, 762 yılında,
208.000 bireyden oluşan bir Slav topluluğu, tam kendi is-
teğiyle, Küçük Asya'da yerleştirildi (1). Kavimlere değ-
gin bu değişiklikler, VII. yüzyıl boyunca, kent dışındaki
köy ve kır yaşamını altüst etti. Bunun VI. yüzyıldan bu
yana başlayan sonuçları, ancak VIII. yüzyılda açıkça belli
olur. Köy ve kır yaşamındaki bu altüst olma, kır ve köy
yerlerindeki özgür kentlerin sayılarının artmasında, kü-
çük köylü mülkiyeti konusu toprakların sayılarının çoğal-
masında, çiftçilerin yer değiştirme özgürlüğünün yeniden
kurulmasında kendini gösterdi, anlatımını buldu. Ege-
men sınıf, artık, kır ve köy topluluklarını sömürmenin
eski biçimlerini sürdürecektir durumda değildi. Görünüşe
göre VIII. yüzyılda ortaya çıkan Toprak Yasası'nda or-
takçılık-yarıcılık, çiftçilerin yurtluklara bağlılıkları, bü-

1 Nicephori Breviarium, éd, Bonn, p. 77

yük toprak sahiplerinin efendilik ve patronlukları konularında hiçbir belirtiye rastlamıyoruz. Toprak Yasası, kendilerinin olmayan tarlaları işleyen ama yurtluka bağlı olmayan ve yer değiştirme hakkını özgür olarak kullanan köylülerin varlığını tanıtlar. Bir tarlayı kiralayan köylü, yükümlülüklerini yerine getirmeden bırakır giderse, yalnız, neden olunan zararı toprak sahibine ödemek zorundaydı. Bir büyük toprağın bir bölümünün, bir kesiminin kesenekçileri, büyük toprak sahibine, ürünün bir kesimini vermeye borçlu olurlardı. Ama Toprak Yasası'nda açıklandığına göre tarımdaki durumun esas özelliği, Bizans kirliliğinde özgür kentlerin ve ortak toprak mülkiyetinin çoğalması, sayılarının artmasıdır. Batı Avrupa'da V. yüzyılda olduğu gibi, ama yüzyıl gecikmeyle ve daha küçük ölçülerde, Bizans ülkesini kaplayan barbarlar, kendileriyle birlikte «... özgür kır toplulukları biçimi altında, yerleşik düzenin bir kalıntısını getirdiler ve bununla, ezilen sınıfa, ortaçağın en ağır, en zalim toprak köleliği döneminde bile, en eski çağın kölelerinin, ne de günümüz proleterlerinin önlerinde hazır bulmadıkları bir toprak birliği ve savunma araçları verdiler...» (1).

Küçük toprak mülkiyeti, yeniden doğmakta olan ortaklaşa yaşam düzeninin belirlediği, belli bir sağlamlık, kalımlılık kazandı. Köylü mülkiyetiyle onu sömüren büyük toprak sahibi arasında aracı olan özgür kent, büyük toprak sahibinin keyfine bağlı yönetim gücünü kırıp hafifletiyor, bununla, bireysel küçük toprak sahiplerinin artan gelişme olanaklarını güvence altına alıyordu. Büyük toprak biriminin çevresinde birleşmiş bulunan ortakçı ve yarıcılar, aralarında bağlantıdan yoksundurlar; ama barbarların getirdikleri ortaklaşa yaşam, her türlü aşırı sömürüye karşı bir dereceye kadar direnme ve savunma aracı görevini yapmaya elverişli bir kuruluşun, bir organın hücresiydi. Ama yeni özgür köylü, daha başından, Frankların örneğin kavimlerin göçünden sonraki güç durumundan daha güç bir durumda bulunuyordu. Bu özgür köylü, o zamanlar Bizans'ta, ortaçağ Batısında var

1 K. Marx et F. Engels, OEuvres, t. XVI. I, partie, p. 132 gauche.

olandan çok daha yüksek oranlarda kullanılmakta olan köle el emeğinin rekabeti ile karşılaşmak durumundaydı. Bizans yönetimi, VII. yüzyılın ikinci yarısındaki aralıksız düşman akınları ve istilaları engeli karşısında da, Frankların etkenliğinden çok üstün bir etkenlik gösterdi. Halk yığınlarının üstüne öylesine vergi ve yükümlülükler yüklenmişti ki, ünlü Bizans bilgini, Rus bilim adamı Vaassilievsky, Bizans iş dairelerinin becerikliliğine ya da saf halkın dayanıklılığına hayran olmaktan başka bir şey yapamıyor. Bizans'ın yeni uyruklarının, VII. yüzyılda bile, kendilerini dizge ve düzenle haraca kesen, hükümetten ayrılma tasarılarını örmeleri şaşırtıcı değildir; bu tasarıları ve uygulamalarını Slav askeri birliklerinin, örneğin 665 ve 692 yıllarında olduğu gibi, Bizans ordusundan Araplara sık sık geçmeleri gibi olaylar tanıtıyor.

Bizans'ta kalabalık bir özgür köylüler sınıfının oluşması, özgür kentlerin, ortaklaşa yaşamın ve ortaklaşa mülkiyetin, Slavların yerleşmeleriyle bağıntılı olarak, geniş ölçüde yayılması, hep birlikte, imparatorluğun yaşantısı üzerinde önemli bir etki yapacaktır. Bunlar, Bizans Devletinin iki esas gereksinimini, vergilerin toplanmasını ve kara ordusuna asker bulunup alınmasını güvence altına alacaklardır. Kırıldaki, köylülük yerlerdeki küçük toprak mülkiyeti, Bizans'ın, sözgelisi kesintisiz bir biçimde, kimi zaman iki ya da üç cephede birden savaşmak durumunda bulunacağı yüzyıllar boyunca, artık efendilerinin büyük topraklarını değil, ama kendi öz topraklarını koruyarak, imparatorluğun sınır boylarını çetin bir biçimde savunan üstün nitelikte yetkin askerler sağlar.

Bu etkenler hesaba katılmazsa, Bizans'ın, VII. yüzyıldaki korkunç tersliklerden sonra, VIII. yüzyılda ve izleyen yüzyıllarda gösterdiği, beklenmedik kararlılık, sağlamlılık ve dayanıklılık anlaşılamaz.

Kırlık, köylük yerler ekonomisinin derin değişimleri ve dönüşmeleri ve Bizans'ın kendi varlığını bile tehdit eden tehlike, hükümeti, imparatorluğun bölgesel, askeri ve sivil yönetiminde değişikliğe girişmeye isteklendirdi. Bizans, bölgesel yönetimi, Diyoklesyen'in ve Konstantinos'un iyileştirmeleri sonucu olarak ortaya çıkan biçimi-

miyle, VI. yüzyıla kadar korumuştur. Ama hükümet, VI. yüzyıldan başlayarak, kendini, kimi belli eyaletlerde asker ve sivil gücü ve yetkiyi aynı kişinin elinde toplamak zorunda görüyordu. VII. yüzyılda imparatorluğun askerlik bakımından inişli çıkışlı değişken gidişi, onu, hemen her yerde olağanüstü önlemlere baş vurmaya ve sivil yetkeyi asker başların, komutanların buyruğu altına koymaya isteklendirdi. Bundan, yavaş yavaş, imparatorluğun, yeni bir askeri ve yönetime değgin, tema (thème) adını alacak, kuruluşu ortaya çıkar. Bu söz, kök bakımından, kolorduyu belirlerdi ve hemen ardından bu kolordunun elinde bulundurduğu toprağa uygulanır oldu. İmparatorluğun böyle yedi büyük askeri yönetime bölünmesi, İmparator İkinci Justinianus'un papaya, VI. piskoposlar kurulunun toplanmasından yararlanarak yazdığı mektupta bildirilmişti. Eyaletlerin eski sivil kuruluş ve örgütleri, VII. yüzyılın sonuna kadar, askeri kuruluş ve örgütlere paralel olarak varlığını sürdürdü. Ama VII. yüzyılın sonunda, bu, günü geçmiş, ağır bürokratik makineyi sona erdirmeye ve bunun görevlerini asker yetkililere aktarmaya karar verildi. Temalar, bu askeri yönetimler, eski bölgesel bölümlerin yerlerini aldılar ve dönüşerek, genişletilmiş eyaletler durumuna geldiler. Her tema, kökeni, örneğin «optimate» teması gibi, örneğin «bucellaires» teması gibi, orada yerleşmiş bulunan askeri birliğin adını taşırdı. Temanın başında, genellikle «patrice» sanını taşıyan, çevresini görevlilerden oluşan kurmayının sardığı, komutan bulunurdu. Bu görevlilerin en önemlileri, temanın iç işlerine bakan kurmaybaşkanı, yönetim memurluğu yapan gelir-gider kayıt memuru, sivil işleri bilmekle görevli zabıt kâtibiydi ve bu, aynı zamanda, eyalet yargıcıydı. Temalar, «turmarque» tarafından yönetilen «turmes»lere bölünürler, bunlar da belli bir sayıda «banda»yı içerirlerdi. Tema kuruluşu, tam gelişmesine ancak X. yüzyıl içinde ulaştı. Temaların askeri kuvvetleri, hizmet ve silah altında bulunma süresi her birine ayrılmış bulunan toprak parçasının önemine göre değişen, babadan oğula geçen bir askeri kasttan oluşurdu. Böylece beş, en azından dört altın lira (lites) değerindeki toprak parçaları, «stratiote» bir atlı erin ba-

kım giderleri için yeter sayılırdı. Bir denizciye ayrılan toprak, üç altın lira sayılırdı. Bu toprak parçaları, babanın ölümü ile, oğluna geçirdi. İşlenmemiş topraklar, isteyene önerilirdi; buralara savaş esirleri yerleştirilirdi. «Stratiote»lar, aynen yerine getirilmesi gereken yükümlülüklerden, yol çalışması vb. yükümlülüklerinden bağışık tutulmuşlardı. Gereksinme olur da bunlara baş vurulursa, karşılığı ödenirdi. Ama, imparatorluğun öteki uyrukları gibi, bunlar da toprak vergisi ödemek zorundaydılar; bu da, onları, Bizans vergi düzeninin getirdiği bütün yoksulluklara açık, tehlikeye bırakıyordu. Görevi özellikle savunma olan tema askeri birliklerinden başka, ordu, seferlerde imparatorun yanında bulunan, genellikle Bithynie'de (Batı Karadeniz'in güneyi ve Marmara'nın doğusundaki bölge ve Trakya'da kışlayan süvari alaylarını hesaba katardı.

Kara ordusuyla aynı zamanda, deniz kuvvetlerinin de yeniden kpurulmasına girişildi. Akdeniz bir Roma denizi kaldığı sürece, güçlü bir donanma gereksinimi kendini duyurmamıştı. Ama Arap deniz kuvvetlerinin gelişmesi, uygun önlemler alınmasını gerektirdi. Denizin yanındaki bölgelerin savunması, aynı örnek üzerine dayandırıldı. Küçük Asya kıyılarının bir kesimini de içeren Cibyrrhéotes ve, Oniki Adalar'la Küçük Asya'nın kuzeybatı kıyılarının bir kesiminden oluşan, Ege Denizi teması bu «denzci temaları»ndandı. Bu donanma, İstanbul'a saldıran Arap donanmasını iki kez püskürttü ve Sicilya'nın imparatorlukta kalmasını sağladı.

Araplarla yapılan savaş sırasında uğranılan ağır yenilgi ve bozgunlar, kırlık bölgeleri, köyleri yıkıma uğratan arasız akın ve istilalar, VII. yüzyılın ikinci yarısında, sınıf zıtlıklarını ister istemez belirginleştirecek, vurgulayacaktı. Bu gerginlik, kendini, «paulicienne» sapkınlığın çok yayılmasında gösterdi, anlatımını burada buldu; kentlerin ve köylerin yoksullarının hoşnutsuzluğu, bu akımda, yürürlükteki düzenin desteği Ortodoks Kilisesine, onun zenginliklerine ve gücüne, kudretine karşı dönüyordu. «Paulicienne» tarikatı, özellikle, Ermenistan'da gelişti; üyelerini köylülerle kent halkı plebler arasından topladı. O günleri gören çağdaşların anlattıklarına göre,

«paulicien»ler çalışkanlıkları, işlerine bağlılıkları ve savaşmada yiğitlikleriyle ayırd ediliyor, kendilerini gösteriyorlardı. İlkel sadeliğe dönülmesini ve papaz takımının ortadan kaldırılmasını istiyorlardı. Paulicien'ler egemen Kilise'den büsbütün ayrıldılar, Kilise'yi ve onun aşama sıralamasını, papazlığı, kutsal resimleri ve orucu red ettiler. İlk Kilisede, başlangıçta, var olmuş bulunan eşitliği isterken, aynı zamanda, dinsel olmayan günlük olagan yaşamda da bu eşitliği övüp göklere çıkarıyorlardı. Bu ısrarlı isteme, bar bar bağırarak apaçık sosyal eşitsizliğe karşı, zenginlerle yoksullar arasındaki, köle sahipleriyle köleler arasındaki, toklarla açlar arasındaki çelişmelere karşı doğal, içgüdüsel, kendiliğinden bir tepkiydi.

Küçük Asya köylüsünün ve kentlerin pleb halkının Ortodoksluktan gittikçe daha çok belirginlik kazanan soğuması, uzaklaşması yanı sıra, yönetici sınıf arasında, paylaşılabilir, dağıtılabilecek paylar azaldığı ölçüde açık savaşımına dönüşen, gittikçe daha büyük uyuşmazlıklar, geçimsizlikler görülür. Bu savaşım, İmparatorluk gücünün zayıflamasına, taşrada merkezden uzaklaşma eğilimlerinin güçlenmesine ve, 695 yılındaki hükümet darbesinden sonra, İstanbul imparatorlarını, tüm yetke ve güçten yoksun, Merovenj kralları durumuna indirme tehlikesini getiren, yirmi yıl süren bir keşmekeş ve anarşi dönemine götürür.

Senato, Héraklius'un ölümünden sonra da epey bir süre, erk üstünlüğünü sürdürmeyi başardı. O, 641 yılında, Héraklonas ile annesinin tahtına mal olan, saray devriminin başındadır. Dördüncü Konstantinos, senatonun koruyuculuğu altında tahta çıkar. 654 yılında Anadolu temasının askerleri Konstantinos'un iki kardeşinin tahta çıkmalarını ısrarla istedikleri zaman, senotaya seslenirler. Ama bundan sonra, senato düzeni, büyük toprak mülkiyetinin uğradığı bunalımla bağlantılı olarak, önemini yitirir. Ona kesin darbe, aristokrasinin, hükümetin vergi politikasından zarar gören, önemli bir kesimi imparatora karşı zorlu bir savaşım yürüttüğü, İkinci Justinianus zamanında indi. Bu aristokrasi, patriğin desteklemesiyle, 695 yılında Justinianus'u devirmeyi başardı. Justinianus, burnu kesildikten sonra, Kırım'a sürgün

edildi. Oysa, hükümet darbesinden sonra, imparatorluk tahtını kullanan, artık, senato aristokrasisi değil, ordu ve donanmadır. İkinci Justinianus, artık «kesik burunlu» lakabı ile anılıyordu. 705 yılında, Bulgarların ve Slavların yardımıyla, iktidarı yeniden ele geçirir; aklında bir tek düşünce, kendisine karşı düşmanlıklarını göstermiş bulunan aristokratik çevreleri dizgeli düzenli yok etmek düşüncesi vardır. Ama 711 yılında, bir donanma isyanıyla, yeniden devrilir; bundan sonra saray darbeleri, hızlanmış bir düzenle birbirini izler. Kısacası, yirmi iki yıllık bir keşmekeş ve anarşi döneminde, tahtta altı imparator birbirini izler. Bu süre içinde ordu, iki kez, 698 ve 715 yıllarında, başkente zor kullanarak girdi, ikisinde de para babası büyük zenginlerin saraylarını yağma etti. Bütün bu sarsıntılar, imparatorluğun dağılması, parçalanması sürecini hızlandırdı. 696 yılı, Lazistan'ın yitirilmesini gördü; 698 yılı, Afrika'nın kesinlikle yitirilmesine tanık oldu. 702 yılında, Ermenistan'ın Bizans'ta kalmış bulunan kesimlerinin sonuncusu (Ermenistan «V») da çözülüp ayrıldı.

VIII. VE IX. YÜZYILLARDA BİZANS

Kutsal Resimleri Parçalama Hareketi (1)

1. VIII. Yüzyılda Bizans

Doğu İmparatorluğu, VIII. yüzyılın başında, öldürücü bir tehlikenin tehdidi altında bulunuyordu. Bununla birlikte, bu bunalımın üstesinden gelmek ve Ege Denizi havzasındaki topraklarını daha uzun bir süre için sağlamlaştırmak, berkitmek için yeteri kadar hayatı güç buldu. Bizans'ın VIII. yüzyılda sağlamlaştırılmasını, kalımlı kılınmasını, Bizans tarihinde derin izler bırakmış bulunan, İsaoria (Suriye) hanedanının (717-802) çabalarına bağlarlar.

Kimi tarihçiler (2), İsaoria'lı imparatorları «dikkate değer bir sosyal, politik ve dinsel devrim» yapmış, gözü pek, atılgan devrimciler olarak gösterirler. Paparrigopoulou'nun görüşüne göre, yapılan sosyal reform, kutsal resimlerin (icon'ların) parçalanmasından, kutsal eşya ve kalınların ululanmasının yasaklanmasından, en son da,

1 «İconoclasme» ya da «imgelerin kırılması».

2 Örneğin Paparrigopoulou, *Histoire de la Civilisation Hellenique*, Paris, 1878.

manastırların sayılarının azaltılmasından ibaretti. Sosyal ve politik reform, kamu öğretimini papazlardan geri aldı, toprak köleliğini ortadan kaldırdı, köleliği azalttı, dinsel hoşgörüyü bir ölçüde sağladı, Kilisenin malını mülkünü ortak bir düzene bağladı. Kısacası, «ancak on yüzyıl sonra kesin zafere ulaşacak ve başarı kazanacak olan», «ölüm-süz ilkeler» üzerine dayalı toplumu kurmaya yönelmişti. VIII. yüzyılın bu «aşker» imparatorlarını atılğan, gözü pek devrimciler diye gösterme girişiminin hiçbir şeye dayanmadığı, kendiliğinden ortaya çıkar.

İsauria'lı imparatorların çalışmaları, nesnel bakımdan, tutucu bir niteliğe sahipti. Bu çalışmalar, kimi belli soylu topluluklarına karşı ve özgür kentlerin devrimci hareketlerine karşı, yönetici sınıflar çıkarına, imparatorun salt hükümdarlığının sağlamlaştırılıp pekiştirilmesi için yürütülen bir savaşımdı. İsaerialılar, çözülmekte olan İmparatorluğun ve onun yönetici sınıfının korunması, sağlamlaştırılması için çok şeyler yaptılar.

İsauria'lılar hanedanının hükümdarlık süresi, geleneksel halk betimlemesine göre, zorlu bir savaşım ile nite-lenmişti; bu zorlu savaşım da, sadece, kutsal resimleri ululayıp kutlamanın gerekip gerekmediği sorunu yüzünden yapılmış, yüz yıldan da fazla uzamıştı. Ama kutsal resimleri kırıp parçalama hareketinin bu sunuluş biçimi, ancak, Çek reformatörü Jean Husse'ten yana olan Hussite'lerin giriştikleri uzun savaşların nedenini, İsa'nın son yemeğinin nasıl verildiği konusunda çıkan çekişme ve kavgada aramak kadar akla uygun ve sağlam olur. Aslında kutsal resimler, savaşımın konusu değildi; bunlar, Bizans toplumunun, ekonomik ve politik sınıf çıkarları için birbirleriyle çatışan ve çarpışan, belli küme ve topluluklarına bahane oluyorlardı.

İsauria'lılar hanedanının ilk temsilcisi, Küçük Asya'nın yeni asker soylularından çıkmış bulunan, Anatolika temasının eski komutanı, Üçüncü Leon (717-740), yabancıların imparatorluğun varlığını, yaşamasını tehdit ettiği bir anda tahta çıktı. Az zaman önce Maslamah'ın 80.000 kişilik Arap ordusu Çanakkale Boğazını aşıp Arapların Mısır ve Suriye'de donatabildikleri donanma İstanbul'a denizden saldırırken, İstanbul surlarına kadar ilerledikle-

rinden bu yana, artık o, dokunulmaz ve saygın, kutsal olmaktan çıkmıştı. Kuşatma, 717 yılı ağustosundan 718 yılı ağustosuna kadar bir yıl sürdü. Arapların İstanbul'u zorla ele geçirmeye bu üçüncü girişimi de tam bir başarısızlıkla sona erdi. Rum ateşi, Mısır Hristiyanları arasından alınmış donanma tayfalarının ihaneti, çok ağır bir kış, en son da, arkadan bir Bulgar saldırısı, Maslamah'ı 718 yılı ağustosunda kuşatmayı kaldırmak zorunda bıraktı. O zamanları yaşayan çağdaşların, kuşkusuz abartmayla, bildirdiklerine göre Araplar 150.000 kişi yitirmiş olmalıydı ve 1.800 parçadan oluşan çok büyük donanmadan ancak 10 parça kalmış olacaktı (1). Ne olursa olsun, kuşatmanın sonu, Araplar için yıkım oldu ve Doğu'da ağır yansımalar yaptı. Emevilerin saygınlığı bundan zarar gördü; Üçüncü Leon ise, uyrukları tarafından, imparatorluğun kurtarıcısı olarak övüldü, ululandı.

Araplar üzerinde kazanılan parlak başarı, iktidarın sağlamlaştırılıp pekiştirilmesine yardım etti ve Bizans hükümetine, keşmekeş ve anarşiyi ortadan kaldırmak için olduğu gibi ülkenin savaş gücünü pekiştirmek için de bir dizi acele önlem almak olanağını sağladı. Çok şiddetli önlemlerle, orduda büsbütün gevşemiş bulunan disiplinin yeniden kurulması başarıldı. Hükümet, Ortodoks Kilisesinin ve manastırların mülklerine, topraklarına ve öteki zenginliklerine geniş ölçüde baş vurarak, istenen araçları ve yolları olduğu gibi, askerlerin yerleştirilmeleri için gerekli toprakları da buldu. Bu politika, papazların büyük kesiminin ve, özellikle, Kilise'de üstün ve başta gelen bir rol oynayan, keşişlerin sert ve çetin karşı koymalarıyla karşılaştı. Bu direnme, doğallıkla, hükümeti, kilise ve manastır mal ve mülklerine karşı savaşımında direşmeye, sebat etmeye isteklendirecekti. Kilisenin elinde olağanüstü büyüklükte zenginlikler vardı ve o, yalnız ruhları değil, toplumun ekonomisini de keyfince yönetiyordu. Vergi konusunda pek çok bağışıklıklardan ve ayrıcalıklardan yararlanan, en iyi toprakların

1 Arapların donanmasını dönüş yolunda bir fırtına yok etti.

sahibi bulunan, bu topraklara bağı pek çok insanı sömüren, manastırlar, kendileri durmadan büyüdükleri oranda devleti zayıflatıyorlardı; manastırların, devletin varlığını tehdit ettikleri bile ileri sürülebilirdi. Bizans'ta manastırların bu aşırı çoğalması, VII. yüzyıldan başlayarak, Bizans ülkesinin yüzölçümünün bir yarısının Kilise'ye ait olmasına vardı. O çağda çıkan bir kitapçık, insanların, toplumun, keşişler ve layikler diye iki eşit kesime bölündüğünü iddia etmişti. VII. yüzyılda, Arapların ilerlemesinin önüne katıp kovaladığı keşişlerin, merkez eyaletlere sığınmaları, buraları manastırlarla, kaplamalarıyla daha da ağırlaştı; bu sıralar Avrupa, Arap tehlikesini savuşturmak için gerekli askerden ve paradan yoksundu.

Bu durum, devletin çıkarlarını temsil eden asker-imparatorlarla keşişlik arasında bir çatışmayı kaçınılmaz duruma getirdi. Savaşmalar, kutsal resimleri kırıp parçalama özel biçimi altında, VIII. yüzyıl başında başladı. Bizans yöneticileri, yürürlükteki düzenin dayanağı olan, Kilise'den vazgeçemiyorlardı ama, İslamlığın zaferi ve imparatorluğun içinde Kilise'yi genel olarak red ve inkâr eden «paulicien»lerin başarıları, hükümete, vazgeçilmez gördüğü yönde ve anlamda, Kilisede bir reform yapmaya girişmek ödevini yüklüyordu; bu yön ve anlam, Kilise'yi en açık batıl inançlardan arıtmak, aynı zamanda Kilise'yi, uzun süreli ve dayanıklı biçimde, devlete boyun eğdirip bağlamaktı.

Léon İsaürien, 726 yılında, dinsel resimlere tapmayı, Tanrı tanımaz putatapmaya benzetip onunla bir tutarak, kutsal resimlere karşı ilk buyrultuyu yayınladı. Kutsal resimler, saf halk yığınlarını çekmeye yarayan ve kiliselerle manastırların başlıca zenginleşme aracı olan, tılsım ve sihirlerdi. İmparator, aynı zamanda, manastırların ve keşişlerin sayılarını azaltmaya yönelik, bir dizi önlemler aldı. O, saraya bağı ve asker aristokrasi tarafından, burada manastırların mal ve mülklerini ve zenginliklerini zorla ele geçirip kendine mal etmek fırsatını gören yönetimin tümü tarafından ve, keşişliği kendilerine katmak isteyen kimi yüksek rütbeli papazlar tarafından destekleniyordu.

Bu politika, Küçük Asya'daki temalarda, özellikle Anadolu temalarında, atelyeleri zanaatkâr loncalarına karşı sert ve güçlü bir rekabet yürüten keşişleri desteklemeye pek hevesli ve pek eğilimli olmayan, kent zanaatkârları arasında çok iyi karşılandı.

Buna karşı, imparatorun politikasına karşılık (mu-halefet), Kilise'nin en yüksek başları, piskoposlar ve, elbet, kolaylıkla uyarılğan olan halk yığınları içinde, hele kadınlar arasında, hükümete karşı ateşli ve kızgın bir propagandaya girişmiş bulunan, keşişlerin kendileri tarafından yönetiliyordu. Keşişlerin kışkırtmaları, Avrupa'daki eyaletlerde, başkentte oturanların büyük çoğunluğu içinde ve, genel bir biçimde, Yunan unsurun ağır bastığı bölgelerde uygun bir yankı buluyordu. Üçüncü Léon'un yaptığı hazırlıklar ve giriştiği tertipler, Yunanistan'da ve Adalar'da hatta bir ayaklanmaya meydan verdiyse de çabuk bastırıldı. Saray çevrelerinde bile, «sonradan görme İsauria'lıların çevirdikleri küçük entrika ve oyunlara» öfkelenen, kızgın, önemli bir topluluk, ilk fırsatta işe karışmaya hazırды. Kutsal resimleri kırıp parçalama hareketi, papalar tarafından, ağır bir biçimde yargılanıp üzerinde karara varıldı; İkinci Grégoire, İmparator buyrultusuna karşı, din formalitelerine uygun, sert bir yayın yaptı ve İtalya'da vergi toplanmasını tehlikeye soktu. Birlikten ayrılmalari belirginleşen Ravenna ve Roma'yla Bizans İtalyası, imparatorluk hükümetine karşı başkaldırdılar ve Lombardlarla bağlaşmaya vardılar. Ama yüksek orunlu papazların direnmesi, imparatorun tutumunda hiçbir şeyi değıştirmedi. İstanbul patriği Germanos yerinden uzaklaştırılırken, papa Üçüncü Grégoire, papalık mevkiinin Güney İtalya'daki gelirlerinin zor alımıyla ve İllirya'nın Roma'ya bağlılıktan ayrılmasıyla cezalandırıldığını gördü.

Keşişliğe karşı savaşım ve kutsal resimleri kırıp parçalama, Beşinci Konstantinos zamanında daha da keskinlik kazandı. Onun gerçek hükümdarlık süresi, düzenin ana direk ve dayanaklarından biri olan, Opsikion temasının komutanı, Artavasde'nin kutsal resimleri kırma davasına ihanetinin neden olup başlattığı iç savaşla başlar. Konstantinos, 741 yılı haziranında, Araplara karşı asker

toplamak için Küçük Asya'ya gittiğinde, tertip zaten kurulmuş, düzenlenmişti. Artavasde, başkaldırdı, kendini imparator ilan etti ve kendi üzey kardeşi olan, Konstantinos'a karşı yöneldi. Ansızın bastırılan Konstantinos, selameti kaçmakta buldu; İsauria'lıların en çok yandaşa sahip oldukları Anadolu temasındaki Amorium'a sığındı. Artavasde'in İstanbul'a haber kaynakları vardı: imparatorun gizli işler danışmanı ve «magistros» Théophanos ile patrik Anastasius, Konstantinos'un öldüğü söylentilerini yaydılar.

Artavasde, imparator ilan edildi. Başkente girdi, başkent topluluğunu kazanmaya istekliydi, ilk yaptığı iş, kendi önceli tarafından kutsal resimlere karşı alınmış olan önlemleri yürürlükten kaldırmak oldu. Konstantinos'un davası ve kutsal resimleri kırıp parçalama davası, çare bulunmaz biçimde yitirilmiş gibi görünüyordu. Ama kutsal resimleri kırıp parçalamadan yana olanların partisi, kutsal resimlere tapanların akıllarına getirmedikleri kadar güçlü çıktı.

Avrupa'daki eyaletler Artavasde'den ve putlara ve kutsal resimlere tapanlardan yana olduklarını belirtmişlerdi ama Konstantinos, yalnız, İsauria'lılara içtenlikle bağlı Anadolu teması tarafından değil, Trakya ve Cibyrrhéotes temaları tarafından da, Küçük Asya'nın büyük kesimi tarafından da destekleniyordu.

Konstantinos, 742 yılında Artavasde'ı ağır bir yenilgiye uğrattı, onu İstanbul'a kaçmak zorunda bıraktı. Aynı yıl Artavasde'in oğlunun askerlerini yenip ezdi ve İstanbul'a hem karadan, hem de denizden saldırdı. Başkenti aldıktan sonra, düşmanlarını ve hainleri sert cezalandırdı. Patrik Anastasius, herkesin önünde, sopalarla dövüldü ve bir eşeğin sırtına ters bindirilmiş, yüzü hayvanın kuyruğuna dönük, törenle hipodroma çıkarıldı. Ama bu, onun patrik koltuğunda daha on iki yıl kadar oturmasına engel olmadı. Beşinci Konstantinos, hükümdarlığa böyle başladıktan sonra, keşişliğe karşı savaşımı daha çok belirginleştirdi, vurguladı. Konstantinos, 753 yılında yapılan bir din bilginleri toplantısından, kutsal resimlerin açıklık ve kesinlikle kınanıp suçlanması kararını elde ettikten sonra, manastırların mallarının ve mülklerinin toptan zor

alımına girdi. Manastırlar kapatıldı; keşişler dinsel nitelikten uzaklaştırıldı, layikleştirildi, herkes gibi layık giysiler giyme zorunda bırakıldı, her türlü angarya ile yükümlü kılındı ve nihayet, her ölümlü sade insan gibi, evlenme zorunluluğu ile yükümlendi.

Manastırlar, kıslalara ve askerlerin toplanma yerlerine dönüştürüldü. Tarih olguları defteri yazarı Théophanos'un anlattığına göre, Konstantinos, Asya'daki temalara kendine bağlı komutanlar gönderdi; Anadolu temasına Michel Méllissène, Trakya temasına Michel Lachanodracon, en son da Bucellaires temasına Manès, şu mel'un, iğrenç, keşiş milletine karşı en köklü önlemleri almak göreviyle gönderildiler. Théophanos, Lachanodracon tarafından alınan önlemleri çekici bir biçimde gözler önünde canlandırır: «Bu komutan, kendi temasındaki bütün keşişleri ve bütün din adamlarını, başlıca kentte, Ephèse'te topladı, ve bunları düzde topladıktan sonra, onlara şöyle seslendi: İmparatorun istek ve iradesine karşı koymak istemeyenler, kara giysilerini atıp ortadan kaldırsınlar ve hemen kendilerine kadın alsınlar; yoksa gözleri kör edilecek ve kendileri Kıbrıs'a sürülecekler.» (1). Lachanodracon, kendi teması içinde yeni manastır ve keşiş topluluklarının kurulmasına bütün girişimleri önlemek için, manastırların mallarının ve mülklerinin zor alımıyla yetinmedi, manastırları sattı, azizlerden kalma kutsal eşyayı da yaktırdı. Théophane'a göre, bu tema, manastır ve keşişler düzeninden boşaltılmış görünüyordu (2). Trakya keşişlerini evlenmeye zorlamak için zora baş vurulması, İstanbul'da olup bitenlerin yinelenmesinden başka bir şey değildi. Keşişlerin en çok kıyım ve eziyet altında bulundukları en civcivli zamanda, 765 yılında, Beşinci Konstantinos, hipodromda, az rastlanır türden bir eğlence düzenledi; keşişler ve din adamları ikişer ikişer geçecekti. Keşişler, birer kadını elinden tutarak, pisti

1 Théoph., 445.

2 M. Lombard, Théophane'in da bulunduğu kutsal resimlere tapanların sızlanmalarını, tüm olarak, abartmalı bulur. Beşinci Konstantin'e «copronyme» yani «aşağılık ve iğrenç» lakabını takanlar da bunlardır.

baştanbaşa dolaşacaklardı. Kalabalık, onları yuhaladı, rezil etti. Ve imparator, bu laneti keşiş milletin kendisine başını dinleyecek zaman bırakmadığından, yüksek sesle yakınınca, topluluk şu karşılığı verdi: «Ama kentte, bu soyun artık izi kalmadı.» (1)

En zengin ve en iyi kurulmuş manastırlar, yaptıkları hizmetler ve bağlılıkları karşılığında, şükran sanları kazanmış bulunan birçok kişiye dağıtılarak, manastırların ortadan kaldırılması için özgün bir yol bulundu. Manastır toprakları, sadece asker ve sivil yöneticiler arasında kapışılmış değildi, bunların bir kesimi de askerler arasında paylaştırılmıştı; bu, Beşinci Konstantinos'a Küçük Asya'da yerleşimi geniş ölçüde sürdürmek ve oraya, örneğin, 762 yılında, kalabalık bir Slav topluluğunu taşıyıp geçirmek olanağını verdi.

Kutsal resimleri kırmaktan yana olan imparatorlar, düzeni kurup yerleştirmek ve sağlamlaştırmak kaygısıyla, Justinianus'un yürürlükteki, günü geçip çağdışı kalmış, yasalarını imparatorluğun uğradığı değişikliklere ve dönüşümlere uydurarak yenileştirip çağa uydurmaya ve sadeleştirmeye yöneldiler. Üçüncü Leon ve, iktidara ortak ettiği oğlu, Konstantinos tarafından buyurulup düzenlenen, «Ecloga» adı verilen «yasalardan kısaltılmış seçmeler», işte bu amaca uygun gelir, ona karşılık verir. Bu derleme, ceza hukukunun zaman aşımı kurallarından çok medeni hukuka önem verir. Adaletin parasız yürütülmesini getirir, yasalar önünde soylularla sıradan vatandaşların eşitsizliğini yok eder. Bu «Ecloga» derlemesinin kabul ettiği cezalar düzeni, bir yerlerin kesilip koparılmasından ibaret, vücuda, gövdeye değgin cezaların çokluğuyla belirginleşir, ayırd edilir: el, kol, burun, dil kesilir, göz çıkarılır. En hafif ceza, kırbaçlamaydı. Ama bu cezalar, o zamana değin ölüm cezasına uğraması gereken cinayet ve suçlara bundan böyle uyan ve uygulanan cezalardı. «Ecloga» derlemesi, aileyi pekiştirmeye çalışır, nikâh olmadan bir arada yaşamayı, (metres vb.) yasaklar ve boşanma hallerini sınırlandırır.

1 A. Lombard, Constantin V, empereur, p. 142 - Théoph., 437.

Kıra ve toprağa değgin Toprak Yasasının (Code Rural) yayımlanması, el yazmalarında bunun «Ecloga» derlemesine eski bir ek'in bir kesimi olması ve içeriğiyle, içeriğinin herhangi bir yerinde, «Ecloga» derlemesiyle pek çok benzerlikler göstermesi (aynı terminoloji, bir bölümler dizisindeki uyumluluk, aynı cezalar düzeni) gerçeğine dayanarak, genellikle, İsauria'lılara bağlanır. Böylece, Toprak Yasası, «Ecloga» derlemesine yapılan, amacı, «Ecloga» derlemesinde önceden görülmüş olmayan durumlarda köylünün mülkünü ve mülkiyetini sağlamak ve güvence altına almak olan, «Ecloga» derlemesine ek bölümler derlemesi sayılabilir. Ama Toprak Yasası'nın İsauria'lıların eseri olduğu kabul edilse de, bundan, onların «toprak köleliği»nin varlığını ortadan kaldırdıkları, buna son verdikleri sonucu çıkarılamaz. Toprak Yasası, tarım ve toprak ilişkilerindeki devrimden önce gelmiş değildir, törelere girmiş olan bir alışkıyı, bir âdeti onaylayarak, o devrimin ardından gelmiş, onu izlemiştir.

İsauria'lılar, vergi yükünü hafifletmekten uzaktırlar, tersine, onu ağırlaştırmışlardır. Üçüncü Léon tarafından, 739 yılında, bir yersarsıntısının yıktığı İstanbul surlarının yeniden yapımı için, ek bir vergi uygulanmıştı. Bu, toprak vergisinin 12'de 1 (1/12) oranında artırılmasından ibaretti. Sonradan da yerinde tutulup sürdürülen bu ek, devlet bütçesinin dengesine yardım etti.

Kutsal resimlere tapanlar, kutsal resimlerin kırılıp parçalanmasından yana olan imparatorlara karşı yeminli kin ve nefretle dolu oldukları halde, Konstantin zamanında, ilk ve en önemli gereksinilen besin maddeleri fiyatlarındaki duyulur düşüş önünde, ürün bolluğu, eşya ucuzluğu ile genel geçim genişlemesi ve gönenç artışı karşısında saygıyla eğilmek zorunda kaldılar (1).

Tema'ların, VII. yüzyıl boyunca yavaş yavaş işlenip hazırlanmış bulunan kuruluş ve yapısı, ilk İsauria'lıların hükümdarlıkları zamanında genelleştirildi. Bizans'ın askerlik gücünün VIII. yüzyıldaki yükselmesi, Araplara karşı yürütülen savaşın aldığı başarılı gelişimle açığa çık-

miş oldu. Üçüncü Léon, İstanbul üzerine yaptıkları bir saldırıyı başarıyla geri püskürttükten sonra, Arapları, Küçük Asya'nın batı kesiminden yavaş yavaş uzaklaştırdı. Arap ordusu, 739 yılında, Friky'a'daki Akroinon yakınlarındaki bir savaşta yenilip ezildi. Şans, Beşinci Konstantinosa da güldü. 746 yılında, Suriye'deki Germanicée kentini ele geçirdi; 747 yılında, Kıbrıs'ı ele geçirmeye kalkışan Müslüman donanmayı yok etti.

751-752 yıllarında Malatya'yı (Mélitène) ve Erzurum'u (Théodosiopolis) geri alır ve imparatorluğun Küçük Asya'daki ve Adalar Denizi'ndeki toprakları üzerinde durumunu da böylece pekiştirir. Konstantinos, Avrupa'da, Trakya'da yerleştirmiş bulunduğu paulicien'lerin yardımına güvenerek, Balkanların güneyindeki bölgede durumu yeniden düzeltebildi ve Sofya, Edirne ve öteki eski kentlere yeniden insanlar yerleştirerek oraları şenlendirebildi. Bulgarlarla olan çatışmada, başarıyla karşı koydu. Onlara yılmadan, var gücüyle saldırarak 762 yılında, Avrupa'daki temaların Bulgarlar tarafından istila edilmesine bir süre için son veren, bir zafer kazandı. Ama ne Léon ne Konstantinos, kara ordusunu başarıyla yeniden kurdukları halde, donanmadan yana pek tasaları yokmuş gibi görünüyorlardı. Donanma, imparator Léotios'u 698 yılında, imparator İkinci Justinianus'u da 711 yılında devirmekle, devrimci eğilimlerini güçlü bir biçimde açığa vurmuş, göstermişti. En son da, Asya ordusu kutsal resimler kırıcısı imparatorları destekliyorduyse da, donanma, halkı Yunan olan, kutsal resimlere tapınan bölgelerden alınan elemanlardan oluşup bileşiyordu. İsaoria'lılar, ayrıca, deniz birliklerinin sayısını azaltmışlar, donanma başkomutanlığı görevini kaldırarak, denizci temaların sınıfını, orununu alçaltmışlardı. Deniz gücünün, donanmanın, bu zayıflaması, Orta İtalya'nın uzaklaşıp ayrılmasını hızlandırdı. Papa İkinci Etienne, kutsal resimleri kıran imparatorlara ve Lombardlara karşı savaşımında, Franklara başvurmuştu; 754 yılında, kesin olarak, eski Roma dükalığının cismani ve bağımsız hükümdarı oldu. Romen Katolik Kilisesi, «derebeylik düzeninin... bütün derebeylik Batı Avrupasını, Grek-Ortodoks âlemle olduğu gibi Müslüman dünya ile de zıt ve karşı durumda

bulunan, çok büyük bir bütün, çok büyük bir birlik içinde birleştiren «... büyük bir uluslararası merkezi...» (Engels) durumuna dönüştü.

2. IX. Yüzyılda Bizans

Bizansın, VIII. yüzyılda gerçekleştirilen, dış ve iç durumunun sağlamlaştırılması ve pekiştirilmesi, İmparatorluğun ticaretinin ve endüstrisinin gelişmesini, belli bir ölçüde kolaylaştırdı.

İlkin, incelenen bütün dönem süresinde, Bizans'ın, lüks ürünlerin başlıca üreticisi ve dağıtıcısı olduğunu göz önünde tutmak gereklidir. İstanbul'un atelyelerinden IX. yüzyıl ortaçağının ince lüks eşya diye bildiği her şey, altın işlemeli kumaşlar, dikkat çekici kuyumcu işleri, değerli taşlardan ve incilerden göz kamaştırıcı mücevherler, ince fildişi el işlemeleri, parlatılmış minyatür el yazmaları, altından yapılmış, minelerle zenginleştirilmiş kutsal eşya mahfazaları çıkardı. İpek dokumalar ve lâl rengi kumaşlar endüstrisi, Bizans üretimi içinde önemli bir yer tutardı. Daha önce belirtildiği gibi, Bizans'ta ipekçiliğin doğuşu, VI. yüzyıldadır; daha 568 yılında, İkinci Justinus, Orta Asya'dan gelmiş bulunan bir Türk elçilik kuruluna, tam zamanında ve kararında bir ipek endüstrisi gösterebilmişti. İpekböceği yetiştirilmesi ve ipek dokumacılığı, çabucak genelleşecekti. En değerli ipekli kumaşların yapımı, imparatorun harem dairesinin tekelindeydi; altın işlemeli ince kumaşların olduğu gibi bu ipeklilerin de dünya ölçüsünde ünü vardı. IX. yüzyılda en önemli zanaat merkezleri, İstanbul, Selânik, bir de ipeklileriyle ün kazanmış kimi Yunanistan kentleriydi. Patras'ta zengin işlemeli lâl rengi kumaştan giysiler, üstüne tablolar işlenmiş her tür yünlü kumaşlar, incelikleriyle ünlü ipekli kumaşlar yapıldı. Endüstri, her tür bağımsızlıktan yoksun, görevlilerin yakın ve sıkı gözetimi altında bulunan, zanaatkâr loncalarının işiydi.

Bizans, teknik ve mekanik alanda, aslında, esas olarak eskiçağın kalıtını koruyup sürdürüyordu. Bu sonuç,

yabancı elçiler için düzenlenen kabul törenlerinde altın renkli kuşların oradan oraya uçuşup ötüştükleri, altın renkli aslanların doğrulup kükredikleri, tahtında oturan imparatorun ayağa kalkarak orada bulunan kişilerin başkışlarından kaçınıp kurtulduğu, Kutsal-Saray'ın anlatılıp betimlenmesinden olduğu gibi, kaynakların verdiği, savaş silah, araç ve gereçlerine değgin bilgilerden de çıkıyor.

İstanbul, ticaret alanında, IX. yüzyılda, tüm yabancı tacirler topluluklarının yerleşip eğleştiği, bir dünya merkezi rolünü oynuyordu. Bizans, geçmişte olduğu gibi, bir yandan doğu ve Asya ticareti ile öte yandan Batı ve Kuzey Avrupa ticareti arasında biricik aracı olarak kalmıştı. Ona, Karadeniz ve Hazar Denizi yoluyla, Orta Asya'nın baharatı, kokuları ve değerli taşları ulaşıyordu. Trabzon, doğu metallerinin İstanbul'a doğru yola çıkarıldığı, önemli transit merkeziydi. Bizans tacirleri, doğudan gelen ve yerli metallerin toptan ticaretini ellerinde tutuyorlardı. Bunlar, Karadenizin mutlak efendileri olarak kaldılar. Bizans ticaret denizciliği de, Akdeniz'in doğu havzasında üstün gelmiş, ağır basıyordu. Bizans İtalya'sının kentleri, Bari, Amalfi, Venedik, İstanbulla işlek, tutarlı ilişkiler sürdürüyorlardı. İstanbul'a giren ve İstanbul'dan çıkan bütün metaller, % 10 bir resim ödüyordu ve bu, imparator hazinesine önemli gelirler sağlıyordu. İstanbul'a edimli (fili) ticaret tekeli sağlamak isteyen Bizans hükümeti, metallerin üretildikleri yerlerde satın alınmasını yasakladı, yabancı tacirleri alımlarını İstanbul'da, çoğu zaman da Devlet genel mağazalarında ve Devlet ambarlarında, antrepolarında yapmak zorunluluğuna soktu. Devlet, fazlasıyla en önemli, en büyük tacirdi: çeşitli vergi, resim ve harçlar ayırımına (faslına) giren, buğday, en iyi ipekli kumaşlar, şarap ve zeytinyağı ticaretini kendi tekeline almıştı.

Ticaret ve endüstri, kamu görevlilerinin uyanık gözetimine bağlı kılınmıştı. İstanbul piskoposluğu yardımcısı, İstanbul'a gelen her taciri, nereden gelirse gelsin ve hangi metallerle gelmiş olursa olsun, tanımak, bilmekle yükümlüydü. Getirilmiş bulunan metalleri gözden geçirir, tacirlere, bunları paraya çevirmeye hangi

koşullarla hakları bulunduğunu anlatırlardı; daha sonra, başkentte geçirmelerine izin verilmiş bulunan süreyi bildirirlerdi. Bu süre dolunca tacirleri piskoposluk yöneticisine götürürler, ona, tacirlerin «yasaklanmış» eşyayı alıp götürememeleri amacıyla, satın almış bulundukları metallerin listesini sunarlardı. Başlıca Hazar'ların getirdiği kölelerin alım satımı, Bizans ticareti içinde önemli bir yer tutardı. Özel bir tarife, imparatorluk içinde her köle alım satımını bir resme bağlıyordu. Köleler, ev işlerinde, tarımda ve hatta endüstride çalıştırılırlardı. IX. yüzyılda, Peloponez'li zengin bir ipekli dokuma atelyeleri sahibi olan, Daniélis'in ölümü üzerine, kölelerinden üç bin tanesi azat edilmişti.

Hükümet, bütün kredi işlemlerini olduğu gibi alınan faiz oranlarını da sıkı sıkıya düzen altına almıştı. Justinianus zamanından, denizaşırı alım satım ve anlaşmalara değgin krediler için % 12 alınabilirdi. O çağın tefeci ve bankerleri olan cevahirciler ve kuyumcular, IX. yüzyılda % 8, ötekiler % 6 alabilirdi. X. yüzyıla kadar normal faiz oranı % 8.33, deniz ticaretinde % 16.6 idi. Hükümet, toplanıp biriken paraların verimsiz kalmamasına, kendi göz kulak olurdu. Böylece, 802 yılında, imparator Niseforos (Nicéphore), İstanbul tacirlerinin en zenginlerini topladı ve onlara, hazineden, % 16 faizle 20'ser altın lira borcu zorla kabul ettirdi. Ama denizaşırı girişimlerin başına gelebilecek tehlikeler, Arap korsanlığı, gemilerin batması, iflaslar, bu alana bağlı kredi işlemlerinin gelişmesini engelliyor, bu gelişmeye köstek oluyordu. Bu nedenle, zengin tacirler, zenginleşmiş kamu görevlileri, asker aristokrasi, kapitallerini (sermayelerini), IX. yüzyılda Asya'daki eyaletler ve daha sonraları Avrupa'daki eyaletler düşman akınlarından az çok korundukları ölçüde, toprak mülkiyetine yatırmayı üstün tuttular. Bunun sonucu olarak, büyük toprak mülkiyeti, küçük köylü toprak mülklerinin zararına yeniden büyüdü.

Gericı keşışliğin güçleri de, kendi payına, hakkından vazgeçip bir kenara çekilmiş değildi. Gerçi Beşinci Konstantinos hükümdarlığının son yıllarında, keşışliğe ve manastırların mülklerine karşı çok canlı, yılmak bil-

mez önlemler almıştı; ama bu önlemler, keşişlerin savunucusu kesildikleri, «din»e, o zamanların köylü yığınlarının içinde bulundukları karanlığa ve bu köylü yığınlarını bilgisiz bırakma yöntemine, sınırlı kafa ve zekâ yapılarına uygun düşen «din»e, öldürücü son darbeyi vuramıyordu; bu köylü yığınlarında din, inanç ve tapınma, bayağı, kaba bir fetişizm biçimine bürünmüştü ve saygı ve kutlulama konusu olarak kutsal resimleri, kutsal eşya ve emanetleri ve daha başka büyücülük ve gözbağcılık nesnelerini gerektiriyordu.

Konstantinos'un ardılı, Hazar Dördüncü Léon'dan (775-780) başlayarak, keşişler, başkaldırmaya giriştiler; yeni imparator, her ne kadar inanmış bir kutsal resim kırıcısıysa da, keşişlerin izlenip sıkıştırılmalarını, canlarının yakılmasını bir yana bıraktı. Eski düzenin yeniden ve bütünüyle kurulması için canla başla savaşan, kutsal resimlere tapınanların aşırı ucu, kilise reformlarının bir kenara bırakılmasını istemekle kendini sınırlandıran ılımlılarla birleşti. Dördüncü Léon'un ölümünden sonra, keşişlik, imparatoriçe İren'de bir bağlaşıklık buldu; 787 yılındaki VII. piskoposlar kurulu toplantısında, Ortodoksluğun ve kutsal resimlere tapınmanın yeniden kurulmasını elde etti. Kutsal resimlere tapınanların bu ilk kurulunu 786 yılında dağıtmış bulunan askerler, Araplara karşı sefer bahanesiyle İstanbul'dan çekildiler, yerlerine bağlı elemanlar getirildi ve İstanbul'dan çekilenler, sonunda, terhis edildiler. Kutsal resimlere tapanların bir dereceye kadar kolay zaferinin nedeni, öyle görünüyor ki, İsauria'lıları destekleyen asker ve yönetici aristokrasinin çoğunluğunun, kutsal resimleri kırma politikasından yana olmakta ancak çok küçük bir çıkar görmesi, keşişlerden zor alımıyla elde edilmiş bulunan topraklarla yetinmesi ve bu topraklardan yararlanmasının da 787 yılında toplanan İznik (Nicée) piskoposlar kurulunun itirazına, karşı koymasına uğramamış olmasıdır. Bu başarı, öte yandan, tam ve kesin değildi. Kazanan kesimin içinde bile birlik, tüm birlik, var olup sürüp gitmekten uzaktı. Keşişlerin başları, manastır başpapazlarından «higoumène» Platon ve Stoudion'lu Théodore, elde edilen sonuçlardan pek hoş-

nut değillerdi, Kilisenin, Devletin vasiliğinden tam, büt-
bütün kurtulmasını istiyorlardı; bunların hükümetle ve
başlarında patrik Nisefor'un (Nicéphore'un) bulunduğu,
ılımlı kutsal resimlere tapanlarla ilişkileri daha ger-
gindi. Öte yandan, İren'in hükümetinin vergileri hafif-
letme ve gümrük resimlerinde indirim yapma yoluyla
yığınları kazanma politikası, askerlerin ileri gelen ko-
mutanlarında hoşnutsuzluk uyandırmıştı; bunlar, hükü-
meti, maliyeyi ve orduyu yıkıma götürmekle suçluyor-
lardı.

Hükümet, dışta yenilgilere uğruyordu. Araplarla ba-
rış, bir haraç bahasına satın alındı. Papa Üçüncü Léon,
Bizansın Ortodoksluğa geri dönüşünü görmezlikten ge-
lerek ilkönce, kendini Roma İmparatorluğunun yasal
ve haklı biricik ardılı sayan Doğu Roma İmparatorluğu-
nun olurunun istemeden, Şarlman'ı, Roma İmparatoru bi-
lip kutsallaştırmıştı. Batı'da bir imparatorluğun kurul-
ması, üstelik, Roma ile Ravenna'nın kesin olarak yitiril-
mesi demektir. Bu yitirilme, Lombardlar tarafından Ve-
nedik'teki, İstirya'daki ve Dalmaçya'daki Bizans toprak-
larının alınmasıyla daha da önemli ve tehlikeliydi. Sa-
ray ve kilise yüksek aristokrasisinin içindeki, gittikçe
daha çok sert ve çetin savaşım, gene de dindarlığı ne-
deniyle Kilise tarafından ululanmış bulunan, İren'in,
797 yılında, kendi öz oğlu Konstantinos'un gözlerini oy-
durmasına kadar vardı. Beş yıl sonra o da, saldıran aris-
tokrasi tarafından, tahtından indirildi ve yerine, kamu
hazinesini yüksek görevlilerinden birinci Niseforos (Ni-
céphore) (802-811) geçirildi.

İktidarı ele geçirmiş bulunan askerler ve bürokratlar
topluluğu, kutsal resimler sorununu yeniden ortaya çı-
karmadan, keşişler üzerinde baskı taktiğini yeniden ele
aldı. Manastırların mülkleri ve toprakları, ordunun baş-
ları ve yüksek komutanları yararına, yeniden dinsel ni-
telikten ayrılıp cismanileştirildi. Manastırlar, İren'in
hükümdarlığı döneminde yararlandırıldıkları bağışıklık-
lardan ve başka ayrıcalıklardan yoksun bırakıldı. İstan-
bul'a giren ve İstanbul'dan çıkan metalara yeniden güm-
rük resmi kondu. Yığınlar, gene, vergiler altında ezilir
oldu. İren'in erteletmiş bulunduğu vergilerin önceyi kap-

sayarak toplanmasına kadar varıldı. Aile başına alınmakta olan verginin toplanması kıyarcasına sürdürülüyordu; damga resmi alınmasına başlandı. Kendilerine yeteri kadar toprak ayrılmış olmayan asker-çiftçiler, orduya alındı; bunların bakımı ve silahla donatımı, bundan böyle, zincirleme kefaletle bağlı, komşularına düşüyordu.

Bulgarlarla savaş sırasında, 811 yılında, Bizans ordusunun uğradığı, Niseforos'un da telef olduğu, korkunç yenilgi ve bozgun, iktidarı, yeniden, kutsal resimlere tapınanların eline verdi. Niseforos'un koruyuculuğu altında bulunan Birinci Mişel Rangabe (811-813), Bulgarlara karşı sefer ve savaş planının hazırlanmasını «Stoudite» Manastırı Başpapağına bırakacak kadar ileri gitti. Ama saraydaki hadım harem ağalarının ve keşişlerin savaşı yönetmeye o kadar yetersiz oldukları ortaya çıktı ki, keşişlerin hükümeti, ordu tarafından devrildi.

Mişel'in ardılı Beşinci Léon (Ermeni; 813-820), kutsal resimlerin kırılmasından yana olanların adamıydı; keşişlere ve kutsal resimlere karşı savaşımı yeniden başlattı. Bulgarlara otuz yıl süreli bir barışı zorla kabul ettirmeyi ve Küçük Asya'da Abbasileri yılmadan, var gücüyle geri püskürtmeyi başardı; ama kutsal resimlere tapınanların ne ılımlılarını ne de aşırılarını kazanıp kendine çekmeyi başaramadı ve yeni bir saray darbesinin kurbanı olarak telef oldu, öldü gitti.

Ana çizgileriyle öncülünün politikasını izleyen Kekeme ya da Frigyalı İkinci Mişel'in (820-829) hükümdarlığı zamanında kölelerin, köylülerin, stratiote'ların ve kent pleb halkının korkunç bir ayaklanması patlak verdi. Slavon Thomas adında bir komutan, kendini İren'in oğlu Konstantinos diye tanıtarak, isyanın başına geçti.

Thomas, toplumun çeşitli çevrelerinde çok sayıda yandaş buldu ve yürürlükteki iktidardan hoşnut olmayan herkesi, devrimin hükümet politikasında bir değişiklik getireceğini uman herkesi bayrağının altında birleştirdi.

Slavon Thomas, Arapların yardımını sağladı, kutsal resimlere tapınanları kazanıp kendine çekmeye de

girişti. Beşinci Léon'un yeni hükümetin yönetimi altında gözden düşmüş bulunan yandaşları da, Thomas'ın tarafına üşüştiler. Thomas'ın kendi tasarı ve planları her ne olursa olsun, başına geçtiği hareket, başlangıcından başlayarak, aşağı sınıfların açıkça belirlenmiş devrimci gösterileri niteliğini edindi. Bizanslı tarihçilerin anlattıklarına göre, Thomas, «köleleri sahiplerine karşı, sıradan erleri komutanlarına karşı ayaklandırmayı» başardı. Bir Bizans kaynağı, Thomas'ın eylemini şöyle belirliyor: «Bütün vergi toplayıcılarını tutuklattıktan sonra, yasal bakımdan istenebilir durumdaki bütün vergileri ortadan kaldırdı ve halka dağıttığı paralarla, Mişel'e karşı güçlü bir ordu topladı.» Bundan, Küçük Asya halklarının ayaklanmasının belirleyici nedeninin, vergi yükü olduğu sonucu çıkarılabilir. Aşağı sınıfların bu ayaklanması, hemen hemen bütün tema'lara yayıldı. Küçük Asya'da yerleşik halk gibi, Ermenilerin, İberlerin, yerleşmiş Slav toplulukların ve İranlıların da buna katıldıkları görüldü. İki yıldan fazla (821-824) süren iç savaş, kanlı olduğu kadar zorlu ve kızgın da oldu. O günlerin bir çağdaşının söyleyişiyle «savaş, Nil ırmağının kimi ivinti yerleri gibi, toprağı, suyla değil, kanla kaplıyordu.». Ayaklanma, başlangıçta, özellikle Ege denizcilerinin katılması sayesinde, büyük zaferler elde etti. Bunların yardımıyla, Thomas, imparatorluk donanmasını ele geçirmeyi, Trakya ve Makedonya'da Avrupa kıyılarına geçmeyi başardı; buralarda yaşayan Slav kabileleri tarafından çok kuvvetle desteklendi. İstanbul, bütün 822 yılı boyunca, köylüler ve stratiote'lar tarafından kuşatıldı. Ama ortaçağın bütün köylü hareketleri gibi, bu ayaklanma da başarısızlığa, yenilgiye mahkûmdur.

Köylü, kentlerde güvenilebilir bağlaşıklık ya da baş bulamıyordu; oysa kutsal resimlere tapınanlar gibi kutsal resimleri kıranlar da kendisine karşı bulunuyorlardı. Bu ayaklanmanın sınıfsal niteliği, Thomas bu savaşıma kutsal resimlere tapınanların bayrağı altında katıldığı halde, kendisi gibi kutsal resimleri kırmaktan yana ve iktidarı zorla ve düzenle ele geçirmiş bulunan Mişel'e karşı kendi gibi birinin onayını bulmak durumunda kaldığı için, Thomas'a karşı duyulan, tarih olguları defteri

yazarının açığa vurduğu, hınç ve nefretten açıkça ortaya çıkar.

İstanbul hükümeti, isyanı, sonunda Bulgarların yardımıyla bastırabildi. Bunlar tarafından 823 yılı ilkbaharında yenilen Thomas, Lüle-Burgaz'da (Arcadiopolis) hükümet güçlerine karşı daha beş ay dayandı, ama esir düştü ve işkenceyle öldürüldü. Hareketin genişliğinden büyük bir korkuya kapılan hükümet, aile başına almakta olduğu vergiyi kaldırarak, vergi baskısını geçici bir biçimde durdurmak zorunda kaldıysa da, ayaklanmanın 824 yılında tam başarısızlığa uğraması, köylülerin ekonomik ve yasal durumunun daha da ağırlaşmasına yardımcı oldu. IX. yüzyılın, büyük toprak mülkleri yararına küçük kır mülklerinin yıkımının başlangıcı olduğunu daha önce göstermiştik; Thomas'ın girişiminin uğradığı başarısızlık ve yenilgi, kuşkusuz, bu süreci hızlandırdı.

İkinci Mişel'in hükümdarlığı zamanındaki ağır iç geçimsizlikler ve bunların sonucu olan, hükümet kararsızlıkları, İmaratorluğun dış durumu üzerinde uygun-suz yankılar yaptı. Bizans, 825 yılında, strateji ve ticaret bakımından önemli olan Girit adasını İspanya'dan gelen Arap korsanlarına yitirir. Bunlar, bütün Ege kıyıları için, X. yüzyılın ortasına kadar devamlı bir tehlike haline gelen bir tür korsan Devleti kurarlar.

826 yılında Sicilya'nın önemli bir kesiminin yitilmesi, kendini daha da çok duyurur; orada yerleşip kalan Afrikalı Araplar, yavaş yavaş, ama karşı konulamaz bir biçimde ilerlerler.

İkinci Mişel'in oğlu ve ardılı Teofilos'un hükümdarlık dönemi (829-842) kutsal resimleri kırmanın tümü ile, eksiksiz gerçekleşmesi yolunda son girişime tanık oldu. Keşişlerin amansız düşmanı Teofilos, 833 yılında, meskûn yerlerdeki bütün manastırların kapatılmasını isteyen bir buyrultu yayımladı. Bu buyrultu, kutsal resimlere tapınılmasını bir kez daha yasaklıyor ve hatta azizlerin ululanmasına, kutlu sayılmasına bile karşı çıkıyordu.

Ama bu, kutsal resimler kırıcılığının sonuncu parlaması oldu. Hükümetin, bundan böyle, zengin ve ikide bir başkaldıran papazların tepkisinden korkacak durumu

yoktu. Kilise ve manastırların mal ve mülkleri, toprakları, tümüyle zaten daha önce dinsel nitelikten çıkarılmıştı. Pek çok manastır, yıkıntılar içindeydi. Üzerinde Devletin uyanık vasiliğinin yerine getirildiği Kilise zenginliklerine öldürücü bir darbe indirilmişti. Kutsal resimleri kırma'nın esas amaçları, böylece, elde edilmiş bulunuyordu. Öte yandan, aşağı sınıfların oluşturduğu kargaşalıklar, yönetici sınıfların birliğini gerektirmişti, ki bu, kutsal resimlere tapınanların bir dereceye kadar kolay elde edilmiş bulunan zaferini açıklar. Théophilosun dul karısı Théodora'nın, oğlu Üçüncü Mişel (842-886) erginliğine ulaşmadan, yaptığı imparator vekilliği sırasında Ortodoksluk ve kutsal resimlere tapınma, yeniden, kesin olarak kuruldu (843). Keşişlik zafer kazandığı halde, manastırlara toprakları daha geri verilmemişti.

Egemen sınıfın birliği, «paulicienne» sapkınlığa katılanların uğratıldıkları acımasız kıyım ve zulümlerin damgasını taşır. Hükümet, görevleri «pauliciennes»leri Ortodoksluğa döndürmek ya da yok etmek, ortadan kaldırmak olan özel yetkili kişiler atadı. On binlerce sapkın kişi, böylece, IX. yüzyılın ikinci yarısında, insanlıkdışı bir biçimde işkenceyle öldürüldüler; kimi kazığa vurularak öldürüldü, kimi suda boğularak öldürüldü, kimileri de toptan kılıçtan geçirildi; malları, hazine yararına zor alımına uğratıldı. Tarih olguları yazarları, IX. yüzyıldaki Bizans kilise terörü kurbanlarının sayısını 100.000 sayarlar.

Toptan yok edilmek tehlikesiyle karşı karşıya bulunan, umutsuzluğa düşmüş «sapkınlar», silaha başvurular ve hükümet askerlerine karşı dik kafalı bir direnmeyle karşı koydular. Karbéas'ın yönetimi altındaki bir kesimleri, sınıra kadar kendilerine bir yol açmayı başardılar ve Malatya (Mélitène) Emirinden (1) sığınma hakkı istediler. O da bunların iki kentte yerleşmelerine izin verdi. «Paulicienne»ler, ister istemez, imparatorluk sınırları içinde kaldılar ve dindaşlarına kavuşmaya çalıştılar. Kısacası, Théodora hükümeti, «paulicienne»leri ne yok etmeyi, ne de hak yoluna getirip topluluğa al-

mayı başaramadı. «Pauliciennes»ler, başlıca kaleleri Tephrice'in alınıp yıkıldığı, 872 yılında ağır ve ciddi yenilgiye uğradılar. Yüz yıl sonra, çok büyük bir «pauliciennes» topluluğu Trakya'ya ulaştırıldı; orada bunlara bundan böyle, «bogomiller» deniliyordu.

3. Bizans Uygarlığının Karanlık Yüzyılları

(VII. VIII. IX. Yüzyıllar)

V. ve VI. yüzyıllarda, Doğu Roma İmparatorluğunda özgün bir uygarlık geliyor, edebiyat çalışmaları açılıp serpiliyor, çiçek açıyorsa da VII. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak edebiyatta bir çöküş ve yıkılış başlangıcı ve genel olarak, anlığa değgin ve düşünce düzeyinde bir alçalma görülür. Krumbacher gibi kimi tarihçiler, iki yüzyıl sürmüş bulunan bir bunalımdan bile söz etmekte ve Batı Roma İmparatorluğunun yıkılıp çökmesinden sonra Batı Avrupa'nın hemen hemen yabani törelerini anılamaktadır.

Krumbacher'in görüşüne göre, VII. yüzyılın ortasından IX. yüzyılın sonuna değin bütün yaratma ve meydana getirme alanlarında bir tutulma ve ortadan çekilme, bir yokluk görülür, ama bu, kendini edebiyat alanında en çok duyuracaktır. Kutsal şeyleri saymayan, dinden olmayan edebiyat ortadan çekilir, hemen hemen büsbütün yok olur ve dinsel edebiyat, nitelik ve nicelik bakımlarından, bozulur ve alçalır, aşağılanır. Bu çöküş ve yıkılış başlangıcı, kısmen, kutsal resim kırıcılarına yüklenir; onlar, kutsal resimlere tapınanların elinde bulunan, İstanbul Yüksek Okulu'nu kapattılar, sanat eserlerini, dinsel resimleri yok edip ortadan kaldırdılar ve manastırların kitaplıklarını yok ettiler.

Bu savların abartmalı olduğu, söz götürmez. Bu çağın korunup bize kadar gelmiş bulunan Bizans sanat eserleri, Romen kiliselerinin mozaikleri, minyatürler ve edebiyat eserleri, bu çağdaki Bizans ruhsal düzeyi üzerine bu kadar ağır bir yargıya varılmasına hak vermez,

bir önceki uygarlığın geleneklerinden tam bir kopuştan söz edilmesine izin vermez.

Kutsal resimler kırıcıları, uygarlık düşmanları gibi görünmüyorlar. Onlar, dinsel resimleri kırıp yok etmekle, dinden olmayan resim sanatının gelişmesine yardım ettiler. Asalak keşişlerin yaşamını çekilmez hale sokarak, ilerleme çalışmalarını yararlı ve yalnız imparatorluğu pekiştirmeye elverişli duruma getirdiler ve Bizansın uğradığı felaket onların işi değil ama, elbet kutsal resimlere tapınanların işe son veren zaferiydi. Kutsal resimleri kıranlar, manastırları ve manastırların mal ve mülklerini zor alımına uğrattırken, yalnız, dinsel resimlere tapınmaya değgin kitapları yakıp yok ettiler, ötekilerin hepsi açık artırma ile satıldı. Bu sakıncalıklar, bütün İmparatorlukta, özellikle VII. yüzyılda, kültürel düzeyin alçaldığının kesinlikle bilinip öyle kabul edilmesini önlemez. VII. yüzyıl, sınıf savaşımının patlak vermesinden sonra, İmparatorluktan birçok doğu eyaletlerini zorla alan Araplara karşı yenilgi üstüne yenilgiye uğrayan, Balkan yarımadasının yakılıp yıkıldığı, sonra da buraya Slavların yerleştirildiği ve bu durumun İmparatorluğun korunup elde kalmış topraklarını sürekli bir sıkıyönetim ortamına, kültürel gelişmeye elverişli olmaya bir havaya koyduğu VII. yüzyıl, Bizans için korkunç olmuştu.

VII. yüzyıldaki ekonomik ve politik keşmekeş, toplumsal değişiklikler sürecini hızlandırdı. Eski senato aristokrasisi, ortadan yok oldu. Onun yerini, yavaş yavaş, derece derece, güçlü askeri kast aldı. Sicile geçmiş ortakçı-yarıcılarının yerine, köylük yerlerde, kırlarda, ortaklaşa kır toplulukları meydana getiren, özgür köylüler belirir. İmparatorluğun yönetim makinesi de, değişir, dönüşür: bütün taşra yönetim organlarını askeri güce bağlı kılan, tema kuruluşlarıdır. Ekonomik ve sosyal düzendeki değişiklik ve dönüşümler, kendileriye birlikte, ideolojik değişiklikler getirirler. Kabul edilmiş, resmi Ortodoks tutum, pleb halk devrimcilerinin, «paulicienne» lerin devrimci hareketiyle olduğu kadar, küçük sade iyileştirmelerden, sade reformlardan yana olanlarla da, kutsal resim kırıcılarıyla da karşı karşıya bulunmakta-

dır. Kısacası, yenilgiye uğrayan, ilerici eğilimlerdir. Ele alınıp incelenen dönemin sonuna doğru, gerici güçler, üstünlüğü kazandılar. Bu uzun, zorlu savaşım sırasında, «paulicienne»ler gibi kutsal resim kırıcılarının da, kuşku yok, kendi edebiyat çalışmaları olacaktı. Bu çalışmaların, birkaç yasal ve törel belge dışında, zafer kazanmış bulunan kutsal resimlere tapınanlar tarafından yakılıp yok edildiği de kuşkusuzdur. Böylece, o çağın Bizans edebiyatından bize değin gelebilmiş olan her şey, zafere ulaşmış bulunan kutsal resimlere tapınanların çalışmaları ve eserleridir. Bizans uygarlığı tarihinin bu aşamasında manevi gelişme eğrisi, ekonomik gelişme eğrisini olduğu gibi bu ekonomik gelişme tarafından belirlenip koşulları konan sosyal ve politik gelişme eğrisini de paralel olarak izler.

«Karanlık yüzyıllar» edebiyatının en üstün temsilcilerinden söz edilirken her iki dünyanın, Batı Avrupa'nın olduğu gibi Bizans'ın da ortaçağ skolastiğinin kurucusunun eserlerine özel bir yer verilmesi yerinde olur. 754 yılında ölmüş bulunan Jan Damassen (Jean Damascène), kutsal resimlere tapınanların kuramcısı olmuştur. Bunun evrensel ünü, Bilimin Kaynağı (Source de la Connaissance) adlı eserinde Ortodoks Tanrıbilimini dizgeli bir düzene ilk onun koymuş bulunması temeline dayanır. Jean Damascène'nin girişiminin başarısı, Ortodoks Kilisesinin öğretisinin, önceden, papanın başkanlığında toplanan piskoposlar kurulunun aldığı kararların, onun kalın çizgileriyle çizilmiş bulunması olgusu tarafından kolaylaştırılmıştır. Ortodoks din adamlarının kesin din inaklarına (dogmalarına) değgin tartışmaları sona ermiş, Hristiyanlığın din kurallarına değgin kitaplar sıkı, dar yorumlara konu olmuştur.

Jean Damascène'in, Hristiyanlığın kesin inaklarının dizgeli düzenli açınlanmasında önce gelen girişi, büyük ölçüde, Aristo'ya dayanır. Ona göre, «bilginin ve bilgeliğin kaynağında, Tanrının esinlemesi vardır. Yazar, bununla birlikte, Hristiyanlığın din kurallarına değgin kitapların çoğunda, putatapınan kâfir düşünürlere başvurulduğunu kabul eder. Satranç oyunundaki kraliçe gibi, tanrıbiliminin çevresinin hizmet yardımcılarıyla sa-

rılmasına razıdır. Hıristiyanlar, bu hizmet yardımcılarını, dindışı bilimleri kullanarak, buradan en iyi olanı, bulup çıkarabilirler. Ortodoks öğretimi dizgeli bir düzene koyan ilk yazar tarafından açıklanan ilkeye göre, felsefe, Tanrıbiliminin hizmet yardımcısıdır; bu ilke, ortaçağın bütün Hıristiyan skolastiğinin temeli durumuna gelmiştir. Jean Damascène, Hıristiyan öğretiyi, önce olumsuz bir biçimde, yüz sapkın düşünceyi çürüterek açıklar, sonra da gene yüz bölümde, Tanrıbilime değgin yazılı belgit ve yapıtlar konusunda büyük ve derin bilgisini kanıtlayarak, Hıristiyan kesin inaklarını (dogmalarını) açınlar.

Théodore de Stoudion (759-825), VIII. yüzyıl sonu ve IX. yüzyıl başlangıcı kutsal işler bilgisi sahipleri arasında, Jean Damascène'den hemen sonra gelir. Çok sayıda koşuklu mektubun Tanrıbilim el kitabının, dinsel koşukun yazarı olan o, kutsal resimlere tapınmanın temel direklerinden biriydi. Kilisenin iç özgürlüğünü ve Devlet karşısında bağımsızlığını isteyen aşırı keşişler kesimin eğilimlerini tam zamanında, önem vererek ve saygınlıkla formüle etmiş, birinci derecede bir keşişler organizatörüydü.

Teofanos'un (Théophane'in) ve Keşiş diye de anılan Jorj (Georges) Hamartole'un IX. yüzyılda yayımlanan keşişlere değgin tarih olguları defterleri (Chronique), bu dönemin çığırından örnekler sayılabilir. Yüksek Bizans sosyetesinden gelen, ateşli kutsal resimlere tapma yanlısı, kutsal resimleri kıranlara sıkıntı ve eziyet çektiren, Théophane, tarih olguları defterinde, Di-yoklesyenden Mişel'e kadar uzanan yani 284 yılından 813 yılına kadar olan dönemi kucaklar. Bütün tarih olayları ve verileri, yıllara bölünmüştür. Théophane'in kroniği (La Chronique de Théophane), yalnız Doğu'da değil, 873 yılı ile 875 yılı arasında, Papanın bir kitaplık memuru olan Anastasius tarafından Latin diline çevrilmesinden sonra, yıllık yazarlığını çok etkilediği, Batı'da da çok beğenilerek karşılandı, çok tutuldu.

Jorj (George) Hamartole, Balıkçı demektir, Üçüncü Mişel'in (842-867) hükümdarlık döneminde «La Chronique Universelle» adında dört ciltlik bir tarih olguları

defteri meydana getirdi. Birinci cilt, Adem'den Büyük İskender'e değin dindışı tarih olaylarının, keşişleri ilgilendirebilecek, bir genel görünümünü verir; ikinci cilt, İncil'den alınan olayları, üçüncü cilt, Roma tarihini, en son dördüncü cilt de Kostantinos'dan 842 yılına değin Bizans tarihini anlatır. George'un eseri, IX. yüzyılda Bizans keşişlerince kullanılmakta olan edebiyat eğilimlerini, görüşlerini ve davranış ve yöntemlerini yansıtan ortaçağ kroniğinin ayırt edici niteliklerini taşır. Daha sonra Slav diline çevrilmiş bulunan Jorj'un kroniği, tarih, kavimler bilgisi, metafiziğe değgin öğrenimin, Sırp-ların, Bulgarların ve Rusların başvurdukları ana kaynaklardan biri durumuna geldi. Teofanos ve Jorj, her ne kadar kutsal resimlere tapınan bağınaz kişiler olan ve kutsal resimleri kırmanın ne kadar alçaklık olduğunu göstermeyi amaç edinmiş bulunan, tarih olguları defteri yazarı keşişlerin tarafsızlığına güvenilemezse de, kutsal resimleri kırma çağı tarihinin incelenmesinde değerli kaynaklar olarak kendilerini göstermişlerdir.

Bu adı geçen tarih olguları defteri yazarlarına, patrik Niseforos da (Nicéphore da) katılabilir. Niseforos, patriklik koltuğunda, 806 yılından 815 yılına kadar oturdu ve Tanrıbilim el kitaplarından başka, 602 yılından 769 yılına kadar olanları betimleyip anlatan, «Breviarius» adını taşıyan, kısaltılmış bir tarih kitabı yazdı. Kutsal resimlerin kırılmasından yana olanların düşmanıdır, pek saldırgan değildir ve Teofanos ile Jorjun kroniklerinde serpilip saçılmış bulunan saçmalıklara ve budalalıklara kendini koyvermez.

IX. yüzyıl, Bizans'ta edebiyat çalışmalarının yeniden canlanmasını, ilkçağ uygarlığına duyulan ilginin dinçleşip esenleşmesini belirler. Bu doğrulup kendine gelme, kutsal resimlerin kırılmasından yana olan İmparator Teofilos'un (Théophile'in) ve onun ölümünden sonra, oğlunun vasisi Bardas'ın çalışmalarına bağlıdır. Teofilos'un (Théophile'in) hükümdarlığı zamanında ünlü matematikçi, düşünür ve hekim, Selânikli, kendisine filozof da, denen Léon, evrensel bir üne kavuşur; kutsal resimlerin kırılmasından yana olan İmparator onu iyiliklere boğdu ve kendi Magnaure sarayında, Leén'un öğretimini sür-

dürdüğü, bir okul kurdu. Kutsal resimlere tapınmanın yeniden kurulmasından sonra, Bardas, edebiyatın ve sanatların bilgili ve aydın koruyucusu olur. Çok hırslı olan, iktidarı, parayı, lüksü seven Bardas, aynı zamanda, iyi bir yönetici, ciddi ve tarafsız yargıç ve satın alınmaz, bozulup yozmaz Devlet adamı olmaya da çalışıyordu. Edebiyatı seviyor ve bilimlerle ilgileniyordu. Kürsüleri parlak bilim adamlarına ayrılan, ünlü «Magnaure Yüksek Okulu»nun yeniden kurulması onuru ona aittir. Orada dil bilgisi, felsefe, geometri, astronomi okutulurdu. Bardas, öğretmenlerin ve öğrencilerin çabalarını uyarmak için, sık sık oraya gider ve sürekli bir ilgi gösterirdi. IX. yüzyılın edebiyat rönesansının başı olma sanı, papalara karşı savaşımla Hristiyan Kilisesi içindeki resim ayrılığı hazırlayan, üstün Devlet adamı, Patrik Fotius'a (Photius'a) (820-891) gelir. Tanrıbilim el kitapları, felsefe ve kilise hukuku el kitapları, vaizlar ve birçok koşuklu mektuplar yazarı olarak, edebiyat alanına girer. Fotius'un (Photius'un) eserleri arasında dört ciltlik «Paulicienne'lere Karşı» (Contre les Pauliciennes) yi anmak gerekir. Ama onun en ünlü eseri, «Kitap Yurdu» (Myriobiblion)dur. Bunda, onun çevresinde toplanan bir edebiyat dostları çevresinde okunan eserler üzerinde, kimi zaman kısa notlar biçiminde, kimi zaman ayrıntılı bir rapor biçiminde önemli alıntılarla hatta kimi zaman biyografik tanıtmaya yazılarıyla birlikte, konulara göre sınıflandırma yapılmadan verilmiş, bir dizi not bir araya getirilmiş bulunuyor. Fotius, o günden bu yana yitirilmiş ya da bize sadece parça parça ulaşabilmiş eserleri elinde bulundurduğu için, tarih eserlerinin özetleri özel bir ilgi verir. Evrensel ve çok geniş bir bilgiyi tanıttayan bu eserde en çok çarpıcı olan, incelenmiş belgelerin bolluğu ve çeşitliliği değildir yalnız, bu eserde serpiştirilmiş bulunan doğru ve yerinde eleştiriler de çarpıcıdır. Sözün kısası, burada, üç yüz kadar edebiyat denemesini, Fotius'un az bilinen ya da unutulmuş eserleri incelediği, Bizans edebiyat eleştirisinin merak uyandırıcı örneklerini buluyoruz. O, zamanında, ya çatı altlarında ya da mağaralarda saklı bulunan, sayısız ilkçağ edebiyat hazinesini çağdaşlarının gözleri önüne sermeye çaba harcar.

Onun «Kitap Yurdu» (Myriobiblion), geçmişin unutulmuşluğu içinden bulunup çıkarılmış edebiyat eserlerinin araştırılmasında direngenliği ve buluş sevincini yansıtır. Bizimle eski kitaplar üzerinde, sanki yeni edebiyat haberleri söz konusuymuş gibi, sevinçle ve tazeliikle konuşur.

Cyrille (Konstantin) ve Méthode, Slavlara İsa'nın öğretisini kabul ettirme görevini, Bardas ile Photius'un koruyuculuğu altında tamamlayıp yerine getirdiler.

Bizans Kilisesi, IX. yüzyılda, İsa öğretisini yayma çalışmalarını hızlandırıp güçlendirir. Kilise mal ve mülk sahibi sınıfların dayanağı olduğundan, derebeyliğin henüz yeni olduğu ve beylerin, prenslerin gücünün ve iktidarının henüz derin kökler salabilmiş olmadığı ülkelerde, Hristiyanlığın girişi beyler, prensler ve yöneticiler için istenir bir şey olmuştur.

Büyük Moravya'nın Prensi Rotislav, 862 yılında, Bizans'tan, Slav dilinde Hristiyan dinini öğretebilecek yetenekte vaiz gönderilmesini istemişti. Prensiliğini Germenlerden bağımsız duruma getirmişti ve Germen papazlarının yardımından kurtulmaya can atıyordu. Yapılan seçme, Slav dili konuşan, Siril (Cyrill) ve Méthode kardeşlere yöneldi (863). O zamanlar nüfusu, Bizanslıların sürekli ilişkiler içinde bulundukları, Slavlar olan Makedonya doğuşlu Léon adında bir yüksek görevlinin çocukları olduklarından Slav dilini öğrenmek zorunda kalmışlardı. Méthode, on yıl boyunca, bir Yunan-Slav bölgenin komutanı, bundan sonra da keşiş olmuştur. Keşiş olurken Cyrill adını alan kardeşi de, Magnaure Okulunda parlak bir öğrenim görmüştü; Fotius'un öğrettiliydi. İki kardeş «glagolitik» alfabeyi buldular ve İncil'i Slav diline çevirmeye başladılar. Kilisenin büyük ayinini aynı dilde yaptılar ve Moravya'da ve Drava ile Sava'nın suladığı, Tuna ile İllirya arasındaki, Ponnonie'de, 863 yılı ile 885 yılı arasında Slav papaz kadrolarını meydana getirmeye giriştiler.

Ama Latin Germen papazlar, Bizanslı misyonerlere karşı açık savaşıma giriştiler ve Bizanslı misyonerler, kısacası, ne Panonnie'de ne de Moravya'da tutunamadılar. Bu ülkelerden kovulan Méthode'un öğretilileri, Bul-

garistan'a, kendileriyle birlikte, o zamana dek kendilerine başarı sağlamış bulunan araçları, Slav dilindeki kitap ve dinsel tören sıralarını da getirdiler. Burada alan, üstelik, daha elverişliydi, Bulgarların Yunanlılarla uzun zamandanberi süregelen inan birliğiyle ve güçlü Bizans uygarlığının etkisiyle hazırlanmış bulunuyordu. Bizansa verilen önem ne olursa olsun, aynı ülkede İsa'nın öğretisinin kabul edilmesi için uygun toplum koşulları önceden var olmasaydı, Devlet içinde kendi üstünlük iddialarını koruyup sürdürmek ve onaylatıp kut-sallaştırmak amacıyla İsa'nın öğretisinin yolunu ilk açmak, ilk yol gösteren öğreticisi olmak için yeterli ölçüde güçlü sosyal varlıklar bulunmasaydı, Bulgarlar Hristiyan olmayabilirdi.

Bulgar Çarı Boris, 864 ve 865 yılları arasında vaftiz edildiğinde ve Méthode'un öğretilisi Kleman (Clément), Bulgaristan piskoposluğuna atanıp kutlandığı zaman bu koşullar, besbelli, yerine getirilmişti. İsa öğretisini kabul edip Hristiyanlaşmak, Bulgaristanın derebeylik halinē geçme sürecinin hızlanması üzerinde önemli bir etki yaptı.

BİBLİYOGRAFYA

- 1 K. N. OUSPENSKİ, Etudes sur l'histoire de Byzance (en russe).
- 2 L. BRENTANO, Die byz. Volkswirtschaft (en russe).
- 3 T. OUSPENSKİ, Histoire de l'Empire de Byzance, t. II
- 4 J. KOULAKOVSKİ, Histoire de Byzance, t. III
- 5 VASSİLIEVSKİ, Oeuvres, t. IV
- 6 HERTZBERG, Histoire de Byzance (en russe).
- 7 S. RUNCİMAN, Byzantine civilisation, 1933. (Trad. fr. Payot, Paris)
- 8 J. B. BURY, A History of the Later Roman Empire from Arcadius to Irene, London, 1889.

- 9 E. STEIN, Studien zur Geschichte des byzantinischen Reiches vornehmlich unter den Kaisern Justinus II und Tiberius, Stuttgart, 1919.
- 10 J. B. BURY, A History of the Eastern Roman Empire from the fall of Irene to the accession of Basil I, London, 1912.

MAKEDONYA HANEDANI (867-1056)

1. İmparatorluğun İç Durumu

Batılı Bizans bilimi adamları, Makedonya hükümdar soyunun çalışma, yapıt ve verimlerine genellikle yüksek ölçüde değer verirler. Örneğin Diehl, bu hanedanın hükümet ettiği iki yüzyılı (867-1056), Bizans tarihinin kuşkusuz en parlak çağı sayar. Onun görüşüne göre, bu hükümdar soyundan gelen hemen bütün İmparatorlar, «Doğu'da Bizans silahlarının saygınlığını yeniden kurmuş bulunan» Birinci Bazileus (Basil) (867-886), Romanes Le Kapenas (Romain Lécapane) (919-924), Nisefor Fokas (Nicéphore Phocas) (963-969), Jan Tzimises (Jean Tzimiscès) (969-976) ve en son da «uzun hükümdarlık yılları, İmparatorluğa yüzyıllardan beri görmediği bir genişlik ve yaygınlık ve göz kamaştırıcı bir gönenç ve mutluluk getirmiş bulunan (1), İkinci Bazileus (Basil) (976-1025), üstün hükümdarlardır.

Diehl, Makedonya hükümdar soyunun, tümüyle, İmparatorluğa bir maddi bolluk, gönenç ve mutluluk sağladığını ve onu kudret ve görkemin, parlaklığın doruğuna çıkardığını düşünür.

Marksist bir tarihçi bu değerlendirmeyi onamaya-

1 G. Glotz'un yönetimi altında çıkan *Histoire Générale. Histoire de Moyen Age, t. III, le Monde oriental, par Ch. Diehl et G. Marçais*, p. 437.

cak ve buna çok ciddi sakıncalıklar koyacaktır (1) Makedonya hanedanı, iktidara, IX. yüzyılın ikinci yarısında aşağı sınıfların devrimci hareketinin (Thomas le Slavon, Pauliciens'ler) olduğu gibi kutsal resimler kırıcılarının reform girişimlerinin de uğradıkları yenilgiden sonra ulaştı. Gericiliğin zaferini tamamladı. Gericilik kuvvetleri, Birinci Bazileus'un tahta çıkmasıyla, bütün savaş çizgisi boyunca zafer kazandılar.

Makedonya hükümdar soyu kurucusunun yaşam öyküsü, içinde, bir masal taşır; ama gene de Bizans tarih yıllıklarının ikinci derecede ama gerçek bir olgusunu oluşturur. Asdrianopolis yakınlarında yerleşmiş Ermeni asıllı bir köylü ailesinden çıkan Bazileus, korku ve saygı uyandıran fizik görünüşü, becerikliliği ve Peloponezli bir aristokratın, Daniëlis'in koruması sayesinde kendine yol açmayı, sivrilip kendini göstermeyi başardı. Başlangıçta, ilk adımlarını atarken, bir yoksul köylüydü, sonra zengin oldu; «güçlü» Makedonyalı, saraya ustaca sokulmayı, İmparator Üçüncü Mişel'in tam güvenini hile ve kurnazlıkla kazanmayı başardı. Daha sonra, yeni «gözde» nin entrikaları sayesinde, Bardas kahpece öldürüldü.

İmparator, Bardas'ın öldürülmesinden sonra, Bazileus'u evlat edindi ve onu iktidara ortak etti. Ama bunların ortak hükümdarlığı, bir yıldan biraz fazla sürebildi. Bazileus, 867 yılında, bir şölenden sonra, kendisine babalık da etmiş bulunan velinimetini, tasarlayarak, tertiple öldürdü ve ondan sonra tek başına hüküm sürdü Böylece en yüksek iktidara ulaşan Bazileus, kaygı, sıkıntı ve güçlüklerini «güçlü ve önemli kişilere» ve kilise ileri gelenlerine kendisinin, 843 yılında, «Ortodoksluğun zaferi»nden sonra başlatılan politikayı kendi öncülünden daha iyi sağlayabileceğini kanıtlamaya yöneltmedi.

Devrimci «paulicienne» tarikatına gözü pek biçimde saldırarak işe başladı. Bu savaşında kesin başarılar ve zaferler kazandı. «Paulicienne»lerin başkenti Tephrike, saldırıyla alındı ve yakılıp yıkıldı. «Paulicienne»lerin

1 Yazar, bizim üstün Bizans bilginimizin çalışmalarından geniş ölçüde esinlenmiş bulunduğu için, bu düşünceler daha da gariptir.

başı Chrysochir'in (Altın El demektir) kafası kesildi, Pauliciennelere karşı kazanılan zaferi resmi bir zafer töreniyle kutlayan Bazileus'a gönderildi.

Birinci Bazileus, keşişleri kazanmak için, yüzden fazla manastır ve kilise yaptırdı. Bu politika, ardılı Altıncı Leon tarafından daha da vurgulandı. Yeni hanedanın yönetimi altında gericiliğin zaferi, kutsal resim kırılmasından yana olan yasaların yeni hükümet tarafından resmen kınanmasında anlatımını buldu.

Birinci Bazileus, «Devlet için bir yararı olmayan ama ayakta tutulmaları saçma olan eski yasaların alt üst olması» olan bu yasaları var gücüyle reddeder. 879-886 yılları arasında işlenip hazırlanmış bulunan Epanagoje'de (Epanagogé'de), kutsal resimleri kırmaktan yana olan yasalar, «tanrısal dogmayla çelişik olarak ve kurtarıcı yasaları yok edip «ortadan kaldırmak için, İsaurlılar tarafından kabul edilen budalalıklar» diye nitelendirilmiştir.

Buna karşılık olarak, eski Justinianus yasaları yeniden kuruldu. 879 yılında her zaman kullanılagelen günlük töre ve yasa el kitabı, Prochiron, yayınlanır ve Akıllı Altıncı Leon (886-912), Justinianus yasalarını çağın gereksinim ve zorunluluklarına uyar bir duruma sokarak yeniden ele alan Bazilikleri (Basiliques'leri) yayınlar.

Bu yasaların sınıf niteliği, apaçık bellidir. Ortaklaşa kır toplumunu yasallaştırmış bulunan «Ecloga» ve «Toprak Yasası», büyük toprak sahiplerinin heves ve istahlarına gem vurmuştu. Bu büyük toprak sahiplerinin, «güçlü ve önemli kişilerin» baskısıyla yayımlanan Bazilikler (Basilique'ler), küçük toprak sahibi köylülerin kullaştırılmasını, köleleştirilmesini «Ecloga»dan daha çok kolaylaştırıyordu. Bu Bazilikler, toprak köleliğini yeniden yasallaştırıyorlardı. Ayrıca, Altıncı Leon, Justinianus Yasasının, ilk valilerinin görev bölgeleri ve yetki alanları içinde taşınmaz (gayrimenkul) mülk edinmelerini yasaklayan hükümlerini de zayıflatmış ve yumuşattı.

Yönetimin merkezleştirilmesi, Makedonya hükümdar soyunun yönetimi altında, tamamlanmış ve bürokrasi büyük başarı kazanmıştır, sevinç içindedir.

İmparator Altıncı Leon, beldeler özerkliğinden geri

kalanı da ortadan kaldırır. Belde kent senatolarını («cu-rie»leri) kapatır ve tüm beldelere değgin seçimleri kaldırır, çünkü, diyor imparator buyruktusu «bu kurumlar ve kuruluşlar, her şeyi yalnız imparatorun düşünüp tas-
sa edineceği, yürürlükteki düzene uymuyor.» (1)

Kentlerin bucak ve halk toplulukları, tüm önemlerini yitirirler ve İmparatorla bağlantısı olan kalabalık tören alaylarında geçite katılmaktan başka bir rol oynamazlar. Senatonun politik rolü, VII. yüzyıldan başlayarak, sifıra inmişti. Altıncı Léon, senatoyu, yasaların işlenip hazırlanmasına özen göstermek hakkında kesinlikle ve resmen yoksun bırakır ve bütün görevlileri kendisi atar (2).

Her şeyi yapabilme gücüne ve erkine sahip olan v bundan böyle Devleti yöneten bürokratik mekanizmanın başında debdebeli, şatafatlı bir Saray, kalabalık bir saray erkânı, çok sayıda bürodan oluşan, karışık ve karmaşık bir merkez yönetimi vardır.

Bütün yönetim örgütü, bütün yönetim, saraya ya da kamu görevlerine yakınlaşmış bulunan kişilerin dizideki yerlerini tam belirleyip kararlaştıran görevler ve yüksek görevli kişileri kapsayan iki aşama dizisi üzerine dayanıyordu. On sekiz yüksek orunlu kişi, bir tür yönetim soyluları sınıflarını meydana getirirdi. Bu onursal sanlar içinde «césar», «nobilissime» ya da «couropalate» sanları, imparatorluk ailesinden olan prenslere, beylere ayrılmıştı. Bunların ardından «magistros», «anthypathos», «patrice», «protospathaire», «dishypatos», «spatharocandidat», «spathaire» vb... sanları gelirdi.

Bu yüksek orunlara, çoğu zaman gerçekten var olan, aşama sıralarına göre sıkı sıkıya düzenlenmiş, yüksek görevler eklenirdi. Genellikle hadımların (3) ellerinde bulunan en yüksek görevler, âyin ve törenler başdüzenciliği, başmabeyincilik, esvapçıbaşlıktı.

Bundan sonra, VII. yüzyılda taşra yönetimiyle aynı

1 Zachariae, Jus Graeco-Romanum, III, pp. 138-139.

2 Nov. 47, 78.

3 Hadımlar bakımından yazar, orunlarla görevleri birbirine karıştırır gibi görünüyor.

ayırımlar ve onur sanlarıyla yeniden düzenlenmiş bulunan, merkez yönetiminin yüksek görevlileri gelirdi (1). Latince onur sanları ve ayrımlar, Yunanca bir biçim almışlardı. Merkez yönetiminin en yüksek görevlilerine, büyük görevlerin başında bulunan yöneticilere «logothètes» denirdi. Başlangıçta ulaştırma ve bir tür telegraf (2) dahil, posta hizmetleriyle yükümlü bulunan «drome logothète»i, ilerleye ilerleye, dışişleri sekreteri, polis işleri ve imparatorun mühürdarlık sorumlusu içişleri sekreteri olmuştu; daha sonra, bir tür Başbakan demek olan, «büyük logothète» olacaktı. Daha sonra, maliye ve hazine sekreteri, «kamu hazinesi logothète»i, ordunun araç, gereç ve donanımı ve veznedarlığı sekreteri olan «askeri logothète» gelirdi; «sürüler logothète»i, haraları ve beylik yerleri yönetirdi. Maliyenin yönetimine değgin öteki yüksek görevler, İmparatorun olanca mal ve mülkü ve özel varlığı ile yükümlü olan «chartulaire du sakeilon»a, yapımevi ve tersanelerin bırakıldığı «eidikoz»a, özellikle de, bir tür Devlet denetimi olan «sacellaire»e güvenilip bırakılmıştı.

Maliye işlerine bakan «questeur», Adalet Bakanı ve İmparatorun imza işleriyle görevli «mühr-ü has» koruyucusu, yurtiçi baş görevlisi, ordu başkomutanı, deniz işleri bakanı da merkezdeki yüksek yönetimin kesimleriydi. Başkentte düzenin korunmasından, başkenttin azık ve gereçlerinin sağlanmasından sorumlu olan İstanbul Valisi, zanaatkâr ve esnaf lonca ve gediklerini de gözetirdi. Altmış büyük iş içinde üstün gelen, görevliler değildi. Böylece, görevlerinin önemine bakılmayarak, «drome logothète»i ancak otuz yedinci sırada, «sacellaire», otuz ikinci, vali on sekizinci sırada gelirlerdi. Askeri görev dizinindeki görevliler, açıkça, sivillerden önce gelirlerdi. Örneğin, tema'ların komutanları, sivilleri geçerd; bunların arasında en önemlisi, Anadolu ko-

1 BURY The Imperial administrative system-
RUNCIMAN Byzantine Civilization 1933, pp. 81-108.

2 Bizanslılar, eğreti gözlem evlerince uzaktan görülen işaretlerle hızlı ve kolay haber iletme yolunu biliyorlardı.

mutanı, büyük işler listesinde dördüncü, yurtiçi baş görevlisi beşinci geliyordu.

IX. ve X. yüzyıllarda askeri düzen, «Romalılar Devletinin en üstün dayanağı» sayılıyordu. Bu yüzden asker kişiler, sivillere göre daha iyi para alır, daha iyi ödüllendirilirlerdi. Bununla birlikte, siviller de, asker kişilerin üstünlüğünden, ağır basmasından, Devlet arabasını yönetiyor gibi görünmelerinden hoşnut olmayan, güçlü ve birleşik bir topluluk oluşturuyorlar, her çareye başvurarak bu etkiyi zayıflatmaya çalışıyorlardı. Sivillerle askerler arasında başkentteki merkez bürokrasisi ile taşra asker aristokrasisi arasında var olan, kendini X. yüzyıldan başlayarak açıkça gösteren ve XI. yüzyılda özellikle keskin bir ayırt edici niteliğe ulaşan zıtlık, işte buradan gelir.

Altmış müdürlüğe bölünmüş bulunan çok sayıda büro, bir bürokratlar ordusuyla, yüksek görevlilerin emri ve yönetimi altına konulmuşlardı. «Secreta»larda ya da «Logothesia»larda çalışan küçük görevlilerin emeklerinin karşılığı, Devlet tarafından, çok cimrice, hasislikle, kısıtına ödeniyordu; bu durum, onları aradaki farkı halkın sırtından kendi kendilerine çıkarmaya itiyordu.

Bu kalabalık ve dolgun bürokrasinin bakım giderleri, çok pahalıya mal oluyordu. Ama, IX. yüzyılda sayısı 120.000 kişiyi bulan, İmparatorluk ordusu çok daha büyük esirgemezlikler istiyordu.

Bu orduyu meydana getiren askeri birlikler iki bölüme ayrılırlardı: «Tagmata»ların garnizonları, İstanbul'da ya da başkentin yakın çevresindeyi. «Thémata»lar, taşrada konaklarlardı. «Tagmata»lar, «Scholes», «Excubiteurs», «Arithmos», «Hicanates» adlarını taşıyan dört koruyucu atlı alayda toplam on altı bin atlıdan oluşuyordu; buna «Numeri»ler yaya alayını eklemek gerektir. Koruma alayları, büyük çoğunluklarıyla, yabancı ücretli askerlerden, Hazarlardan, Peçeneklerden, İberlerden, ve Varego-Rus'lardan meydana geliyordu. Bu sonuncular, büyük prens («Véliki Kniaz») Vladimir (Kiev'li, 972 - 1025) çağından az önce, Bizans ordusunun bileşimine sürekli, kararlı bir öge olarak girerler; XI. yüzyıl sonunda, yerlerini Anglo-Saxonlar alıncaya değin, İmparatorluk

tarihinde önemli bir rol oynarlar. «Thèmata»lar, ya da taşra ordu birliklerinin gerçek insan sayısı dört bin kişi ile on bin kişi arasında değişirdi; daha çok atlılardan meydana gelirdi. Zırhlı ağır süvari («cataphractaires») ile hafif süvari («trapézistes») diye ikiye bölünen atlı kuvvetler, bütün ortaçağ ordularında olduğu gibi, Bizansta da üstün tutulan askerlik hizmeti idi. Aşağıdaki veriler, ordu yüksek komutanlığının aldığı görevli aylıklarının önemini tanıtlar. IX. yüzyılın sonuna doğru, Anadolu, Ermenistan ve Trakya temalarının komutanları, yılda kırk altın lira (1): Opsikion, Bucellaires, Makedonya temaları komutanları, yılda otuz altın lira alırlardı. Orta önemdeki askeri komutanlar, «Turmarques»lar vb. de iyi para alırlardı.

Hükümet, bütün bu harcamaları bu giderleri karşılamak için, ticaretten ve endüstriden gelen önemli vergi ve gelirlere, dolaylı vergilere ve gümrük resimlerine, Devlet yapımevlerinin ve atelyelerinin, tekellerin, görev ve orun satışlarının vergi, resim ve gelirlerine güveniyordu. Bununla birlikte başlıca vergi dayanağı, gene de toprak vergisi, insan başına vergi, aile başına ocak vergisi, otlak resmi, hayvan vergisi, arı oğulları vergisi vb... gibi köylünün sırtına yüklenmiş bulunan vergilere dayanmaktaydı. Bizans köylüleri, bu vergilendirmelerin üstüne, bir de askeri birliklerin devinimlerine, konaklamalarına, tahkimat yapım çalışmalarına, savaş gemileri yapımına değgin olanlar gibi birçok görev ve angaryayla yükümlü bulunuyorlardı. Halkı ezen bu ağır vergiler, ticaretin ve endüstrinin gelirleriyle birlikte, Bizansın, IX. yüzyılda bütçesini denkleştirmesini, parasının dış kambiyo fiyatını korumasını, hazine de kullanılabılır çok büyük miktarlar toplayabilmesini sağlıyordu. İmparatoriçe Théodora, 856 yılı ocak ayında, senatoya, hazine de hükümetin kullanabileceği miktarın elli milyon altın franka eşit bir değere ulaştığını bildirdi. İstanbul, ölçülemez sayısız zenginlikler kenti ününü bu bolluğa borçluydu. Diehl'e göre, «bütün ortaçağ, İstanbul'un,

1 45.000 altın frank.

altın parıltılar içinde hayal meyal görünen «çok güzel bir hârikalar kenti olarak düşünüyordu.» (1).

Makedonyalıların yönetimi sırasında Bizans sınırları, kendileri de yeniden elden geçirilerek değiştirilip düzeltilen, tema'lar üzerinde yankılar yapan, değişikliklere uğradı.

İmparator Konstantinos Porfirojenetos'un (Constantin Porphyrogénète'in) 934 yılında meydana getirdiği eseri «Des Thèmes»den alınan bilgilere göre, İmparatorluk, o çağda, iki büyük yöne, Doğu'ya ve Batı'ya bölünmüş bulunan, yirmi dokuz tema'ya ayrılmıştı. Doğu temaları, X. yüzyılda, Batı temalarından önde ve onlardan üstün geliyorlardı. Doğu tema'larının komutanları, yönetimin aşama basamaklarında, Avrupa'daki meslektaşlarından daha yüksek bir sırayı ellerinde tutuyorlardı. Birincilerin aylıklarının ödenmesini merkezdeki hükümet üzerine aldığı halde, ikinciler, rastlantıya bağlı bir tür olağandışı gelirle yetinmek durumundaydılar. Küçük Asya, İmparatorluğa, en iyi askerlerini, en iyi deniz askerlerini, hazine'ye esas kaynaklarını sağlıyordu. Doğu tema'ları şunlardı: 1° Küçük Asya'nın batı kesiminde, başkenti İznik (Nicée) olan, Opsikion tema'sı; 2° Optimate tema'sı: başkenti, İzmir (Nicomédie); 3° Küçük Asya'nın güneybatısında, Edremit (Adramitium), İzmir, Efes, Milet kentlerini içeren Thracéciens teması; 4° Sisam (Samos) teması; 5° Ege Denizi teması; 6° Küçük Asya'nın güney kıyısında, Thracésiens temasının güneyindeki, Cibyrrhéotes teması; 7° Kilikya'dan gelen göçebe Arapların yolunu kapayan dağlık bölgede Silifke (Séleucie) teması; 8° Eski Frigya'ya uygun düşen, büyük Anadolu tema'sı; 9° Eski Galati'ye (Ankara çevresine) uyan Bucellaires teması; 10° Başkenti Sinop olan, Paphlagonie teması; 11° Kapadokya'nın denize bitişik kesiminden oluşan, Ermeniler teması; 12° «Chaldia» tema'sı. İmparatorluğun, Makedonya hanedanının yönetimi zamanında, Fırat ırmağına doğru gittikçe daha doğu'ya itilen, Doğu sınırları şu askeri temalar tarafından korunuyordu: 13° Charsian teması; 14° Lycandos

1 Ch. Diehl, Etudes Byzantines, 1905, p. 13.

teması; 15° Mezopotamya teması; 16° Sébastée teması; 17° Colonée teması. Bunlar, «limitanei», daha sonra «akritai» denilen, sınır boyu milislerinin oturduğu, tahkimatla iyice dolu temalardı. Digénis Akritas'ın Bizans destanı, Araplara karşı aralıksız savaş içinde bulunan, bu üç eyaletleri halkının sürdürdüğü kaba, sert ve tehlikelerle dolu yaşamı görkemli bir biçimde ulular, kutlar.

Batı temaları, Yunanistan dışında hepsi ancak deniz kıyısında yer tutan, hepsi Balkan yarımadası temalarıydı: 1° İstanbul ile birlikte, Trakya teması; 2 Edirne'yle birlikte, Makedonya teması. Bu iki tema İmparatorluk için o kadar önemliydi ki, bunların başında bulunan komutanlar, aşama basamakları ve aylık ödenekleri bakımından, birinci gruba alınmışlardı. Bunların ardından, Adalar Denizi kıyıları boyunca şu temalar geliyordu: 3° Strymon teması; 4° Başkenti, İmparatorluğun Avrupa'daki ikinci kenti sayılan Selânik (Thessalonique) teması; 5° Yunanistan (Hellade) teması; 6° İyoniyen ve Adriyatik denizlerinin kıyıları boyunca uzanan, Peloponez teması; 7° Nicopolis teması; 8° Céphallénie teması; 9° Dyrrachium teması; 10° Arapların Sicilya'yı ele geçirmesinden bu yana Calabre'den başka yeri olmayan, Sicilya teması; 11° Eski Alpulie olan, Longobardie teması; 12° En son da, Kırım'daki Kerson (Cherson) teması: burası, Hazarlara, Peçeneklere, Ruslara ve Avrupa'nın doğu steplerinde eğleşen başkalarına karşı, ekonomik ve politik bir devinim ve eylem bakımından, hem ticaret hem gözleme karakoluydu.

Asıl İmparatorluğun çevresinde, ona bağımlı olan bir dizi kentler ve Devletler toplaşıyordu. X. yüzyılda bunlardan İtalya'da Venedik, Napoli, Gaète, Amalfi, Güney İtalya'daki feodal Lombard prenslikleri Salerno, Kapua (Capoue), Bénévent, bu son üçü sık sık sadakatsizlik gösterirlerdi. Balkan yarımadasının kuzey batısında Hırvatlar ve Sırplar vardı. Birinci Bazileus tarafından Hristiyanlığa döndürülen bu sonuncular, Bizans için, Bulgarlara karşı yararlı bağlaşıklardı. İmparator Yedinci Konstantinos'un «Le Livre des Cérémonies» (Törenler ve Ayinler Kitabı), Kafkasya'da ve Ermenistan'da. Pagratides'ler hanedanından bir Ermeni hükümdardan

başka, ayrıca, bir de, Ermeni, İberie, Alanie, Abasgie Devletlerinin bir dizi feodal prenslerini sayar. Bağımlı derebeyler para yardımlarından, onur sanlarından, imparatorluk sarayının yüksek orunlarından, bağımlı kentler ise İmparatorluk limanlarında kolaylıklardan yararlanırlardı. Bağımlılar, İmparatorluğa asker sağlıyorlar, İmparator adına yayımlanan bütün karar ve buyrultuları kaleme alırlar ve İmparatorun baş resmini taşıyan para basarlardı.

Adından başka, artık, Roma'ya değgin hiçbir şeyi olmayan Bizans İmparatorluğu, ne ırk birliğine ne de dil birliğine sahip değildi. Bu İmparatorluk, değişik yirmi ulusal topluluğu yöneten ve bunları, şu, «bir tek efendi, bir tek inanç» formülü içinde birleştiren, büsbütün yapma bir yaratıktı (1).

Yunanca, resmi dildi. İmparatorluğun önemli bir kesimi, Yunanlılardan değil, dillerini korumuş bulunan kavimlerden gelen elementlerden oluşmuştu. İmparatorluğun Avrupa'daki kesiminde, X. yüzyılda, Yunanlılardan başka, bir de Arnavutlara, Valaques'lara, Ermenilere, Ohri gölü çevresinde Türkler'e, Trakya'da ve Tesalya'da Mardaites'lere rastlanırdı. Goth'ların ve Avarların kalıntıları bile bulunurdu. VII. yüzyılda Trakya'yı, Tesalya'yı, Epir'i, Attik'i ve Peloponez'i kaplamış bulunan Slav kabileleri, ayrıca, çok sayıdaydı. Bizans hükümeti, VIII. ve IX. yüzyıllarda, bu kabilelere boyun eğdirmek için var gücüyle çalışır, ama Slavların başkaldırmaları, IX. ve X. yüzyıllarda, günlük işlerdendir. Yedinci Konstantinos, «Sur les Thèmes» (Temalar üzerine) eserinde, VIII. yüzyılda bütün Peloponezin Slav olduğunu doğrular. Hele Trakya ve Makedonya, Slavların özellikle yerleştikleri yerlerdi, ama onlar, Epir'de de bulunurlardı. Tesalya'da Slav Vélégézites ve Berzites kabileleri yaşıyordu. Attik'de, Slavlar, Atina kapılarına, Eleusis'e dek yerleşmişlerdi. Peloponez'de, Taygète'in iki aklanında yerleşmiş bulunan, Milinges'ler ile Ezerites'ler, Bizans hükümetinde büyük kaygı uyandırıyorlardı. Yunanlıların kendileri

1 Bu çözümleme, A. Ramboud'nundur. Bk. L'Empire Grec, pp. 209-252.

deniz kıyısı boylarında ve kentlerde tutunup kaldıklarından, bu Slav kabileleri, Yunanistanın içinde, halkın başta gelen elementini oluşturuyorlardı. Kaynaklar, Küçük Asya'nın da bir ırklar derintisi olduğunu gösteriyor. İmparatorluğun birçok eyaletlerinde oturanlar arasında, hepsinden önce Doğu ile Batı arasında, Asya'daki temalar ile Avrupadaki temalar arasındaki çelişmeler, işte bu kabileler mozağinde için için hazırlanıyordu. Egemen yönetici sınıfların kendileri de, IX. ve X. yüzyıllarda, yalnız Yunanlılardan oluşuyor değildi. Makedonya hanedanı bile Yunan asıllı değildi; İmparator Romanos Lekapenos, Niseforos Fokas, Jan Tzimisses gibi ve Bizans ordusunun X. yüzyıldaki büyük başlarının çoğunluğu gibi, Ermeni asıllıydı. İmparatorluğun birçok eyaletleri arasındaki, kültür düzeyleri farkları gibi, ekonomik temeller arasındaki fark da buradan ileri gelir.

Bizansın ekonomik yapısının özgünlüğü, ev ekonomisinin endüstrileşmeyle rastlaşıp birleşmesinden, endüstriyle bağlantılı kent kalabalıklarının zanaatçı üretimiyle ve çok gelişmiş bir ticaretle ve kimi zaman klan düzenini aşamamış kabilelerin oturduğu, ticaret gelişmelerinin dışında ve uzağında kalmış bulunan, içerdeki tarımsal bölgelerle rastlaşıp birleşmesinden meydana geliyordu.

Bizans, Makedonya hanedanı zamanında, Doğu Avrupa ile Batı Avrupa arasındaki transit tekeli olduğu gibi, devletler arasında ticaret ve endüstri üstünlüğünü de elinde bulunduruyordu. Roma-Germen ve Slav halklarının feodal beylerinin, Bizansın elindeki tekeli tehdit eden rekabetin henüz belirmediği bir zamanda, kendilerine ancak Bizans'ın sağlayabileceği zengin dokuma, doğu baharatı, değerli madenler ve değerli taşlar ve bütün öteki lüks eşya istem ve isteklerini artırdıkları zamanlardı. Marks, «Extraits chronologiques»inde, İkinci Bazileus'un hükümdarlığı zamanında «Bizansın, Avrupa'nın en güçlü denizci devleti» olduğunu önemle belirtir.

İstanbul, çok büyük nüfusuyla, o zamanın ticaret alışverişlerinin merkezi olarak kalıyordu. İstanbul'a XII. yüzyılda, Bizans, elindeki tekeli yitirme noktasına gelmişken, gelen Yahudi tüccar Benjamîn de Tudèle,

kenti şöyle anlatıyor: «Buraya Babil'den, İran'dan, Hindistan'dan, Mısır'dan, Filistin'den, Rusya'dan, Macaristan'dan, Peçenekler ve Hazarlar ülkesinden, Lombardiya'dan ve İspanya'dan her tür tacirler gelir. Burası, dünyanın bütün ülkelerinden tacirlerin, karayoluyla ve denizyoluyla geldikleri, büyük bir ticaret kentidir. bütün dünyada, İslâmlığın büyük kenti, Bağdat'tan başka onunla karşılaştırılabilecek kent yoktur. Bu kente bütün Devletlerden, her yerden ve bütün ülkelerden, bütün kentlerden akıp gelen sayısız zenginlikler, bütün düşünceleri ve hayal gücünü aşar ve bütün dünyanın toplam zenginliklerinden de üstündür.» (1). İstanbul'un o zamanın dünya ticaretinin merkezi niteliğiyle sahip olduğu önem, X. yüzyıl kaynaklarının, İstanbul'daki Hazar, Rus, Yahudi, Bulgar, İtalyan, Arap, Suriye yabancı topluluklarını anmaları olayının sonucu olarak çıkar. Bizans'a, ihracına yetki verilmiş bulunan, düşük nitelikte ipekliler ve Suriye dokumaları karşılığında, bal, yün, yünlü dokumalar sağlayan Bulgaristan ticareti o kadar canlıydı ki, 890 yılında silahlı bir çatışmaya yol açtı. Aslında, Bizanslı hava oyuncuları (les spéculateurs), Bulgaristan'la ticareti ellerine geçirmişler ve onu, yüksek gümrük resimlerine bağlanacağı, Selanik'e aktarmışlardı.

Varègo-Rus'lar «Varègues'lerden Yunanlılara» (2) giden büyük su yolu üzerinde yerleşince, Bizans'ın Karadeniz'in kuzey havzasındaki ülkelerle olan ticaret ilişkileri canlandı ve Bizans'ın ticaret mallarına yeni pazarlar açılmış oldu; bunun sonucu olarak, ticaret alışverişleri canlandı. Bu alışverişlerin konusu, altın ve gümüş işlemeli kumaşlar, ipekliler, şarap ve doğu baharatı karşılığında kürkler, balmumu ve kölelerdi.

X. yüzyılda Rusya'yla Bizans arasındaki ticaret ilişkileri o kadar önemliydi ki bu ilişkileri bir antlaşmayla

1 The itinerary of Benjamin of Tudela, by Marcus Nathan Adler, Lon. 1907.

2 Ruslar, Baltık kıyısındaki devletleri Karadenize bağlayan, yani Bizansa bağlayan, bir dizi göl ve ırmaklardan oluşan ticaret yoluna bu adı veriyorlardı.

onaylamak gereksinimi duyuldu. Bu girişim, besbelli, Rusya'dan geldi; çünkü Bizans, Karadeniz ticaret yollarını kendi isteğine göre kullanıyordu ve kendi koşullarını yabancı tacirlere zorla kabul ettirmeyi yeğ tutuyordu.

Ama X. yüzyılda, Dnieper ırmağının sağ yakasındaki Kiev Rusyası, artık, Bizansı kendisiyle konuşup anlaşmaya isteklendirecek kadar, yeter ölçüde sağlamlaşmış, pekişmişti. Rus tarih olguları defterlerinde adı geçen antlaşmalardan, Bizansın, Ruslarla askeri işbirliğine çok bağlandıklarını öğreniyoruz. Igor'un antlaşmasında Yunanlıların, Kiev prensinin yardımına, «canları istediği kadar» başvurabilecekleri söylenir. Bizans, antlaşmalarda Kırım'daki Kerson'u ve Bizansa bağımlı duruma girdikten sonra, Bulgaristanı Rus akınlarından korumaya çalışır. Rus tacirleri İstanbul'da en çok altı ay oturma hakkına sahiptiler, ama Saint-Mamas, şimdiki Beşiktaş, kenar mahallesinde oturmak durumundaydılar. İstanbula vardıklarında, bugünkü yabancı pasaportu gibi, prensleri tarafından verilmiş bir «sauf-conduit» göstermek zorundaydılar; işleri için kente geldikleri zaman, oraya, en çok elli kişilik küçük topluluklar halinde, silahsız, yanlarında imparatorun görevlileri olduğu halde girebilirlerdi; «aşağılık bir şey yapmayacaklarına» söz verirdi; belli bir fiyattan daha ucuza ya da belli bir nitelikten daha düşük kalitede kumaş alma hakları yoktu. Satın alınan ticaret malları, Bizanslı bir görevliye sunulurdu, o da bunları damgalardı.

Bu koşullar gereğince davranılınca, Rus tacirleri, ekmek, şarap, et, hamam dahil, parasız konuklanmak hakkına sahiptiler ve hiçbir ticaret vergisine bağlı değildiler. Yurtlarına dönüşleri, kolaylaştırılırdı. Bu antlaşmalara göre, ağır suçlar, sanığın bağlı bulunduğu tarafça yargılanırdı. Katil suçunu işlediği yerde idam edilirdi. Organ kırma, organ kesme, bir yerini koparmak ya da sakat bırakmak, para cezasıyla cezalandırılırdı. Hırsızlar ve yağmacılar, çaldıkları, kapıp kaçtıkları eşyanın değerinin üç katını ödemek zorundaydılar. Kaçırılan ya da kaçak köleler, sahiplerine hemen geri verilirlerdi. Ruslar, esirlerini, tanesi on «nomisme» fiyatına, Bizanslılar, kendilerinininkileri, cinsiyetine ve yaşına göre bir fiyat öde-

yerek geri satın alırlardı. Bizans'ta vasiyetsiz ölen Rus tacirinin malları, Rusya'daki yakınlarına giderdi; vasiyeti varsa, aynı zamanda ölünün borçluları durumuna da giren, mirasçılara giderdi.

Bizans, tüm Batı Avrupa ülkeleri içinde, en işlek ve en tutarlı ticaret ilişkilerini İtalya ile sürdürüyordu. Oraya, papalık Roması'nın en büyük tüketicisi olduğu, lüks eşya ihraç ederdi. İtalya'nın Bari, Amalfi, Venedik limanları Bizansla deniz alışverişini sağlardı.

Çok sayıda Amalfi'li, X. yüzyılda, Bizans ordusunda askerlik yapmışlardı; bunların Bizans'ta ambarları vardı ve bağımsız dinsel bir topluluk bile oluşturmuşlardı. Venedikliler, oraya Dalmaçya çıkışlı, gemi yapım kerestesi, demir ve köle götürürlerdi; Venediğin İstanbulla ticareti, X. yüzyılda, yalnız arttı. Amalfililer de, Venedikliler gibi, «yasak eşya» listesinde bulunan zengin ipeklileri oradan kaçak olarak göndermekte anlaşıyorlardı. Venedik doğ'u Orseolo (991-1002), Venedik ticaret gemilerinin yüklerinden alınan gümrük resimlerinin indirilmesini elde etmeyi ilk olarak başardı.

İstanbul, dünya ticaret merkezi rolü içinde sınırlı kalmıyordu; o, bir de, en önemli endüstri kentiydi. Bir çok Devlet atelyesi, darphane, silah fabrikası, gemi yapım tezgâhları, en değerli lâl rengi kumaşlar ve ipekliler yapan harem daireleri hep burada toplaşmıştı. Ama gene de üstün gelen belirleyici girişim tipi, zanaatkar atölyesiydi, üstün gelen belirleyici endüstri kolu, lüks eşya endüstrisiydi. İstanbulun Mésè, merkez cadde adı verilen Augustéon alanıyla Taureau alanı arasındaki anayolu boyunca, çeşitli ticaret mallarının, altın işlemeli parlak renkli kumaşların, cevahirciliğin ve kuyumculuğun en güzel parçalarının, değerli taşların ve incilerin oturtulduğu mücevherlerin, bronz heykelciklerin, gümüş sofra takımlarının, fildişi eşyanın, Bizans mine işlemelerinin, mozaik kutsal resimlerin, kısacası ortaçağın değerli ve ince lüks eşya bildiği her şeyin yapıldığı ve göstermek üzere serilip sergilendiği küçük dükkânlar sürer giderdi.

Selânik de, İmparatorluğun Avrupa kesiminin önemli bir ticaret ve endüstri merkeziydi. Bakır, demir, kalay, cam eşya yapan, kısaca o zamanlar «atış zanaatları»

adı verilen, çok sayıda atölyeleri vardı. Günümüze de-
ğin ulaşan «le Timarion» diyalogunda o kadar çekici ol-
duğu anlatılan büyük fuarı, ünlüydü ve ünlü Cham-
pagne fuarlarını adından daha fazla anımsatıyordu.
Orada, çeşitli ülkeler tacirlerinin koştuğu görülürdü.
Kentin girişinde dikilmiş uzun çadır dizilerinde Bulga-
ristan'dan, Yunanistan'dan, Rusya'dan, İberie'den, İtal-
ya'dan, Mısır'dan, hatta Fransa'dan ve İspanya'dan ge-
len ticaret malları sergilenirdi. Oraya, bunların bir bö-
lümü karayoluyla, en önemli olan öteki kesimiye de-
nizyoluyla getirirlerdi. Pontus'tan gelen şeyler İstanbul'da
boşaltılır, oradan kervanla Selâniğe gönderilirdi. Bura-
nın İtalya'yla Bizans arasındaki ticaretin transit yeri
olarak önemi, sırasında, belirtilmeye değer (1)

İpekliler, Peloponez'de ve Teb'te (Thébes) dokunur-
du. «La vie édifiante de Nicon», Sparta'da, Mistra'da,
X. yüzyılda, üyeleri ipekli dokuma zanaatında usta sayı-
lan önemli bir Yahudi topluluğunun var olduğunu anla-
tır. «Le Timarion» diyalogu, kendi yönünden, Selânik
fuarında sergilenen ticaret eşyası arasında ipeklilerin
tuttuğu yer üzerinde ısrarla durur. Bizans kaynakları,
Teb ipeklilerinin «örümcek ağlarının inceliğini aşan»
inceliğini över, yüceltir, göklere çıkarır. X. yüzyılda,
Sparta, İtalya'ya halı ihraç ediyordu.

Avrupa yakasında başka kentler Draç (Dyraachium),
Korfu (Corcyra), Demetrias, Abydos, Byzanthe, Edirne
(Adrianopolis), Selymbria da bolluklarını ve gönençleri-
ni, ticarete borçluydular. Küçük Asya'nın kentleri konu-
sunda daha önce bilgi edinmiştik; gene de, gümrük gö-
revlilerinin kullandıkları, çok sayıda kurşun mühürle-
rin («molydobules») bulunmasının tanıtladığı gibi, As-
ya'daki temalarda Trabzon, Antakya, Mamistra, Adana,
Kilikya (Tarse), Attalia, Chius, Foça (Phocée) kentleri
ticaret bakımından önemliydiler. Venedikliler, XI. yüz-
yılda, buralarda acentelikler kurmak yetkisini istemiş-
lerdi.

Trabzon, X. yüzyılda, transit merkezi rolünü yitir-

1 C. Pappariopoulou: Histoire de la Civilisation
hellenique, Paris, 1878, p. 294.

miş değildi. Bir Arap coğrafyacısı, şöyle yazıyordu: «Trabzon, Greklerin bir sınır kentidir. Bizim bütün tacirlerimiz, orada buluşurlar. Grek yapımı bütün dokumalar, aldığımız bütün işlemeli ince kumaşlar hep Trabzon'dan geçer.»

Théophane'in tarih olguları defteri, Efes fuarında, Saint-Jean gününde, çeşitli vergilerden yüz altın liraya kadar varan para toplandığını belirtiyor. Tudèle'li Benjamin'e göre, Manuel Commène, yalnız İstanbul kentinde, dükkân kiralari, pazar ve gümrük resimleri karşılığı, yılda 7.300.000 altın kuruş (sous d'or) bir gelir elde ederdi. Bu tutar, abartmalı görünür, çünkü X. ve XII. yüzyıllarda paranın değeri, bugünkü değerinin kat kat üstündeydi. Ama Bizans hükümetinin, X. yüzyılda önemli kaynakları elinde bulundurduğu gerçeği, başka kaynaklar tarafından da doğrulanmış bulunuyor. Böylece, İkinci Bazileus'un ölümünde, aralıksız, kesintisiz savaşlar onun hükümdarlık dönemini kararttığı halde, kamu hazinesinde, kullanılabilir, iki yüz yirmi milyon altın franktan fazla değer vardı (1).

Bizans hükümetinin IX. ve X. yüzyıllarda elinde bulundurduğu önemli kaynaklar, onu, kendisini sarıp çevreleyen feodal devletlere oranla, elverişli ve üstün bir duruma getirmişti. Bizans hükümeti, üstünlük sağlayan bu durumu o kadar iyi hesaplıyordu ki, Niseforos Fokas'ın (Nicéphore Phocas'ın) saray adamları, kendilerini tehdit eden İmparator Birinci Otton'un Elçisi Liupran'a şu karşılığı verdiler: «Bizde pek bol bulunan altınla, dünyanın bütün halklarını kralınıza karşı geçirip ileri sürer, onu, bir kez kırılınca bir daha onarılamayan, toprak bir kap gibi kırar, parça parça ederiz.»

Bununla birlikte, ticaret olgusundan ve parayla yapılan alışverişlerden, Brentano gibi kimi ekonomistlerin yaptığı gibi, Bizans ekonomisinin kapitalist düzen olduğu yargısına varılamaz. İlkçağda olduğu gibi, Bizans'ta ekonomi, özünde bir tüketim ayırt edici niteliğine bürünmüştü, yani üretim, tümüyle, hiç de dış pazarlara değil, ama iyice iç tüketime yönelikti. Tacir-

1 Ch. DIEHL, Etudes byzantines, Paris, 1905, p. 125.

bazirgân elemanlar, Bizans ekonomisinde var idiyse, ancak ikincil bir rol oynuyorlardı. Endüstrideki ve tarımdaki işçilik, el emeği, iyice seçik ve belirliydi ama bu ayrılık, bu ayırım, tam ve kesin değildi. Aynı kişi, örneğin IX. yüzyıldaki ünlü arhont Daniélis gibi, hem büyük toprak sahibi hem ipek dokuma atölyeleri sahibiydi. Bizans kentlerinde oturanlar, yarı yarıya, tarla işleriyle uğraşırlardı. Kaynaklar, Teb'i kıtlık ve yoksullukla tehdit eden, kuraklık ve buğday tarlalarının eksik, yetersiz durumu nedeniyle, Teblilerin Tanrıdan yağmur yağdırmasını dilemek için kentin çevresinde kalabalık bir âyin alayı düzenlediklerini anlatıyorlar. Bizans ticareti, başlıca, zengin dokuma ve ipekliler, değerli taşlar ve madenler, Doğu baharatı ve kokuları, köleler, kısacası, malmülk sahibi biricik sınıfın elinin uzanıp gücünün yetebileceği ticaret malları üzerinde yürütülürdü. Bizans'ta var oldukları Brentano tarafından belirtilen fabrikalar, aslında yoktu. Endüstri girişimleri ve işletmeleri, Devlet atölyeleri dışında, bütün içinde, yalnız ustanın ve iki üç kalfayla çırağın zahmet ve yorgunlukla çalıştıkları, küçük atölyeler tarafından temsil edilirdi.

Ticaret ve endüstrinin kuruluşu ve düzenlenişi de, kapitalizme özgü koşullarla hiçbir bakımdan karşılaştırılabilir değildi. Cenevre kitaplığında bulunmuş olan, günümüzde yayımlanma tarihi 1893 yılına çıkan, ama 900 yılına doğru meydana getirilmiş (1) olan, yirmi iki loncanın tüzüğünü veren, adına Vali'nin Kitabı (le Livre du Préfet - «Eparchikon Biblion») demek uygun düşen kitap, bizlere, Bizans endüstrisinin kuruluş ve düzenini öğretiyor (2). Bu kitap, bizlere, İstanbul zanaatkâr lonca ve gediklerinin, yalnız üretimi değil alışverişleri de düzenleyen ve denetleyen, piskoposluk yöneticisinin aralıksız denetimine bağlanmış olduklarını anlatıyor. Ham maddelerin satın alınma biçimi, zamanı ve yeri sıkı sıkı-

1 İmparator Altıncı Léon'un bir buyrultusu söz konusu olduğundan, «yayımlandı» demek daha doğru olacaktır.

2 Andréadès, «Byzance, paradis du monopole et du privilège» (Byzantion, p. 171).

ya, özenle belirlenmişti. Piskoposluk bölgesi yöneticisi ve görevlileri, ticaret mallarının fiyatlarını, zanaatkârların kârını belirleyip saptar, sorumluları adlandırır, çalışma saatlerini ve ücretleri ayarlar, düzenlerdi.

Bir fiyat yükselmesini öngörerek gerektiğinden fazla hammadde ya da yapımı bitmiş ürün satın alma, istifçilik yapma girişimleri, hep sert ve ağır biçimde önlenirdi. Lonca'nın üretimine sıkı sıkıya yönelik ürünlerden başkasının satın alınması, yasaklanmıştı; örneğin, cevahirçilerin altın, gümüş, inci ve değerli taşlar satın almaya hakları vardı ama bakır, yünlü dokuma ve genel olarak, başka bir loncanın üretimine el atmak niteliği taşıyan başka herhangi bir şeyi satın almaya hiç hakları yoktu. İpekli tacirlerinin yalnız ipek satın almaya hakları vardı. Domuz eti satımı ayrı bir ticaretin konusu sayıldığı için, kasapların domuz satın almaları yasaklanmıştı. Piskoposluk bölgesi yöneticisi yetki vermedikçe, bir loncaya girilemezdi. İpek giysiler tacirleri loncasına kabul edilmek için, loncanın beş üyesi tarafından verilecek, adayın istenen niteliklere sahip olduğunu tanımlayan bir belge gerekliydi. Kabul edilince kamu hazinesi ve lonca yararına belli bir para, her sabuncu on iki «nomisme», her ipekli giysi taciri altı «nomisme» öderdi.

Çalışmada, herkesin belirli bir yeri vardı. Zanaatkârlar, çoğun, kuşkusuz nitel ve nicel denetimi kolaylaştırmak amacıyla, evde çalışmalarının yasaklanmış olduğunu görürlerdi. Ticaret de, böyle, kılı kırk yaran bir düzenlemeye bağlanmıştı. Baharat ve kokular satan lavantacılar, sergilerini, «mallarının güzel kokularının saraya yükselmesi amacıyla, saray meydanında kurmak zorundaydılar. Ticaret kârları da sıkı bir düzenlemeye konu olmuşlardı; bu çoğun, en fazla % 8 1/3'tü. Lonca üyeleri, birbirlerini karşılıklı olarak gözetlemek ve her kusuru haber vermekle görevliydi. Haber vermeme, kusurun kendisi gibi cezalandırılırdı.

Yönetim, loncalara, her tür yükümlülükle, geniş ölçüde başvururdu. Örneğin gemi donatanlar, ilk istem üzerine gemilerini onun emrine vermekle yükümlüydüler. Yükümlülüklerin ve angaryalıların türü ve koşulları, büsbütün, görevlilerin keyfine, isteğine bağlı kalıyordu.

Patron usta ile kalfalar ya da, hemen her zaman köle ya da azatlı köle olan, çıraklar arasındaki ilişkiler de sert, sıkı sıkıya düzenlenmişti. Değişik kategorilere giren kölelerin fiyatları, yasayla düzenlenmişti. «Prochiron», hiçbir özel bilgisi olmayan, on yaşından büyük bir kölenin fiyatını yirmi «nomisme», hiçbir özel bilgisi olmayan on yaşından küçük bir kölenin fiyatını on «nomisme», zanaatını öğrenmiş bir kölenin fiyatını otuz «nomisme», bir piskopos sekreterinin elli, bir hekimin altmış «nomisme» olarak saptamıştı. En son da, zanaatını bilen bir hadımın fiyatı, yetmiş «nomismes» hesaplanırdı.

Saray soylularının konaklarında, köleler, binlerle sayılırdı. Bazil adında bir saray yüksek görevlisi, 963 yılında, kendi birkaç bin kölesinin başına geçmiş, hükümetin başı hadım Bringas'a karşı İstanbulun pleb halkını ayaklandırmış, böylece Niseforos Fokas'ın yasalara karşı çıkmasını kolaylaştırmıştı (1).

Atölyelerin patron ustaları da hep özgür insanlar değillerdi. «Livre de Prefet»ye göre, sahipleri kefil olur ya da inanca verilerse, loncalara girebilir ve hatta atölyeleri yönetebilirlerdi. Kölenin kusuru olduğunda, sahibi onu yitirmiş olurdu, çünkü o, Devlet yararına geçirilmiş bulunurdu. Bir loncaya bağlı bulunan işçilerle bir ayı aşkın süre için sözleşme yapmak, bir aydan fazla avans vermek yasaklanmıştı. Bir de, daha önceki patronun verdiği avanslar karşılığı ona borçlu kaldığı çalışma saatlerini tamamlamadan, bir işçiye iş vermek, onu işçi diye tutmak, yasaklanmıştı. «Le Livre de Préfet»de öngörülen cezalar, saf Bizans düşüncüsü içinde tasarlanmıştı. Bir altın lira para cezası, hafif bir ceza sayılıyordu; kırbaçlama, malların zorlamı ve loncadan çıkarılma, normal sayılıyordu. Kendi endüstrisinin gereksinimi için bir «livre»den fazla altın satın almış bulunan bir cevahircinin bu vücut cezasına, üstelik bir para cezasına uğraması gerekliydi. Başkentte kalma süresi olan üç ayı geçirmiş bulunan taşralı taciri ve lonca arkadaşının işyeri kira-

1 Her ikisi de başmabeyinciydi, ama Basile, yerini Bringas'a bırakmak zorunda kalmıştı.

sını manevralarla yükselten lonca üyesini, kırbaçlama cezası ve mallarının zorasını beklerdi. Ham ipeği bir başkent tacirinden almak zorunda olduğu halde, bunu, bir taşra tacirinden satın almış bulunan ipek dokumacıları, değnekle dövülürler ve zanaatlarını yapmak hakkından yoksun bırakılırlardı. Büyük pehriz sırasında sabun yapmış bulunan sabun yapımcılarının durumu da aynıydı.

Zanaatkâr üretiminin kuruluşunun çeşitli kipleri ve özel koşulları, varlıklı mal-mülk sahibi sınıfın ekonomik çıkarlarının ve aşağı sınıfların bütün protesto ve itirazlarını boğmak isteğinin buyurup zorla kabul ettirdiği, yönetimin bir merkezde toplanmasının ve sömürünün bir merkezde toplanmasının, sonuçlarıdır. Küçük üretimin Devlet tarafından kurulup düzenlenmesi yönteminin temelinde devlet koruyuculuğu ve vasiliği ile ekonomi dışı zorlama, baskı vardı.

Ticaretin ve endüstrinin kimi kolları, yalnız kimi belli kumaş türleri üretimini analım, Devlet tekelinde kaldılar. Buğday ticareti de, parasız ekmek dağıtımı Héraklius tarafından kaldırılınca değin, Devlet tekelindeydi; imparator görevlilerinin, en yüksek görevlilerin bile, kendi zararına zenginleştiklerini gören halk yığınlarının zararları bahasına, buğday ticaretinin resmen düzenlenmesi, X. yüzyıla değin varlığını sürdürdü.

İmparator Niseforos Fokas'ın (963-969) kardeşi Leon Fokas'ın (Léon Phocas'ın) durumu, böyleydi. Niseforos Fokas'ın hükümdarlığı zamanında, yüksek görevlilerin karanlık düzen ve tertipleri sonucu, tahıl fiyatları o kadar yükseldi ki halk, kendini, umutsuzluğa kaptırdı. Yaşlı bir adamın, gündelik bir lokma kötü yiyeceği sağlayabilmek amacıyla, bir asker toplama merkezine başvurduğu anlatılır. Niseforos onu bu girişime iten nedenleri anlamak için, soru sordu, o da şu karşılığı verdi: «Haşmetlim, geçmiştekinden çok daha güçlü duruma gelmiş bulunuyorum. Gençliğimde, belli bir altın para karşılığında satın aldığım buğdayı götürmek için iki eşek gerekirdi. Sizin hükümdarlığınız başladığından bu yana, iki misli altın ödeyerek aldığım buğdayı kendi omuzlarımla sevine sevine taşıyorum.»

Makedonya hânedanı zamanında toprak sorununda, küçük kırsal mülklerin gittikçe daha çok yok olması ve, bunun sonucu olarak, yoksulların «güçlüler» tarafından kul köle edilmeleri hüküm sürer. Vassilievski şöyle yazıyor: «X. yüzyıl, güçlenen toprak aristokrasisinin, önceki yüzyıllar boyunca sayıları çoğalmış bulunan, özgür küçük kırsal mülklere ve ortaklaşa yaşayan kır topluluklarına karşı en güçlü saldırılarını yöneltip yürüttüğü, tehlikeli dönemdir.» Yoksulları kul köle edinen «güçlüler», taşra aristokrasisiydi, metropolitlerin, patriklerin, manastır başpapazlarının kişiliklerinde Kiliseydi, ordunun başında bulunanlar, yüksek orun sahipleri, asker ve sivil yüksek görevlilerdi. Toprak aristokrasisinin varlığı, zenginliği, gücü, kudreti, Saray yönetiminin, asker, sivil ve kilise yönetimlerinin, kadrolarını bu sınıfın saflarından tamamlamaları nedeniyle, daha da artıyordu. En yüksek hükümet işleri dışında kalan bütün görevlere yapılan atamalar, hazine yararına yüksek vergiler ödenmesine bağlıydı. Mal-mülk sahibi varlıklılar, yalnız etkili görevleri değil, yüksek görev san ve orunlarını da satın alabilirlerdi. Büyük toprak sahipleri bir yandan da kamu görevleri yaptıkları gibi, görevliler de, hangi yolla ve nasıl olursa olsun, mülk edinmeye çalışırlardı. Eski köklü aristokrasinin zengin ve yeni sonradan görme yeni görevlilerle, güçlü bir sınıf topluluğu içinde birleşip kaynaşarak, X. yüzyıl boyunca ortak köy topluluklarının ve bireysel küçük toprak mülklerinin amansız düşmanı «güçlüler» ya da «sahip efendiler» («dunatoi» ou «archontes») olarak ortaya çıkması, böylece gerçekleşti. Vassilievski: «Bu sınıf topluluğu, halkı, ondan vergileri ve öteki yükümlülükleri çıkarıp almak için ve kendi hesabına hareket ederek, kendi kazanılmış görev sanlarıyla ve onur sanlarıyla kendini örtüp koruyarak, istediğini köylünün zararına en kısa zamanda almaya çalışarak, komutan zabıt kâtibi v.b. sıfatıyla halka baskı yaparak, onu, çift bir boyunduruk altında eziyordu. Bütün «güçlülerin» ortak varlığı, X. yüzyılın İmparator yasalarının bile tanıtladığı gibi, doymak bilmez kazanç hırsı, bencillik, bütün aldatmacalarda ya da düzensiz, aykırı işlerin sonuca bağlanışında herhangi endişe, tasa

ya da vicdan üzüntüsünün büsbütün yokluğuydu.» (1)

Tarımda doğrudan doğruya üreticilerin durumu, özdeş değildi. Kölelerin el emeği, henüz, geniş ölçüde kullanılmakta bulunuyordu. Birinci Bazil'in koruduğu Peloponezli aristokrat Daniélis'in topraklarında, bunlardan binlercesi vardı. Yorucu, zahmetli, acı köle sömürme biçimleri bile varlıklarını sürdürüyorlardı. Birinci Nisoforos (802-811) zamanında patlak veren, Patras'ı kuşattıkları, Peloponez'deki Slavların ayaklanması alt edilip boyun eğdirildikten sonra, yenik düşenler, Patras'taki Saint-André kilisesinin toprak köleleri haline getirildiler. Kırılarda yaşayanların esas yığını, başkalarının, «güçlülerin» toprakları üzerinde yerleşmiş bulunan köylüler ile özgür ortak topluluklar (commune'ler) içinde toplaşmış bulunan «comitures»ler diye ikiye bölünmüştü. Bu sonuncular, merkezileşmiş Devlet düzenine uygun olarak bir vergi-rant niteliğine bürünen, komün, üyeleri için zincirleme kefillik yükümlülüğü ve borcu altında tutulduğundan, toprak vergisi borçlusu oldukları Devlet tarafından sömürülüyorlardı. Birinci bölümdeki köylülere, IX. yüzyıldan başlayarak, genellikle, parek («parèque») denirdi. Bunların arasında, toprak sahibine sadece «öşür» ödeyenler vardı; bunlara «mortites»ler denirdi. Ötekiler, toprak sahipleri bakımından daha büyük bir pay ödemekle yükümlüydüler.

Parek'ler («Parèques»ler) ve özgür köylüler, birlikte, ayırt edici, «yoksullar» («pénètes») adı verilen, Bizans köylüsünü meydana getiriyorlardı. IX. yüzyılda Asya'daki eyaletler, X. yüzyılda da Avrupa'daki eyaletler düşman akın ve istilâlarından bir dereceye kadar korunduğu zaman, ticaret ve endüstrideki düzenlemenin can sıkıcılığının da yardımıyla, kullanılabilir paralar için en elverişli yatırım, taşınmaz (gayri menkul) mal mülkiyeti oldu. Kırılardaki büyük toprak mülkiyeti, küçük köylü mülkiyeti zararına, hızla büyüdü. IX. yüzyıldaki halk hareketlerinin, Slovan Thomas ve Pauliciens'lerin ayak-

1 VASSİLİEVSKİ, «Documents pour servir à l'histoire intérieure de l'Etat de Byzance, Oeuvres, 1, IV. p. 256 (en Russe).

lanmalarının, başarısızlığa ve yenilgiye uğramalarından sonra «güçlüler», vergilerle, görevlilerin haksız aldıkları paralarla ve zulümlerle, âfetlerle, bir de düşman saldırılarıyla sefaletе düşmüş bulunan «yoksullar»ın içinde bulundukları sıkıntıdan yararlanarak, saldırıya geçtiler. Güçlerini, kudretlerini ve etkilerini kullanarak, komün köylülerini, bağış, kira sözleşmesi yani masraflı bir yolla, topraklarını kendilerine bırakmaya zorladılar ve parekleri («parèque»leri) gittikçe daha ağır rehin yükümlülükleri altına girmek zorunda bırakıldılar.

Devletin savunmasının esas temeli olan askerlerin toprakları, kaderleri ve ayırt edici nitelikleriyle, köylülerin topraklarına benzer bir durumda bulunuyorlardı. Bağımsız köylülerin gittikçe daha fazla yok olmasını doğuran nedenler, askerlerin topraklarının gittikçe daha çok yok olmasına neden oluyorlardı. «Güçlüler», çoğu zaman zora başvurarak, «stratiote»ların topraklarını ellerine geçiriyorlar ve onları parek'ler haline getiriyorlardı. Küçük kırsal mülkiyetin gittikçe daha fazla yok olmasında, ekonomik nedenler dışında, baskıların önemli bir rol oynamış bulunduğunu, XI. yüzyılda kurulmuş bir türe bilimi ve mahkeme görüşü derlemesi olan «Pira», tanıtıyor. Orada, «güçlüler»in, «yoksulları» kullastırıp köleleştirmek için araç ve yol seçiminde güçlüğe uğrayıp sıkıntıya girmedikleri görülür, ele geçirdikleri toprakları, daha masraflı koşullarla başkalarına geçirirlerdi, çapullar düzenlerlerdi ve köylülerin yollarını kesip onları soyarlar, sonra da, onlardan almış bulundukları şeyleri onlara satmak için, zorla, ahmakça alışverişleri kabul ettirirlerdi.

Köylülerin topraklarının onların ellerinden zorla alınmasında en fazla başarıyı, «güçlüler» arasında, asker soylular, Kilise ve manastırlar elde ediyorlardı. İmparatorlukta, X. yüzyılda, yavaş yavaş, güçlü bir feodal asker soyluluğu oluşmuştu; bunun kalabalık adamları, korunukları vardı. Bunlar, Asya'da Dalassènes'ler, Phocas'lar, Skléros'lar, Comnènes'ler, Paléologues'ler; Avrupa'da Bryennes'ler, Mélişsènes'ler, Cantacuzènes'ler, hep büyük toprak sahipleriydiler ve sürekli çapul ve vurgunlarla mallarını mülklerini çoğaltıyorlardı. Ordu'nun te-

malar halinde kurulup düzenlenmesi, «stratiotes»lar kalabalığını, bölgenin, aynı zamanda büyük toprak sahipleri olan, asker başlarına kişisel bağımlılık altına sokuyordu. Çıkar ortaklığına dayanan, evlilik bağlarının ve Araplara karşı aralıksız süren ortak sefer ve savaşların daha da arttırdığı, güçlü bir dayanışma, bu asker aristokrasinin üyelerini bağdaşık ve güçlü bir sosyal topluluk halinde birleştirdi. Ulaşılamaz şatolarında oturan, zenginlikleriyle, itibarlarıyla, askeri başarılarıyla gururlu, Küçük Asya'nın bu asker kodamanları, merkezi iktidarın kendi görüşlerini ve kendi öğütlerini hesaba katmasını durmadan isterlerdi. Bunların hoşnutsuzlukları, X. yüzyılın ikinci yarısında İmparatorluğu sarsan, korkutucu ayaklanmalarla kendini gösterdi.

Toprak kodamanlarından sonra, köylülerin topraklarının zorla alınmasına en büyük katkıyı, Kilise ve manastırlar yaptı. Bunlar, artık, zenginliklerini, hızla artırıyorlardı. Özellikle X. ve XI. yüzyıllar manastırların zenginliklerinin yeni bir gelişimine tanık olurlar. Birçok manastırlar, Bizans'ta sık sık görülen bir hükümet darbesi olduğunda kendilerine sığınacak güvenilir bir yer ayırmak amacıyla, sömürücü sınıfın temsilcileri ve hatta imparatorlar tarafından kurulmuştu. «Yoksullar», vergi görevlilerinin ve toplayıcılarının ve «güçlüler»in haksız aldıkları vergilerden ve zulümlerinden kaçıp sakınmak için buralara çekilirlerdi. Sayıları hızla artan manastırlar, yıkılmış ve baskı altında ezilmiş küçük insanları, seve seve, korumaları altına alırlardı; ama, ilgililere yalnız yaşam boyunca kullanımını bıraktıkları toprakların kendilerine bırakılmasını da unutmazlardı. O zamanlarda yaşamış olan kaynaklar, bizlere, keşişlerin, kutsal şeyleri saymayan müminlerden yararlanmak için başvurdukları ve kullandıkları yolları ve araçları anlatan canlı anlatımlar bırakmışlardır. Onlara göre, bütün araçlar iyiydi; bunlardan birinde, keşişler, kurbanlarını ağlarına çekmeye çalışırken anlatılıyor: «İşe, beslenmeye değgin olan, güzel yemeklerle ve balıkla başlarlar, sonra, ruha değgin çekiciliklere başvururlar; pehrizen, gece toplantılarından söz eder, gönül gözüyle gizli şeyler gördüklerini, görüntülere, tansıklara tanık olduklarını an-

latarak övünürler. Bundan sonra, hayran olup büyülenmiş duruma giren dinleyiciyi, bir din adamı yaparlar. Bütün bu eğinimlerin, bu iç kışkırtmalarının yardımıyla, o saf adamın «bütün varını yoğunu, toprağını, parasını alırlar ve amaçlarına ulaşır ulaşmaz ona artık hiçbir yakınlık göstermez, malsız, mülksüz, parasız, dilediği yöne gitsin diye bırakırlar.» X. ve XI. yüzyılların Bizans keşişleri manastırın dört duvarı arasına kapanıp kalmaktan hoşlanmazlardı. Herkesin önünde yapılan hiçbir tören, onlarsız geçmezdi. Adalet önünde halktan birinin davasını savunduklarına az rastlanmazdı. Politikayla da ilgilenirlerdi. Ticaret, onlar için, gündelik, olagan bir işti. XI. yüzyılın ünlü yazarı ve Devlet adamı Psellos'un değişik, tuhaf bir mektubu, Elie adında bir keşiş taciri anlatır. Psellos, bu keşişin korunmasını öğütlerken, bu adamın her şeye burnunu sokan, keşişle tacir arası bir şey olduğunu açıklar. «Göklere yükseltmekten mutluydu ama bunu dünya işleri ve bir akrabalar, yakınlar kalabalığının tasası, engelliyor. Ve, kimi zaman Kuzey yönünde, kimi zaman Güney, Batı, Doğu yönlerinde durmadan yer değiştirmek zorunda kalıyor. Ona yol gösteren, merak değildir, bizleri Britanniques'lerdeki Thulé'den ayıran arayı, ya da ünlü okyanusun karayı nasıl kuşattığını, Doğu'da hangi Ethiopyalıların, Batıda hangi Ethiopyalıların yaşadığını öğrenmek isteği değildir; onun tüm isteği, iradesi bir tek amaca, bir yerden ticaret eşyası satın alıp bunları başka bir yerde satmak amacına yöneliktir.»

Manastırlar, yönetimden, bağışlıklar, yani adalet ve yönetim bakımından bağımsızlık, vergi yükümlülüklerinden bağışlık elde ederler. XI. yüzyıla değgin, şimdi gözümüzün önünde bulunan, bir bağışlık buyruktusu, manastırları «görevlilere, tagmata, ve tema memur ve hizmetlilerine, Roma yardımcı askeri birlik ve ücretli askerlerine konak yeri yükümlülüğünden, yer değiştirme tazminatı ödemelerinden, yargıçları, komutanları, vergi toplayıcıları konuk etme yükümlülüğünden, yüksek görevlilere konut yükümlülüğünden, her türlü bağış ve hediyelerden, kalelerin azıklarını gereçlerini sağlama angaryasından, katır, eşet, at ve sığırların, yumurtala-

rın, kümes ve av hayvanlarının zoralımından, toprak vergisinden gelen ve bir bölümü aynen, madde olarak alınan ürün angarya ve yükümlülüklerinden, baş, aile ve kimi yapılardan alınan vergilerden ve resimlerden, ticaret ve posta vergi ve harçlarından, buğday zor alımından, berkitilmiş yerler, kaleler ve karayolları yapımından, parek'ler üzerine vergi vermekten, at nalı ve nal mihı vermekten, kuru ot vermekten, yargıçların, düklerin, «catepans»ların, vergi toplayıcıların, «protocentarques»ların... ve hangi nedenle olursa olsun tüm imparatorluk görevlilerinin, gemi tayfalarının, avcı erlerin, atlı erlerin, mızraklı askerlerin ve başka askerlerin ihtiyaçlarını gidermekten... her tür gemi yapımından, kereste biçmekten... ve her türlü vergiden, yükümlülükten ve angaryelerden başışık tutuyor. Bu buyrultu, hükümetin, uyruklarını hangi vergi ve yükümlülükler altında nasıl ezdiğini göstermesi bakımından, özellikle ilginçtir. Manastırlar kendilerini bunlardan kurtarmak olanağına sahiptirler ama, «yoksullar»ın omuzlarında daha ne ek yükler ağırlıklarını duyuruyorlardı! 964 yılında yayımlanmış bulunan bir imparator yasası, Kilise ve manastır topraklarının büyüme hızını anlatır. Niseforos Fokas, imparatorluğun, kutsal resimleri kırma döneminden önceki doğal olmayan duruma geldiğinden yakınıyor. «Gelirini topladığımız toprakları manastırların elinde bırakırsak, önüne geçilmez bir biçimde, evvelce var olan duruma geleceğiz; yaşamın bozulup çürümesine ya da yetersizliklerine artık çare bulamayacağız, çünkü, gerekli araçların hiçbirisi elimizde olmayacaktır ve bizim imparator elimiz inmelmiş, kötürümleşmiş bulunacaktır.»

Bizans hükümeti, köylü küçük toprak mülkiyetinin çıkarını hesaba katıyordu: «Devletin gereksinimlerini sağlayan, vergileri ödeyen, askerlik görev ve yükümlülüklerine yetişen, büyük kalabalıktır; bu büyük kalabalık olmazsa, bırakır giderse, her şey yıkılır, yok olur.» (1). Hükümet, derebeylerin ekonomik gücü arttığı oranda kendi ekonomik gücünün azaldığını da bilmezlikten gelemezdi. Bu, Makedonya hanedanını, «alttaki, aşağıdaki

kardeşlerine yönelik sevecenliğini ve özenini göstermek zorunda bıraktı; bu tutum, kimi tarihçileri onu övmeye isteklendirdi.

Örneğin, Vassilievski, «Bizans imparatorları, eskiden edinilmiş Devlet gelenek ve görenekleriyle güçlü, uyruklarına karşı ödevlerini daha titizlikle ve açıkça gösterdiler ve hükümdarın gücünün, iktidarının herkesin ortak malı olduğunu ve güçlülere ve zenginlere karşı zayıfların ve yoksulların korunup savunulmasının onun görevi olduğunu ilân etmekte kusur etmediler.» (1). Bununla birlikte, Vassilievski, kendi de, «yoksullar»ın bu açıklamalardan az yarar elde ettiklerini kabul etmek zorunda kalmıştır. Aslında Makedonya hanedanı, büyük toprak sahiplerine ve derebeylerine karşı mücadele etmedi; ağır yükünü halk yığınlarının taşıdığı vergi ve yükümlülüklerle dayanan çok büyük savaş giderlerini birlikte getiren savaşçı, cenkçi dış politikası, küçük köylünün yıkımını hızlandırırken, kendi sınıf bağlantısı nedeniyle, bunu yapamazdı. Makedonya hanedanının küçük köylü yararına ve ondan yana girişimlerinin, Batı Avrupa'da Karolenjlerin benzer önlemleri kadar, etkisiz olduklarının açınlanması, ortaya çıkması şaşırtıcı değildir. Yüzyıl boyunca aynı buyrukların yinelenmesi, bunların etkisizliğini tanıtırlar.

2. Makedonya Hanedanı Zamanında Bizansın Politik Tarihi

Kendini Roma İmparatorluğunun biricik yasal kalıtıcısı sayan Bizans hükümeti Justinianus'un kalıtının ve tüm varlığının bir parçası olan topraklar üzerindeki haklarından hiç vazgeçmedi. Bizansın hak istemleri, Avrupa'nın batısında iki güce, papalığa ve Kutsal Germen İmparatorluğuna çarpıyordu. VIII. yüzyılda İmparatorluğun uyruklüğundan kurtulmuş bulunan papalar, Bizans hükümetinin gözünde, isyancılardı; Germen İmparatorları da, oturdukları tahtı düzenle ele geçirmiş bulunan zorbalardı.

1 VASSİLİEVSKİ, Oeuvres, t. IV, p. 259.

Bizans, zaman zaman, gereksinimlerini iyi kullanmak, hatta papalarla ve imparatorlarla bağlantılar yapmak zorunda kalıyordu ama Bizans politikasının ana çizgisi, tüm İtalya ve özellikle de İmparatorluğun eski başkenti Roma üzerindeki haklarını sertlikle savunmaktı. Ama onun dikkati, durmadan, Araplar ve Balkan yarımadasında, Bulgarlar tarafından çeliniyordu. IX. yüzyılın sonunda ve X. yüzyılın başında Araplar ve Bulgarlar, hele Sicilya'yı ve Girit'i ele geçiren, Ege adalarını ve Ege kıyılarını vurup kıran, yıkan, böylece Akdenizin doğu havzasında ticareti felce uğratan, Batı Arapları, Bizansın bir numaralı düşmanları olarak kaldılar.

İmparatorluğun komşusu barbarları silahsızlandırmak, onları koyunduruğu altına almak için, Bizans tehlikeli düşmanları dost edecek, onları bağımlı ve uyruk durumuna getirecek güçlü propaganda silahı olarak, Hristiyanlaştırmaya başvurdu; bir kabileyi ötekine karşı kullandı, en korkulan düşmanların yöneticilerini parayla satın aldı, en son da silahlı kuvvet kullandı.

Bizans'ın dikkatini Küçük Asya'daki ve Balkanlardaki komşuları, Sicilya ve Girit'te Araplar çekiyordu; Karpat dağlarıyla Hazer Denizi arasındaki geniş düzlüklerde eğleşen kabileler de, Bizans diplomasisinin uyanıklığından kaçmıyordu.

Bizans'ın politik denge dizgesi, X. yüzyılda, Peçeneklerle, politik bağlaşıklık üzerine kurulmuştu. Konstantinos Porfirojenet (Constantin Porphyrogénète), oğlu Romanos'a (Romain'e), Peçeneklerle barış ve dostluk içinde yaşamasını ısrarla öğütler. Bu bağlaşıklığın, Bizansı, Ruslardan, Macarlardan ve Bulgarlardan gelecek bütün tehditlere karşı koruyacağını düşünür (1).

Bizans, diplomasisinin büyük ustalığına karşın, uyguladığı geleneksel büyük devlet politikası nedeniyle, komşularıyla savaflara kolaylıkla sürükleniyordu. Sık sık

1 Constantin Porphyrogen. De administrando imperio, éd. Bonn, p. 67.

da, aynı zamanda iki ya da üç cephede, Asya'da, Balkanlarda ve İtalya'da savaşmak durumunda kalıyordu. Başarılarıyla ağır yenilgiler birbirlerini izliyordu. Ama o zamanlar, İmparatorluk, henüz, bu aralıksız, kesintisiz ve yorup tüketici savaşıma dayanacak kadar güce sahipti. Öncellerinden kendisine, vergileri ödeyen ve orduya asker sağlayan, kalabalık özgür çiftçiler kadroları kalmıştı. Ticaret ve endüstri üstünlüğünü, Batı Avrupa ile Doğu arasındaki alışverişlerde aracı rolünü, dokunulmamış, el değmemiş bir durumda koruyup sürdürüyordu. Önemli parasal kaynakları elinde bulunduran Makedonya sülâlesi, kara ve deniz silahlı kuvvetlerini, görevlerinin gerektirdiği düzeyde tutmak olanağına sahipti.

Bulgaristan'ın Hristiyanlığa dönmesi, onun Bizans uygarlığına ve Bizansın politik etkisine bağımlı duruma girmesinin ilk adımıdır ama, Bizans Ortodoks kilisesiyle Roma Katolikliği arasındaki ilişkileri de ağırlaştırır. Bu iki kilisenin papaz takımları arasında, kimi belli bölgelerdeki üstünlüğü elde etmek için yapılan savaşım, geçmişte, birden fazla çatışmaya neden olmuştu. Bu savaşım, IX. yüzyılda bir bozulup kesilme bile getirmişti. Papa Birinci Nikola, bütün İlyricum'un, bütün Bulgaristanın manevi bakımından kendisine bağlanmasını ve Roma papalarının inatçı, gözü pek düşmanı patrik Photius'un yerinden uzaklaştırılmasını istemişti. Makedonya hükümdar soyunun kurucusu Birinci Bazileus, papaya önemli ödünler verdi ve düşmanı patrik Photius'u yerinden uzaklaştırdı, ama bununla birlikte, Bulgar sorununun, papaların ereklarının tersine, Bizans Ortodoksluğunun egemenliğini sağlamayı başardı.

Birinci Bazileus tahta çıktığı zaman Bizans İmparatorluğunun durumu, pek parlak değildi. Amorienne hanedanı (820-867) zamanında Küçük Asya'nın doğu sınırında hiçbir şey tehlikeye girmemişti ama, Batı'da çok şey yitirilmişti. Bu önceki hanedanın hüküm sürdüğü dönemin sonuna doğru, Sicilya'daki büyük kentlerden yalnız Siraküze (Syracuse), Bizanslıların elinde kalmış bulunuyordu. Sicilya'nın büyük kesimi, kuzey Afrikalı Araplar tarafından kazanılmıştı. Güney İtalya'da da durum, daha iyi değildi. Arapların fetihleri, IX. yüzyılda,

birbirine bitişik toprak kazançlarını göstermiyordu, ama buralarda Bizans etkisi hemen hemen yok olmuştu ve Batı İmparatoru İkinci Lui, iki kez, Güney İtalya kentlerinin yardımına koşmuştu. Arap korsanlarının yatağı haline gelmiş bulunan Girit adasının yitirilmesi, kendini özellikle duyurmuştu.

Birinci Bazileus, Bulgarlarla ve Ruslarla iyi komşuluk ilişkileri kurarak, Kuzey'de kendini korudu. Yeni Rus saldırılarından sakınmak için, bir barış antlaşması sağladı. Altın, gümüş ve giysiler karşılığında ilk Hristiyanlaştırma yayıcılığını ve dinsel görevlerini bile gerçekleştirebildi. Venedik'le, Ermenistan'la ilişkilerini iyileştirdi ve böylece bütün çabalarını, hem doğu hem batı Araplarına karşı savaşa aktarabildi, bu sonuncularla etkili olarak dövüşebilmek için, Batı İmparatoruyla bir anlaşmaya varmaya kadar ileri gitti.

Bazileus, 878 yılına dek, Araplara karşı seferlerinde ve savaşlarında birkaç başarı ve zafer kazandı. Doğu'daki çarpışmalar, özellikle, başarıyla tamamlanmıştı; bunlar, Paulicienneslere karşı kazanılan zafer, Téphrice, Zapétra, Samosate kalelerinin alınması, Kıbrıs adasının yeniden ele geçirilmesi idi.

Batı'da işler, kimi üstünlüklerin belirtilerini taşıyordu ama, bu kadar parlak değildi. İkinci Lui'nin ölümünden sonra, Grekler, Güney İtalya'da önemli bir site olan, Bari'yi işgal ettiler. Bizans etkisi, Dalmaçya kıyıları boyunca kendini yeniden duyurdu.

IX. yüzyılın altmış yıllarında, Arap tehlikesi, İllirya'lı Slavları Bizans'ın yardımını istemek zorunda bıraktı. VIII. yüzyıl boyunca ve IX. yüzyılın ilk yarısında, bu bölgelerde Bizans etkisi, hemen büsbütün silinmiş, yok olmuştu; yalnız Sırlar ve Hırvatlar değil, Dalmaçya'daki Roma kentleri de, Bizans İmparatorunun haklarına değgin tüm anılarını, açıkça, yitirmişlerdi. Dalmaçya kentleri, 867-868 yıllarında yardım gördüler ve Dalmaçya'da yerleşmiş bulunan Slav kabileleri gibi, İmparatorun üstünlüğünü, egemenliğini yeniden tanımak zorunda kaldılar. Konstantinos Porfirojenet'in anlattıklarına göre, Hırvatların ve Sırların bir bölümü, Bizans

tarafından, Hıristiyanlığa döndürüldü ve böylece onun manevi ve politik etki alanına girdi.

Siraküze'nin, dokuz ay süren uzun bir kuşatmadan sonra, Araplar tarafından, 878 yılında saldırıyla alınması, Bazileus'un fetih tasarılarına ağır bir darbe vurdu. Bu yitme, ardından, tüm Sicilya'nın yitirilmesi sonucunu getirdi. Kıbrıs, yeniden, Arapların eline düştü. Bazileus, planlarını izleyip yürütmekten vazgeçmek durumunda kaldı; generali Niseforos Fokas ise Apulie ve Kalabria'da İmparatorun gücünü ve iktidarını yeniden kurmayı başardı ve bunun üzerine, Güney İtalya'daki feodal lombard prenslikleri, Bizans koruyuculuğunu kabul ettiler.

Makedonya hükümdar soyu kurucusunun dış alanındaki bu ufak tefek başarıları bile, ardılı, tarihe, haksız olarak, «Filozof» ve «Bilge» adlarıyla geçmiş bulunan, yeteneksiz ve beceriksiz ama kendini beğenmiş hükümdar Altıncı Léon'un (886-912) kısa görüşlü politikası tarafından tehlikeye düşürüldü. Bizans yönetici çevreleri, Bulgar sarayının Hıristiyanlığa dönmesi üzerine güçlerine ve etkilerine çok güvenip gevşemişlerdi. Bizans'ın kendisi de Bulgaristanı, sakıntısızca, kendisine boyun eğmek ya da savaşıma girmek şıklarından birini seçmek durumunda bırakmıştı.

Bulgar Çarı Syméon, 893 yılında tahta çıktığında Bizans'la yakınlaşmanın Bulgaristan bakımından sakıncaları belli olmuştu. Eski antlaşmalar gereğince Bulgar tacirlerinin Bizans'la ticaret yapma hakları vardı. Zengin Bizans tacirlerinden, doymak bilmez ama ilgi çekip hoş gitmeyi iyi bilen, küçük bir grup, Bulgar tacirlerinin fazladan ağır vergi ve harçlara bağlandıkları, Selâniğe aktarılmalarını sağladılar. Syméon, bu politikaya azimle, kararlı olarak karşı çıktı; bundan, 894 yılında patlak veren bir savaş çıktı. «Bizanslı» ya da «Bizansa değgin» terimini, hile, düzen ve hainlikle eş anlamlı hale sokmuş bulunan, Bizans diplomasisinin kendine yaraşır temsilcisi, Altıncı Léon, «yeni Hıristiyan kardeşlerine» karşı, o sıralar Dniepr ve Dniester ırmakları arasında göçebe dolaşmakta olan Macar kalabalıklarını ayaklandırdı. Macarlar, Bulgarları Tuna ırmağının öte yakasına

attılar, Büyük Moravya Devletini yok edip ortadan kaldırdılar ve Kuzeyin, Doğunun ve Güneyin Slavları arasında bir toprak parçasına, oduncu kaması gibi, gömüldüler. Bununla birlikte, Syméon, sıkıntı, zahmet ve kayıplarla da olsa, Macarları püskürtmeyi, Bizanslıkları ağır bir yenilgiye uğratmayı, Bizansı bir haraç ödemek ve Makedonyanın ve Arnavutluğun önemli bir bölümünü vermek zorunda bırakmayı başardı. Hırvatistan, Altıncı Léon'un yönetimi zamanında, Bizans'ın egemenliğinden kurtuldu, X. yüzyılın ilk çeyreğinde pekişip sağlamlaşacak olan bağımsızlığını yeniden kazandı. 870 yılına doğru Bizans iktidarına boyun eğip egemenliği altına girmiş bulunan Sırplar ve Güney Dalmaçya Slavları, X. yüzyılın başında Bulgar Çarına bağımlı oldular, onun buyruğu altına girdiler.

Bu arada, Arap korsanları Ege Denizini yakıp yıkıyorlardı; 880 yılında Sisam adasını yağma edip kılıçtan geçirdiler, altüst ettiler; 902 yılında Tesalya'da Démétrias kentini yıkıp yok ettiler, ortadan kaldırdılar; 904 yılında, baskınla, Küçük Asya'da Antalya (Attalea) ve Balkanlarda Selâniği ellerine geçirdiler, yağma ettiler, çok sayıda esir kalabalıkları alıp götürdüler. Batı'da Sicilya, altıncı Léon'un hükümdarlığı zamanında kesin olarak yitirildi.

Bizansın denizlerdeki üstünlüğünü yeniden kurmak için hazırlanmış, 34.000 kürekçinin bindiği, yedi bin Yunan askerinin, yedi yüz Rus'un ve beş bin Mardaites'in bindirildiği, iki yüze yakın gemiden oluşan korkunç, olağanüstü bir donanım, 911 yılında, Sisam dolaylarında tamamiyle yenildi. Girişim, çok büyük parasal fedakârlıkları zorunlu kılmıştı (1).

Askeri durum X. yüzyıl başlarında, Léon'un ölümünden sonra, Çar Syméon, Léon'un oğlu Konstantinos Porfirojenet erginlik öncesi küçük yaştayken, İmparatorluktaki iç anlaşmazlık ve düzensizliklerden yararlanmaya çaba harcadığında daha da bozulup ağırlaştı. Syméon, Avrupa eyaletlerinin Slav halkına dayanarak, Balkan yarımadasının tümüyle efendisi olmak ve Bizans «bacile-

1 Constantin Porphyrogen, De Cerim, p. 651.

uslarının tacını giymek düşünüyordu. Bulgar toprakları, X. yüzyılın başında, Karadeniz'den Adriyatik Denizine ve aşağı Tuna'dan Trakya'nın ve Makedonya'nın en ücra yerlerine, Selânik dolaylarına kadar uzanıyordu.

Syméon, 913 yılında, İstanbulun kale duvarları önünde belirdi; 914 yılında Edirne'yi aldı. Bizans hükümeti, 917 yılında, bu pek korkunç düşmandan kurtulmak için her şeyi yapmıştı; Avrupa ve Asya'daki temaların askerlerinden oluşan güçlü bir kara ordusu toplanmıştı; imparatorluk donanmasının Tuna üzerinden taşıyacağı Peçenekler, askere alındı. Ne var ki kara ordusu komutanı general Leon Fokas (Léon Phocas) ile donanma büyük amirali Romanos Lekapenos (Romain Lécapène) arasındaki rekabet Çar'ın, 917 yılında Bizans ordusunu yenip ezmesini ve kendisini İmparator ilan ettireceği, İstanbul'un kale duvarları önünde yeniden kendini göstermesini sağladı. Ama, bir deniz filosunun yardımı olmadan başkenti alması olanağı yoktu, oysa, Afrikalı Araplarla bir bağlaşımaya vararak bir deniz filosu sağlama girişimi, başarısızlığa uğradı. Bu arada Bizans'ta iktidar güçlü, yılmak bilmez, zeki ve becerikli, Birinci Romanos Lekapenos'un (Romain Lécapène'in) eline geçti; bu, denenmiş taktiğe yeniden başvurdu: Sırplar ve Hırvatlar, Bulgarlara karşı ayaklandırıldılar. Romanos Lekapenos, 927 yılında, Syméon'un oğlu ve ardılı, Pierre ile barış yapmayı başardı. Bulgaristan, toprak bakımından bir çok büyüme ve genişlemeler elde etti ve bağımsız bir patriklik sağladı; ama Bizans etkisi, bundan böyle, Bulgar sarayında, bölüşmeden ve paylaşmadan hüküm sürecekti. Romanos, Güney İtalya'da, Apulie ile Kalabriya'yı başarıyla savundu.

Arap korsan filosu, Bizanslılar tarafından, 924 yılında hemen tümüyle yok edildi ve bundan sonra denizlerdeki tehlike savuşturulmuş sayılabilirdi. Küçük Asya'nın doğudaki uç eyaletlerinde, Araplara karşı savaşın dengesi, yavaş yavaş, azar azar Bizanslılardan yana eğiliyordu. Bu sınırlardaki ilerlemeyi, bağımsız ve sürekli karşılıklı düşmanlık ve çarpışma durumunda bir dizi feodal küçük devletlere ayrılmış bulunan, Bağdat Halifeli-

ğinin birliğinin bozulması ve parçalanıp dağılması kolaylaştırıyordu. Lekapenos'un generali Kurkuas (Courcouas), yirmi yıl süren inatçı çabalarının ve çalışmalarının sonunda, İmparatorluğun sınırlarını Doğu'da önemli ölçüde genişletmeyi başardı.

Romanos Lekapenos'un hükümdarlığı zamanında Bizans başkenti, Rus prensi Igor'un saldırısına uğradı. «Başka kuzey barbarlarını Batı'nın Roma'sına doğru çekmiş bulunan sihirli afsun, Varègues'leri Doğu'nun Roma'sına çekiyordu.» (1)

Ruslar, 860 yılından başlayarak, Üçüncü Mişel'in ve ordusunun Araplarla kavgaya tutuşmuş ve donanmanın Sicilya'da dövüşmekte bulunmasından yararlanarak, İstanbula, orada korkunç bir panik meydana getirmiş olan, gözü pek bir saldırı girişimi yapmışlardı. Patrik Fotias (Photius), din ve ahlâk sohbetlerinde, Ruslar'dan, az bilinen, az tanınan, yoksul bir halk iken ünün, şanın ve zenginliğin doruklarına yükselmiş bulunan bir halk diye söz eder. Onların bu ilk saldırısı, başarısızlığa uğradı. Ordu, sıkı yürüyüşlerle, başkent'in yardımına gelmişti. Fotius'a inanılırsa, Ruslar, Hristiyanlığa döndüler, İmparatorluğa boyun eğip bağlandılar ve ona yardımcı askeri birlikler sağlamaya söz verdiler (2). Bizans kaynakları, Oleg'in seferleri ve savaşları ve Greklerle yaptığı antlaşmalar konusunda sessiz kalmışlardır; ama Ruslara İmparatorların bayrağı altında askerlik yapmak ve hizmet etmek yetkisinin verilmesine değgin olan ve bizim tarih olguları defterimizin 911 yılına ilişkin gösterdiği bölüm, Bizans ordusunda X. yüzyılın başından başlayarak ücretli Rus askerlerinin bulunduğunu göz önünde tutan ve buna önem veren, Bizans kaynaklarının anlattıklarıyla doğrulanmaktadır.

Oleg'in yarı-efsane ve menkibe niteliğinde olan sefer ve savaşlarının zıddına, oğlu Igor'un 941 yılında Bithynie kıyılarına doğru seferi, sağlamlığında kuşku olmayan, sıkı sıkıya gerçek bir ayırt edici nitelik gösterir. Bu sefer, tam bir başarısızlık ve yenilgiyle kapandı.

1 Byzantion, V. VIII, p. 561.

2 K. MARX, Secret diplomatic History, p. 76.

Ama Rusların saldırısını karşılamak üzere karşılarına çıkmak için, Doğudan, bütün ordusuyla birlikte, Jan Kurkua'yı (Jean Courcouas'yı) çağırmak gerekti. Bu başarısızlık, Rus prensi İgor'un çabasını kırmadı. Tarih olguları defteri yazarının dediğine göre, İgor, 944 yılında, özellikle Varègueslerden, Polianeslerden, Kri-vitcheslerden, Peçenkelerden oluşan bir büyük orduyu yeniden topladı ve 945 yılında, yeni Rus saldırılarına karşı kendini para aracıyla ve yoluyla koruyacak olan, Bizans'a yeniden korku verdi.

Araplara, Bulgarlara ve Ruslara karşı bu çetin savaş sürerken, köylü mülkü küçük topraklara el konması o kadar hızlandı ki Romanos Lekapenos (Romain Lécapène), 922 yılında, kendini bu eğilimi dizginleyecek bir yasa yayımlamak zorunda buldu. Bu yasa, ortak kır topluluklarına, bugün adına şuf'a hakkı denilen, taşınmaz mülk alımlarında yeğ tutulma hakkını veriyor ve, «güçlülerin», ortak kır topluluklarında bağış, vasiyet, satın alma ya da kira olsun, hangi adla ve ne sıfatla olursa olsun, her türlü mal ve mülk edinmelerini yasaklıyordu (1). Son otuz yıl içinde her ne suretle olursa olsun elden çıkarılmış, başkasına geçirilmiş olan askeri yurtluklar, yani tımar ve zeametler, hiçbir tazminat ödenmeden, önceki koşullarla geri döndürülüyordu. Ama bu buyrultu, umulan, beklenen sonucu vermedi.

928 yılının derlenen kötü ürününün ardından, Bizans kır ve köylerinin pek sık rastlanan olagan konluğu, kıtlık geldi; ama 928 yılının kıtlığı, tarih olguları defteri yazarının dediğine göre, «herhangi bir zamanda var olmuş bulunan bütün kıtlıkları» aştı. Açlığın ve veba salgınının sonuçları, kendilerini yıllar boyunca duyurdular; derebeyler, bundan yararlanıp, «yoksulların» topraklarına ucuza el koydular. Romanos Lekapenos'un (Romain Lécapène'in), 943 yılına kadar çıkan, bir yasası önceki yasayı göz önünde tutmamış, saymamış ve saydırılmamış olan Bizans görevlilerini ve «güçlülerin» tutum ve davranışlarını kınar ve suçlar. 922 yılı yasasının

1 ZACHARIE, Jus Graeco-Romanum, v. III, p. 234-241.

eğilimlerini ve hükümlerini doğrulayan Romanos, yoksulların topraklarının derebeyler tarafından ele geçirilmesini hükümsüz ve hiç olmamış ilân etti. Kıtık sırasında başkalarının zararına mal edinenler, kıtlık sırasında başkaları zararına ele geçirdikleri topraklar üzerinde hak sahibi değillerdi; bu toprakları, «yoksullar»a, satın aldıkları fiyata geri vermekle yükümlüydüler (1). Ama gene bu «güçlüler»den bileşen yüksek yönetim, imparator yasalarına karşı direniyordu. Romanos'un kendi de, iktidarı düzen ve zor kullanarak ele geçirdiği, ama yasal İmparator Yedinci Konstantinos'u tümüyle eylemediği için, kendi hükümdarlık soyunu pekiştirip sağlamlaştırmak düşüncesi aklını kaplamıştı ve «güçlü» derebeyleriyle gerçekten, ciddi olarak savaşmayı düşünmezdi.

Üstelik, «yoksullar»ın içinde, topraklarını açlıktan ölmekten kurtulmak için satmış olanların bunları geri satın almak için zorunlu parayı ellerinde bulundurdıkları. şüphelidir.

Romanos Lekapenos, 944 yılında, kendi öz oğulları tarafından tahttan indirildi ve, ertesi yıl, Yedinci Konstantinos Porfirojenet (Constantin Porphyrogénète) ortak naiplerinden kurtulmayı başardı, İmapratorluk güç ve iktidarının (945-959) tek sahibi oldu. Bu, Konstantinos'un yaşama biçimini hiç değiştirmede; kamu işlerini çevresindeki insanlara, özel bir etki ve sözünü dinletme gücü edinen, başmabeyinci Bazileus'a bıraktı ve kendini en çok sevdiği işlere, edebiyata ve sanata vermeyi sürdürdü.

Romanos'un korkutmalarının hiç kimseyi ürkütmediği ve derebeylerinin, «yoksulların» topraklarını zorla, zorunlulukla, satınalma ya da her türlü hile, düzen ve dolandırıcılık yoluyla ele geçirmeyi sürdürdükleri gerçeği, Konstantinos Porfirojenet'in yasalarıyla doğrulanıyor. Orada «kimin ağırlığı, gücü ve kuvveti varsa geniş alanlara sahip oldu ve zavallı, bahtsız kiracıları gerçek köleler haline getirdi.» (2) demıştır. Askeri yurtlukların yani

1 VASSİLİVESKİ, Oeuvres. t. IV. pp. 242-252.

2 ZACHARİAE Jus Graeco-Romanum. v. III. p. 264

tımar ve zeametlerin tek tek ellerde toplanması da, bununla bağlantılı olarak, arttı. Konstantinos, çıkarını sağlamak için dürüst olmayan yollara başvuran bu vurguncuları şöyle nitelendiriyor: «Tanrının komutanlık, buyuruculuk verdikleri, hepsi, «stratiotes»larını her tür yolsuzluğa uğrattıyorlar ya da onlara haksız vergiler ödetiyorlar; bir de iyi hediyeler alarak, onları, askerlik hizmetinden bağışık tutuyorlar. Bunları, tasaları olmayan ve savaşçı da olmadıkları gibi, satın alınabilir, satılık insanlardır; karıncalardan daha tabansız, kurtlardan daha doymak bilmez, daha yırtıcıdırlar. Düşmandan haraç almayı bilemediklerinden uyrukları soyarlar.» Yedinci Konstantinos, askeri yurtlukların başkasına devredilemez olduklarını duyurdu; «stratiotes»ları «parèque»ler haline dönüştürenler ya da «stratiotes»ların topraklarını zor kullanarak ele geçirenler, otuz altı «nomismes» para cezasına çarptırılırlardı.

Bizans «yoksullar»ının, kendilerini, zengin ve soylu aileler ve kodamanlar tarafından sömürülmeye, hiç bir direnme göstermeden koyverdiklerini, ya da bağımsızlıklarını gönül rızasıyla yitirdiklerini ya da kentlerin pleb halkının, yönetimin boyunduruğunu taşımaya sürçmeden, bocalamadan katlandıklarını var saymak, yanlış olur. Ezilen yığınların, bu dönemde sık sık olan, başkaldırmaları, sadece, umutsuzluktan doğan patlamalardı, bunlar, iyi belirlenmiş bir erek olmadan ve en çok da, İmparatorluk yönetiminin en fazla iğrenilen temsilcilerine karşı suikastlar biçiminde kendini gösterirdi. Dağlarda kendilerini savunma hatları içine almış, metrislere, siperlere girmiş bulunan Arnavutlar ve Valaques'lar, Bizans yönetimini bilmezlikten gelmekle yetiniyorlardı. Slav kabilelerine gelince, onlar iyi dövüşüyorlardı. Peloponez'deki Slav kabileleri, Milingesler ve Ezeéritesler, IX. yüzyılın ikinci yarısında, Bulgar Çarı Boris'le uyum içinde iş görerek, ayaklandılar. Çar Syméon'un başarıları, X. yüzyılda, Slav kabilelerinin yeni ayaklanmalarıyla yan yana yürür. Romanos Lekapenos'un Milingeslerin ve Ezériteslerin bir başkaldırmasını alt etmesi gerekti. Bunlar, imparatorun üstünlüğünü, egemenliğini ve ona bağımlı olmayı kabul etmek zorunda kaldılarsa

da, kendi yerel özerkliklerini koruyup sürdürdüler ve bir dereceye kadar düşük bir haraç ödemekle kaldılar.

Küçük Asya'daki temalarda, özellikle, Yedinci Konstantinos'un bu ismin kendilerine «övmek» için değil, «kibir, küstahlık, dikbaşlılık ve itaatsizlikleri ve İmparator buyrultularının gereğini yerine getirmemeleri nedeniyle verildiğini» söylediği, Cibyrrhéoteslar temasında da sık kargaşalıklar ve ayaklanmalar yer alıyordu.

Yedinci Konstantinos'un hükümdarlığı sırasında, Opsikion temasında, «yoksullar»ın güçlü bir ayaklanması patlak verdi; Makedonyalı Bazileus adında biri, kendini, İmparatora karşı isyan nedeniyle öldürülmüş bulunan Konstantinos Dukas gibi göstererek, ayaklanmanın başına geçti. Yakalandı, kendisini sağ kolunun kesilmesine mahkûm eden, İstanbul'daki yüksek görevlilere teslim edilip kaçıp kurtulmayı başardı. Opsikion temasında yeniden görüldü, hükümete karşı «yoksullar» kalabalıklarını ayaklandırdı, Petra hisarını ele geçirdi ve hükümet askeri birliklerine karşı inatçı, gözü pek bir direnişle karşı koydu. Sonunda yeniden yakalandı, işkenceye kondu ve İstanbul'daki Amstrianum Formunda diri diri yakıldı.

Sık sık olan halk ayaklanmaları, vergi toplayıcılarına karşı yapılan suikastlar, ezilen halkların acı yakınma ve şikâyetleri, imparatorları, vergi görevlilerinin işleri yönetmelerini denetlemek için, yerine özel «soruşturmacılar» göndermek zorunda bıraktı. Bu teftiş ve yoklamalar, merkez yönetimi yerel görevlilere bağlayan sıkı dayanışma nedeniyle, sadece, halkın, gereksiz ve ezici yeni önlemler altında üzülmesine yol açmakla kaldı.

Doğu ve Batı Araplarına karşı savaşım, Yedinci Konstantinos'un hükümdarlığı zamanında, birbirini izleyen, art arda gelen zafer ve yenilgilerin izlerini taşıyordu. Girit'in yeniden alınması için yapılan, Rusların da katıldığı, yeni ve büyük bir deniz kuvvetleri girişi-mi, başında bulunan saray hadımı Gongila'nın tam yeteneksizliği ve yetersizliği nedeniyle, 943 yılında tam bir başarısızlıkla sona erecekti.

Mezopotamya'da ve Suriye'de Musul, Tarsus ve Ha-

lep Emirlerine karşı inatla savaşıyordu; Musul Emiri Seyf-ed-Devle (Saif-ad-Dawla), en çok çekinilen, en çok korkulan düşmandı. Terazinin dengesi, gittikçe daha çok Bizanslılardan yana eğiliyordu. Bizans askeri birlikleri 950 yılında Erzurum (Théodosiopolis) da görüldü, 957 yılında Diyarbakır'ı (Amida), 958 yılında Samsat'ı (Samosata) aldı, 959 yılında Dicle ırmağının ötesinde ilerledi. Yeniden ele geçirilen topraklar, belli bir sayıda yeni temalarda, Mezopotamya, Lycandos, Silifke (Séleucie) temalarında örgütlenip düzenleniyorlardı. Ermenistan ve İbérie, Bizans'ın etki alanına girerler. X. yüzyılın yirmi yıllarından başlayarak Ermeniler ve Gürcüler, hükümetin, özellikle Doğu İmparatorluğu ordusunun en yüksek görevlerini doldururlar.

Konstantinos Porfirojenet'in kişisel yönetiminde Ruslarla ilişkiler, rahat, üzüntüsüz ve hatta dostçaydı 957 yılında, daha önceden Hristiyanlığa girmiş bulunan, Prenses («kniaguinia») Olga, kalabalık bir maiyetle, Bizans sarayını ziyaret etti; Konstantinos, Ayinler ve Törenler Kitabı'nda (Livre des Cérémonies) onun kabul törenlerinin ayrıntılı bir anlatısını verir.

Konstantinos'un oğlu İkinci Romanos'un (959-963) kısa süren hükümdarlığı zamanında, Araplarla savaş, başarıyla sürdürüldü. Girit Adasına, her türden şaşırtıcı sayıda geminin katıldığı, imparatorluğun en iyi generali Niseforos Fokas'ın yönettiği, yeni bir sefer, Bizans silahlarının parlak bir zaferiyle ve bu önemli adanın İmparatorluğa geri dönmesiyle sona erdi. İkinci Romanos'un, tahtı, anaları Téophano'nun naipliği altında henüz ergin olmayan iki oğluna bırakarak, ölmesi üzerine Niseforos Fokas kendini imparator ve Théophano ile evlenerek iki küçük Porfirojenetlerin taht ortağı ilan etti.

Niseforos Fokas, Küçük Asya asker soylularını temsil ediyordu ve en zengin egemen ailelerden birinin üyesiydi. Böylece, köylü mülklerinin savunulması için konmuş yasaların tümüne dokunmadan, «yoksullar»a ve «stratiotes»lara ayrılmış topraklar üzerine şuf'a hakkını 967 yılındaki bir yasa ile kaldırarak, derebeylerin savunucusu durumuna girmişti. Ama Fokas, İmparatorluğun, manastırların toprakları yüzünden, savunması için ge-

reksindiği araçlardan ve etkin halktan yoksun kaldığını göstererek, manastırların topraklarının hızla gelişmesini dizginlemek için bir girişim yaptı. Fokas, 964 yılında çıkan bir yasada şunu önemle belirtir: «Keşişler, incile uygun erdemlerin hiçbirine sahip değildirler; yaşamlarının her anında, yalnız yeniden dünya nimetleri elde etmeyi, çok büyük yapılar dikmeyi, sayısız at, öküz, deve, her tür yük hayvanı satın almayı düşünürler; tüm güçlerini, tüm etkilerini böyle zenginleşmeye ayırırlar.» (1). Yasa, keşişlerin açgözlülüğünü ve doymak bilmezliğini bildirdikten sonra, yeni herhangi bir manastır temeli atılmasını, yüksek dereceli papazların soylulara ya da köylülere ait toprakları edinmelerini yasaklar. Phocas, ayrıca, kilise topraklarını çok sert bir vergi düzenine bağladı, saray için ve konakların çok sayıdaki hizmetçi ve uşakları için yapılan harcamaları köklü biçimde azalttı, İstanbul'un pleb halkının sırtındaki bütün ödentili papazlıkları, papaz arpalıklarını kaldırdı.

Araplar, Niseforos Fokas'ın hükümdarlığı zamanında, Kıbrıs Adasının, Kilikya'nın ve Kuzey Suriye'nin önemli Tarsus (Tarse) kentinin ve Suriye başkenti Antakya'nın (Antioche) kendilerinden kolayca alındığını gördüler. Niseforos temaların birliklerinden başka pek çok Ermeni, Gürcü, Rus, Macar, Peçenek vb... ücretli askerlerini içine alan, kalabalık bir ordu meydana getirdi.

Arap tehlikesi uzaklaştırılınca, Bizans yöneticileri, Bulgaristan'la olan eski hesapları görebilirlerdi. Bizans, Asya'da, Araplarla başarıyla dövüşürken, Bulgaristan iç çekişmelerin acısını çekiyordu. X. yüzyılda «parèques»lerin adı Bulgaristan'a aktarılmıştı; köylülerin aşırı sömürülmesi, «Bogomiles»ler adı altında toplanan aşağı halk tabakalarının tepkisini uyandırdı. Öte yandan, krallığın iktidarı ve gücü, «boyar»ların isyanıyla, zayıflamıştı. Derebeylerin isyanı, batı bölgelerini Tuna Bulgaristanından ayırdı. Bu batı bölgeleri, başında boyar (kont) Şişman ile oğullarının bulunduğu, yarı bağımsız feodal bir devlet meydana getirdiler.

1 ZACHARIAE, Jus Graeco-Romanum, v. III, p. 293.

Niseforos Fokas, 967 yılında, Bulgaristan'dan kurtulmaya karar verdi. Ona yıllık haracı ödemeyi reddetti. İmparator. Bizans diplomasisinin sevdiği yönetimi kullanarak, bin beş yüz altın lira verdiği ve daha da fazlasını ödemeye söz verdiği, büyük Rus prensi Sviatoslav'ın kuvvetlerine Bulgarları yendirmeye karar vermişti. Sviatoslav, 967 yılı ağustosunda, Peçeneklerden oluşan askerleriyle, Tuna kıyılarında görüldü ve Bulgar derebeylerinin bir kesiminin desteklediği, Kuzey Bulgaristan'ı kolayca ele geçirdi. Ama Bulgaristan'da yerleşince burada kalma niyetini gösterdi; bu ise, Bizans hükümetinin aklının almadığı bir şeydi. Bizans hükümeti, yüzünü hemen değiştirdi ve Bulgar bağımsızlığının koruyucusu ve savunucusu olduğunu açıkladı.

Sviatoslav ile boy ölçüşmek, Niseforos'a vergi değildi. Niseforos'un ısrarla gerçekleştirdiği, Küçük Asya asker soylularının programı, başkentin sivil yönetiminin olduğu gibi halkının ve keşişlerin de güçlü hınç, garaz ve kinine neden olmuştu. Girit ve Tarsus kahramanından öylesine tiksiniyor, öylesine iğreniliyordu ki, sarayını bir kale durumuna dönüştürmek zorunda kalmıştı. Bu, onu, yaman bir ölümle ölmekten kurtaramadı; 969 yılında, bir saray darbesine kurban olup öldü.

Katili ve ardılı Jan Tzimisses (Jean Tzimiscès) (Birinci Jean: 969-976), Niseforos gibi, Küçük Asya asker soylularının doruklarının bir üyesiydi. Öncelinin deneyimi ile güçlü olduğundan, onun ekonomik politikasını, Kilise'ye ve saray çevrelerine önemli ödünler verme yönünde değiştirecekti. Köylülerin derebeyleri ve Kilise tarafından iyice sömürülmesi, daha da çok, sürüp gidiyordu. Güçlüler, kimi bölgeleri tümüyle ele geçiriyorlardı, imparator bu istifçiliğe karşı hiçbir şey yapamıyordu. Léon ile Diacre, Tzimisses'nin zaferle sonuçlanan bir sefer dönüşünde, gözü doymak bilmeyen Senato prensi Bazileus'un marifetlerinin, zengin bölgeler halkı için felâketli sonuçlarını gördü. «Üzüntülerini, canının sıkıldığını bildirmekle ve Bazileusu, doymak bilmez açgözlülüğü ve kan dökücülüğü nedeniyle, azarlamakla yetindi.»

Tzimisses, hükümdarlığının ilk yıllarında, kendini, büsbütün, kniaz Sviatoslav'a karşı savaşıma verdi.

Jan Tzimisses, Fokas'ın öldürülmesinden sonra, tah-ta çıktığında Rus istilası tehlikesi imparatorluğun ken-disini tehdit ediyordu. 970 yılında Sviatoslav'ın askeri birlikleri Balkan dağlarını aştılar, Filibe'yi yağma edip kılıçtan geçirdiler ve başkent yörelerine bile panik saç-tılar. Ama orada, kalabalık Bizans silahlı kuvvetlerine çattılar. Tzimisses'in bir yakını, Bardas Skléros, Rusları Arkadiopolis yakınlarında yendi ve Bulgaristana geri çekilmek zorunda bıraktı. Sviatoslav, 972 yılında, Bizans ordu ve donanması tarafından, Silistre'de (Dorostol) ku-şatıldı; gözü pek ve kahramanca bir savaştan sonra, Bulgaristanı boşaltıp bırakarak gitmek zorunda kaldı. Bizans'ın direnmesi, Rurik hükümdar soyunu «Rusya'da iktidarını sağlamlaştırmak» zorunda bıraktı.

Bulgaristan'a verilen sözler, Sviatoslav'a karşı kaza-nılan zaferden sonra, unutuldu. Tuna Bulgaristanı, Bi-zans'a katıldı; Bizans, böylece, sınırlarını yeniden Tuna'ya götürdü. Üç yüzyıl boyunca Bizans'ın korku kaynağı olmuş bulunan Bulgaristan, yenik düşmüş ve hemen hemen bitip tükenmiş bir durumda, onun ayaklarının di-binde yatıyordu. Bulgar papazları, İstanbul'a bağlan-mışlardı. Bulgarların geçici heves ve isteklerine karşı savuşturucu önlem olarak, Tzimisses tarafından, kalaba-lık Pauliciens toplulukları Filibe (Philippopolis) çevresi-ne yerleştirildi. Bağımsız devlet olarak yalnız Batı Bul-garistan (Makedonya ve Arnavutluk), varlığını sürdürdü.

Slavların ipoteği altından kurtulan Tzimisses, Arap-lara karşı dönebilirdi. 974-975 yıllarında, iki başarılı se-fer ve savaşta, Diyarbakır ve Martyropolis Emirlerini kendisine haraç ödemek zoruna soktu, sonra, Lübnan Dağlarını aşarak, Homs'u, Baalbeck'i, Şam'ı (Damas), Béryte'i aldı. 976 yılında ölümü, fetihlerini durdurdu. Başarılarının ve zaferlerinin geçici nitelikte olduğu orta-ya çıktı, ama bunlar, en azından, Bizansın Niseforos Fokas zamanında alınmış ülkeleri pekiştirip sağlamlaştı-rması sonucunu vermişlerdi.

Jan Tzimissès'nin ölümü üzerine yasal kalıtçı (mi-rasçı), İkinci Romanos'un on sekiz yaşına varmış bulu-

nan oğlu Bazileus, tek başına hükümdar oldu (1). Aslında, onun adına hükümet etmeyi sürdüren, başmabeyinci Bazileus idi. Ne var ki, Küçük Asya asker soyluları, haksız olarak elde edip kabullendikleri, Bizans'a imparator sağlama ayrıcalığından vazgeçmek istemiyorlardı. Ve, imparatorluğun en çok tanınmış generallerinden biri, Bardas Sklêros, Tzimîsses'in ölümünden hemen, sonra kendini imparator ilân etti. Küçük Asya, 976-979 yılları arasında üç yıl boyunca, kıyasıyla bir iç savaşa alan oldu. Sklêros, hadım Bazileus'un komuta ettiği merkez hükümet ordusunu iki kez yenmeyi başardı; İstanbul'u kuşatmaya hazırlanıyordu. Merkezi hükümet, Sklêros'a karşı, Asya feodal aristokrasisinin bir başka temsilcisini Bardas Fokas'ı Tzimissès'e karşı girişilen ve başarısız kalan bir isyandan sonra kapatıldığı hücreden çekip alarak, karşı çıkarmak zorunda kaldı. Sklêros'un isyanı ancak 979 yılında ezildi; o da Araplara kaçtı. Ama hükümetin merkezleştirici, merkeze bağlama yolundaki önlemleri, Asyalı zengin ve asker ileri gelenlerin yeni bir ayaklanmasına neden oldu. Bardas Fokas, 15 Ağustos 987'de, kendini imparator ilan etti: ertesi yıl, Küçük Asya'nın büyük bir bölümünü ele geçirdi. Merkezi hükümetin iktidarı ve gücü, yeniden, İstanbul'a indi, ama, «İstanbul'da sonunda hüküm sürenin, hep galip olduğu, XI. yüzyılda anlaşıldı. Çok büyük kaynakları elinde bulunduran, Varégo-Rus ücretli askerlerinin elbirliği etmesiyle güçlenmiş bulunan İstanbul hükümeti, Asyalı derebeylerin başkaldırmasını 989 yılında ezdi. Merkezi hükümet, asker aristokrasinin isyan bayrağını açıp yükseltmiş bulunan, güçlü ve eski ailelere artık güvenemezdi.

İkinci Bazileus, yasalara aykırı sözleşmeleri, yani «stratiotes»ların ve köylülerin topraklarının haksız olarak ele geçirilmesi istifçiliğini, üstünden kırk yıl geçtikten sonra örten zaman aşımını kaldırmakla, derebeylerin ekonomik çıkarlarına çatar. 1001-1002 yıllarında, büyük toprak sahiplerini, yoksul komşularının ödeyebi-

1 İkinci Basil, tahta çıkınca, iktidarı kendisinden sonra tahta çıkacak olan, kardeşi Konstantin'le paylaştı.

lecek durumda olmadıkları borç ve vergilerini ödemek zorunda bırakan, «allelengyon»a değgin yasayı yayımladı. Bu önlem, besbelli, yalnız parèque'leri ilgilendiriyordu; çünkü kır ortak topluluklarının üyesi olan köylüler bakımından, hükümet, komün topluluğunun zincirleme kefaletiyle zaten alacağının karşılığını sağlamış bulunuyordu. Ne olursa olsun, layık ve kilise büyük topraklarına verilen zarar kendini o kadar duyurmuştu ki, zaten başarısız kalmış bulunan «allelengyon»un geri alınması için, patrik Sergius, piskoposları ve keşişleriyle birlikte, işe karışmayı yerinde bulmuştu. Ötekiler gibi Bazileus hükümeti de, «güçlülere» karşı dizgeli düzenli bir savaşım yürütmemişti. 988 yılında, «keşişlerin öğütleri üzerine» Niseforos Fokas'ın manastır topraklarının gelişmesini sınırlandıran yasaların, «bu yasaların yalnız bu çok dindar manastırlara değil, Tanrı'nın kendisine de hakaret olduğu» bahanesiyle, kesin olarak geri aldı (1).

Bizans'ta, Tzimisès'in ölümünden sonra, merkezi hükümetle Asya asker aristokrasisi arasında patlak veren iç savaşlar, Bulgar halkının, bağımsızlığını yeniden ele geçirmek için, ayaklanmasını sağladı. Bulgar boyarlarından biri, kont Şişman'ın (Chichman) oğlu Samuel, 977 yılından 986 yılına kadar on yıllık bir süre içinde, Tuna Bulgaristanını ve Makedonya'yla Tesalya'nın büyük bir bölümünü, durumdan yararlanarak kurtarmayı başardı. Ama, merkezi hükümet, Varégo-Rus ücretli askerlerin yardımıyla feodal aristokrasinin ayaklanmasını bastırınca, Bulgarların başarıları sona erdi. Bizans, 996 yılından başlayarak, yeniden saldırıya geçer. «Savaş başarıları» nedeniyle «Bulgarkıran» (le«Bulgaroctone») adı verilen İkinci Bazileus, savaşı, aşırı özen ve incelikte kan dökücülükle yürüttü. 1014 yılında 15.000 savaş esirinin her iki gözünü oydu, yalnız, her iki gözü kör edilmiş arkadaşlarını Çar'a götürebilsinler diye, her yüz esirde birinin yalnız bir gözünü kör ettirdi. 1018 yılında Bulgaristan, ezilmiş ve yakılıp yıkılmış, taş üstünde taş

1 Bardas Phocas'ın isyanının en civcivli zamanıydı ve İkinci Basil'in, feodal aristokrasiyi yenmek için, Kili-se'nin desteğine ve parasına ihtiyacı vardı.

bırakılmamıştı. Bulgarların dikkafalıları, toplu halde, Ermenistan'a gönderildiler. İmparatorluk iktidarı ve gücü, Bulgaristan'ın yeniden alınmasıyla, komutan ve genel valileri hükümet tarafından atanan, Sırbistan'a da yayıldı.

Bizans, Asya'da açıp ele geçirdiği yerleri elinde tutuyordu. Bazileus, Bulgaristan'a boyun eğdirilip kullanılmasıyla, Transkafkasya sefer ve savaşlarına girişti; bunlar, Gürcistan'ın bir bölümünün boyun eğip bağlanmasına, Ermenistan'ın bir bölümünün Bizans'a katılmasına, öteki bölümünün de bağlanmasına vardı. Bizans İmparatorluğu, İkinci Bazileus'un ölümünde, Justinianus zamanında olduğu gibi, Tuna kıyılarından Fırat kıyılarına kadar uzanıyordu.

Ardılı Sekizinci Konstantinos'un (1025-1041), bunun kızı ve birbiri ardından gelen üçüncü Romanos Argyros'un (1023-1034), Paflagonyalı Dördüncü Mişel'in (1034-1041), Konstantinos Monomakos'un (1042-1054) tahı, ortağı Zoé'nin ve bu sonuncu hükümdarın kız kardeşi Théodora'nın (1054-1056) hükümdarlık dönemleri sırasında iktidar, yeniden, saray hadımlarının ve papazlar tarafından desteklenen yüksek görevlilerin eline geçti.

Merkezi hükümet, asker soyluların gücünü ve önemini zayıflatmak için, ordu için yapılan harcamaları olduğu gibi asker sayısını da azalttı. Yavaş yavaş, ücretli askerlere dayanmaya kadar vardı. Hükümetin politikasındaki bu değişikliğin tüm önemini kavramak için, X. yüzyılda ve XI. yüzyılın başında, Makedonya hanedanından imparatorların yürüttüğü arasız savaşlar sırasında, asker unsurun olağanüstü etkisini hesaba katmak gerekir. Bu imparatorlar orduyu, özellikle ordunun başlarını, her tür iyiliğe, ayrıcalıklara ve bağışlara boğuyorlardı. Komuta kadrolarını sağlayan taşra toprak aristokrasisi, özellikle Küçük Asya toprak aristokrasisi, sonuç olarak, yönetici çevreler içinde ilk sırayı elinde tutuyordu. Büyüyen gücü, onu, gittikçe daha çok şey istemeye, her olasılıkta askeri ayaklanmayla tehdit etmeye hazır olduğu, hükümeti bile keyfince yönetiyor görünmeye götürüyordu.

Sivil yüksek görevliler, askerlerin bu ayrıcalıklı du-

rumunu bağışlayamıyorlar, özellikle yüksek komutanlığın yararlandığı bağış, armağan ve başka, maddi mallar ve gelirlerin verilmesinde kendini gösteren, İmparatorun cömertliğini kısıkanıyorlardı. Bürokrasi, komutanlığın önemini azaltmaya çalışırken, Bardas Fokas ve Bardas Skléros ayaklanmalarının bastırılıp ortadan kaldırılmasından sonra, uygun durum ve koşullardan yararlandı. Bu isyanlardan sonra, imparatorların kendileri de, ordu-
dan, hele ordunun generallerinden kuşkulanmaya baş-
larlar. Askeri komutanlığı geriye itip uzaklaştırmak, bir kenara atmak, şimdi, siviller için kolay bir iş olur. Bu-
nun ardından sivillerle askerler arasında, başkent bü-
rokraşisiyle taşra aristokraşisi arasında gittikçe artan, ağır ve tehlikeli çatışmaların kaynağı bir gerginlik gelir.

Bulgarkıran İkinci Bazileus'un, bütün yaşamını se-
ferler yapmakta ve savaşmakla geçirdiği halde, Fokas ve Skléros ayaklanmalarını hiç unutamadığı, biliniyor. Bir Bizans yazarının şu biçim formüle ettiği politika, ona bağlanır: «Çok güçlü görevlilere göz yummamak, büyük askeri başarıların hiçbirinin büyük zenginlikler edin-
mesine izin vermemek, onları, bütün zamanlarını kendi özel işlerine ayırma zorunda bırakmak amacıyla, keyfi ağır vergiler altında ezmek, hiç kimseye güven-
memek ve tasarlarını pek az kişiye sırdaş diye güvenip açmak.» (1)

İkinci Bazileus'un ölümünden sonra, ardıllarının ka-
rarsız, duruksun ve tutarsız politikası, ancak, güçlülerin kırlardaki küçük toprakları yutmalarına yardımcı ola-
bildi. Zenginleri yoksul komşularının vergi borçlarından sorumlu tutan «l'allelengyon», kökeninin ve aile bağlan-
tılarının derebeyleri hoş tutmaya isteklendirdiği, impa-
rator Romanos Arjiros (Romain Argyre) (1028-1034) ta-
rafından kaldırıldı. Hükümetler, Makedonya hanedanının yasamalarını ortadan kaldırmadan, bu süreci, toprakla-
ra verilen, Batı Avrupa'daki «bénéfices»lerle eşdeğerdeki, «pronoia» adını taşıyan ödünler yoluyla kolaylaştırıyor-

1 Skléros'un, yenik ve esirken, İkinci Basil'e, isteği üzerine vermiş olacağı öğütleri, Psellos, bu terimlerle anlatıyor.

lardı; bu tür toprakları ellerinde bulunduranlar, ödün belgesi gereğince kendi koruyuculukları altına geçen rençperler hesabına vergi ödemeyi yüklenirlerdi. Devletin tarıma elverişli tarım toprakları tükenme tehlikesi altına girdiği zaman, XI. yüzyıldaki imparatorlar, derebeylerine köylünün toprağının tasarrufunu verecek kadar ileri gidiyorlardı. «Pronaia»ları ellerinde bulunduranlar, bunları paylara bölerler ve bu payları, geri almak koşuluyla, verirlerdi. «Pronaia»da yurtluklara bağlı topraklar, Parapinaka yasası gereğince şatolar, sürülmüş topraklar, otlaklar verilirdi. «Pronaia» düzeni, köylü için ve onda kalmış bulunan özgürlük için en büyük tehlikeydi. Ortaklaşa kır topluluğunun topraklarının «pronaia»ya bırakılması, «comitura» adı verilen varlıktan «proniaires»leri beslemeye hizmet eden kesimleri ayırmakla, komün («commune») ortak topluluğunu bozup dağıttı. Komün, ün varlık nedeni de, böylece, işe karıştırılmış oluyordu. Özgür çiftçiler, aşar ve angarya borçlusu oldukları, «proniaires»lere bağımlı duruma düştüler. «Proniaires»ler, «güçlüler»in sayılarının ve toplumsal güçlerinin artmasına yardımcı oldular; pareklere («parèques»lere) gelince, bunların durumu, işledikleri toprakların «proniaires»lere bağımlı duruma, onların buyruğu altına geçmesiyle daha da ağırlaştı. Pronoia'da yaşamı boyunca tasarruf hakkına sahip bulunan ama bunu çocuklarına kalıt yoluyla bırakamayan proniaire, onu daha iyi bir duruma sokması için bir neden olmadığından, parekleri gözetip iyi kullanmıyor sadece, onlardan çıkarılabileceğin en fazlasını çekip almak kaygısını taşıyordu. Bunun sonucu olarak, çiftçi için «pronoia»ya devredilmek, en kötü felaketle eşdeğerdeydi ve «pronoia»dan kurtulmak, en büyük yararlardan, en büyük iyiliklerden biriydi. Sözün kısası, bu düzen, XI. yüzyılın ikinci yarısında, Küçük Asya'nın doğu kesiminde özgür köylü topraklarının hemen büsbütün yok olmasına vardı; orada, bunların yerini derebeylerin, zeamet beylerinin ve manastırların toprakları aldı.

Büyük derebeylere ve büyük beylere bu ödünler verilmekle birlikte, hükümet, büyük asker başlar karşısında duyduğu aşırı güvensizlik ve kuşkuyu sürdürüyordu. Önceki yüzyıl politikasından, bilerek, kopmayı belirleyen

alınan alaylar Avrupa'da, askerleri Avrupa'dan toplanan alaylar da Asya'da yerleştirilerek askeri birliklerin yeni bir bölünümüne gidildi. Askerlik yükümlülüğü, bir askerlik vergisine dönüştürüldü. Bu önlem asker sayısında önemli bir azalma getirdiğinden, bu azalma, ücretli asker sayısının artırılmasıyla denkleştirildi. Hükümet, yabancı askerlerde, yumuşak başlı, kendisine bağlı bir alet bulmayı umuyordu. Küçük köylü topraklarının hızla ortadan kalkması, vergi gelirlerinde önemli bir azalmaya neden olmuştu. Hükümet, bunda, askerlik gider ve harcamalarını azaltmak için bir neden buldu; askeri bütçe-de, kale ve hisarların bakımı, araç ve gereçlerin yenilenmesi, asker sayısı fasıllarında kaygı verici kesintiler yapıldı.

İkinci Bazileus'un hükümdarlığı zamanında kendini gösterip sivrilmiş, kalburüstü generallere güvensizlik gösteriliyor ve bunlar saraydan uzak tutuluyorlardı. Az rastan istisnalar dışında, imparatorlar, orduların başında görünmeyi bırakmışlardı. Bu da, Zoé ile üç kocasının hükümdarlıkları döneminde iktidardan alınmış bulunan saray hadımlarının ve bürokratların şimdi yönettiği, hükümetin politikasındaki yeni eğilimlerin bir belirtisiydi. Saray, papazlar, yüksek görevliler, sadece sivillerden ve papazlardan oluşmuş, orduya ve ordunun başlarına çok düşman, büyük bir parti meydana getiriyorlardı.

Bu parti, senatoya dayanır. XI. yüzyıl başında yeni üyelerle sayıca tamamlanmış bulunan Senato, bu anda büyük bir önem kazanır.

Bazileus'un ardıllarının politikası, ülkede hoşnutsuzluk uyandırmaktan geri kalmayacaktı. İlk ve bu politikayla doğrudan doğruya bağlantılı olarak, taşra asker soylularının ayaklanmalarını, 1043 yılında Georges Maniakès'in ve 1047 yılında Léon Tornikios'un ayaklanmalarını göz önüne alalım; bunların ertesi günleri olmadı ve hükümet tarafından hızla bastırıldılar.

İstanbulun, kalabalık ve aç pleb halkı, hükümete ve yönetici sınıflara pek kaygılar veriyordu; saray yüksek görevlileri ve kilisenin ileri gelenleri, bunlardan, ancak kin, hınç ve korkuyla söz ederler; «halkın içinden çıkmış bulunan aylaklar, tembeller, avareler ve proleterler, kar-

gaşalıklar sırasında hırsızlık ve yağmacılık yapmak, yapıları ateşe verip yangınlar çıkarmak ve hemşerileri öldürmek alışkanlığındadırlar.» diye ısrarla belirtirler. O zamanlar, İstanbul'da sosyal karışıklık ve kargaşalıklara az rastlanmazdı. Kalabalığın, binlerce kişinin yaşamına mal olan kıyasıya bir savaşımdan sonra koruyucu birliğin direnişini kırarak, Kutsal-Saray'ın kapılarını zorlayıp kırmayı başardığı, 19 Nisan 1042 ayaklanması üzerinde önemle durmak, uygun olur. Kalabalık, hazinenin ve vergi salmaları listesinin bulunduğu yerlere girdi, hazine yağma edildi, vergi salmaları listesi paramparça edildi. Ama o koşullarda plebler, bağımsız bir rol oynamadı; onun isyanı, Makedonya hükümdar soyundan yana olanların yararına dönüştü; bu isyan, tahtı zorla ve düzenle ele geçirmiş bulunan Michel Calfat'nın devrilip gözlerinin çıkarılmasıyla ve İkinci Bazileus'un çocukları Zoé ile Théodora'nın yeniden tahta çıkarılmalarıyla sona erdi.

Bazileus'un ölümü üzerine, İmparatorluk, bütün cep-helerde saldırıdan savunmaya geçecekti. Bizans Ordularının son başarıları, 1031 yılında, Georges Manikès tarafından Urfa'nın (Edesse) alınması ve, 1038 yılında, Sicilya'yı Araplardan geri almak için yaptığı, başlangıçta başarılı geçen, girişim oldu. Ama saray entrikaları yüzünden geri çağırılması ve tutuklanması, Sicilyadaki Bizans başarı ve zaferlerinin sonunu belirler. Az zaman sonra, Güney İtalya'da Bizans egemenliği, korkunç bir düşmana, daha 1041 yılında Amalfi'yi Bizans'tan kolayca almış bulunan Normanlara çattı.

Sırp-Bulgar temalarında vergi yüklerinin artırılması ve yol yükümlülüklerinin yerini vergilerin alması, 1040 yılında, Bizans için tehlikeli bir halk ayaklanması sonucunu verdi. İsyancılar, Draç'ı (Dyrrachium) ve Niğbolu (Nicompolis) temasının hemen hemen tümünü ele geçirdiler. Selânik, doğrudan doğruya tehlike altındaydı. Hareket, boyarların bir kesiminden destek buldu; ne var ki bunlar, az sonra, harekete ihanet ettiler ve bu, Bizansın zaferini hızlandırdı. Ayaklanmanın yenilgiye uğraması, Bulgaristanın durumunu daha da ağırlaştırdı. Özerklikten elinde kalmış bulunanı da yitirdi. Bulgar kilisesinin yönetimini, bütün piskoposluklarını, Grek papazları ele

geçirdi. Ama gene de Karadağlı Sırplar, Karadağ'a baskınla, saldırarak girmiş bulunan Bizans askeri birliklerini ağır bir yenilgiye uğratmayı ve özgürlüklerini yeniden elde etmeyi başardılar.

Bulgaristanın yatıştırılması, İmparatorluğun Tuna sınırını pekiştirmiş, sağlamlaştırmış değildi. 1043 yılı kışında, güçlü bir Peçenek topluluğu Tuna ırmağını aştı, geçtiği yerlerde taş üstünde taş bırakmadı ve Edirne'ye kadar geldi. İmparator Konstantinos Monomakos (Constantin Monomaque), yenildi ve Peçeneklerle barış, pahalıya mal oldu; onlar, Balkanların kuzeyinde, ele geçirdikleri bölgelerde yerleştiler.

İbérie'ye ve Ermenistan'a gelince, Bizans hükümeti, bu krallıkların özerkliklerine saygı göstermek yerine, bütün yollara başvurarak bunlara boyun eğdirip kendine bağlamaya çalışmak yanlışlığını yaptı. Ermenistanın sonuncu hükümdarı Gagik, Bizans'la uyum halinde hareket eden dış düşmanlar tarafından olduğu gibi iç kargaşalıklar tarafından da, çıkış yolu olmayan bir duruma sokulmuştu. 1044 yılında Bizans'a teslim olacaktı; Bizans askeri birlikleri, 1046 yılında, Bizans'a kattıkları Ermenistan'ın başkenti, Ani'yi ele geçirdiler. Aç gözlü Bizans bürokratları ve papazları, hemen, Ermeni kentlerine, metropolitliklerine ve manastırlarına konup yerleştiler; Grek papazları, VII. yüzyılın derslerini unutarak, Ermeni monofizitlerine karşı baskı ve eziyetlere yeniden giriştiler. Bizansın yeniden aldığı Suriye topraklarında da aynı dinsel hoşgörü yokluğunu ve bağnazlığı gösterdiler.

Ermenistan'ın Bizans'a katılması, aslında, Bizans'ın savunmasını zayıflatmaktan başka bir şeye yaramadı. Her birinin emrinde, hizmetinde, silahlı bir birlik bulunan, çok sayıdaki Ermeni derebeyleri, Selçuk Türklerinin, doğudan gelen ve gücü gittikçe artan, baskısını durdurmayı başardılar; bunu yapmakla İmparatorluğun doğu sınırlarını korumuş oldular. Konstantinos Monomakos hükümeti, Ermeni halk milisinin kurulmasına izin vererek ve askerlik yükümlülüğünü vergiye dönüştürerek, bu durumu değiştirdi. Bunu yapmakla da, Selçukluların genişlemesini kolaylaştırdı.

Doğudaki Bizans Kilisesiyle batıdaki Roma Kilisesi-

nin, 1054 yılında kendini gösteren, kesin olarak birbirinden ayrılmaları da, Bizans'ın uluslararası durumunun iyileşmesine daha çok yardım etmiş değildir. İstanbul patriği Mişel Serularios (Michel Ceroularios) ile Roma Papası arasında, Güney İtalya piskoposluklarının hangisinin buyruğu altında olacağı sorunu üzerinde geçen tartışma, Normanların saldırdığı İtalya'daki toprakları Papalığın elbirliği olmadan kurtarmanın olanağı bulunmadığını hesaba katan, Bizans hükümetini çok sıkıyordu.

Hükümet, bu nedenle, Papa ile olan işi, dostça düzenlemeye çalışıyordu. Ama Mişel Serularios (Michel Ceroularios), hükümete karşı öylesine gürültülü gösteriler tertipledi ki Konstantinos Menomakos onu, istediğini yapmaya bırakmak zorunda kaldı. Serularios, Roma ile olan ilişkilerin kesinlikle kopmasını kaçınılmaz duruma getirecek biçimde manevralar yaptı. Papalığın temsilcileri, 1054 yılı yazında, Aya Sofya'nın büyük mihrabına «Patrik Michel'in ve yardımcılarının tüm sapkınlarla birlikte, şeytanla ve melekleriyle birlikte» aforoz edildiğini bildiren, papanın mührünü taşıyan bir Papalık emrini bıraktılar.

Michel, buna karşılık, bir din işleri meclisi topladı; bu meclis «Tanrının muhafaza buyurduğu kente, gerçeği yok etmek amacıyla, yıldırım ya da fırtına gibi, ya da daha doğrusu yabandomuzları gibi gelmiş bulunan Roma elçilerini ve onlara bağlı kişileri» aforoz etti (1).

Kiliselerin birbirinden ayrılması, Batı Avrupa'nın feodal yönetici çevrelerinin Bizans'a düşmanlığını vurguladı ve bu düşmanlık, hızla olaylara damgasını vurdu.

3. IX. Yüzyıldan XI. Yüzyıla Kadar Bizans Uygarlığı

IX. Yüzyılın sonu, X. yüzyıl ve XI. yüzyılın ilk yarısı, Bizans için, bir dereceye kadar durulmuşluk ve sağlamlık dönemi olmuştu. Makedonya hanedanı, kara ve deniz si-

1 LE'BE'DEV, Histoire de la séparation des E'glises, p. 317.

lahlı kuvvetlerini yüksek bir düzeyde tutup sürdürmeyi; aşama sırasınca sıkı sıkıya düzenlenmiş çok büyük bürokratik makineyi iyi bir halde tutup bakımını sağlayarak sürdürmeyi; İstanbul hükümetinin, kendi öz uyrukları gözünde olduğu gibi barbarların gözünde de, itibar ve nüfuzunu koruyup sürdürmek bakımından zorunlu sayılan, Roma İmparatorluğu kalıtı, eski, göz kamaştırıcı görkem gelenegini olduğu gibi tutup sürdürmeyi çare bilmiş, o yolu tutmuştu.

Ortodoks Kilisesinin kutsal resim kırıcılarına karşı zaferi, dinde biçimciliğin gelişmesine, geleneksel törenler eğilimine, saray gösterişlerinin, orunlarının ve sanlarının çoğalmasına yardım etmişti. Bu biçimcilik, bu tören, alay ve gösterişler, bu orun ve sanları, temelsiz saçma boş şeyler değildi; bunların, Devlet'in politik kuruluş ve düzeni içinde varlık nedenleri ve yerleri vardı. Teorik bakımdan salt olan Bizans hükümdarları, eylem ve devinimlerinde, pratik olarak, zincirleme bir dizi karmaşık tören, alay ve gösteriş tarafından, egemen sınıfın ortak deneyim ve bilgeliğini anlatan, protokol gereksinimleri tarafından sınırlandırılmışlardı. İmparatorun, bu çağda kesinlikle yerine oturtulmuş bulunan, protokolün gereklerine boyun eğmek zorunluluğundan hiç kimse ve hiçbir şey kurtaramaz, ona varlığın ve yaşamın geleneksel biçimlerine karşı gelmek, bunlara uymamak yetkisini de kimse veremezdi. İmparator, sefere çıksın, seferden dönsün, sirke gitsin, çok az rastlanan mermerlerle ve göz kamaştırıcı mozaiklerle kaplı sarayının geniş ve şatafatlı bölümlerinde konuk kabul ediyor olsun ve en sonda da, Aya Sofya'ya ya da başka kiliselere gitsin, onun her adımı bir törene ve protokole bağlıydı. İmparatorun, insanlar arasında, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak görünmesini sağlayan bu karmaşık teşrifat, bu tiyatrodaki gibi olağanüstü ululama, Bizans hükümdarını insanların kalan kesiminden ayıran uçurumu iyice belirtmeye yönelikti.

Bizans'ın düşman akın ve istilalarından az çok korunmuş ve iç karışıklıkların sona ermiş bulunmasından duyduğu güvenlik, Makedonya hükümdar soyu zamanın-

da edebiyatın serpilip açılmasına katkı yaptı (1). Konstantinos Porfirojenet tarafından yeniden düzenlenip iyileştirilmiş bulunan, Magnaure yüksek okulu, Devlet'e bilgili birçok görevli, senatör, general yetiştirdi; bunlar, boş zamanlarını edebiyata ve bilime ayırırlardı. Hepsinden önce gelişen, imparatorun resmi emirlerini yerine getiren, hükümet edebiyatı oldu. Bu resmi edebiyat İmparator Konstantinos Porfirojenet'in adına ve İmparatorun çevresini almış bulunan, önemli Bizans bilginleri ve bilgisi derin kişiler topluluğunun edebiyat üretimine bağlıdır.

945 yılında salt hükümdar olan Yedinci Konstantinos Porfirojenet (913-959), çoğun, gerçeklerden uzaklaşmış ve kendi ilkçağ incelemelerine kapanmış, bilgiçlik taslayan bir ukalâ sayılır. Bu ün, büsbütün temelli değildir. Onun zamanının edebiyat çalışmaları, o günün yararına, hükümetin ve egemen yönetici sınıfın yararına, ilkçağın çok çok zengin kültür kalıtımından yararlanılması için inatçı bir eğilimle nitelenir. Bunu yapmak için, yığınlara sunulan ruhsal besinlerin yeniden elden geçirildiği, geniş tarih ansiklopedileri, askeri taktik el kitapları, tarım, tıp, veterinerlik ansiklopedileri, İmparatorluk yönetimi el kitapları, azizlerin ulu yaşamları meydana getirilir. Konstantinos'un emriyle meydana getirilen Excerpta'lar arasında ilk sırayı, hacmile ve önemiyle, tarih ansiklopedisi tutar.

«Erdemler ve Günahlar Üzerine» (Des Vertus et des Vices) derlemesinin önsözünde, bu yayımın resmi amacı gösterilmiştir. Orada »Tarihin hacmi sonsuza ve aşılamaz olana kadar uzanır» denmektedir. Konstantinos, en iyiyi, dizgeli ve düzenli biçimde seçip ayıklayarak, ilkçağ tarihçilerine başvurulmasını kolaylaştırmak ister. Bu sorun, biraz çok otomatik biçimde çözümlenmişti. İlkçağ

1 Bir önceki bölümden sonuç olarak çıktığı gibi, Makedonya hanedanı zamanında yabancı istilaları ve derebeylerin ayaklanmaları hiç durmadı; İstanbul'un kendisi de, birçok kez, bunlardan ya birinin ya ötekini doğrudan doğruya tehdidi altında bulundu. Bu bakımdan, bu çağı nitelendiren, edebiyatın ve sanatların parlaklığına bir başka neden aramak gereklidir.

tarihçilerinin eserlerinin edebi ya da estetik değeri hiç hesaba katılmadan, bütün belgeler, içeriklerine göre, her birinin açıkça belli bir konusu olan, elli üç derlemeye indirilmişti. Eskilerin deneyimlerinden alınıp benimsenen bu konular, sarayın ve Devlet'in çalışma ve devinimlerinin değişik yüzlerine, elçiliklerin antlaşmalarına, casusluk ve gizli tertiplere, tahta çıkma törenlerine, kentlerin alınmasına, İmparatorluk yönetiminin çeşitli sorunlarına yönelikti.

Konstantinos'un girişiminden meydana gelen Tarım Bilgisi El Kitabı (les Géoponiques), aynı pratik amaçları güdüyordu; imparatorun geniş ve derin bilgisini tanıtıyor, ama bizler, X. yüzyıl Bizans tarımı pratiğine girmeye boş yere çabalıyoruz. Bu kitap, IV. ve V. yüzyıllara kadar geriye giden, eski Tarım Bilgisi el kitaplarına dayanır. Yeni zamanlarla ilintisi olmak bakımından, bunlara, yalnız doğruluğu kuşku götürür kimi yol ve usullerle öğütler eklenir; örneğin, şarap kaplarının üstüne, şarabın sirkeye dönüşmemesi için, XXXIV. mezamirin şu sözlerinin yazılması gerektiği gibi: «Gelin ve tadın, bakın (Tanrı) ne tatlıdır» ya da sarhoş olma tehlikesine girmeden şarap içmeye dayanmak için şu dizeyi söylemek gerektiği gibi: «İda Dağının doruklarında, Bilge Zeus gürlüyor», vb... Askeri taktik, genel tıp ve veteriner hekimliği el kitapları, derleme niteliği gösterirler ve o kesimde gerçekleştirilmiş bulunan ilerlemeler üzerinde düşünüp karara varılmasına, sonuçlar çıkarılmasına olanak veren bilgileri içermezler.

Saray yüksek görevlisi Simeon Metafrast (Syméon Métaphraste) tarafından meydana getirilmiş olan, azizlerin yaşamları büyük dizisi, yazarının, bu derleme eserine, arkadaşlarından daha fazla özen ve dikkat harcamış bulunduğunu kanıtlar. Öte yandan, azizlerin yaşamları, uzun bir süreden beri, çoğunluğun, biricik değilse başlıca, bilgi verip örnek olan kitabıdır.

Bu besinin halk yığınlarına nasıl, hangi biçim altında sunulacağı sorununa ne hükümet ne de Kilise ilgisiz kalamazdı. Kilise, azizlerin yaşamlarının, okuyucuların ilgisini, onlardaki dinsel olmayan, dine bağlı olmayan eserleri sevme beğenisini kesin olarak öldürmek için,

yalnız azizlerin yaşamlarıyla sınırlandırmaya ısrarla çabâ harcıyordu.

Ama az çok okumuş, öğrenim görmüş, bilgili kişiler ve beğeniden yoksun olmayanlar, bu bayağı «manevi» beşinden, kimi yaşamların hiç inanılır gibi olmamasından, kimi başka yaşamların biçimlerinin kabalığından çabuk bıktılar. Bu yaşamları arıtıp iyileştirmek ve, yapılabildiği kadar, yeniden elden geçirerek değiştirip düzeltmek, yabancı dilde ve Grek dilinde yazılmış birçok el yazmalarını bir araya getirmek, metinleri karşılaştırmak, sağduyuya aykırı olanları çıkarmak, alıkonulanları çağın çerçevesi içine yerleştirmek ve bunlara günün beğenisine uygun bir biçim vermek gerekliydi. Metafrast'ın övgücüsü de yazarın karşılaştığı sorunlar konusunda düşündüklerini şöyle açıklıyor: «Azizlerin yaşamları ya yalandı, ya yalanlarla bezenmişti ya da konunun yüceliğine uymayan bir stille meydana getirilmişti. Yazarlar, zorba hükümdarların acıma bilmeyen zalimliklerini, yırtıcılıklarını, kıyıcılıklarını, din kurbanlarının akıllı ve bilgece karşılıklarını gerekli belâgatla kullanarak anlatmayı bilemiyorlardı. Saçma, gülünç ve zincirleme gidiş kafasından yoksun düşüncelerin anlatımında herhangi güzelliğin yokluğu, kaba ve düşük bir stil, okuyucunun tiksintisini ya da ani kahkahalarını uyandırıyordu.» Siméon'un elinde bu yetersizliklere çare bulacak gerekli araçlar vardı. Göz kamaştırıcı sarayında birçok el yazması toplamıştı ve bütün boş zamanlarını, aynı anda birçok kâtime yazdırarak, bu çalışmalara ayırıyordu; bunlar, tuttukları notları, daha sonra, hattatlara verirlerdi.

Yedinci Konstantinos'un emriyle meydana getirilen derleme eserlere, derin filoloji bilgisinin saygın bir anıtını çeşitli sözlüklere ve dil bilginlerinin yapıtlarına göre, 960 yılına doğru meydana getirilmiş bulunan «Suidas Sözlüğü»nü (dictionnaire de Suidas) eklemek gereklidir. Yazarı, eleştirici düşünüşünün yetersizliğiyle, kusur işlemişse de, Yunan filolojisinde bilginlerin çalışma ve incelemelerinin Batı Avrupa'da büsbütün bir kenara bırakıldığı bir zamanda meydana getirilmiş bulunan bu sözlük, bugüne değin, Avrupa klasik filoloji bilginleri için gerçek bir hazine olarak kalmıştır. Herkesin bildiği gibi sözcük

açıklamalarının yanı sıra, oradan, birçok bilgiler, özellikle yazarların yaşam öykülerine ve yapıtlarına değgin açık ve doğru bilgiler edinilir.

Yedinci Konstantinos, Bardas tarafından kurulmuş bulunan Yüksek Okulu parlak bir biçimde yeniden açmakla, birçok derleme ve ansiklopedi meydana getirilmesini esinlemekle kalmadı; yazmaktan da özel bir zevk alıyordu. Ona, hiç değilse adını taşıyan, birçok eser borçlu bulunmaktadır. En başta, Makedonya hanedanının kurucusunu en uygun ışık altında, yapması gerektiği gibi tanıtan, büyükbabası Bazileus'un yaşam öyküsü gelir. 'İmparatorluğun Yönetimi' (l'Administration de l'Empire) inceleme kitabında, Konstantinos, oğlu Romanos'a Bizans'ın X. yüzyıldaki uluslararası politika ilkelerini, evrensel coğrafyanın sorunlarını açıklar ve, o zamanlar Bizans yöre ve dolaylarında yaşamakta olan, halklar üzerine birçok değerli bilgiler verir. Bu kitap, SSCB, halklarının, Güney Slavlarının ve Macarların en çok genişletilmiş tarihi bakımından, Tacite'in «Germenlerin Töreleri» (Des Moeurs des Germains) eski Germanlerin tarihi bakımından nasıl bir çıkış noktası olmuştuyorsa, öyle, bir çıkış noktası hizmeti görmeye yarayabilir. Yedinci Konstantinos'un «Ayinler ve Töreler Kitabı» (Livre des Cérémonies), içinde Bizans sarayında kullanılmakta olan karmaşık protokolün özel biçimlerinin anlatıldığı, saray ve Devlet eski törelerinin bir derlemesidir. Bu hacimli kitap, kiliseye değgin ve dinle ilişkisi olmayan alay ve törenleri, yüksek orunluların ve görevlilerin işe başlamalarını olduğu gibi Kutsal Saray'da yapılan şenlikleri ayrıntılarıyla anlatır. «Temalar» (Des Thèmes) kitabı, az çok beklenmedik bir biçimde, kentlerin ve eyaletlerin nüfusunun ve yönetiminin önemi üzerine sağlam bilgiler vermek yerine, Justinianus zamanında İmparatorluğun coğrafyası üzerine ayrıntılı bilgiler sağlıyordu; asıl X. yüzyılın kendisine gelince, buradan, yalnız illerin ve eyaletlerin yeni adlarıyla yeni bölünmelerini veriyordu.

Yedinci Konstantinos, her zaman için en iyi olan tarihçilerin eserlerinden aktarmaları ve özetleri içeren çok geniş tarih ansiklopedisinden başka, Bizans tarihini bir yandan Théophane ile Georges Hamartole'un kaldıkları

yerden sürdürürken bir yandan da sadece X. yüzyılın tarihine ayrılmış bulunan birçok tarih eserinin çıkmasına neden oldu; «Théophane'ı sürdürenler» denilenler, Makedonya hükümdar soyunun ücretli tarih yazarlarıdır. Tarih olguları yazarlarının yanı sıra, zamanlarının tarihini yazan tarihçiler yeniden ortaya çıkar. En yüksek soyluların arasından çıkan Genesios, Bizans'ın 813 yılından 886 yılına değin tarihini yazdı; Jean Kameniat (Jean Caméniate), Selâniğin 904 yılında Araplar tarafından alınmasını anlattı. Leon Le Diakr (Léon le Diacre), zamanının (959-975) olaylarını, Niseforos Fokas ve Jan Tzimisses'in hükümdarlık dönemlerini, bu sonuncusunun Sviatoslav'a karşı savaşımını anlattı ve eski Bulgarlar ile eski Ruslar'a değgin değerli birçok bilgiler bıraktı.

Bizans edebiyatında X. yüzyıl, genellikle, derleştirmeler, derlemeler ve ansiklopediler, sözlükler ve antolojiler yüzyılı sayılır... Krumbacher, bu edebiyatı «eleştiri ve yaratıcılıktan yoksun, uygulamalı bir yüzyıl»ın edebiyatı olarak nitelendirir. Bu edebiyat, çokluk, bağımsızlık yokluğu nedeniyle, moral, filozofik ve politik ülkülerinin değersizliği ve yetersizliği nedeniyle, her türlü yaratıcı esin yokluğu nedeniyle ağır eleştirilere hedef olur. Ama her ne kadar bu eleştiriler, Yedinci Konstantinos'un girişimine doğrudan doğruya bağlı derleme eserlerde, gene de belli sakıntılar içinde, tanıtlanıyor, doğrulanıyorsa da bunları X. yüzyıl Bizans edebiyatının tümüne otomatik olarak uygulamak, gerçeğin tersine gitmek olacaktır; çünkü o edebiyatın içinde bir kenarında yetenek, hüner ve beğeni belirtileri taşıyan eserler de vardır. Jan, Jeometr'in (Jean Géomètre'in) şiir kitabı, bunların arasındadır. İkinci Bazileus'un hükümdarlığının başlangıcında Bizans'ın başına gelip çatan büyük felâketleri, güçlü ve canlı renklerle, anlatır. Üzerinde durmaksızın, şöyle, geçerken, sert ve asker bir hükümdar olan bu imparatorun, bilginlerin yazdıklarına ve bu yazıları yazanlara hiç değer vermediğini, üstelik bunları hor gördüğünü öğreniyoruz. Ozan, bilimin ve öğretimin, bilginin ve eğitimin unutulup bir kenara bırakılmasından, bu en çok beğenilen gözde işlerin uğratıldığı baskı ve alaylardan yakınır.

İç kavgalar ve Bulgar akınları, ozana, başına gelenlere hiç durmadan yandığı ve, kendisine, duyularak kaleme alınmış yazıtlar ayırdığı, gözde kahramanı, Niseforos Fokas'ın görkemli görüntüsünü anımsatır. Bu yazıtlardan birinde, duyduklarını ve düşündüklerini, Niseforos adına şöyle anlatır: «Halkın hükümetinin dizginlerini, altı yıldır, gerektiği gibi, ağırbaşlılıkla elimde tutuyorum. Korkunç Mars Scythique, o kadar yıl boyunca, zincire vurulmuş kaldı. Suriye ve Fenike siteleri, önümde yerlere kapanıyorlardı. Tarsus'u başa çıkılmaz boyunduruğa vurdum. Adaları temizledim, barbar mızraklarını büyük Girit'ten ve görkemli Kıbrıs'tan sürüp çıkardım. Zenginlikler dağıtan Nil gibi ve insansız Libya gibi, Doğu ve Batı benim korkutmalarımdan titriyordu. Ama ben, sarayın ortasında yenilip yok oldum, zayıf bir kadının kollarından sakınamadım. Bir başkentim, bir ordum ve içerde çift kale duvarlarım vardı, ama aslında, ölümlü bir insandan daha zayıf hiçbir şey yoktur.»

Sazını Niseforos Fokas'ın onuruna seve seve verdiği halde, ozan, Tzimisès'in adını yalnız bir kez, o da, onun tahtın basamaklarına hangi yolla ulaştığını gizlemediğinden, göz yummadan, hoşgörü göstermeden, anar. Tzimisès şöyle der: «Yaşamımda, aşağılık zorbalık sevgisi beni elinde tuttu hep; sağ elimi kana batırıyordum ve krallık esasını kapıp kaçıyordum.»

Jeometr'in şiiri, yaşamdan ayrılmış değildir. Yurtseverdir, zamanının bütün önemli politik olaylarını yansıtır. Küçük Asya'da Bardas Skléros ve Bardas Fokas tarafından çıkarılan iç savaşın tüm korkunçluklarını anlatacak söz bulamaz. Çiftçilerin, kuraklık ve iç savaşların neden olduğu, darlık ve sıkıntılarının canlı ve imgelerle dolu bir anlatımını bırakmıştır.

Bizans edebiyatının incelenmesi, bizlerin, X. yüzyıl Bizans'ını, katılaştırmış bir dinin dış anlatımları içinde ve durgun bir Ortodoksluk içinde kesinlikle donmuş bir ülke sayan gündelik düşüncelerine kimi düzeltmeler getirir. Bu inceleme, kutsal şeyleri şövalyece ele alan ve dinsel şarkıların alay için yazılmış taklitleri karşısında bile gerilemeyen bir özgür düşünceliler hareketinin varlığını tanıtlar.

X. yüzyılın ikinci yarısında, Lucien'in biçiminde ve stilinde, yazılmış olan Philopatris diyalogu, bu bakımdan, çok ilgi çekicidir (1). Bu eserin diyalog niteliği, puta tapar bir kâfir ile bir Hristiyan arasında uzun bir tartışma olan birinci bölümden başlayarak, açıkça belirir. Bilinmeyen, tanınmayan yazar, Ortodokslukla, keşişlikle, İstanbul patriğiyle ve çevresiyle alay etmek için, eski bir dinsizin Hristiyanlığa döndürülmesi girişimini vesile yapar; onların, X. yüzyılın ikinci yarısının imparatorlarından birine, Niseforos Fokas'a, düşman entrikaları burada açıklanır ve gülünçleştirilir. Buradaki saldırılar öylesine sert, dokunaklı ve keskindir ki, diyalog, uzun süre Lucien'in bilinmiştir. Bunun yazarının X. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış, papazlığa değgin aşamalara düşman, özgür düşünceli bir insan olduğu, tahtla patrik arasındaki, o çağda pek sık olan, dalaşmaların ve çatışmaların, yazara, kaçamaklara sapmadan düşündüğünü yazma olanağını verdiği ancak bu zamanlarda saptanabildi. XI. yüzyılın verimli bir ozanı olan, Paphlagonie soylu danışmanı ve komutanı, Midillili Kristofor'un (Christophore'un) kimi eserleri, belirgin bir taşlama eğilimi taşır. Midillili Kristofor, kendisini taklit eden XII. yüzyıl ozanları gibi, ilkçağ Yunanistan'ına hayranlıkla doludur. Gerçekler karşısındaki, kendilerini saran toplum karşısındaki hayal kırıklıkları, buradan gelir. Kristofor'un Chestakov tarafından çevrilmiş bulunan, bir taşlaması, bu şiirin ayırt edici niteliği konusunda bir düşünce verebilir; 'André adında, kutsal kalıntılar koleksiyoncusu bir keşiş ve bu kalıntılar üzerinde hava oyunu oynayan düzmeciler, burada elekten geçirilirler (2).

Orta Çağ'ın Bizans serüven romanları, Bizans edebiyatı üzerinde kabul edilmiş düşünceleri daha da çok değiştirir.

Bizans edebiyatı konusunda, XIX. yüzyılın sonunda ve XX. yüzyılın başında yapılmış buluşlar ara-

1 Léonis DİACONİ, éd. Bonn, pp. 325-342

2 CHESTAKOV, «Trois poètes de la Renaissance byzantine», Mémoires savants de l'Université de Kazan, 1906, p. 13.

sında, çok büyük ilgi sunan Bizans Destanı'nı (1'«Epopée Byzantine») anmak gerekir. Batı, Roland ile Sid'in (Cid'in) çevresinde, kahramanlık destanlarının açılıp çiçeklenmesini gördüğü gibi, Bizans da, XI. yüzyılın başına doğru, ulusal bir kahramanın, Digénis Akritas'ın çevresinde tüm bir destan çevresini ortaya çıkardı. Bu kahramanın ünü, sanı, tüm Hristiyan Doğu'da, ağır ve dokunaklı halk türküleriyle, ağızdan ağıza dolaştı. En eski el yazması XIV. yüzyıla kadar çıkan büyük bir kahramanlık destanı, çok yaygındı; bunun da kökeninin çok daha uzak bir çağa dayandığı, kuşkusuzdur.

Bazileus Digénis Akritas'ın destanı, bizi, X. yüzyıl ortamına götürür. Bu uzun şiir, Küçük Asya'nın doğudaki uç eyaletlerindeki halkın aralıksız uyanıklık havası içindeki, kâfirlere karşı sonsuz bir savaşım içindeki yaşamını ulular, kutlar. Savaşlar, X. yüzyılda, Bizans'tan yana elverişli bir gidiş almıştı; İmparatorluğun sınırları, bir zaferden ötekine, gittikçe daha çok Doğu'ya doğru götürülüyordu.

Digénis Akritas'ın destanında anlatılan ülke, düşünce ürünü değildir. X. yüzyılın, askeri taktik sorunlarına ayrılmış ve Niseforos Fokas'ın adını taşıyan, kitaplarından birinde Digénis'in destan çevresinin canlı bir yorumunu buluruz. Burada, Toros ya da Kapadokya sınırlarında, Arap saldırılarına her gün açık, halkın sürdürdüğü sert yaşam, oldukça gerçekçilikle anlatılır. Orada yaşam bambaşkaydı; hızlı, canlı, sert ve zordu, İstanbul'un yönetici sınıflarının törenli, gösterişli, kadınsı denilecek, kadınsı olacak kadar kabalıktan uzaklaşmış, incelmış yaşamlarıyla karşılaştırılamayacak, sevinç dolu bir yaşamdı. Bunun kahramanları da, imparator adına, durmadan, kâfirlerle ve haydutlarla çarpışan büyük derebeylerdi. Beklenmedik olaylarla, savaş başarılarıyla ve serüvenlerle dolu bir yaşam: barbarlıkla inceliğin, sert tutkularla ince sevecenliğin, kısacası, özgün iç çelişmelerin bir karışımıdır.

Digénis, din duygularından da bağımsık değildir; kıyamet gününden, karanlıkların beyi, insanlığın yeminli düşmanı Şeytan'ın girişimlerinden» korkar. Ama din havası anlatım ortamı içinde, büsbütün yok olur. Aşk, dünya aşkı

ve savaş. Digénis'in iki tutkusu, işte bunlardır. Onun yaşamı, serüvenlerle, şanlı savaşımmlarla, kadınlara duyduğu aşkla, kötü maden para tutkusuyula, soygun, yağma ve çapullarla, adam öldürmelerle ve zafer istek ve özlemle-riyle doludur. Bizans destanının bu kahramanı, bize birçok noktada, Batı Avrupa şövalyeleri gibi «Hakkı kuvvet yaradır ve kılıç, büyük Derebeyinindir.» dövizini benimse-miş bir yarı barbar olarak görünür. Bununla birlikte bu sert asker, üç yıl boyunca bilim öğrenmeye girer, en güzel sanat eserlerini beğenecek, doğa güzelliklerinden tat alacak yetenektedir. Yücelmiş duygular, uygun gör-gü, kadınlara saygı, ona yabancı değildir. Özellikle bu sonuncu duygu kadına hiç önem vermeyen, onu şeytan tarafından gönderilmiş sayan, istek uyandırıp baştan çı-karacak bir özne, erkeğin hizmetçisi ve kölesi olacak za-yıf bir varlık olarak ele alan, resmi Bizans Kilise düşü-nüşüyle tam çelişik durumdadır. Digénis ise, sevgilisinin gözleri önünde dövüşüp ölmekle mutludur. Destan, Digé-nis'in aşka değgin serüvenlerini, komutan Dukas'ın (Dou-cas'ın), kızının kaçırılmasını, bir bir sayarken, Eudoxie'y-le ilk karşılaşmasını güzel sahnelerle anlatır; sonra, kah-ramanın aşk türküsü gelir: «Tatlı sevgilim, sevgimizi unutmuş olabilir misin? Dingin ve tasasız, kaygısız, uyu-yabilir misin? Kokulu gülüm, sevdiğim çiçek, uyan. Sa-bah oluyor. Gel.» İnce ve şiir dolu çizgilerle, sevgililerin duo'larını aktarır, hayran olunacak doğa tabloları çizer. Kahramanın, ölmeden önce, kadınına dokunaklı ve tatlı vedaı şöyle: «Seni acı içinde görmektense, daha çabuk ölmeyi üstün tutarım. Aşkın için, tüm dünyayı ve yaşa-mımı verirdim. Ama yenilmez, başa çıkılmaz «ben»i, Cha-ron, alıp götürüyor. Ozan, beni benden alıp senin aşkına kaçırıyor, sevdiğim.»

Bu uzun şiir, X. yüzyıl Bizans derebeylerinin zenginliğinin ve şatafat ve gösterişinin imgelerle dolu bir anlatımını içerir. Olaganüstü güzel bir bahçede, Digénis' in, duvarlarda güzel süsler yapan, çok renkli taşlardan yapılmış şatosu yükselir. Şatonun önünde, yükseltilmiş üç kubbeye taçlanmış bir kır evi bulunur. İçerde, duvarlar, mozaikle, altın kakmalar ve değerli taş kakmalarla kap-lıdır. Onur salonu, İliada'nın kahramanlarının, Samson'-

un ve Davut'un savaş başarılarının repordüksiyonlarıyla süslüdür; burada, ilkçağ konularıyla incil konularının garip bir karışımı vardır.

Destan kahramanının politik beti, davranışı eşsizdir, Digénis, tersi söylenemez, bir Bizans yurtseveridir. Ortodoks dini ile Romalı gücü, onun ruhunda ve kafasında, birbirine karışır. Onun düşünceleri, aralıksız, İmparatorluğun sınırlarının güvenliğini sağlamaya, imparatoru gereksiz ve yararsız harcamalardan esirgemeye, kâfirleri yenmeye, onları, Bizans'a Ortodoks ve Romalı İmparatorluğa haraç ödemek zorunda bırakmaya yöneliktir. Kendini imparatora bağlı bir uyruk sayar, ama saygılı dış görünüşün altında Küçük Asya'nın, saray adamlarına kuşkuyla ve küçümseyerek bakan, kibirli aristokrati kendini gösterir. İmparatora, neredeyse, eşit insan gibi davranır. Kendini, ona öğüt verip öneriler ileri sürecek durumda ve bunların yerine getirilmesi için ısrar etmek hakkına sahip görür. Bu bakımdan, Bizans'ın ideal destan kahramanı, Küçük Asya derebeylerinin X. yüzyılda gerçekten var oldukları gibi İstanbul'daki merkezi hükümete karşı bir Bardas Skléros'un ya da bir Bardas Fokas'ın bayrağı altında korkutucu ayaklanmalar kışkırtan derebeylerinden hiç ayırt edilmez.

XI. yüzyılın en üstün ve en ilginç Bizans yazarlarından biri, Michel Psellos, üzerinde durulmaya değer. Birbiri ardından avukat, felsefe profesörü, keşiş, saraya bağlı görevli, senato prensi ya da başkanı, en son da gerçek hükümet başkanı oldu; zamanının bütün bilgilerini edinip özümlemiş bulunan Bizans ansiklopedistinin örneğidir. Bilgisiyle, yazarlık yeteneğiyle, o, en büyüklere eşit olabilir. Eserinde her şeye değinmiş, her şey üzerine yazmıştır. Anılarından başka, en değişik konular üzerinde yüzlerce küçük yapıt, konuşmalar ve şiirler, mektuplar, ve yergi yazıları, felsefe el kitapları, fizik, astronomi, fizyoloji ve hatta bağıcılık, büyü vb. gibi gizli bilgiler üzerine inceleme kitapları bırakmıştır. Bütün yapıtlarında ortaya çok çok zekâ ve nükte, ısırtıcı bir alaycılık ve bilime dokunmuş herkes için ilgi bulunur. Klasik ilkçağa ve Platon'a düşüncesine olan tutkusuyla, Rönesansı haber verir. Tarih Anıtlarında («Chronographie»sinde) biçim

yetkinliğiyle parlayan Psellos, çağdaşlarının yaşayan, renkleri canlı portrelerini çizer. Bununla birlikte, gene bu aynı Psellos, dürüstlüğe ve düşünce bağımsızlığına, gerçek bilim saygısına kendini uyduramayan, bunlardan hoşlanmayan, bütün bir saray hadımları, görevliler, hatipler derintisinin garip bir örneği olarak belirir. Bu derinti, İkinci Bazileus'un ölümünden sonra komuta ve yönetim araçlarını ele alarak ve elde tutarak, Bizans'ı hızla yıkıma sürükledi. Entrika düşkünlüğüyle, dalkavukluklarıyla, utanılacak kadar ani bir geri dönüş ve değişiklikleriyle, itibarını yitirmiş görevlileri yüz üstü bırakmak alçaklığıyla, kendini gösterme, sivrilme merakıyla bu derinti, XI. yüzyılın gerileyen, düşkünleşmiş, çöküp dağılma başlangıcındaki Bizans'ın yönetici doruklarına sık sık damgasını vuran, yüksek zekâ ile karakter değersizliği karışımının çarpıcı bir örneği olduğu kadar, ortamında oluşup geliştiği bozuk, kokuşmuş saray aleminin de tam yetkin bir temsilcisiydi. Psellos, Chronographie'sinde, bütün çıkarlarının imparator sarayı yöresinde dolaştığını gösterir. Kendisine danışan ve sırlarını emanet eden imparator ve imparatoriçelerle ilişkilerini en ayrıntılı biçimde, anlatır. Ötesi, onu hiç ilgilendirmeyiz. Olsa olsa, dış savaflara ancak birkaç satırla değinir. Bu Anılar'ı («Mémoires») okurken, XI. yüzyılın ikinci yarısının büyük Bizans İmparatorluğunun çözülüp dağılma çağı olduğu, peçenek akınları, Sırp ve Bulgar ayaklanmaları, Bizans gücünün Küçük Asya'da Selçuk Türkleri tarafından yok edildiği çağ olduğu akla gelmez.

Psellos, Léon Diakr'ın tarihini sürdürmeye niyetlendi, ama Chronographie'sine Üçüncü Romanos Arjiros'un hükümdarlık dönemiyle başladı. İmparatoriçe Zoé'nin aşk serüvenlerini ayrıntılarıyla anlatır. Zevk düşkünlüğü, Onuncu Konstantinos Dukas'a (Konstantin Doukas'a) (1), övücü, yeni Aşıl sanını verir, ama Dördüncü Romanos Diyojenos'a karşı sert ve haksızdır. Anılar'ı, acınası Mişel

1 K. SATHAS, Bibliotheca graeca medii aevi, IV.

Parapinakos (Michel Parapiniaque'a) (1) övgülerle sona erer.

Psellos, başkentin yönetimdeki ve kilise aşamalarındaki yönetici soylularını temsil ettiği gibi Sökomenos da («Cecaumenos» da), kendi komutanlığında (Strategikon'-unda), o sıralar ikinci plana itilmiş bulunan, taşra asker aristokrasisinin yerine yaraşır temsilcisidir. Yazar, Ermeni asıllı bir yüksek görevli, eski bir asker, Bizans'ın XI. yüzyıldaki askeri valilerinden, eyalet komutanlarından biridir. Bu yüksek görevli, kitabında, derin bilgi göstermez; klasiklerini anmaz, şu nedenle ki, onları bilmez.

Onun kitabı, taşra soylularının ideallerini çizip anlattığı, daha doğrusu böyle ideallerin hiç var olmadığını tanıtladığı, için bizim gözümüzde önemlidir ve ilgiye değer (2), Bardas Fokas ve Bardas Skléros ayaklanmalarının dersleri, bu soyluların temsilcileri tarafından henüz unutulmuş değildi. Cecaumenos, oğluna, merkez iktidara karşı her tür ayaklanma girişiminden sakınmayı, hiç değilse ısrarla öğütlüyor. O, iç savaştan, İstanbul'da hüküm sürenin, sonunda, «hep galip çıktığına» inanmıştır. Taşrada bir isyan patlak verirse, ona göre, hükümetten yana olduğunu sıkı sıkıya, kesin olarak, açıklayıp duyurmaya ve isyancılara karşı dövüşmeye yer vardır. Gerekli araçlar yoksa ya da noksansa, herhangi bir kaleye ya da hisara kapanmak ve, bağlılığını hükümete duyurmak. En sonunda da, olmazsa, İstanbul'a kaçmak.

Sökomenos (Cecaumenos), oğluna, hiç kimseye ve hiçbir şeye önem vermemesini öğütler. «Dostundan ya da kölendenden hoşlanıyorsan, onun da bir insan olduğunu ve bu nedenle ölümlü olduğunu gözden yitirme. Ölüm onun başına gelirse de kendini üzme, çünkü bu hiçbir şeye yaramaz. Altın, mermer, cam bir kap'tan zevk alırsan, buna sahip olunca, hatırla: biri yitip gider, öteki kırılır. Ve bu olunca, için karışmasın.»

1 Psellos'un öğrencisi olan Yedinci Mişel Dukas, imparator olunca, hocasını Başbakanlık görevine çağırdı. Bu, bu durumu açıklar.

2 Journal du Ministère de l'Instruction publique, St. Pétersbourg, 1881, juin à août.

Sökomenos (Cecaumenos), dostluğa inanmaz. Oğluna «Başka bir yerde bir dostun varsa ve o, senin oturduğun kentten geçiyorsa, onu evinde ağırlama; başka bir yere insin, sen de ona geraksindiği her şeyi gönder, bu iyiliğini her vakit bilecek, hiç unutmayacaktır... Aksi halde, her şeyi, hizmetçilerini, sofranı, alışkanlıklarını kötü bulacaktır. Varın yoğunla ilgilenecek, sende şu var mı, bu var mı diye kaygılanacaktır... Uygun fırsat bulursa karına tatlı tatlı bakacak, saygısızca göz süzecektir; olanak bulursa, onu baştan çıkaracaktır. Olmazsa da, bu onun, ayrıldıktan sonra olmuş gibi övünmesine engel olmayacaktır; tartışma sırasında, kendisi değilse, düşmanın bunu yüzüne vuracaktır.» diye öğüt veriyordu.

Ama merkez yönetimi, hızla zayıflıyordu. Eyalet askeri vali ve komutanları, birçok vesilelerle, bağımsızlıklarını gösterebiliyorlardı. Sökomenos, o kadar temkinli olduğu halde, komşu «toparque»lara karşı böyle bir politikayı izleyebileceğini sanıyordu. Bu konuda, örneğin, şunu sağlık verir: «Komşun 'toparque', olur da, kötülük ederse ona karşı sert davranma, güç de olsa barışçıl ve temiz duygular göster... Ama senin hediyelerin ve yalandan sevgi gösterin sayesinde, o, kendisini güven içinde bulursa, sen, adamlarını gizlice topla ve ona, ona ve halkına, apansızın, birdenbire hücum et; o zaman yenilgiye uğramazsın ve onu yok edersin.» Sökomenos (Cecaumenos), bu politikanın merkezi hükümetin onamasını kazanacağını, beğenileceğini umar ve bekler.

Makedonya hanedanı çağı, İmparatorluğun canlandırılıp bir dereceye kadar durulması, sağlamlaştırılması çağı, Bizans sanatının, önceki yüzyıllar boyunca tutulup kararmasından sonra, açılıp gelişmesiyle ayırt edilir.

İmparator sarayının parlaklığı, gösteriş, şatafat ve debdebesi, sanat endüstrisinin gelişmesine, lüks eşya üretiminin gelişmesine katkı yaptı. IX., X. ve XI. yüzyıllar boyunca pek çok usta eller, lüks eşya üretimi endüstrilerine yöneldi. Bizans atelyelerinden çok güzel dokumalar, altın, gümüş ya da bakır, telkâri kuyumcu işi görkemli, özenli, usta işi üstün yapıtlar, seramik şaheserler, sık, cam işleri, hepsi de iyi bir beğenin ve üstün bir tekniğin belirtisi, çıkardı. Bu san'at endüstrisi, Bizans aris-

tokrasisinin isteklerini yerine getirerek ve, kendi payına, doğu beğenisinin ve doğu lüksünün gelişmesine katkı yaparak, gelişti.

Doğu'nun çok renkli işlere ve alacalı renklere eğilim ve isteğinin etkisi altında, bölmeli, mineli, sırlı çanak çömlek yapım zanaatının ortaya çıkmasına tanık olunur. Bölümlü, mineli, sırlı levhalar ve plaklar, kutsal emanet kutularının ve kutsal resimlerin süslenmesine olduğu kadar, Bizans yüksek sosyetesinin giyimindeki göz kamaştırıcılığa da yardım ediyordu. Bu çağın sırlı Bizans mine-leri, renk tonlarındaki uyumla, renklerinin temizliği ve yoğunluğuyla, perdahlarındaki ve yapılmış son düzeltmelerindeki olgunlukla ün kazanmışlardır.

Bu dönemin birçok sanat anıtı, zamana meydar okuyup göğüs germişlerdir ve bizim de hayranlığımızı kazanan şeyler olarak kalmışlardır. İstanbul, Yunanistan, İtalya, Rusya, Kafkasya da resme değgin Bizans sanatının belirtilerini saklamış, korumuşlardır.

Bu sanat anıtları arasında, Bizans kiliselerinin duvarlarını süsleyen mozaikler, özel bir ilgi sunar. Yunanistan'da Dafni manastırında, Tesya'la Beotya arasındaki Phocide'te bulunan Saint Luc kilisesinde, SSCB.'de Kiev'deki Sainte-Sophie katedralinde XI. yüzyıl mozaikleri korunup saklanmıştır; Sicilya kiliselerinde birçok XII. yüzyıl mozaiği vardır. Bizans uygarlığı etkisinin girdiği her yerde, XI. ve XII. yüzyılların fresklerine rastlanır. Bizans resim sanatında, XI. yüzyıla doğru, Justinianus zamanı resminin stilinden esasta ayrı ve değışik, yeni bir stil gün ışığına çıktı. Resim, geleneklere göreneklere duyulur ölçüde daha çok uymuş, soyut, papazlara değgin ve heybetli bir duruma geldi. Varlığını henüz sürdüren eski Helenistik geleneğin getirdiği gerçekçi katkı, kendini daha az duyurur oldu. Sanat, Kilise çileciliğini, din uğrunda dünya zevklerinden çekilme ülkülerini cisimleştiren dural, dengeli, soyut dinsel resimler meydana getirir. Portrelerde, resmi sunulan kimselerin ayırdedici kişisel niteliklerinin yerini, alışılmış, yerleşmiş kilise tipleri alır. Kır resmi, (peyzaj), orada bulunanları saran, geleneklere ve göreneklere uygun bir zemine dönüşür. Resim, ilkça-

ğın uzay ve boyut kavramından vazgeçerek, salt düzlem işlemeye geçer.

O çağdan elimizde, aralarında Paris Millî Kitaplığı üyesi Psautier'ninkinin de, Grégoire de Nazianze'nin din ve ahlâk sohbetlerinin, İkinci Basileus'un «Azizler Takvimi»nin ve olağanüstü ilgi çeken daha başkalarının da bulunduğu resimleri renklendirilmiş birçok el yazması vardır.

Bu minyatürlerin en iyileri, o çağın Bizans ressam-
larının, ilkçağ geleneğinin çekimine çok uğradıklarını
tanıtılar; bunlar, ilkçağ insan akademisinin tutumuna ve
ham maddeyi işlemesine uyuyorlardı; duruşlar, giysilerin
kvrımlarını güzel düşürmeleri, hep, zarifti. İlkçağ mito-
lojisinden esinlenerek yapılan benzetmeleri, örneğin,
Psauter'in David'i gösteren minyatürüne katmakta durak-
samazlardı. En iyi minyatürlerde resim, tekniğin olgun-
luğu ve yetkinliğiyle, renk verme sanatının hünerlerinin,
renk uyumunun zenginliğiyle ve süslemenin olgunluğu
ve olağanüstü zenginliğiyle kendini gösterir, dikkati
çeker. Aynı zamanda, papazların, ressamları güdümleri
altına alıp sürülerine katma eğiliminin gittikçe daha çok
vurgulandığı sezilir. Bu koruyuculuğun meyvaları, İkinci
Basileus'un ünlü «Azizler Takvimi»nin birçok resimlerin-
de belirir. Bu imparator işinde çalışmış olan ressam-
lar, zanaatta kuşkusuz ustalığa yükseltilmişlerdi, yapımda tam
bir tekniği, desende de zerafeti ortaya koyuyorlar. Ama
gene de sanatlarının, zorunlu duruma gelmiş bulunan,
din kuralları ve kilise yasaları ile bağlı bulunduğu, gözle
görülebilir. Bundan bütünde bir tek düzelik etkisine ne-
den olan, ortada bir bireylik yokluğu sonucu çıkar. Ama
bununla birlikte, buradan, bu çağdaki bütün Bizans
eserlerinin, esasında, yaşamdan ve özgürlükten yoksun
oldukları sonucuna varmak gerekli değildir. Kimi belli
eserler yalnız teknik yetkinlik ve olgunluk bakımından,
desen çeşitliliği, desen yumuşaklığı ve bükülgenliği ba-
kımından değil, yaşayan gerçeği görme söz götürmez
yeteneği ile de ayırt edilir, kendilerini gösterirler.

Kutsal resimlerin kırılmasından yana olanlar, ayrıca,
heykelciliğe takılmışlardı. Kutsal resimlere tapanların
zaferinden sonra, anıtsal heykelcilik, yerini elle ufak te-

fek şeyler yapımına bırakır. Heykelci, bir kuyumcu, dö-kümcü, maden oymacısı durumuna geldi; terimin asıl anlamında «heykel yontacak», «heykel işleyecek» olursa bu, küçük konular üzerinde, fildişi üzerinedir. Bu türden birçok örnekler de, anıtsal heykelcilik geleneklerinden esinlenmişlerdir.

4. Bizans, Rusya ve Batı Avrupa

Bizans uygarlığının, IX., X. ve XI. yüzyıllar sırasın-daki en büyük başarısı, Rusya'nın Hristiyanlığı kabul et-mesinin sonucu olarak, Doğu Avrupa'nın bu çok geniş en-ginliklerine güçlü girişi oldu. Rusya'nın İsa'nın öğretisine, İncile kazanılması ne bir tek defada ne de kolayca ger-çekleşmiş değildir. Patrik Fotius'un (Photius'un), Rusla-rın 860 yılında İstanbul'a karşı girişimlerinden az sonra yazdığı, papazlara piskoposlara değgin mektubu, daha o zaman, onların İsa'nın öğretisini kabul ettiklerini göz-önünde bulundurur, 945 pakt'ı, Kief Rusya'sında Hristi-yanlığın bulunduğu kesinlikle doğru olduğunu tanıtlar; Igor'un gönderdiği insanlar arasında, bir Hristiyan kilisesinde and içen bir Hristiyanlar topluluğunun bu-lunduğunu belirtir.

Büyük prenses Olga'nın da Hristiyan olmuş bulun-ması, söz götürmez, olasıdır; O, 957 yılında İstanbul'a gelmişti. Hristiyanlığın Kief Rusyası'na bu yavaş yavaş girişi, Vladimir'in hükümdarlığı zamanında, çıkarlarını Hristiyan olmakta bulan güçlü toplulukların oluşmasıyla, uygun koşulların meydana getirilmiş bulması ile tamam-landı. Bizans hükümeti, söylemeye gerek yok, söylemeden de anlaşılır, durumdan çıkarlarına en iyi biçimde yarar-lanmaya çalışır.

Rusya'nın, Vladimir'in hükümdarlığı zamanında İsa'nın öğretisine, Hristiyanlığa kazanılması sorunu, tartış-malı sorundur, daha bütün ayrıntılarıyla çözüme kavuş-muş değildir. Bildiğimiz, 987 yılında Bardas Fokas isya-nının başarısının bunu kendi araç ve olanaklarıyla bas-tıracak durumda olmayan, imparator İkinci Bazileus'a karşı tehlikelerle şişmiş bir tehdit olduğudur. İkinci Ba-

zileus, Hristiyan olması koşuluyla kendisine kız kardeşi Anne'ı vermeye söz verdiği, Rus Kniaz'ı (prensi), Vladimir'in kendisine yardım etmesini istedi. Vladimir bunu kabul etti, İstanbul'a 6.000 kişi gücünde bir varego Rus asker kolu gönderdi; bu askerler, Bazileus'un baş kaldırma'yı bastırmasına yardım ettiler. Ama paktın gereği yerine getirilirken karşı tarafça olan gecikmeler, anlaşmazlıklar ve çatışmalar, bağlaşıklar arasında çarpışmalara ve Vladimir tarafından Cherson'un (bugünkü Kırım'ı da kapsayan Taurid'te, Rusların «Korson»u) alınmasına kadar vardı. Bunun üzerine Bizans prensesi, evlenmeyle, Vladimir'e verildi; o da 988 ya da 989 yılında vaftiz oldu. Kieflilerin Bizanslılar tarafından Hristiyanlığa döndürülmüş bulunması sayesinde, bu iki devlet arasında daha yakın, daha sıkı ilişkiler kuruldu. Bununla birlikte, gene de, Rusya'nın İsa'nın öğretisini kabul edip Hristiyan olmasından hemen sonra, Kief ile Bizans arasındaki ilişkilerin bozulmaz-değişmez dostluk niteliğine bürünmüş bulunduğu, söylenemez.

Bizans'ın Kief'le olan ilişkilerinden çıkar sağladığının bir kanıtını, Rus prensinin ve Bulgarkıran Bazileus'un askerlerinin, 1016 yılında Hazarlar Devletinin hesabını görüp ortadan kaldırmalarında görüyoruz; bu olayın sonucu, Tauride'deki Bizans topraklarının büyümesi oldu.

Vareg'lerden bir koruma birliği meydana getirilmesi, XI. yüzyıl Bizans'ı için çok önemliydi. Bazileus'a 6.000 kişilik bir yardımcı asker kolunun gönderilmesinden sonra Küçük Asya'da olsun, İtalya'da ve Sicilya'da olsun, Bizans asker birliklerinin saflarında genellikle Ruslara rastlıyoruz. Akademi üyesi Vassilievsky'nin çalışmaları, XI. yüzyılda Bizans'ta «Varègues»ler terimiyle yalnız İskandinav Vareglerinin anlaşılamayacağını belirtmiştir. Bu asker kolunun sayısal büyüklüğü bile bunun aksini ispat etmeye yeterdi. Bunun, XI. yüzyılda İskandinavyalı Normanları içerdiği, ama bunların sayısının o çağda, Kief'te İstanbuldakilerden az olduğu, kuşkusuz doğrudur.

Her şeye karşın, oldukça uzun bir dönem boyunca, İmparatorlukla Kief Devleti arasında sürekli, dayanıklı, politik ya da kiliseye değgin ilişkilerin var olduğu sonucuna varılmasına olanak veren hiçbir belirti bulamıyo-

ruz. Kaynaklar, 1023-1024 yıllarında, Vladimir'in Chrysochir adında bir hısımının Çanakkale üzerine bir saldırı yaptığını, Limni'ye (Lemnos) kadar kendisine yol açtığını ve orada, bir dövüşte öldüğünü anlatıyor. Hristiyanlığın Rusya'da son ve kesin biçimini alması, ancak, Laroslav'ın hükümdarlığı zamanında, din adamlarına değgin bir yönetimin kurulmasıylaadır. Gerçekten, Kief Başpiskoposluğuna bağlı dinsel bir yönetim bölgesi kurulması ve başına Rus papazlığına bağlı bir başpiskopos olarak bir «Grek»in oturtulması, 1037 yılında yer alır.

Hristiyanlığa yeni dönen ülke, Bizans'ın kiliseye değgin bir eyaleti olur. İstanbul tarafından atanan ve Kief'te yerleşen metropolit Théopemptos, yalnız İstanbul baş patriğini değil hükümdarı da temsil ediyordu; öyle olunca XI. yüzyılda yüksek aşamalı bir papazın hakları ve ayrıcalıkları, sırf kiliseye değgin sorunların dar ve sınırlı çerçevesini geniş ölçüde aşıyordu.

Bizans'la Rusya arasındaki bu yakınlaşma, Bizans'ın pek aşırı istekleri yüzünden, çabucak, kesikliğe uğradı. Rusya'nın Hristiyan olmasından ve Kief'te İmparatorluğun adamı bir Yunan metropolitin yerleşmesinden sonra, Bizans hükümeti, Kief prensini kendisine bağlı (Vassal) saymak eğilimini edindi. XIII. ve XIV. yüzyıl Bizans yazarları, İstanbul sarayının, Rus prensi tarafından taşınan «sofracıbaşı»sı sanını anımsatıyorlar (1). Michel Psellos. «Chronographie»sinde, Rusların İstanbul'a karşı 1043 yılı felâketli seferini, «Rusların isyanı» diye nitelendirir. Rusya'nın Hristiyan olmasından sonra, Rus prensleriyle evvelce yapılmış bulunan ve sona eren ticaret bağlaşımları, artık, yenilenmez. Bizans hükümeti, besbelli, Kief prensinin, bundan böyle, ticaret alışverişleri için de, hiçbir özel bağlaşma olmadan, hükümdarın yönergelerine boyun eğmesi gerektiğini düşünüyordu. Ama Bizans, Rus-

1 Daha önce adı geçen başpiskopos Photius, Rusların 860 yılında İstanbul'a yaptıkları başarısız saldırıdan sonra imzalanan bağdaşma dolayısıyla, Ruslardan söz ederken, o zamandan başlayarak, Rusların «İmparatorluğun uyrukları ve yardımcı güçleri sınıfında dizildiklerini» dikkate alır. GREGOIRE, Byzantion, t. VIII.

ya'yı sömürge haline getirmek eğilimini olaylarla anlatıp açıklayacak durumda değildi. Tarihsel olaylar, örneğin Laroslav'ın Bizans'a karşı 1043 yılındaki seferi, bu köklü dileklere ters gidiyordu.

Bu sefere ve savaşa tanık ve saray çevrelerine yakın bir kişi olan Psellos, bu seferi yeni uyrukların imparatorluk gücüne ve iktidarına karşı bir «baş kaldırma»sı olarak nitelendirir ve bunun nedenini İmparatorluğun «hegemonyası»nın Ruslarda uyandırdığı kin, nefret ve hınçta görür. 1043 yılı seferi, Rusya için başarısızlıkla sona erdi. Fırtınalar, bir de Rum ateşi, güvertesiz çok sayıda Rus gemisini yok edip ortadan kaldırdı. Ama gene de Bizans, üç yıl geçmemişti ki, Kief devletiyle barış yapmaya çabalıyordu; bu, apaçık, Balkan yarımadasının Peçenekler tarafından istilâsıyla bağlantılıdır. Laroslav, 1051 yılında, İstanbul başpatriği ile önceden anlaşma yapmadan, Rus papazı Hilarion'u Kief metropolitliği koltuğuna oturtturarak, Bizans'a manevi bağımlılığa son verdi. Bizans, Iaroslav ile olan ve uzamak tehlikesi taşıyan anlaşmazlığa ancak 1053 yılında son vermeyi ve onun, İstanbul tarafından atanacak bir Yunanlı metropoliti kabul etmesini başarabildi. Barış, Iaroslav'ın oğlu Vsévolod'un, imparator Dokuzuncu Konstantinos Monomakos'un kızıyla evlenmesi sayesinde kesinlikle kurulabildi. Vsévolod'un hükümdarlığı zamanında, uzun süreli kilise ilişkilerinin kurulması ve Bizans uygarlığının Rusya üzerinde sürüp giden etkisi sayesinde, Bizans'ın etkisi ve etki alanı büyüdü. Bizans'ın Selçuk-Türkleri tarafından Malazgirt yakınlarında uğratıldığı bozgunundan sonra, Bizans, artık, kendisinin olmayan Rus topraklarına el atmayı, doğal olarak, düşünemezdi.

İstanbul patriklerine gelince, onlar, Rus metropolitlik koltuğuna kendi çevrelerinden bir Yunanlıyı (Grek'i) atama ayrıcalığına uzun süre ve inatla bağlı kaldılar. Moğollardan önceki dönemde, Kief metropolitlerinin İstanbul patriğinin rızası, onaşması olmadan koltuklarına oturdukları, yalnız üç durum olmuştu. Kilise sorununda Bizans'a Rus bağımlılığı, ancak 1448 yılında son bulacaktı.

Bizans, Rusya ile olan sıkı ilişkilerinden iyi çıkar

elde etmeyi bildi. Ama, evrim yolunda daha çok ileri gitmiş bir kültür ülkesinin Kief Rusya'sıyla ilişkileri de çıkar sağlardı. Rusya için Hristiyanlığa dönüş, klan düzeninin kalıntılarını, hakaretlerin kanla temizlenmesi, adetini çok karılı evlenmeleri ortadan kaldırarak, tekniğin hızla gelişmesine katkıda bulunarak, o çağ üzerinde söz götürmez olumlu etkisi olan, en önemli bir olay olmuştu. Yapı tekniği hızla ilerler; resim, müzik, dans gibi keyif sanatları da içinde bulunduğu halde, zanaatçılık gelişir. Öte yandan, XI. yüzyılda Bizans sanatları, Kief Rusyasının evrimi üzerinde önemli bir etki yapar. Bizans sanatçıları, İsa öğretisine ve dinine yeni girmiş olan bu ülkede, Kief Aya-Sofya (Sainte-Sophie de Kiev) Katedrali gibi, temelleri 1037 yılında atılmış mozaikleriyle ve freksleriyle ünlü, dikkat çekici yapıtlar yarattılar.

XI. yüzyıl Rusya'sı, yalnız imparatorun çok sayıda gönderdiği diplomatik ya da dinsel kişi ve kurulları değil. mimarları, ressamı, zanaatkarları, şarkıcıları, müzisyenleri ve hele, kendileriyle birlikte değerli dokumalar, maden alet ve avadanlık takımları, giysiler, şarap, hekimlikle ilişkili otlar, mermer vb. getiren tacirleri kabul ediyordu. Yunanlılar (Grekler), önlem gereği, Rusya'ya filotillâlar halinde gelirlerdi. Rus prensleri Greklerle ticarete o kadar değer verirlerdi ki, korumak amacıyla, Greklerin önüne karşıya çıktıkları olurdu. 1170 yılında başka prenslerle birlikte Kanev'e kadar inen, orada bir Grek ırmak kervanına rastlayan Mstislav'ın yaptığı, böyledir.

Daha ilerlemiş Bizans uygarlığının etkisi, yalnız kiliselerin hayran olunacak mimarlığında, Kief ve Riazan hazinelerinin mineli ve telkâri ince işlemeli mücevherlerinde değil, slavon dilinde yazılmış yazıların dağılıp yayılmasında da kendini gösterir. Rusya, çağın en çok uygarlaşmış ülkesi tarafından, Hristiyan dini eğitimi görmekle kalmış değildi; bu eğitimi, üstelik, kendi öz dilinde görmüştü. Bizans Kilisesi, Slavon dilinde dinsel tören sırasını ve yöntemini, aynı dilde vaaz ve kutsal yazını getirmekle, Rus ulusal kültürünü uyarmış, gayrete getirmişti; Romen Katolik kilisesi ise, hiç kimsenin bilmediği,

ortak olarak bilinmeyen, Latincesiyle, Batı Slavlarının bağımsız kültürünü dizginlemişti.

Rusya'da okullar kurmak için yapılan ilk denemeler, Vladimir zamanına çıkar. Iaroslav zamanında yazı, geniş ölçüde gelişir. Slavon dilinde kitaplar, en başta da kutsal kitaplar ve Kutsal Yazılar, Bulgarların aracılığıyla dağıtılır. Ama dindışı edebiyat da azar azar, yavaş yavaş belirir. Bunlar, İncilden öyküler, yapıtı ya da yazarı tam bilinmeyen kimi öyküler, din azizleri üzerine yazılar, kutsal şeyler bilgileri, Kilise Babalarının eserleri, bunları izleyen, «Fizyoloji», «Altı Gün Hikâyeleri» ve Cosmas Indicopleustès'in «Hristiyan Topoğrafyası» biçiminde doğa tarihi ve çok kısa tarih yapıtlarıdır. Kronikler türünde resmi tarihler, tarih olguları yazıları, «Chroniques»ler kısacası, din dışı edebiyat yapıtlarının Bizans'ta ya da Doğu'da meydana getirilmiş ve Rusya'ya Bulgar ya da Sırp çevirileri ulaşmış öyküleri içeren, «Alexandrie» romanı, Buda'nın hayatının Hristiyan biçimi üzerinde, yazarı bilinmeyen bir Bizanslı olan, hünerli bir adaptasyonu gösteren «Truva Savaşının Öyküsü» gibi öyküleri içeren türlü antolojilerdir.

X. yüzyıl sonunda ve XI. yüzyılda Hristiyanlık, Dni-epr Irmağı havzasında, hem olumlu hem olumsuz yönleriyle, derebeylik ilişkilerinin kurulmasının hızlanmasına, güçlü katkıda bulundu; Kief Rusya'sı ile Batı Avrupa arasında kültürel ilişkilerin kurulmasına yardım etti.

O çağdan başlayarak, Hristiyan Kilisesi, elinde büyük toprakların mülkiyetini toplamış bulunan en önemli kurumu temsil etti. Kief Rusya'sına Bizans ekonomik yönetim yöntemleri getirip soktu, derebeylik düzeninin, o zamana değin özgür olan ortaklaşa kır toplulukları «komünler» üyeleri topluluğu üzerindeki ağırlığını, yetkesiyle, daha da ağırlaştırdı. Ve komün ortaklaşa köy toplulukları topraklarının zorla alınmasını hızlandırdı.

Bizans İmparatorluğu, VI. yüzyıldan XI. yüzyıla, yalnız Doğu Avrupa değil Batı Avrupa'da kültür ve sanat yaşamının önünde bulunuyordu. Bununla birlikte, kimi tarihçilerin yaptığı gibi, bu ilişkilerin yoğunluğunu ve Bizans'ın Batı Avrupa üzerindeki etkisini abartmamak gerekliydi. Bizans, İtalya'nın kimi bölgeleriyle en yakın iliş-

kilerini sürdürüyordu ve, bu sayede, etkisi en çok buralarda kendini gösteriyordu. Bunun ardından, İtalya yoluyla, öteki Avrupa ülkelerine girdi. Şarلمان, daha önceden, yapılarının göz kamaştırıcı parlaklığı ve sarayının şatafatıyla, Bizans imparatorlarına erişmeye çalışmış, Bizans örneklerine öykünen birçok yapılar yaptırmıştı. Çağın en önemli yapılarından biri olup varlığını koruyan, yapımı 805 yılında tamamlanmış bulunan Aix kilisesinde bunun bir kanıtını görüyoruz. Bu küçük kilise, Ravenna'daki 543 yılı ile 547 yılı arasında yapılmış bulunan ve Batı Avrupa'daki en eski Bizans sanatı örneğini gösteren, sekiz köşeli, kubbeli, Saint-Vital kilisesinin kopyasıdır. Karolenj Rönesansının yapımcıları bir yandan Greko-Romen ve Bizans örneklerini kopya ederlerken, kendilerini dış düzlemlerin kopyasıyla sınırlandırmazlar, İtalya'dan yapıların tüm kesimlerini getirirler. Ravenna, böylece, özellikle duyulur olacak, zararlara uğrayacaktır. Durum, X. ve XI. yüzyıllarda değişmeyecektir. İtalya, yapımı zor olan ya da az rastlanır kalitedeki tüm sanat yapıtları için, kutsal resimler, mozayikler, din ve tarikat eşyası, dinsel resimlerle örtülü perdeler için, geçmişte olduğu gibi, İstanbul'a baş vuruyordu. Örneğin, XI. yüzyılın ikinci yarısının başında, İtalya'da sanatı yenileştirmek isteyen ünlü Mont-Cassin manastırı başpapazı Desiderius, İstanbul'dan sanatçılar getirtti, manastırında kurduğu sanat okulunun yönetimini onlara bırakır.

Venedik doç'ları, İstanbul'daki Saints-Apôtres kilisesi örneği üzerinde, ünlü Sen-Markos (Saint-Marc) kilisesinin yaptırımına başlarlar. İstanbul ressamlarına, daha az ünlü olmayan, mine plak, «Pala d'Oro» dinsel resmini ısmarlarlar. Amalfili tacirler, İstanbul'dan değerli ve göz kamaştırıcı parlaklıkta dokumalar getirtirler. Roma'da ve İtalya'da mozaik sanatı, Bizans örneklerini izler. Roma sanatı, büyük ölçüde, Bizans bileşme ve yaratışlarının ve biçimlerinin etkisi altında kalır. Bizans resmi, bu çağın sonuna doğru, norman Sicilya'da geniş bir uygulama bulur.

Bizans'ın Batı Avrupa'daki kültürel etkisi, Bizans sanatlarıyla sınırlı kalmaz. Bizans ideolojisinin de Batı üzerinde yaptığı etkiyi, sağlam gerçeklerde kurabiliriz.

Latin diline çevrilen, Théophane'in Chronique'i böylece, Batı Avrupa'nın yıllık yazımlarının biçimleri üzerinde önemli yankılar yaptı.

IX. yüzyılın en üstün din yazarı, Jan Skot Erijen (Jean Scot Erigène), Grek dilini bilirdi ve sahte Denys Aréopagite'in kitabı Tanrısal Aşamalar Dizisi (La hiérarchie divine)'ni çevirirken öğrendiği yeni-platonculuğun izleriyle VII. yüzyıl mistik düşünürü Maxime le Confesseur'ün etkisini taşırdı.

Bizans'ta uygulandığı gibi imparatorluk gücü ve iktidarı kavramı, Batı Avrupa'da XII. yüzyılda, Justinianus yasasının incelenmesiyle birlikte, tanınıp saygınlık ve güven kazanmaya başlar.

Roma hukukunun incelenmesinin ilk izlerini, XI. yüzyılın sonuna doğru birçok kentin bir ekonomik ilerleyişi bilip tanıdığı, İtalya'da görebiliyoruz. Bu, hukukun incelenmesi yöntemlerinde devrim yapan, açımlayıcılar (şarihler) okulunun kuruluş dönemidir. XIII. yüzyılda Batı Avrupa hukukçularının çalışmaları ve etkinlikleri, gücünü ve iktidarını sağlamlaştırmak amacıyla Roma hukukundan yararlanan, krallık iktidarı tarafından destekleniyor ve onaylanıyordu.

BİBLİYOGRAFYA

1. VASSILIEVSKI, «Documents pour l'histoire intérieure de l'Etat byzantin» Oeuvres, t. IV (en russe).
2. A. VASSILIEV, Byzance et les Arabes (en russe).
3. DRINOV, Les Slaves du Sud et Byzance au Xe siècle. «Lectures à la Société «impériale d'histoire et d'antiquités russes près l'Université «de Moscou» Moscou, 1875, t. III (en russe).
4. N. SKABALANOVITCH, L'Etat de Byzance et l'Eglise au XIe siècle (en russe).
5. G. SCHLUMBERGER, L'épopée byzantine à la fin du Xe siècle. Jean Tzimiscès. Les jeunes années de Basile II, Paris, 1896.

6 G. SCHLUMBERGER, L'épopée byzantine à la fin du Xe siècle. Troisième partie (1025-1057).

7 G. SCHLUMBERGER, Un empereur byzantin au Xe siècle. Nicéphore Phocas.

8 A. VOGT, Basile Ier, empereur de Byzance (867-886) et la civilisation byzantine à la fin du IXe siècle.

9. A. RAMBAUD, L'empire grec au Xe siècle.

10 Ch. DIEHL, Figures byzantines.

11 KRUMBACHER, Geschichte der Byzantinischen Litteratur, Zweite Auflage, 1897.

YEDİNCİ BÖLÜM

BİZANS VE HAÇLI SEFERLERİ

1. Komneneslerin Dış Politikası ve İç Yönetimi

Bizans, Makedonya hanedanının sona ermesiyle, uzun bir karışıklık, anarşi dönemi tanıdı. Tahtta, 1059 yılından 1081 yılına değin, beş imparator birbirini izledi. Bunlar, Birinci İsaak Komnenon (1057-1058), Onuncu Konstantinos Dukas (1058-1067), Dördüncü Romanos Diyojen (1067-1071), Yedinci Mişel Dukas (1071-1078), Üçüncü Niseforos Botaniate (1078-1081) dir.

Makedonya hükümdar soyunun son imparatorlarının hükümdarlık dönemi, daha önce belirtildiği gibi, sivillerin, senatonun ve Kilisenin, taşra soylularını ve yerel orduyu geriye, ikinci plana iten yönetimi, hükümdarlığı oldu. Bu politika, tüm yetkili bürokrasi ile ordunun başları arasında keskin bir çatışmayı kaçınılmaz duruma getirdi. 1057 yılında Küçük Asya temalarının baş kaldırması asker kesimin zaferini sağladı; onlar da, en üstün temsilcilerinden birini, İsaak Komnenon'u (1057-1059), imparator seçip atadılar.

Komnenos, hemen, asker kesimin programının gerçekleştirilmesine girişti; yüksek görevlilerin aylık ödeneklerini azalttı; sarayın yüksek orunlu ulu kişilerinin, bilgilerin, çok kalabalık papazların kamu hazinesini borca batıran hiçbir işi olmayan aylıklı görevlerini, yiyim yerlerini kaldırdı; ve Patrik Mişel Serularyos'u («Michel Céroularios») yerinden uzaklaştırdı. Bununla birlikte, asker

kesim iktidarda ancak iki yıl kalmayı başarabildi. İsaak Komnenon, öyle engellere takıldı ki, 1059 yılında, politikası, tüm yetkili ve tam erkli bürokrasinin zaferini olduğu kadar asker soylulara karşı bir tepkiyi de belirleyen, Konstantinos Dukas lehinde tahtan vazgeçip çekildi.

Konstantinos Dukas hükümeti, asker derebeyleri yenmek, mat etmek amacıyla, asker sayısında azaltılmaları ve askerlik bütçesinde indirmelere yeniden başvurdu. Ama İmparatorluğun uluslararası durumu, bu ekonomi ve kısıntı önlemlerini doğru ve haklı göstermiyordu. Kuzey sınırında Peçenekler, saldırılarını sürdürüyorlardı; İtalya'da Normanlar, Bizans kentlerini birbiri ardından, Truva'yı 1060 yılında, Otranto'yu 1068 yılında almışlardı ve en büyük tehlike, Selçuk Türklerinin gücünün yükseldiği Doğu'da belirip geliyordu. Konstantinos Dukas'ın hükümdarlığı ve dul karısının naipliği döneminde Selçuk Sultanı Alp Aslan, Ermenistan'ı fethetti, başkenti Ani'yi ele geçirdi ve Suriye'nin bir kesimini, Kilikya'yı ve Kapadokya'yı yakıp yıktı.

Tehlikelerle dolu olan dış durum, zaferi, bir kez daha asker kesime verdi; o da, tahta, adamı Dördüncü Romanos Diyojen'i oturttu. Ama, ordunun bu temsilcisi, gene de, hem Türklere, hem senatonun, patriğin ve papazların desteklediği çok güçlü yüksek görevlilere ve en son da, Dukas'a bağlı ücretli koruma birliğine aynı anda kafa tutmayı başaramadı. Romanos'un, Türklerin ilerlemesini defetmek, geri püskürtmek için yaptığı girişim, felaketle sonuçlandı. 1071 yılında, Van Gölü kuzeyindeki Malazgirt savaşında ordusu tam bir yenilgi ve bozguna uğradı, kendisi Türklerin eline düştü, esirlikten dönüşünde, Dukas'ın emriyle, gözleri vahşice kör edildi.

Derebeylerin topraklarını toprak kölelerinin ve kölelerin işlediği Küçük Asya, fatih Türkler için kolay elde edilecek bir av oldu. Sultan Süleyman, kendisine bir baş vergisi ödemeleri koşuluyla, bu köleleri ve bu toprak kölelerini azat etti. Bu, halkın en aşağı tabakalarını, Türklerin egemenliğine, çok önemli dirimsel çıkarlarıyla bağladı.

Küçük Asya'nın bütün doğu kesimi ve Ermenistan, birden ve dönüş umudu olmadan, Bizans için yitirilmiş

bulunuyordu. İmparatorluk, aynı zamanda, İtalya'daki en son topraklarından da yoksun kalmıştı. 1071 yılında Normanlar, Bizanslıların elinde kalan sonuncu yeri, Bari'yi ele geçirdiler. İmparatorluğun kendi içinde de kargaşalık, anarşi hüküm sürüyordu. Halk yığınları, vergilerle eziliyorlardı. Derebeylik soyluları, zayıflamış bulunan merkezi hükümete karşı, baş kaldırma üstüne baş kaldırma kışkırtıyorlardı. Bizans ücretli askerlerinin çoğu Norman olan başları, Hervé, Bailleul, yalnız kendi çıkarlarını düşünüyorlardı. Malazgirt savaşından sonra, Konstantinos Dukas'ın oğlu Yedinci Mişel (1071-1078), imparator ilân edildi. Ama derebeylik soylularının temsilcileri, Asya'da Niseforos Botaniate, Avrupa yakasında Bryenne (Niseforos) ona karşı baş kaldırdılar. İmparatorluğun askerlik gücünün zayıflamasından ve iç savaşlarından yararlanarak, Türklerin Küçük Asya'nın içlerine girmesi güçlendi, vurgulandı; Batı yönünde git-tikçe daha çok ilerlediler. Türkler, örneğin, Nisefor Botaniate'nin tahtı ele geçirme girişimlerini desteklerken, onunla birlikte İznik'e ve ele geçirdikleri Üsküdar'a kadar ilerlediler. Niseforos Botaniate imparator olunca (1078-1081), ona karşı da yeni hükümdarlık tahtı davacıları çıktı; bunlar, Asya yakasında Mellisene, Avrupa yakasında da Basilakes idi. Bu sıralarda Balkan Yarımadasındaki eyaletler, Peçenekler'in yakıp yıkmalarından acı çekiyor, zarar görüyorlardı. Niseforos Botaniate'yi deviren ve yerine, tahta Aleksis Komnenos'u çıkaran, 1 Nisan 1081 hükümet darbesi, otuz yıl süren kargaşalık ve anarşiye son verdi. Feodal asker aristokrasinin sivil kesim üzerindeki son ve kesin zaferini belirleyen bu devrim, İmparatorluğu, yaşamını üç yüzyıl uzatacak duruma getirdi.

Komnenes'ler hanedanı, başta, Devleti en zor durumlardan birinde buldu. Malazgirt felaketinin ve sürüp giden bir iç kargaşalığın ardından, İmparatorluğun en büyük gelirlerini ve en iyi askerlerini aldığı, Küçük Asya'nın zengin bölgeleri, Türklere yem olmuştu. XI. yüzyılın sekseninci yıllarında, Türkler, Mezopotamya'dan Suriye'ye, Kilikya'ya, Kappadokya'ya, Konya yakınlarına («Lycaonie»ye), Frigya'ya, Bithynie'ye kadar ilerlemeyi ve, Alek-

sis'in hükümdarlığının ilk yıllarında, Küçük Asya'nın batı kıyılarımlı, eski Lidya'yı ve kıyılarını, ve çok sayıda adayı ele geçirmeyi başarmışlardı. Küçük Asya'da İmparatorluğa yalnız birkaç kıyı kenti kalmıştı. Avrupa yakasındaki eyaletler, aralıksız düşman akınlarının sonucu olarak, durmadan yağma edilip kılıçtan geçiriliyor, hep altüst, hep karmakarışık durumda bulunuyordu. Bu tablo, Norman tehlike ve tehdidiyle, daha da karanlıklaşıyordu. Yetmiş yıllarında İmparatorluğu Apulie'den ve Calabre'den yoksun bırakmış bulunan Norman serüvenciler, şimdi Adriyatik'i aşmaya ve Bizans'a Batı'dan saldırmaya hazırlanıyorlardı. Bunların kuvvetleri, Apulie dükü, güçlü ama her türlü kaygıdan, tasadan yoksun, titizliklerden uzak bir adam olan, Roberť Guiscard tarafından derlenip birleştirilmişti. Norman ordusu, 1081 yılında, Epir kıyılarını örtüp koruyan, Dıraç (Dyrrhacium) kalesini kuşattı.

Bizans, düşmanlarına karşı büyük bir şeyler çıkarabilecek durumda değildi. Deniz gücü yoktu, eksikti. Kara kuvvetlerindeki insan sayısı, sakıntısızca, eritilmişti.

Küçük Asya asker aristokrasisi, işte bu tehlikelere açık durumda, Komnenes'in kişiliğinde iktidarı ele geçirdi; ve bu, onun, Devlet'in «selâmeti» programını gerçekleştirecek duruma getirdi. Komnenes'lerin iktidarı, aristokrasinin en çok göz önünde bulunan ve en güçlü, az sayıda ailelerinin, Komneneslerin, Dukasların, Angelosların, Paleologların, Kantakuzines'lerin bağlaşmasını temsil ediyordu. Bu yönetici küçük topluluk, safları sıklaştırır ve, Küçük Asya'da geniş büyük toprak birimlerinin yitirilmesini, merkez ve taşra yönetimindeki en yüksek orunları ve görevleri tam bir tekel altına alarak, denkleştirir.

Bizans'ın evvelce öğündüğü güç ve kudret, bir daha geri dönmek üzere, yitmiş yokolmuştu, ama Komnenes'ler Devletin dağılıp parçalanmasını yüz yıl geciktirmeyi başardılar. Bizans, XII. yüzyılda, komşularıyla sonu gelmez zorlu savaşırlara girişip bunlara, pek de başarısız olmadan, dayanarak, Avrupa'da büyük Devlet rolünü daha oynuyordu. Küçük Asya yitirilmiş olduğu halde, Devlet'in kuvvetleri henüz dinmiş, çekilmiş, kesilmiş değildi. Hükümet, o çağda tüm Avrupa'nın en önemli ticaret mer-

kezi, İstanbul'u, ipekli dokumaların ve lâl rengi kumaşların yapıldığı Teb, Korint gibi belli bir sayıda Yunanistan kentlerini elinde tutuyordu. Komnenes'ler, yönetilen bölgelerden elverişli, bol gelirler elde edilmesini kolaylaştıran, Bizans yönetiminin eski geleneklerini tutup sürdürüyorlardı. Her halde batılı insanlar, XII. yüzyılda, kendilerine hiç tükenemez gibi görünen Bizans hazinelerinin karşısında henüz soluk soluğa, donakalıyorlardı. Komnenes'lerin, bu gelirlerin en fazlasını çekmeyi bildiklerini kabul etmek gerekir. Bu hükümdar soyundan gelen ilk üç imparator, Aleksis Komnenes (1081-1118), İkinci Jan (1118-1143), Manuel (1143-1180), az rastlanan, olağanüstü, güçlü, girişken hükümdarlardı. Bunların çalışmaları ve etkinlikleri, yaşamak için Türklerle, Normanlarla, Peçeneklerle, Macarlarla ve Sırplarla aynı zamanda savaşmak durumunda bulunan Bizans'ın içinde çırpındığı uluslararası durumun zorlukları tarafından gayrete getiriliyor, uyarılıyordu.

Bizans hükümetlerine, XII. yüzyıl boyunca, savaş sanatının, ulusal savunma sorunlarının çok önemli görünüş olması, doğaldır.

Komnenesler hanedanının ilk temsilcisi, Aleksis, hep, iç ayaklanmalarla ve dış düşmanlarla dövüşür.

İmparatorluğun iç koşullarını ve uluslararası durumunu iyileştirmek için harcadığı çabalarda dikkat çekecek ölçüde enerji, güç ve dayanıklılık nitelikleri gösterdi. Dış düşmanlara karşı elde silâhla olduğu kadar, Bizans diplomasisi için o kadar değerli olan kurnazlık ve oyun düzenleriyle de savaştı. Norman'lar tarafından Avrupa yakasındaki eyaletlerin istilâsı karşısında Selçuk Türkleriyle antlaşma yapmak ve onların fetihlerini, İznik kentini almalarını da, kabul etmek zorunda kaldı. Böylece, Aleksis, büyük sarayının pencerelerinden, bundan böyle Türklere ait olan dağları karşıdan seyredebiliyordu.

Aleksis, Bizans'ı o korkunç Robert Guiskar'dan korumak için, ona karşı, elbet para yardımları yaparak ve borç paralar vererek, Güney İtalya'daki halk topluluklarını ve Almanya İmparatoru Dördüncü Henri'yi uyarıp kıskırttı. Normanların düşmanı Venediklilere önemli ticaret ayrıcalıkları vererek, onlarla, bağlaşma yaptı. Bu, onu,

Romanos Diyojen'in on yıl önce Türklere karşı komuta ettiği ordunun ancak gölgesi olan, bir orduyu Normanlara karşı çıkarmaktan alıkoymadı. Bu ordu, henüz Bizans hükümetinin elinde bulunan Trakya, Makedonya ve Tesalya temalarından toplanmış az sayıdaki yerel askerlerden oluşuyordu.

Bu ordu, çoğu Anglo-Sakson olan, ücretli koruyucu birlik üzerine dayalıydı. Türklerden, Franklardan, Sırplardan vb. den bileşen yardımcı asker kolları, bununla birlikte bulunurdu. Acele, savaştaki mevcuduna çıkarılan bu ordu, 18 Ekim 1081'de ezici bir yenilgiye uğradı; Rober Guiskar (Robert Guiscard), bundan sonra, Dıraç'ı (Dyrrachium) saldırıyla aldı. Ama ne bu yenilgi, ne de bunu izleyen, 1083 yılındaki iki yenilgi, savaşı sürdüren Aleksis'in gücünü tüketemedi. Pahalıya kazanılmış deneyimle sağlamlaşmış ve usta, o, kendini artık partizan çete savaşlarıyla sınırlandırıyor, derli toplu meydan savaşmalarından kaçınıyordu. Norman derebeyleri arasında, paraya baş vurarak, karışıklıklar çıkarmayı başardı. Bizans altını, Normanlara İtalya'da büyük zorluklar çıkardı. Savaş, sürüncemeye girdi ve Rober Giskar 1085 yılında ölünce, Aleksis, Normanlardan topraklar, limanlar ve adalar geri aldı.

Ama Bizanslılar, ertelemekten yararlanamadılar. Aleksis, Normanlardan yeni kurtulmuştu ki, İmparatorluğun kuzeyine yeni bir tehlike yöneldi.

Ağır vergi yükleri, Bizans vergi toplayıcılarının ve görevlilerinin insanlık dışı davranışları, Bulgarların Bizanslılara ırk bakımından karşı olmaları, «Pauliciens»lerin, ve bunların Bulgar yandaşları Bogomillerin, dizgeli düzenli baskı ve eziyetlere bakmayarak, kentlerde oturanlar arasında olduğu kadar köylüler ve çobanlar arasında da, öğretilerinin yayılmasına yardım etti. Bu öğreti, Avrupa'da, Ermenistan'dan imparator Beşinci Konstantinos ve Jan Tzimises (Jean Tzimiscès) tarafından geçirilmiş bulunan, yandaşları tarafından yayılmıştı. Filibe kenti (Philippopolis), bunların Balkanlardaki merkezi olmuştı. Tzimises, Sviatoslav'a karşı kazandığı zaferden sonra, bu kentin yöresinde doğulu bir topluluğu yerleştirirken, iki başlı bir amaç gütmüştü. Dikkatli haylaz maskaraları,

kendileriyle başa çıkılmasının zor olduğu, yurtlarının ancak ulaşılabilen şatolarından ve sarp dağ geçitlerinden uzaklaştırmak; onları, Trakya'nın Kuzey'inden gelecek akınlara ve istilalara karşı savunma aracı yapmak. Ama sonuç, Bizanslıların hesaplarının karşısı oldu. Gerçekten, Filibe'deki Polisyenler ve Bogomiller, Bizans'a karşı bütün başkaldırmalara katıldılar.

Aleksis Komnenes'in Normanlara karşı topladığı karma orduda, kendilerinden biri olan Ksantes'in (Xanthès) komuta ettiği, 2.800 Bogomil vardı. Tehlikeli anda bu birlik, Aleksis'i bıraktı ve evlerine döndü. İmparator, bunlara karşı, örnek olacak yaptırımlar (müeyyideler) uygulamaya karar verdi: Filibe özgür kentinin başlarını ve temsilcilerini kurnazlıkla ve düzenle yanına getirttikten sonra, hepsini tutuklatıp hapse attırdı; malları zorla alındı, görevlilere dağıtıldı. Korkulan «sapkınlar»ın aileleri, yakınları, Filibe cezaevine atıldı. Polisienler ve Bogomiller, buna karşılık, «şeytanlara adanmış tapınaklardaki putlara hizmet edenler» dediklerine karşı baş kaldırdılar. Başları, bunlardan biri olan Bogomil Dobromir, binlerce köylüyü birleştirdi; bunlar, Peçeneklere karşı Balkan Dağlarının geçitlerini savunmak yerine, Bizans'a karşı İskitlerle anlaştılar. Peçeneklerle «sapkınlar», birlikte, 1086 yılında, Bizans askerlerini ağır bir yenilgiye uğrattılar, bu, Dristra'nın ve bütün Tuna Bulgaristanı'nın bağımsızlığına kavuşması sonucunu verdi. 1087 yılında, Bizans generali Nikolas Mavrokatalon, Çelgu Han'ın («Tchelgou-Khan») komutası altında Trakya'yı istilâ etmiş bulunan, kalabalık Peçenek göçebe topluluğunu durdurmak için dünyanın bütün üzüntülerine, bütün güçlüklerine katlandı. Alexsis, 1088 yılında Balkanları aştı, ama Dristra yakınlarında bir savaşta yenildi; bundan sonra, önemli çarpışmalardan kaçınarak, çabalarını gerilla savaşlarıyla sınırlandıracaktı. Peçenekler, Bogomiller'in uzun zamandan beri kendilerini çağırmakta oldukları, Filibe'yi işgai ettiler. Peçenek derintileri, tüm Meriç ovasında ve Trakya'da yayıldılar. Bizans'ın durumu, Selçuk Türkleri Doğudan gelip ilerlemelerine yeniden başlayınca, daha da tehlikeli olmuştu. Böylece iki Türk kabilesi, Peçenekler ve Selçuk Türkleri, Avrupa yakasında ve Asya yakasında,

aynı anda saldırıda bulunuyorlardı; Selçuklar, Boğazlardan karşıya, Avrupa'daki akrabalarına, ellerini uzatmayı deniyorlardı. İznik sultanının kızıyla evlenmiş bulunan, girişken Türk Emiri Çaha bey («Tzachas»), Küçük Asya'nın batı kıyısında ve Sporad Takımadalarında sağlam olarak yerleştikten sonra, İzmir'i kendine başkent yaptı. Bir filo donattı, Foça («Phocée») ve Urla («Clazomènes») kıyı kentlerini, Midilli (Lesbos) ve Sakız (Chios) adalarını ele geçirdi ve, iyi tanıdığı, Peçeneklerle ilişkilere girişti.

Çaha beyin özel görevlileri, Peçeneklerin çadırları arasında göründüler. Çaha bey, Peçeneklerin, gelecek ilkbaharda Gelibolu Yarımadasını ele geçirmelerini, oradan kendisiyle doğrudan doğruya bir bağlantı kuracak ve, çıkar yolu birlikte konuşularak kararlaştırılmış, bir plana göre davranacak durumda olmalarını istiyordu. İstanbul'u taşradan ayırmaya niyetleniyor, onu aynı anda denizden kuşatmayı kuruyordu.

Bizans İmparatorluğu, uzun süreden beri, 1091 yılı sonbaharında olduğu kadar tehlikeli bir durumda bulunmuş değildi. Ama Bizans diplomasisi ve Bizans altını, vaktiyle Normanların hakkından geldiği gibi, Peçeneklerin de hakkından geldi. Aleksi, çok ustalıkla, başlangıçta birlikte hareket etmiş bulunan Peçeneklerle Polovtses'lerin arasını açmayı bildi; aşağı Dniepr ile aşağı Don arasındaki bölgelerde göçebe dolaşan kalabalık bir Polovtses derintisi, Bizans'la bağdaşmaya vardı. Bizanslılarla Polovtseslerin birleşik kuvvetleri, 29 Nisan 1091'de, Peçenekleri, aman vermeden kılıçtan geçirdiler. Döküntüleri, Yukarı-Makedonya'ya Moglena yörelerine geçirildiler. İstanbul'u fethetmek düşünüyormuş ve hatta imparator sanını ve hükümdarlığı gülünç bir biçime sokmuş bulunan Emir Çaha Bey, filosu ile Peçeneklerin yardımına koşacak zamanı bile bulamadı ve böylece kendisine giydirilmiş olan hükmü imzalamış oldu. Bizans filosuna karşı savaşta altta kaldı ve, önce, kazandıklarının fetihlerinin bir kesimini, sonra canını yitirdi. Bizans entrikaları, kızı ile evlendiği Türk sultanını (1) silahlandırıp ona

1 İznik Sultanı Süleyman.

karşı çıkarmayı başarmıştı. ve tehlikeli ve girişken emir, kayınbabasının emriyle telef edilmişti (1093).

Ama Bizans hükümeti bu dış tehlikelerden uygun bir biçimde kurtulduğu sırada, İmparatorluğun üstünde yeni bir dalga, onu su altında bırakma tehlikesiyle, çatladı, bu, Birinci Haçlı Seferiydi.

Batı Avrupa, XI. yüzyılda, genelleşmiş bir ekonomik atılıma tanık olur; üretici güçlerin gelişmesi, kendileriyle birlikte, iş bölümünü getirir. Batı Avrupa ile Doğu arasındaki ticaret ilişkilerinin ayırt edici niteliği, değişir Batı Avrupa'nın rolü, eskiden edilgin iken (passif), etken (actif) duruma geçer; Doğu'ya, yalnız ilkel maddeler değil, alet kullanılarak yapılmış ürünler de gönderir. Doğuya yapılan ticaret gezilerinin sayısı artar, ticaret amaçları, sık sık, dinsel nedenlerle karışır. Batılı şövalyeler ve batılı tacirler, bu geziler sırasında, Doğu'nun Batı'ya teknik ve kültürel bakımlardan üstün olduğunu kendi gözleriyle görerek anlarlar. Ama, Doğu'ya doğru yükselen bu ticaret ve din hareketi XI. yüzyılın ikinci yarısında, Türkler tarafından büyük ölçüde kötürüm edilir. Bunlar, Bağdat halifeliğini ve Küçük Asya'nın büyük kesimini ele geçirmiş, Batı Avrupa'dan gelen kervanları soyup talar ediyor, ya da hiç değilse haraca kesiyorlardı. Batı, bu engelin etkisi altında, Doğu'yu doğrudan doğruya fethetmek düşüncesine sahip oldu. Bu düşünce, «Kutsal Yerlerin, dinsiz kâfirlerin boyunduruğu altından kurtarılması» adı altında yayıldı. Bu çağrılar, o çağın Avrupa toplumunun bütün sınıfları içinde uygun, elverişli bir yankı buldu. Fransa'nın ve Almanya'nın çok sayıdaki şövalyeleri Doğu'nun akıllara sığmaz, olağanüstü zenginlikleriyle zenginleşmeyi hesaplıyorlardı; büyük derebeyler için Doğu'daki fetihler toprak bakımından büyümeleri, gelirlerin artmasını, politik etkinin çoğalmasını temsil ediyordu. Haçlı seferleriyle doğrudan doğruya ilişkili ve bağlantılı İtalyan tacir kentlerinde Doğu'nun fethi, bunların, Doğu ile Batı arasındaki ticaretin başlıca aracıları rolünü ayırsa gerekti. Köylüler, derebeylik boyunduruğundan çıkıp kurtulmak için, kendi yurtlarında yoksun bulundukları özgürlüğü yeni topraklar üzerinde elde etmek umuduyla yola çıkıyorlardı. Papa'ların Roması, sefer ha-

lindeki Haçlılara Müslüman Doğu'ya karşı yönelmelerini vaaz ederek, bundan ustaca yararlandı. XI. yüzyılda meydana gelen iki olay; 1° Avusturya'dan Tuna yoluyla Bulgaristan'daki Bizans ileri karakollarına geçilmesi olanağını veren, Macaristan'ın İsa'nın öğretisini kabul etmesi, 2° Orta Akdeniz'de Arap deniz üstünlüğünün çökmesi, Araplardan Korsika'nın ve Sardunya'nın Pizalılar ve Venedikliler tarafından, Sicilya'nın Normanlar tarafından geri alınması, böylece Akdeniz'deki deniz yollarının güvenliğinin sağlanması, egemenliği o zamana varıncaya dek yalnız Araplarla Bizanslılar arasında çekişme konusu olan bu denizde dört yeni Devlet'in, Ceneviz'in, Piza'nın, Venedik'in ve Güney İtalya Norman Devletinin deniz filolarının belirmesi, Batı ile Doğu arasındaki ilişkileri kolaylaştırdı.

1095 yılında, Ponant halklarının, binlerle ve binlerle büyük kalabalıklar halinde İmparatorluk sınırlarına doğru yöneldikleri haberi, Aleksis'in kulaklarına erişti. Bizans hükümeti, Haçlıların niyetlerinin içtenliğini pek göz önüne almadı. Aleksis, o zamana değin, yardım arayarak Batı'ya yönelmiş bulunsaydı, yalnız yardımcı asker birliklerinin gönderilmesi söz konusu olmuş bulunacaktı. İmparatorluğun kendi toprakları üzerinde Haçlı ordularının belirmesi kaba, bayağı ve disiplinsiz «Latin»lerin, İstanbul'un zenginlikleri karşısında bozulup dayanamayarak, silahlarını İmparatorluğa karşı çevirmelerinden korkan Aleksis'i tasalandırdı. Bizans'ın yeminli düşmanı, Tarante Dükü Bohemond'un Haçlıların en gözde başlarından biri olduğu gerçeği, İmparatorluk toprağını ilk çiğnemiş bulunan Piyer Lermite («Pierre l'Ermite») çetelerinin çapulculukları Aleksis'in korkularını doğrularken, onun kaygılarını yatıştıracak nitelikte değildi.

Bizans'ı karşısında bulunduğu yeni tehlikeden korumak, hatta Haçlı seferlerinden kimi belli yararlar çıkarmak, için Aleksis'in diplomatik ustalığı ve kurnazlığı gerekti. O, Haçlıların kimi başlarını inandırmayı, kimilerini parayla satın almayı, bir üçüncü kümeyi de kendisine saygı ve bağlılık yemini etmek ve sonunda dinsiz kâfirlerden geri alınacak olan bütün eyaletleri ona geri vermeye söz vermek zorunda bırakmayı başardı. Bizanslılar,

Haçlıları Küçük Asya'ya geçirmeye bu koşullarla razı oldular. Ayrıca, onlara, İsa'nın gömütü bulununcaya değin, insan ve azık, besin bakımlarından el birliği sağlamaya söz verdiler. Bizans hükümeti, Haçlıları, Küçük Asya'da yetkesini yeniden kurmak için kullanmaya çalışıyordu. Haçlılar, 1097 yılında, İznik'i kuşattılar. Aleksi, İznik Türklerinin, kendisini Haçlılar'a üstün tutarak kendisine teslim olmaları için düzenler kurdu, entrikalar çevirdi; bu, Haçlıların güçlü hoşnutsuzluğuna neden oldu. Ondan sonra artık Aleksi'nin ne hediyeleri ne gönül okşayıcı tatlılığı hiçbir şey yapamazdı. Türklere karşı Eskişehir (Dorylée) yakınlarında kazanılan büyük bir zafer, Haçlıların Frigya ve Kapadokya aralarından geçerek daha ötelerde ilerlemelerini ve kuzey Suriye'ye varmalarını sağladı; orada Antakya'yı kuşattılar. Aleksi, Selçukluların zayıflamasından yararlanarak, büyük sıkıntıya girmeden, İzmir'i, Efes'i, Sard'i, bugünkü Denizli'nin yerindeki Laodnicée'yi, bugünkü Alaşehir'in yerindeki Philadelphie'yi, demek ki Küçük Asya'nın batı kesimini geri almayı başardı. Böylece, başlangıçta, Marx'ın dediği gibi... «Birinci Aleksi'nin hükümdarlığı zamanında, Batı'dan gelen ilk Haçlılar, Doğu tehdit ve tehlikesini uzaklaştırarak, İmparatorluğu yeniden canlandırdılar...»

Ama gene de «Frank»larla ilişkiler, Doğu'da Haçlılara böyle deniyordu, günden güne bozulup ağırlaşıyordu. Haçlılar Suriye'yi ve Kudüs'ü fethettikleri zaman, Aleksi, Küçük Asya'da topraklarını genişletmekten başka bir şey düşünmüyordu. Kendilerini Bizans için çok şeyler yapmış sayan Haçlılar, Aleksi'nin kendileri için pek bir şeyler yapmadığından yakınıyorlardı. Sonuncu fetihleri, Bizans'ın ancak 1085 yılından bu yana yitirmiş bulunduğu, ve elinde bulundurmaya büyük önem verdiği, Doğu'nun başkenti Antakya'yı ona geri vermeyi reddederken bundan yararlandılar. İstanbul'da varılmış olan anlaşmayı her iki taraf da çiğneyip bozmuştu ve anlaşmayı çiğneyip bozmuş olmakla her iki taraf karşılıklı olarak birbirini suçlandırıyordu. Birinci Haçlılar seferi, Suriye üzerinde Bizans yetkesinin yeniden kurulması sonucuna değil, Urfa'da, Antalya'da, Trablus'ta ve Kudüs'te feodal Latin Devletlerinin kurulması sonucuna vardı. Ama İmparatorluk,

Haçlılar seferi sayesinde Suriye'yi yeniden ele geçirmeyi başaramadıysa da, Küçük Asya'daki Türk topraklarının sınırı Doğu'ya doğru, epey geri itildi Bizans, İznik'ten fazla olarak, Karya'ya, Lidya'nın tümüne ve Friky'a'nın önemli bir kesimine sahip oldu. Selçuklular çok zayıfladılar ve, bir yüzyıl için, saldırıdan savunmaya geçtiler.

Haçlıların Türklere vurdukları sert darbenin sonucu olarak, Aleksis Komnenes'in hükümdarlığının son yılları, hükümdarlığının ilk yıllarını tehdit etmiş bulunan tehlikelerden bağışık, bir dereceye kadar dingin ve duragan geçti. Antakya'nın egemeni Bohémond, 1107 yılında, Robert Giskar'ın girişimini yinelemeye kalkıştığında, Bizans, pek sıkıntıya girmeden onunla başa çıktı, onun hakkından geldi. Bohémond, küçük düşürücü bir antlaşmaya varmak zorunda kaldı; bununla, Kilikya üzerindeki isteklerinden vazgeçiyor ve Bizans'ın Antakya üzerindeki egemenliğini kabul ediyordu.

İkinci Jan Komnenes (1118-1143), Aleksis'in oğlu ve ardılı tahta çıktığında, orduyu, maliyeyi ve Devlet'in dış işlerini, babasının başlangıç yıllarında bulduğundan çok daha iyi durumda buldu. O da, babası gibi, askerdi, etkindi ve yorulmak bilmezdi. Bunun hükümdarlığı da, aralıksız savaşlarla belirlendi. Batı sınırlarında bir dereceye kadar durgunluktan yararlanan Jan, iki başlı bir erek güderek, sınırları yeniden Antakya'ya ve Fırat'a kadar götürmeyi ve doğu Latinlerini Bizans'ın egemenliğini kabul etmek zorunda bırakmayı amaçlayarak, bütün çabasının Küçük Asya eyaletlerini yeniden almaya aktardı. Bu düşünceler düzeninde kimi başarılar elde etti. Friky'a'da bugünkü Denizli'nin yerinde bulunduğu Laodicée kenti, Karadeniz kıyısında bugünkü Sinop çevresindeki Paphlagone'nin güney kesimi, Frigya'nın güneyinde bugünkü Antakya dolaylarını kapsayan Pisidie'nin bir kesimiyle, bugünkü Likya ile Kilikya arasında kalan, Toros'ların kestiği, başlıca kentleri Aspendos ve Perga olan Pamphylie'nin bir kesimi İmparatorluğa geri geldi.

Bu başarılar, Bizans'ın bir kıyı şeridi meydana getiren, küçük Asya'daki topraklarının, Selçuk topraklarını üç yandan kuşatması olayında kendini gösteriyor, anlatımını buluyordu.

Ama Jan, hükümdarlığının sonuna doğru, İmparatorluk için çok büyük önemi olan, Küçük Asya'daki eyaletleri pekiştirip kesin olarak sağlama bağlamak yerine Suriye'yi ve Filistin'i yeniden ele geçirmeye çalışarak kendi gücünün üstünde bir amaç peşinde koştu. Küçük Asya'da kazandığı zaferler, Türkleri oradan çıkarma çabalarının bir gün iyi bir sonuca ulaşip başarıyla ödülleneceğini ummasına izin veriyordu ama, Bizans ticaretinin Batı'daki üstünlüğünü yeniden kurma girişimi ve Aleksis'in Rober Giskar'a karşı savaşırken Venedik tacirlerine vermek zorunda kaldığı, İmparatorluk için felâketli, korkunç ayrıcalıkları kaldırma girişimi tam bir başarısızlığa uğradı. Venedik tacirlerinin, babasının verdiği ayrıcalıkları kendisinin de onayıyla doğrulaması isteklerine karşı Jan'ın verdiği her ret cevabı için, bunlar, Yunan ve Ege-Denizleri kıyılarını ve adalarını soyup talan etmeye koyuluyorlardı. Bizans'ın denizlerdeki zayıflığı, Aleksis hükümeti donanmanın yeniden kurulmasını dert edinmiş olsa da, Venediklilere karşı koyup savaşabilecek güçte bir donanmanın yokluğu, kendini burada gösterdi. Venedik, denizlerdeki üstünlüğünden yararlanarak, Bizans'ın Kefalonya adasını ele geçirince, Jan, boyun eğecek ve Venediklilerin tüm eski ayrıcalıklarını yenilemek durumunda kalacaktı.

Bu başarısızlığa karşın, o, ardılı birinci Manuel Komnenes'e (1143-1180), kendisi tahta çıktığı zaman bulduğu kalıtle kıyaslanabilecek, iyi ve düzgün bir maliye, zorluklara alışık, savaşlarda pişmiş bir ordu, duyulur ölçüde iyileşmiş bir dış durum bıraktı. Manuel, babası ve dedeleri gibi, askerdi; ama onlardan, İtalya'da Bizans gücünü ve iktidarını yeniden kurma düşünün kendisini ayartıp baştan çıkarmasına kendisini koyvermesi bakımından, ayrı lıyordu. Çok daha önemli olan Doğu işlerini, Küçük Asya'nın işlerini savsayıp bir yana bırakarak, tüm çabalarını, çalışmalarını Batı'ya yöneltir. Bizans dış politikası, Manuel'in hükümdarlığı zamanında, olanak içinde ve gerçekleştirilabilir olma yönünü ve anlayışını tümüyle, büsbütün yitirir.

Batı'nın şövalyelik ruhu ve anlayışı içinde yetiştirilmiş olan, Batı'nın imparatorlarına ve krallarına türlü

çeşitli bağlarla bağlı bulunan Manuel, Batı tarafından açıkça çekiliyordu. Uyrukları, kendisine çok pahalıya mal olan, çok sayıda Latin asker almasından yakınıyorlardı.

Hükümdarlığı zamanı, öncellerininkiler gibi, bitmek tükenmek bilmez savaşların art arda gelmesiyle belirleniyordu. Bu savaşlar, uzun süre, başarılı oldu. Yürekliği ve başa çıkılamaz, önlenemez gücü, kendisini, çekirdeğini savaşlarda pişmiş usta yabancı ücretli atlı askerlerin oluşturduğu, ordunun içinde sevdirmişti. Bizans'ın dik-kafalı uydusu, Antakya Prensi Raymond'a söz dinletip boyun eğdirdi; Selçukluları, başkentleri Konya'ya kadar geri sürdü. Bizans, Fransa Kralı Yedinci Lui'nin ve Almanya İmparatoru Üçüncü Konrad'ın kalabalık ve düzensiz, disiplinsiz askerlerine kendi topraklarından geçit vermek durumunda kalmasıyla, İkinci Haçlılar Seferinin (1147-1149) neden olduğu tehlikeli bunalımdan, çok zarara uğramadan geçmeyi başardı. Bu olay, Bizans topraklarına Sicilya Kralı Roje (Roger) tarafından saldırılmasıyla aynı zamana rastladı. Birinci Haçlı Seferi zamanında olduğu gibi, Bizanslılarla Haçlılar arasında sürtüşmeler, anlaşmazlıklar ve çatışmalar hiç eksik olmadı; İstanbul'un kale duvarları altında, bunlardan birinde, Fransız askerleri komutanlığına İstanbul'un hücumla alınması olasılığını düşündürecek noktaya kadar varan açık bir kopmaya dek gelindi. İkinci Haçlılar Seferi, bilindiği gibi, Küçük Asya'daki Alman ve Fransız askeri birliklerinin Şam kale duvarları önünde uğradıkları, Selçukluların işinden çok açlığın ve kusurlu örgütlenmenin yaptığı, bir yıkım ve felâketle sona erdi. Manuel, Haçlıları yenilgiden ve başarısızlıktan sakınmak için pek bir şey yapmadı, ki bu, Batı'da bile, Greklerin hainliğine, nankörlüğüne verilir. İmparator Konrad ile 1149 yılında varılan bağlaşmayı, Sicilya Normanlarına karşı yöneltilen bağlaşmayı, Manuel, bir kazanç sayabilirdi.

Bizans, Sicilya Normanlarının saldırı ve istilâsından, önemli bir zarara uğramıştı. İki-Sicilya kralı Roje, Bizans vergi baskısının, halkı, Normanları kollarını açarak karşılayıp kabul etmeye isteklendirdiği, Korfu'nun üzerine birdenbire atıldı. Sicilya filosu, Korfu'nun işgalinden sonra, Obe'yi (Eubée) ve Attik'i yakıp yıktı, Bizans ipek endüst-

risinin önemli merkezi Teb'i soydu, talan etti. Pek çok ipekli kumaş ve en çok deney kazanmış dokuma işçileri, Sicilya'ya götürüldü. İpekçilik endüstrisinin ikinci yeri olan Korent kenti de aynı sona uğradı. Uzmanlaşmış çok sayıda dokumacı, Sicilya'ya götürüldü. Normanlar talandan ve soygundan başka amaç peşinde koşmuyorlar, bu kentleri koruyup ellerinde tutabilmeye hiç niyet etmiyorlardı; bunlar, az zaman sonra, Bizanslılar tarafından gerçekte geri alındılar, bunun acı etkisini bu ülkelerin ticareti ve endüstrisi çekti.

Bizans hükümeti, Venedik'ten, Normanlara karşı bir filo gönderilmesini yeniden istemek zorunda kaldı. Onların yardımlarıyla, Korfu adası, 1149 yılında yeniden fethedildi. Manuel, Grek kıyılarını düşman akınlarına karşı güvence altına almak için, savaşı İtalya'ya götürmeye karar verdi. 1151 yılında Ankona'yı ele geçirdi ve Apulie'yi yeniden fethetmek umudu içinde, Roma Papa'sıyla ve Almanya İmparatoruyla konuşmalara girişti. Ama bunlardan ne biri ne öteki, Bizanslıları İtalya'da yeniden yerleşmiş görmek kaygısında değillerdi. İtalya'daki eski toprakları, eski sömürgeleri yeniden fethetmek girişimi, Mişel Paleologos'un («Michel Paléologue») başlangıçtaki birkaç zaferinden ve başarısından sonra, tam bir başarısızlıkla kapandı. Bizans ordusu, Normanlar tarafından tam bir bozguna uğratıldı, generalleri esir edildi. Bizans, 1158 yılında, her iki tarafın da önceden ellerinde bulundurdukları topraklarını alakoyacakları, barışı istedi.

Manuel'in hükümeti, Sicilya Normanlarıyla hep çarpışırken, Macaristan'la savaşa girdi. Manuel'in bulduğu bahane, Sırları bu çağda İmparatorluğa bağlayan bağların adı var olup kendileri aslında artık yoksalar da, Sırların birlikten ayrılma girişimlerini Macarların desteklemesiydi. 1154 yılları arasında Bizans askeri birlikleri 1152 Macar kalesi Zögmin'i (Zeugmin) alıp elleri altında bulundurdular. Macaristan'la olan savaş, Bizanslılara uygun ve elverişli biçimde geliyordu. Sırlar, daha önce, etkisini daha çok duyuran bir bağımlılık altına konmuş bulunuyorlardı; 1151 yılında, hatta, Bizans ordusuna asker sağlamak yükümlülüğü altındaydılar.

Manuel, 1162 yılında, Macar kral hanedanının iç sava-

şımlarına karıştı. Onun askerleri, 1165 yılında, Zögmin'i ve Sirmium'u aldılar ve Macaristan Dalmaçyasını ele geçirdiler. Taht üzerinde hak ve istek ileri süren, Bizansın desteklediği, Üçüncü Bela (1173-1196), tahta çıktı ve Macaristan, bir dereceye kadar kısa bir zaman için, Bizans'ın politik ve kültürel bağımlılığı altına girdi.

Ama Manuel'in askerlik ve diplomasi alanında almış bulunduğu esaslı önlemlerin ereği, amacı, İtalya'da Bizans egemenliğinin yeniden kurulmasıydı.

Bizans İmparatorluğunun egemen sınıfı, tarih gerçeğini ve günün gerçeğini hesaba katmayıp bir yana bırakarak, XII. yüzyılda bile kendi sonsuz erk, sınırsız iktidar ve sınırsız egemenlik düşlerinden vazgeçmiş değildi. Manuel Komnenos, Justinianus gibi, İstanbul'un koruyuculuğu altında, evrensel Roma İmparatorluğunu yeniden kurma düşsel tasarısını yeniden ele aldı. XII. yüzyıl Bizanslılarının edebiyat ürünleri, hep, Ortaçağ Bizans İmparatorluğunun, eski Roma İmparatorluğunun kalıtcısı ve onun tüm haklarının inanılıp emanet edildiği inal olduğu «büyük düşünce» sinin egemenliği, eli ve baskısı altındadır. Bu «düşünce» (idée), bu XII. yüzyılın bütün tarihçilerinin eserlerinin, hep yinelenen, «leitmotif»ini oluşturur. Bunu 1070 yılından 1079 yılına kadar olan olayları betimlemiş bulunan hükümdar Niseforos Briyen'de (Nicéphore Bryenne), bunun karısı olup babası Aleksis Komen'in sanına ve saygısına kalın bir tarih cildi bırakmış bulunan An Komnenes'in «Alexiade»ın da buluyoruz. Bu eser, prensesin doğuşundan, durumundan, yerinden, öğrenim ve eğitiminden duyduğu gururdan esinlenmiştir. Prens, Haçlıların girişimlerinde, Bizans Devleti için ağır bir tehlike ve babası için sıkıcı üzüntüler kaynağı görür. An'ı («Anne») sürdüren, Manuel'in sekreteri olan ve, 1118 yılından 1176 yılına kadarki olayları anlatan Kinna-mos da (Cinnamos) Latinlere, Papa'lara, İstanbul «basi-leus»unun yasal haklarını zorbalıkla ve düzenle ele geçirmiş saydığı, Almanya imparatorlarına karşı çok açıkça düşmandır. Bizans'ın eski Roma'nın kalıtcısı olduğu, onun bütün haklarına sahip bulunduğu ve koruyup sürdürdüğü «düşünce»si, XII. yüzyılın başka üstün yazarlarının eserlerinde de, «Tarih»inde 1180 yılından 1204 yılına kadar olan

olayları ele almış bulunan senatör Nisetas Akominat'ın (Nicétas Acominate), Ochrida Başpiskoposu Teofilakt'ın (Théophylacte), Selânik piskoposu Östat'ın (Eustathe) ve en son da dil bilgini Atina piskoposu Mişel Akominat'ın (Michel Acominate) eserlerinde vb... de de belli olur, kendini gösterir.

Manuel Komnenes, papaların ve Hohenstaufen sarayının, o tarihte Birinci Frederik Barbaros'un, içinde bulundukları çetin savaştan Batı ile Doğu'nun birliğini yeniden kurmak için yararlanmaya çalışan Manuel Komnenes, böylece, tarımdaki asker soyluların tüm yönetici çevrelerinin politikasını, direngenlikle gerçekleştiriyordu. Bu politika, anlatımını, ilkin, Manuel'in Papa Üçüncü Aleksandr'ı papalık koltuğu için desteklemesi olayında buluyordu. Bundan sonra, ona iki Kilise'nin birliğini yeniden kurmaya, yani bölünmeyi ortadan kaldırmaya söz verdi. Frederik Barbaros'a karşı mücadelesinde Lombar Birliğine para yardımlarını da iyi çekip çevirmedi. O çağa değgin belgelerde, hep «hükümdarların en zengini» olan Grek imparatorunun «görülmemiş, işitilmemiş zenginlikleri»nin anıldığını ve İtalya'nın özgür kent topluluklarına yaptığı, esirgemedi saçıp savurduğu bol para yardımlarının anlatıldığını görüyoruz. Ama bununla birlikte, Bizans diplomatlarının edinilmiş deneyimlerine ve ustalıklarına karşın, bunların İtalya'da Frederik Barbaros'a karşı çıkardıkları büyük zorluklara karşın, Manuel, peşinden koşulan sonucu elde edemedi. Onun, Batı'nın işlerine edimli, eylemli ve etkin karışması, bundan çıkan askerliğe değgin önlemlerle ve diplomatik düzenlemelerle birlikte, çok pahalıya mal oldu. Bu tutum, Bizans'a, elle tutulabilir hiçbir sonuç kazandırmadı, tersine, imparatorun politikasını ve onun Latin sevgisini kınayıp suçlayan halkın güçlü, zorlu ve sert hoşnutsuzluğuna neden oldu. Onları, hele Venediklilerin gelmesi çileden çıkardı. Bizanslı tarihçi Kinnamos'un dediğine göre, Venedikliler «vatandaşlara karşı, köle gibi muamele ediyorlardı.» (1). Bir başka tarihçi, Nisetas Akominat, bunların, «Romalıları karşı küçümseyen, hor gö-

1 KINNAMOS, Epitomè, éd. Bonn, p. 281

ren bir tutumu benimsemekle kalmadıklarını, imparator buyrultu ve kararnameleri de çıkarttıklarını» anlatır.

Venediklilere kendi kişisel nedenleriyle de içerlemiş bulunan Manuel, 1171 yılında, onlara kötölük olsun diye, halkı büyük bir sevince boğarak, İmparatorluk içinde yerleşmiş bulunan bütün Venediklileri tutuklattı, onların bütün mallarını mülklerini zorla aldı; bu, Venediğe önemli bir zarar verdi.

Venedik, misilleme olarak, büyük bir filo donattı, Dalmasya'yı yakıp yıktı ve Öbe'ye (Eubée) saldırdı. Her ne kadar bu filo, tayfası arasında veba salgını çıktığı ilân edildiği için, hiçbir şey elde edemeden Venediğe geri döndüyse de, Venedik, Sicilyalı Giyom'la (Guillaume de Sicile), 1175 yılında, Bizans'a karşı yönelik bir bağlaşmaya varmayı başardı. Manuel boyun eğmek, esirleri serbest bırakmak, Venediklilere ayrıcalıklarını geri vermek durumunda kaldı. İmparatorluk, yeniden, batılı tacirlerin akınına uğradı, onlar tarafından yeniden kaplandı; bu, Bizans ticaretini yıktı ki bunun da hoşnutsuzluğu, kini kö-rüklemekten başka sonucu olmadı.

Hükümdarlığının son yıllarında, Manuel, Doğu işlerini bir kenara bırakmanın taşıdığı tehlikeyi, en sonunda anlamış görünüyor. Bunları kendi hallerine bırakmakla, Konya Sultanı Kılıç Aslan'a gücünü artırmak ve öteki feodal Türk beylikleri zararına, yarımadanın önemli bir kesimini kendi krallığı altında toplayıp birleştirmek olanağını verdi. Kılıç Aslan, bunları yıktıktan, yokettikten sonra, Frederik Barbaros'un kışkırtması ve yüreklendirmesiyle, Bizans'a karşı, gittikçe sıklaşan akınlarla kendini gösteren, gittikçe daha korkutucu bir tutum aldı (1). Manuel, Küçük Asya'daki sınırlarını korumak için, bunları çift tahkimat dizisi ile örtmüştü ama bu pek bir şeye yaramadı.

Manuel, 1176 yılında, bir yandan Andronik Valatzes Kuzey Doğu'dan Niksar'a («Nécocésare») saldırırken, kuvvetlerinin büyük kesimiyle, Selçukluların başkenti Konya'ya saldırmaya karar verdi. Ama bu girişimin gecikmiş bulunduğu ve iyi hazırlanmamış olduğu ortaya çıktı, doğ-

1 İkinci Kılıç Aslan: 1156-1192.

rulandı. Her iki sefer, başarısızlığa uğradı. Valatzes, Niksar'ın kale duvarları önünde yok oldu gitti; ordusu çözülüp dağıldı. Manuel'e gelince, o, Frigya dağlarında, Myriokefalon yakınlarında sarp ve dar bir dağ geçidine, düşüncesizce, tehlikeleri hesap etmeden, daldı. Bizans ordusu, orada, tam bir yıkıma uğradı. Manuel, kendi, bu bozgunu felâketli Malazgirt savaşı ile kıyaslıyordu. Bundan böyle, Doğu'da ileri atılımlar söz konusu olamazdı. Bu yıkımla, bu felâketle zayıflamış bulunan Bizans ordusunun savunmaya geçmesi gerekti ve bundan böyle, küçük Asya'daki Bizans topraklarını savunmakta zorluk çekti. Bu savaş, Selçukluları Küçük Asya'dan sürülüp çıkarılmış görmek umutlarının tümüne son verdi. Manuel'in hükümdarlık dönemi, uzun sürdü ve dış bakımdan parlak görünüşlü oldu; ama İmparatorluk, bu hükümdarlık döneminden, askerlik bakımından zayıflamış ve ekonomik bakımdan da bütün gücünü tüketmiş, büsbütün kurumuş olarak çıktı.

Komnenes'lerin yorulmak bilmez çalışkanlık ve etkinliklerinin bu sonucu, beklenmedik değildir. Aralıksız savaşların ve bunları karşılayabilmek için zorunlu para ve finans kaygılarının tüm vakitlerini alıp daldırdığı Komnenes'ler, dış politikayı başarıyla yönetebilmek için zorluklara alışmış, savaşlarda pışmış usta bir ordunun yeterli olmadığını, öncelleri kadar da anlamamışlardı; sağlam, dayanıklı temellere gerek vardı. Oysa Komnenesler, temsil ettikleri aristokrasinin çıkarına ve yararına, dar bir sınıf politikası uygulamakla, var olan temelleri bile yıkmışlardı. Ulusal savunmayı öylesine kurup o biçim örgütlemişlerdi ki, merkezi hükümetin hakları ve ayrıcalıkları, duyulmadan, belli olmadan, azar azar, derebeylik aristokrasisinin ellerine, kent merkezlerinin hakları ve ayrıcalıkları da, gene öylece, Venediklilere ve öteki tacirlere geçmişti. Komnenesler, kilise zenginliklerinin bir kesimini ele geçirmiş olmakla birlikte, etkili papazlar topluluğunu hesaba katıp göz önünde bulundurmaya, belli bir ölçüde, zorunluydular. Öteki sınıfların çıkarlarına gelince, söylemeye gerek yok, onları büsbütün savsayıp bir kenara bırakmışlardı. Venediğe ve başka İtalyan kentlerine verilen ayrıcalıkların acısını, yerli ticaret çekiyordu. İmparatorluk halkı, meclislere katılmak, düşüncesini söyle-

mek hakkına sahip değildi, Devlet'in yönetimine hiçbir biçimde, hiçbir zaman katılmazdı; vergiler altında ezilmişti, o günlerin çağdaşı olan bir tarihçinin deyimine göre «halkı ekmek gibi yiyen» görevlilerin vesayetine, koruyuculuğuna, fazla vergi isteklerine ve eziyetlerine uğramıştı, bunları çekiyordu.

Ulusal savunma sorunları, daha önce belirtildiği gibi, Bizans'ın XII. yüzyıldaki yöneticilerinin gözünde esas rolü oynuyordu. O zamanın Bizans ordusu, geçmişte olduğu gibi, yerli askerlerden ve yardımcı ücretli elemanlardan oluşuyordu. Yerli askerler, genişlikleri azaltıldığı için başlarında komutanların ve askeri valilerin yerini «dux»lerin aldığı, temalardan toplanırdı. Eyaletlerin, illerin nüfusu satı bakımından azaldığı için, bu asker toplama işi gittikçe daha çok zorlaşıyordu.

Küçük Asya'nın, Bizans'ın yetkesi altında kalmış bulunan, bölgelerinde, halk, Türklerin ardı arkası kesilmeyen akınlarından acı çekiyor, zarar görüyordu; ya esir edilip götürülüyor, ya kentlere sığınmak zorunda bırakılıyordu. Çiftçilerin yüzüstü bırakıp gittikleri topraklar, artık, ne asker ne de vergi vermiyordu. Tuna eyaletlerinde yaşayanlar, kendi paylarına, Peçeneklerin, Polovtses'lerin, Macarların akınlarından çekiyorlardı. En son da, batı eyaletleri, Haçlıların geçiş yolları üzerinde yaptıkları yağma ve çapulların, Sırp akınlarının, Normanların istilâlarının kurbanıydılar. Savaşların, akınların, kötü ürün derlenmiş olan kötü hasatların, aşırı vergilendirmelerin sonucu olan ve bunların hemen ardından gelen yoksulluk, köylülerden o tarihte henüz özgür kalmış bulunanları da, geçmişte olduğu gibi, özel kişilerin ya da papazların toprakları üzerinde toprak kölesi, Parek («parèques») olmak zorunda bıraktı; özgür çiftçilerin sayısı, durmadan azalıyordu (1).

Kırlarda, köylerde, durum, çok telâşa düşürücü, ürküntü veren bir ölçüye vardı; öyle ki, Manuel, kendi hükümdarlığı döneminde, çeşitli nedenlerle özgürlüğünden yoksun kalmış bulunanlara özgürlüklerini geri veren bir

1 KINNAMOS, VI, 8, p. 276; TAFEL, Eustatii Thessalonicensis opuscula, p. 340.

buyrultu yayımladı ve toprak kölelerini azat edecek büyük toprak sahiplerinin zararını hazinenin ödeyeceğine de söz verdi (1).

Böylece özgürlüklerine kavuşturulan köylüler, hemen, askerler takımına alınıyorlardı. Manuel'den önce, savaş esirleri, genellikle, köle olarak satılıyorlardı; Manuel, bunları, geri satın aldı ve «stratiotes»ların yüzüstü bırakılmış toprakları üstüne yerleştirdi. Bizans Devleti de, düşman toprakları üzerinde savaş esirleri peşinde koşarken, komşularına boyun eğmedi, aşağıdan almadı, direnci kırılmadı. Manuel, Macarlara karşı olan savaşmalar, çarpışmalar sırasında bölgeleri baştan başa yakıp yıktı, yerli ahalisini binlerle ve hatta onbinlerle esir edip göndererek, kırdı geçirdi. Ordunun asker toplama kaygısı da, İmparatorluk toprağı üzerine, karşılığında askerlik hizmeti yapmak koşuluyla, toprakla donatılan ve toprak geliri sağlanan, eksiksiz barbar topluluklarının getirilip yerleştirilmelerine neden oluyordu. Selânikli Östat, («Eustathe»), «Romalıların İmparatorluğuna, onu savunmak için, sonsuz sayıda insan soktuğu»ndan, Manuel'e övgüler düzer, söyler. Bununla birlikte, kimi başka kaynaklar, İmparatorlukta yabancılar tarafından bu iç yerleşme ve sömürgeleştirme devriminin, sakıncasız ve engelsiz olmadığını bildiriyor. Birçok kez, art arda, yakınlarına yörelerine barbarların yerleştirilmesinden ürküp korkuya kapılan, yerli ora köylüleri, konutlarını olduğu gibi yüzüstü bırakıp kentlere sığınıyorlardı.

Ama bütün bu önlemler, aslında, ancak geçici çarelerdi. Komnenesler, silahlı kuvvetlerini, geçmişten büsbütün değişik temeller üzerinde, yeniden kurarak iyileştirmek zorundaydılar. Devlet'in savunması, bundan böyle, ne özgür köylüler düzenine ne de sipahi «stratiotes» yurtlukları üzerine dayandırılmazdı. Komnenesler, ulusal savunma düzenlerini, ekonomik bakımdan güçlü olan, büyük toprak mülkiyeti üzerine oturtmak zorundaydılar. XI. yüzyıldan başlayarak, Devlet yurtlukları, beylik yerler, sürülmemiş otlu topraklar gibi Parekler («parèques»ler)

1 CHALANDON, Jean II Comnène et Manuel Ier Comnène, p. 612.

tarafından işlenmiş topraklar da, sivil, asker, orun sahibi vb. her takımdan yüksek görevlilere, yaşamları boyunca, «Pronoia» olarak, tam anlamıyla, kelimesi kelimesine «koruyuculukları altına» verilmişti.

XII. yüzyılda bu uygulama, artan bir toprak yüzeyini, onu işleyen çiftçileriyle birlikte sarıp kucaklayarak, gelişir (1). Yönetimi altına bir «pronoia» emanet edilmiş olan «proniaire»in toprakları, genel kural olarak, yayılımında, «proniaire»in, Devlet'in tüzel ve yönetime değgin haklarından yararlandığı, çiftçilerin bağlı olduğu vergi, angarya ve yükümlülüklerden —bir kesimini kamu hazinesine geri vermek görevi kendisine ait olmak koşuluyla— yararlandığı, özerk bir bölge çevresi oluşturunuyordu. «Pronoia»lar, İmparatorluk ülkesi üzerinde, çevresi başka topraklarla kuşatılmış, çok sayıda iç toprak parçalarıydı ve, bu bakımdan manastırlarla yarışarak, genişleme, yayılma eğilimindeydi. «Proniaire» toprakları, başlangıçta, ancak belli bir süre için verilirdi, ama sonraları, kalıtım yoluyla soydan geçen tam mülkiyeti verilir oldu. Büyük toprak sahiplerine yönetimle ve tüzeyle, adaletle ilgili hakların verildiği böyle bölge çevrelerinin çok genişletilmesi, besbelli, eski Bizans merkeziliğinin temellerini yıkmaya girişerek, merkezi hükümetin yetkesi üzerinde, uygun olmayan, elverişsiz bir yangı yapmaktan geri kalamazdı. Bizans «pronoia»sı, gittikçe daha çok, Batıdaki, geliri olan yüksek papazlık orunlarıyla hısımlaşıyor, yakınlaşıyordu. Böylece, Batı derebeyleri, 1204 yılından sonra, eski Roma devletinin kıyısında yakasında yerleştiklerinde, Bizans eyaletlerindeki yapılagelişlere (teamüllere), iyi bildikleri bir şey gibi, kendilerini zahmetsizce uydurdular.

»Pronoia» kuruluş ve düzeni, Devlet'in askerlik ihtiyaçlarını ancak kısmen karşılıyordu. Devlet sınırlarının daralmasıyla, bu düzenin yetersizliği ortaya çıktı, doğrulandı. O kadar ki, Konstantinos Dukas, zamanından beri, askerlik yaşı gelenler, olanakları varsa, özel doğrudan doğruya («ad hoc») vergiyi ödeyerek, askerlik hizmetinden kurtulmak hakkına sahiptiler. Bu yasa, Komnenesler

1 Nicetas CHONIATE, VII, 4, p. 272: Manuel, «Ordu-
ların açlığını, Parek'lerin bağışlarıyla karşıladı.»

tarafından yürürlükten kaldırılmış değildi. Onlar, kendilerini Bizans ordusunun çekirdeğini oluşturmakta sürüp giden, ücretli yabancı askerlere eskisinden çok daha geniş ölçüde baş vurmak zorunda görüyorlardı. Anglo-sakson, Peçenek, Türk, Slav, Gürcü, Fransız, Alman ücretli askerleri, XII. yüzyılda, Bizans ordusunda geniş ölçüde görülüyorlardı. Bunların bakımlarının sağlanması, geçim araçları ve bakım giderleri, kamu hazinesini iyice borca batırıyordu. Yerel halk için, bunlar, gerçek bir felâket, bir kıran, bir musibettiler, çünkü konum ve beslenme hakları vardı ve bu hak, her tür zorbalıkla almaya, zor kullanılmasına bahane oluyordu. Ücretli asker sayısının yerli asker sayısını aşmamasını gerektiren ilke üzerinde git-tikçe daha az titizlik ve özen gösteriliyordu. Ücretli askerlerin meydana getirdiği bu kabileler ve halklar bileşiği karışım içinde, kimileri belli bir süre için tutulmuş, kimileri sınırsız bir zaman için alınmıştı, en son, bir üçüncü küme de İmparatorluğun bağımlı beyleri ve bağlaşıkları tarafından sağlanmıştı.

Komnenesler, Bizans politikasının değişmez bir başka ögesinden de vazgeçmeye vardılar; XI. yüzyılın başına kadar sıkı sıkıya gözetilmiş bulunan bu değişmez öge, ordunun komuta görevlerini, hiçbir zaman, yabancılara bırakmamak ögesi-ydi. XII. yüzyılda, Bizans ordusunda, en yüksek komuta görevlerinin başında, yabancılar buluyoruz.

Komnenesler hükümdar soyunun ilk üç imparatoru, çabalarını, bu uyumsuz, tutarsız elemanları bir tek askeri varlık içinde, bir tek askeri varlık halinde eritip eğitmek, kaynaştırmak için, kullanmadılar; bunda, belli bir noktaya kadar başarı da kazandılar. Aleksi Komnenes'de, askerlerin, sefere gitmeden önce talim yapmaları sürekli kaygısı vardı. Çarpışmalar sona erdikten sonra, askerler, Küçük Asya'da Ulubat (Lapadion) yakınlarında Kırmastı (Rhyndakos) Irmağı kıyılarında ve Avrupa yakasında da Sofya dolaylarında, Jan Komnenes tarafından meydana getirilmiş bulunan büyük ordugâhlarda, çoğu zaman seferber durumda kalırlardı. Orduda disiplin, çok sert, yaman önlemlerle korunup sürdürülürdü. Bizans'ta saygın tutulan, vücuda değgin değişik cezalar düzeni, kırbaç ceza-

sı, burun deliklerinin koparılması, gözlerin kör edilmesi, yalnız askerlere değil komutanlığa da geniş ölçüde uygulanırdı. Askerlerin gayreti, ödülleri ve madde olarak verilen armağanlarla, at, silah, donatım dağıtımıyla uyandırıldı.

Komnenesler, ordunun kurulup düzenlenmesiyle birlikte, aynı zamanda, donanmanın da kurulup örgütlenmesiyle ilgilenmek durumundaydılar. Bu hanedan iktidara geçtiğinde, donanma artık yoktu; Bizans hükümeti, Normanlarla deniz üstünde çarpışmak için, Venediklilerin yaptığı yardımın karşılığını pahalı ödemek durumunda kalıyordu. Aleksi Komnenes, bir donanma donatmaya girer, bunu, iyi, gereği gibi yürütür; çünkü bu donanma, Peçeneklere karşı savaşa katkı yapar, Türkleri Adalar Denizi'nden sürüp çıkarır, Haçlılar'la güçbirliği yapar. Normanların donanmasıyla boy ölçüşür. Manuel'in hükümdarlığı döneminde, Mısır'a kadar gider.

Komnenesler, Devletin askerlik gücünü yeniden kurmakla, Bizans'ı yeni toprak kayıplarından korumaktan daha fazlasını yaptılar. Aleksi, birinci Haçlılar seferinin başarı ve zaferlerinden yararlanarak, Küçük Asya'nın batı kesimini yeniden fethetti. Bu kazançlar, onun ardılı Jan tarafından, biraz genişletildi.

Manuel, Sırbistan'ı Bizans'a boyun eğdirdi, uzun süreden beri yitirilmiş bulunan Dalmaçya'yı yeniden aldı ve, Balkan Yarımadasının hemen tümünü, sıkı sıkıya, egemenliği altında tuttu. Ama bu başarılar, çok pahalıya ödenmişti. Aralıksız, ardı arkası kesilmeyen savaşlar ve bunların sonuçları, bir hayli fiyata bağlaşıklar sağlamak ve bunlara büyük para yardımları ödemek zorunluluğu, pahalı bir ücretli askerler ordusunun geçim giderleri ve bakım araçları, yeni hanedanın vazgeçmeye dikkat etmediği saray şatafat ve gösterişleri, el açıklığı ve bağışlar, yeni hanedanın yandaşlarına ve çevresine el açıklığıyla, cömertçe ödül olarak dağıtıp vakfettiği gelirler ve para yardımları, hep, çok pahalıya mal oluyordu ve, İmparatorluğun şurasının burasının uğradığı budamlanma ve küçülmeler nedeniyle sayıları da azalmış bulunan vergi yükümlülerinin üzerine, dayanılmaz, çekilmez bir ağırlıkla çöküyordu. Yeni hanedan, ayrıca daha o zaman eski-

miş bir geleneğe uygun davranarak, topluluğu, özellikle kaba bir biçimde, vergilerle eziyordu. O çağa ait kaynaklar, vergi toplama memur ve görevlilerinden, Ochrida Başpiskoposu Théophylacte'in «Tanrısal yasalara ve insanlık yasalarına karşı çıkan haydutlar» dediği vergi mültezimlerinden, kesenekçilerinden sızlanmalarla, yakınmalarla ve bunların eleştirileriyle doludur.

Théophylacte'in mektupları, bizlere, Tuna Bulgaristanı'nın XII. yüzyıl başındaki durumu, Bulgaristan'ın İkinci Bazileus tarafından fethedilmesinden sonra bu ülke üzerine tam bir sürü halinde çullanan, vergi memurlarının ve vergi toplayıcılarının yaptıkları üzerinde değerli bilgiler veriyor.

Théophylacte, vergi toplayıcılarının, manastır toprakları üzerinde yaşayan «parèques»lerin sayısını bulmaya çalışırken, bu parek'leri her tür eziyete soktuklarından, papazların üstlerindeki son gömleği bile çekip aldıklarından, onları soyup çıplak bıraktıklarından yakınıyor. Köylülerin sayımı yapılmış ve kendileri en ağır soruşturmalara uğratılmışlardı. «Toprak, pire ayaklarıyla, kılı kılına ölçülür... her şey araştırılır, herşey tartılır, bu saçmalık, eti ve kemikleri ölçmeye kadar gider.» Vergi memurları, saray gözünde iyi olan yüksek aşamalı bir papazı kendilerine hiç dert etmezlerse, Bulgar halk yığınlarının başına neler geldiğini düşünmek, kolaydır. Bu mektupların, Slavlardan oluşan cemaatını, «keçi gibi kokan giysilerinin çıkardığı kötü kokularla havayı pisleten bu pis barbarları» derinlemesine, temeline kadar hor görüp aşağılayan bir Grek papazından çıktığını, gözden yitirmeyelim. Bogomillerin öğrettiklerinin, hükümetin zorlu eziyet ve baskılarına karşın, Komneneslerin yönetimi döneminde geniş ölçüde gelişmiş olması, şaşırtıcı değildir. Daha önce görmüş bulunduğumuz gibi, sapkınlar, sapkın mezhepliler, 1086-1087 yıllarında, Peçeneklerin yardımını istemekte, onları kendi yurtlarına çağırmakta duraksamamışlardı. Bizans hükümeti, bu tehlikeyi uzaklaştırmak için çok büyük çaba harcamak zorunda kalmıştı. Aleksi's'in hükümdarlık döneminin başlangıcında, Girit'te ve Kıbrıs'ta, vergi toplama örgütünün sert tutumunun kışkırttığı, ayaklanmalar patlak verdi. Bu ayaklanmalar, Aleksi's'e yakın-

lığı olan, Jan Dukas'ın komutanlığı altında gerçek bir askeri sefer tarafından bastırıldı. Aşağı halk tabakalarının, baskı yapan, zorba, zalim bir Devlet'e dayanamadığı, belli, kendiliğinden anlaşılıyor. Manuel'in hükümdarlığı döneminde, 1147 yılında, Korfu Adasının, çok şey anlatan «çıplaklar» takma adını taşıyan, pleb halkı, vergi toplayıcılarına, özellikle de tımar sahiplerinin aile başına aldıkları ocak vergisine çok öfkelenip çileden çıkmış, Norman istilâcıları kolları açık karşılamış, kaleyi onlara teslim etmekte ivedilik, gayret ve özen göstermişti. Ada'nın yeniden geri alınmasından sonra, «çıplaklar», Nicéas Choniates'in deyiimiyle «her tür özgürlüğü» yitirmiş, ağır biçimde, sert cezalandırılmışlardı. Ama Manuel, adanın tümünü aralarında pay ederek, yerel aristokrasinin zararını kapadı (1).

Her şeye karşın, olagan vergilerin yetersiz kaldığı ortaya çıktı. Hükümetin maliye zorlukları, İstanbul'un evrensel ticaret merkezi rolünü haçlı seferleri nedeniyle yitirmesi yüzünden, çoğalmıştı. Birinci Haçlı seferi, Bırsans'a, Küçük Asya'daki topraklarının büyük bir kesimini geri almak olanağını vermişti; ama bunun hemen ardından, Cenevizlilerin ve Venediklilerin Suriye limanlarında yerleşmelerinin, kısa bir süre içinde, İstanbul'un ticareti üzerinde olumsuz, elverişsiz, uygun olmayan bir yansıması oldu. Batı Avrupa'nın İran'la, Mısır'la, Suriye ve Hindistan'la değiştiği ticaret mallarının Bosfor üzerinden transit geçmesi, kesildi. Venedik ve Ceneviz, doğu ticaret mallarını İtalya'ya, Fransa'ya, Almanya'ya sağlayan pazarlar haline geldiler. Birinci Haçlı seferini izleyen yarım yüzyılda, İstanbul ticaretinin, yarı yarıya değilse, üçte bir azaldığı varsayılır. Bu gerileme, kaynaklarının en önemli öğelerinden biri ticaret vergileri ve gümrük resimleri olan, kamu hazinesinin gelirleri üzerinde doğrudan doğruya yansıdı, etkisini gösterdi.

Böylece, Komneneslerin tüm hükümdarlık ve yönetim süresi boyunca, yalnız, Devlet gelirlerinin tükenmesine değgin sızlanmalar vardır. Herhalde, Doğuyu Batı Avrupa'ya doğrudan doğruya bağlayan, Haçlılar seferlerinin

1 CHALANDON, op. cit., p. 97.

İmparatorluğa önemli bir ekonomik zarar verdikleri, tartışma götürmez. Bu zarar, İtalyan kent cumhuriyetlerine çok aşırı ticaret ayrıcalıkları vermek zorunda kalan, Bizans hükümetinin politikasıyla daha da ağırlaşmış bulunuyordu.

Bu politika, 1081 yılından başlatılmıştı. Komneneslerin İmparatorluğun silahlı kuvvetlerinin yeniden kurulması için almış bulundukları, iyi ya da kötü, önlemler, gerçekleşmek için belli bir zaman süresi istiyorlardı. Bununla birlikte, İmparatorluğun doğrudan doğruya varlığını tehdit eden Türk ve Norman saldırıları, hemen anı savunma önlemleri alınmasını gerektiriyorlardı. Normanlara karşı savaşta Venedik donanmasının yardımı karşılığında hangi fiyatı olursa olsun ödemek zorunda kalan Aleksis, işte o zaman, Venediklilere, İmparatorluğun hemen bütün limanlarına herhangi bir gümrük resmi ödemeden, serbest girme ayrıcalığını verdi (1). Kendi yurttaşlarının yararlanmadıkları kolaylıklar, yabancılara verilmişti. Yerli tacirler, Venediklilerin, kendilerini bütün pazarlardan çıkarıp attıklarından acı acı yakınıyorlardı. Aleksis, Piza'lılara, daha az geniş de olsa, benzer ayrıcalıkları verince durum daha da kötüleşti. İtalyanların yararlandıkları bu ayrıcalıklar, Bizans'ı çok uzun zamandır elinde bulundurup koruduğu, ticaret üstünlüğünden ve Doğu ile ticaretteki aracılık rolünden kesin olarak yoksun bıraktı. Ayrıca, yerli ticareti büsbütün yok etmek tehlikesini ve tehdidini de gösterdi. Bizans hükümeti, daha sonraları, bu masraflı antlaşmalardan kendini kurtarmaya birçok kez girişti, ama bu girişimler, hep başarısızlığa uğradı. Bizans'ın Venediğe bağımlılığı, tam tersine, hep arttı, hep vurgulandı. İmparatorluğun içinde, hep daha çok sayıda, gerçek Venedik sömürgeleri belirip ortaya çıktı. İstanbul'un güzel, gözde semtleri, Venedik'in, ülke dışı sayılan ayrıcalıklı toprakları haline dönüştü.

Paranın katıştırılıp bozulması, İstanbul'un, evrensel ekonomik merkez rolünü XII. yüzyılda yitirmiş bulunduğu onun elle tutulur bir belirtisidir. Aleksis Komnenes, zo-

1 Bugün buna «Serbest Liman» ya da «Serbest Bölge» diyoruz.

runluluğun emri altında, eski altın «nomizm»lerle birlikte, dolaşıma, aynı adı taşıyan ama değeri, iyi alaşımdan yapılmış ancak dört darı danesi büyüklüğünde paranın ancak üçte biri kadar olan, bakırla altın ya da gümüşle altın karışımı bir alaşımı temsil eden paralar sürdü. Devlet, vergilerin, kendisine katışıksız iyi alaşımdan yapılmış parayla ödenmesini ısrarla isteyip gereksindiği halde, verdiği sözleri, üstlenmelerini, borçlarını bu katışık, bozulmuş parayla karşılıyordu. Altın «nomizm»lerle birlikte katışık, bozulmuş pek çok para, dolaşımını yapıyor, elden ele geçiyordu; bu durum, ticaret alış verişlerinde, vergilerde ve vergi toplama işlerinde sıkıntılara ve karışıklıklara neden olmakta gecikmedi, ve, vergi memurlarının keyiflerine bağlı tutum ve yönetimleri, vergi yükümlülerinin çok büyük zararına, bildiğini, çıkarına uyanı yapmaya koyuldu. Her halde, yedi yüzyıldan beri Avrupa'da ve Asya'nın en büyük kesiminde dengesi sağlam, dayanıklı, kararlı biricik ödeme aracı sayılmış bulunan ve bu olağanüstü uzun süre içinde ancak çok küçük dalgalanmalara uğramış olan, «nomizm». şimdi, ona bağlanmış bulunan güvenle birlikte, sağlamlığını, dayanıklılığını da yitirmişti.

Bizans'ın XII. yüzyıldaki «yoksullaşması», belirgin anlatımına, o çağın edebiyatında kavuşur. Bizans edebiyatı, aristokratların ve yüksek aşamalı papazların dışında, en tipik örnekleri Théodore Prodrome, Tzetzès, Philès ve daha başkaları olan, edebiyat derbederlerinin daha demokratik çevrelerinin temsilcilerini sayar.

Bu verimli yazarlar, şiirler, «scholies»ler, şiir kitapları, taşlamalar, kitabeler, övgüler, birçok koşuklu mektuplar meydana getirirler. Bu eserlerin kimileri, düşünceden yoksun olduklarından, yazarlarının sığ dalkavukluklarından, okuyucuyu soğutur, iğrendirir, uzaklaştırırlar; kimileriyse, meraklı gözlem kafası yeteneklerini ortaya koyar. Orada, günlük olayların, yaşayanlar kadar canlı tablocuklarına rastlanır. Ama Bizans'ta edebiyat, kendi adamını beslemiyordu. Yazarların yakasını, orada, her şeyden önce, açlıktan ölmek kaygısı bırakmıyordu. Onlar, her an, fakirliklerini, yoksulluklarını açığa vururlar ve yardım isterler.

Manuel'in ölümünden sonra, oğlu İkinci Aleksi'sin erginlik öncesinde, kral naipliğı, onun dul karısı, Antakya prensinin kızı olan Latin, bu yüzden de seilmeyen, Marie'ye düştü. O da, hükümetin yönetimini, değeri ve yiğitliği pek fazla olmayan, imparatorun akrabası, zihnini zengin olmak düşüncesi kaplamış, yabancılara dayanan, Bizanslıların nefret ettiği, «protosébaste» Aleksi Komnenes'e bıraktı. Yeni hükümet, yetkesizdi, sözü geçmiyordu. Manuel'in ölümü üzerine saray çevrelerinde iç uyuşmazlık ve geçimsizlikler ve kral naipliğı konusunda entrikalar, gün ışığına çıktı; bunlar, zaten uzun zamandan bu yana sesini duyurmakta, gürlemekte olan, halk hoşnutsuzluğunu körüklediler. Yığınların çıkarlarına hükümet tarafından önem verilmediğinin hep belirtilmesi, bu yığınları ayaklandırdı. Latinlerin, karşılıklarına çıkılmazsa, Romalıları kaçınılmaz olarak kullandıracakları korkusu açığa vuruldu.

Ama halk, yalnız Latinleri istemiyor değildi. Halk yığınları, kendi yöneticilerinden, kendilerine egemen olanlardan da daha az tiksiniyor değildi. İstanbul'un plebleri, daha 1180 yılında, İstanbul Valisinin ve yüksek mahkeme Başsavcısının şatafatlı saraylarını yağma edip altını üstüne getirmişti. Zenginlerin konutlarına saldırılması ve buraların yağma ve talan edilmesi olayları çoğalıyordu.

2. Demokratik Bir Hükümdarlık Kurulması Girişimi — Dördüncü Haçlılar Seferi ve Bizans'ın Çöküşü

Halk hükümetinin başı rolünde görülen, Komneneslerin bir yan kolunun temsilcisi, Manuel tarafından sürülmüş ve arkasına düşülen, yakası bırakılmayan, Andronikos'tur.

Andronikos'un çok karmaşık bir kişiliğı vardı. Marks'ın onu nitelendirdiğı gibi, «Alkiyad-Neron türünün Bizanslı çeşnisi, zevk ve eğlencenin her çeşidine düşkün, gözü yükseklerde, çok yetenekli, zevk düşkünü, doğuştan kıyıcı ve «kan dökücü... yürekli, aşağılık, düzenici, kalleş, yiğit» deha sahibi bir adamdı.

Andronikos, ikinci derecede amcazadesi Manuel ile an

laşamadı. Vatan hainliği ile suçlandı, altı yılını zindanda geçirdi. Oradan kaçırıldı, Galiçya prensi Iaroslav'a sığındı; 1166 yılından başlayarak gezici bir yaşam sürdürdü, Antakya'ya, Filistin'e, Şam'a, Bağdat'a, Gürcistan'a gitti. Manuel, ölümünden az bir zaman önce, İkinci Aleksis'in küçüklüğü sırasında iktidara geçmeye çalışmayacağına söz alarak, onunla barışıp uzlaştı; Paphlagonie'de, bugünkü Sinop yakınlarında bir kenti ona konut yeri olarak ayırdı, Adronikos orada 1181 yılına kadar orada yaşadı.

2 Mayıs 1182'de, Bizans'ta, naip Marie'nin hükümetine karşı bir ayaklanma patlak verdi. Latinlere düşman olan halk, o zaman 67 yaşında bulunan, Andronikos'u kral naibi ilan etti. Andronikos, kendisine bağlı Palphlagonie askerlerinden bir kolun başında, kendi deyişle «imparatoru kötü danışmanlardan kurtarmak» amacıyla, Kadıköy önlerinde görünmüştü. İtalyalılar, hele Venedikliler, Andronikos'un İstanbul'a girmesini önlemek için, herşeyden vazgeçmeye hazırdılar. Ama yabancıların işe karışması bir ayrılmaya, donanmanın Andronikos'un safına geçmesine neden oldu. Daha sonra, İstanbul'un plebleri, Haliç yakınında, 60.000 kişinin oturduğu Latin semtlerine saldırdı. Andronikos'un Paphlagonie'lıları Bosforu geçip bu ayaktakımına katıldı. Deniz yoluyla kaçıp kurtulmayı başaramayan Latinlerin hepsi, acımadan yok edildi. Evinden çıkmamakta ayak direyenler, her yanı tutuşturan yangında telef olup gittiler. Zengin yabancılar semti, dumanların tüttüğü moloz yığınlarına dönüşmüştü. Deniz üstünde, Rum ateşinden yararlanıp, kaçaklar avlanıyordu. Sağ kalan, Venedikli, Cenevizli, Sicilyalı, 4.000 kişi, Türklere köle olarak satıldı.

Andronikos, bu insan kırımından sonra, imparator ilan edildi. Her ne kadar, ayaklanmanın başlangıcında, aristokrasinin bir kesimi onu desteklediyse de, o, esas desteğini, halkın aşağı tabakalarında bulmuştu. Andronikos, bunu, kendisini köylülerin imparatoru ilan edecek kadar, anladı, hesaba kattı. Bunun sonucu olarak, yeni hükümet, köylüleri sömürenlere karşı, toprak aristokrasisine karşı savaşmayı ve, İmparatorluk içinde oturan yabancıları ortadan kaldırmayı kendine görev bildi.

Ortaya atılan, ileri sürülen parolaların, Batı Avrupa'ya karşı savaşımın ve küçük insanların çıkarlarının savunulmasının, sadece, yeni imparatorun çıkarlarına hizmet etmeye yönelik olduğu düşünülemez.

Andronikos'un iç yönetimi konusunda az da olsa bildiklerimiz, onun temsil ettiği ve halk ayaklanmasının yüceltmış bulunduğu topluluğun, iç yönetim sorunda, tutacağı yolu Komnenesler hanedanının ilk üç imparatorundan çok daha iyi bildiğini ve onlardan çok daha iyi bir yol tuttuğunu tanıtlar. Devletin temellerinin sağlamlaştırılması, onun sağlam dirimsel gücünü oluşturan toplum elemanlarını pekiştirme yoluyla, Devletin berkitilmesi, sağlamlaştırılması sorunları söz konusudur. Sözün kısası, Andronikos'a düşman olan Nisetas Honiat (Nicetas Choniatae), imparatorun kısa hükümdarlık dönemi sırasında iç yönetimde meydana getirdiği önemli dönüşümleri, değişiklikleri kabul etmek zorunda kalmıştı.

Andronikos, alt sınıflar için, yoksullar ve çiftçiler için, büyük kaygı gösterdi. Öncüllerinin tersine, sızlanma ve yakınma dosyalarını kendi inceliyor ve suçlunun mevkiini rütbesini hiç hesaba katmayan, sadece adalet kaygısının emrettiği kararlara varıyordu. Andronikos hükümeti, hükümet memurlarının görevlerinin kaldırılması için, hükümet memurlarına «isteyerek bağış verilmesinin» yasaklanması için, vergi toplayıcıların halktan zorla fazla vergi almalarına karşı, bir dizi önlem aldı. «Vergisini ödemiş bulunandan, artık, hiçbir şey istenmiyordu, onun sırtındaki sonuncu gömleği, artık, eskiden olduğu gibi, soyulup alınmıyordu, o, bundan yoksun bırakılmıyordu, ve, yaşamı, zor kullanılarak artık yitirtilmiyordu. Andronikos'un adının sadece söylenmesi, yankısı, bir büyü etkisi yapıyordu, doymak bilmez, açgözlü vergi toplayıcılar darmadağın oluyorlardı; verilen emirlere aykırı olarak vergi alanlar üzerinde bu yankı, bir korkuluk etkisi yapıyordu.» (1). Andronikos hükümeti, yönetim personelini seçerek, eleyerek alıyordu. Andronikos, bozulup çürümeyi ve yetkiler kötüye kullanılarak halktan zulümle fazla vergi alınmasını ortadan kaldırmak için, yerel yönetim

1 Nicatea Choniatae Historia, éd. Bonn, II, 3, p. 422.

görevlilerinin aylıklarını, çoğunluğun, kendini ağır cezalara uğratarak daha fazlasını elde etmeye çalışmak yerine, aylığıyla yetinmeyi üstün tutmasını sağlamak üzere, yeteri kadar yüksek tutmuştu. Choniate, «Uzun zamandan beri, toplum bozuklukları tarafından uyuşturulmuş, uyutulmuş, ölüm düzeyine indirilmiş bulunan insanlar,, bunun sonucu olarak, İsrafil'in borusunu işitmiş gibi, uzun ve yorucu, sıkıcı bir uykudan uyandılar ve yeniden ortaya çıktılar.» diye yazıyordu (1). Andronikos, fırtınanın kıyıya attığı gemileri soymak barbar adetini, «yosun hakkı» (2) denilen töreyi yoketmeyi başardı. Hükümdarlığının iki ya da üç yılında, taşrada oturanların rahatlık ve gönencinde, geçim genişliğinde belli bir iyileştirme elde etmeyi başardı. Zorbalıklar sona erdiği için kaçanlar, kaçmış bulunanlar, evlerine yurtlarına geri dönüyorlardı; hazine gelirleri arttığı gibi, kentlerin nüfusu da artıyordu. Para, artık, Latinlerin eline akıyordu. Tarım, düzeldi. Besin maddelerinin fiyatları, düştü. Bu politika, Andronikos'a, taşranın ticaret, endüstri ve tarımla uğraşan halkının yakınlığını ve bağlılığını sağlayacaktı. Andronikos, iktidarının demokratik niteliğini iyice belirtmek için, onun imparatora değgin göz kamaştırıcı kadın süsleri içinde değil, dizlerine değgin inen mavi renkte bir giysi içinde, elinde büyük bir tırpan olan, yoksul bir çiftçi olarak temsil edilmesini buyurmuştu.

Taşra yönetimindeki iyileştirmeler, Andronikos'un çok sert davrandığı ve kendi payına Andronikos'a karşı ölesiye savaş açmış bulunan, aristokrasiye karşı kovuşturma ve kovalamalarla birlikte ve bunlarla uygun düşürülerek yürütülüyordu.

Andronikos başkente girişinden başlayarak, Bizans soyularını ve eski düzenin tüm etkin elemanlarını yok edip köklerini kazımaya başladı. İmparatorun kendi öz kızkardeşi, Marie, ve kocası Renier (de Montferrat), büyük duk Kontostefanos (Contostéphanos), Posta, Yol ve Dış İşleri Müfettişi («le logothète du drome»), Kamateros (Cama-

1 Aynı yerde.

2 Bizde «kıyı kardeşleri», Denizin karaya attığı eşya soyguncuları

téros), hep, birbiri ardından mahvoldular. Soyluların, Andronikos'a karşı gizli tertiplere girişmiş ve katılmış bulunan, daha başka temsilcileri yakalandılar ve kör edildiler.

Sonra, İmparatoriçe Marie ve oğlu İkinci Aleksis, Andronikos'un kurbanları oldular. Trakyalılar temasına komuta eden büyük Komutan, Mareşal Jan Komnen Vatatzes, Filadelfiya kentinde, Andronikos'a karşı açıkça baş kaldırdı; 1182 yılındaki ölümüne değin bu kenti sert, çetin savundu. Ölümünden sonra Filadelfiya, hemen, Andronikos'a teslim oldu. Andronikos'un iktidarı aldığı ve İkinci Aleksis'in öldürüldüğü haberi ancak yayılmıştı ki ünlü Bizans aileleri Angelos'lar (Anj'lar) ve Kantakuzinesler, Küçük Asya'daki İznik, Bursa, Ulubat (Lopadion) kentlerinde ayaklanmalar kışkırtıp düzenlediler; bunların bastırılması zor oldu.

1184 yılında, Bizans tarihinde daha önce geçmiş benzeri olmayan, bir olay meydana geldi. Kıbrıs adası, İmparatorluktan ayrıldı ve Bizans aristokratlarından biri, İzak Komnenes Dukas, kendini buranın egemen hükümdar prensi ilân etti.

Andronikos, düşmanlarına, düşmanlarının dostlarına ve yakınlarına karşı, onları astırarak, gözlerini çıkartıp kör ettirerek, diri diri yakarak yürüttüğü zor ve şiddet politikasını sebatla, kararlılıkla, ayak direyerek sürdürdü; ama iki düşmanına karşı birden, halkı soyan yönetici soylulara karşı ve, ticaretteki ve endüstrideki üstünlükleriyle, Devlet'in ekonomik temellerini sarsıp yıkan «Latin»lere karşı aynı anda dövüşmek için gerekli olan güçleri noksandı, yoktu. Kendisine düşman olan iki topluluk, birbirleriyle hemen anlaştıklarından, bu, daha da böyleydi. Manuel'in yeğeni, Aleksis Komnenes, Latinlerle bir antlaşmaya vardı. Bu uyuşmanın sonucu olarak, Güney İtalya Normanları, Bizans'a saldırdılar. Sicilyalı Giyyom, 1185 yılı yazında, Draç'a («Dyrrachium») saldırı yaptı, orasını aldı. ve hemen, İmparatorluğun ikinci kenti Selânik'e yöneldi. Bu iki kent arasındaki tüm ülke, dövüşmeden, boyun eğdi, teslim oldu. 1185 yılı ağustosunda Selânik de, sırası geldi, kısa bir kuşatmadan sonra, saldırıyla alındı. Zavallı Selânikliler, 1182 yılında İstanbul'da Latinlerin

kılıçtan geçirilmesinin toptan cezasını çektiler, kefaretni ödediler. Bu olay, İstanbul'da, reformlardan yana olan partiye kesin bir darbe vurdu. İstanbul'un plebleri, Andronikos'u, o, kullanılabilir, yararlanılabilir bütün kuvvetleri Latinlere karşı savunma hattına koymak ve bütün donanmayı İstanbul'da toplamak için, elinden gelen, olanak içinde bulunan, her şeyi yaptığı halde, ülkenin savunulmasını savsaklamakla suçladı. Birbirini izleyen olaylar, İstanbul'un pleblerinin kararsızlığını, oynaklığını, bir kez daha ortaya koydu, ispat etti. Daha önce adı geçmiş bulunan, hem Andronikos'a hem başkentnin pleblerine düşman olan, 1182-1185 yılları olaylarının çok ürküttüğü, o çağı yaşamış tarihçi Nicétas Choniate, «İstanbul'un aptal ve arsız ahalisine, domuz kasaplarına ve sepicilere, bütün günlerini küçük dükkâncılarda ve koltuk meyhanelerinde geçirenlere ve ayakkabı tamir ederek sözümona yaşayanlara, ekmeklerini dikiş iğnesiyle ancak kazanabilenlere», onları kınayıp lekelemek için sıfatlar yöneltmez. «Ayaktakımı, akılsız ve mantıksızdır ve yönetilemez; İstanbul'un ayaktakımı ise, çeşitli ırklardan oluşup bileştiği için, özellikle, tutkulu çılgınlığıyla bir inadıyla ayırt edilir. Kararsızlığı, oynaklığı, zayıflığı, ve dönekliliği nedeniyle, haklı olarak, kınanır, ayıplanır. Yüksek memurlara saygısızlığını göstermek, ona doğal görünürdü. Bugün seçtikleri, az sonra, ağır suçlular, şerirler olarak cezalandırılır.» diye yazıyordu. (1)

Andronikos, buna, hızla inanabildi. İstanbul'un plebleri, Selâniği savunamayan bütün dikkatini, özenini eyaletler halkını gönencinin ve rahatının iyileştirilmesine vermiş ve başkentte oyunların giderlerini kısmış bulunan, artık sirkte bile görünmeyen İmparator'dan hızla yüz çevirdi. Gizli polis'in elinden kaçıp kurtulmuş ve Aya-Sofya'ya sığınmış bulunan, Bizanslı korkak aristokrat İzakios Angelos («Isaac Ange»), 12 Ocak 1185 günü, (2) bütün

1 NİCETAS, aynı yerde, p. 304

2 Andronik üzerindeki bu çok ilginç incelemenin kimi sayıları ve tarihleri, bizde genellikle kabul edilmiş olanlara uymaz. Andronik'in yaşamına mal olan devrim, özellikle, Eylül 1185'te, Selânik'in alınması, Ağustos 1185'te yer alır.

kenti Andronikos'a karşı ayaklandırmayı başardı. İzak, imparator ilân edildi. Büyük Saray, yağma ve talan edildi, halkı kılıçtan geçirildi; Andronikos, zincirinden boşanan aristokrasinin ve çok sevdiği put'undan yüz çeviren pleblerin kurbanı oldu, Galiçya prensleri Toro-İskitler'e (Tauro-Scythes) kaçma girişimi başarısızlıkla sonuçlandı, dayanılmaz, canavarca işkenceler içinde telef olup öldü, gitti.

Andronikos'un kendileri için bunca şey yapmış bulunduğu, eyaletler halkı, ülkenin politik yaşamında, hiç önemli rol oynamamıştı ve onun yardımına koşacak durumda değildi. Çevresindeki Sinop ve dolayları ahalisi, «Paflagonyalılar», az sayıdaydı; başkentten uzakta bulunan ordu, o anda, Normanlarla kapışmış bulunuyordu, ayaklanmanın bastırılmasında kullanılamazdı. Bizans'ta her zaman ilk sırada gelen politik bir etken olmuş bulunan, ve, görünüşte, aristokrasinin elinde kör bir aletten başka bir şey olmayan, başkentten ayaktakımı, Bizans tarihinde tek olan, demokratik bir hükümdarlık yaratma girişimine son verdi.

XII. yüzyıl sonunun bu reform girişimlerinin başarısızlığı, o zamandan başlayarak yıkımına doğru durmadan aşağı doğru, kayan, İmparatorluğun yıkımının ve çöküşünün de belirtisi oldu. Andronikos'un ölümünün ardından, bütün reformların reddedilmesi ve yırtıcı, kıyııcı bir gerici-lik geldi. Yeni Angeloslar (Anj'lar) hanedanıyla, büyük toprak aristokrasisi yeniden iktidara gelmişti. Bu, hükümet etme, yönetme alanındaki tam yeteneksizliğini ve beceriksizliğini ve kendi bencil çıkarlarının bir parçasından bile Devlet çıkarları yararına bırakmayı istememekteki inadını, çok uzun zaman öncesinden başlayarak, ispat etmiş bulunuyordu...

Marks'ın ortaya koyduğu kısa ama anlatımlı ayırt edici niteliğe göre, Bizans tahtında Andronikos'un yerine geçen, «...korkak ve değersiz bir zevk ve safa düşkünü...» olan İzakios Angelos, hele Norman tehlikesinin abartılmış olduğu ortaya çıktıktan sonra ve General Aleksi Branäs, salgın hastalıkların kırıp geçirmiş bulunduğu Norman askerlerini 1185 yılı kasım ayında, fazla bir çaba harcamadan, parlak bir zaferle yenip onları Selâniği, Dıraç'ı, ve

Korfu'yu boşaltarak çekilmek zorunda bıraktıktan sonra, vaktini her türden eğlencelerle dolduruyordu.

İzakios, bağına karşı, saray eğlencelerini seviyordu. Değerli taş toplama merakı vardı, pahalı, şatafatlı ve yararsız, önemli yapılar yaptırır, kutsal resimler toplardı. Her tür iyileştirmeden ve bütün reformlardan vazgeçtiğinden, vergileri artırmaktan başka tasası yoktu. Görevlerini artırmayla ele geçiren görevlilerin bozulup çürüme-leri, halka eziyet ederek haksız fazla vergi istemeleri ve almaları, görevlerini kötüye kullanmaları, yeniden gelişti. İzakios hükümeti, Bizans ücretli askerlerinin ne düzen ve disiplinini koruyup sürdürebildi, ne de, aşırı vergi toplama eğilimine karşı, onların bakımı ve harcamaları için gerekli olanakları bulabildi. Devlet'in çözülüp dağılması, hızlandı. Andronikos'un hükümdarlığı döneminde Kıbrıs adası İmparatorluktan ayrılmıştı ve Macaristan, Dalmaçya'yı ele geçirmişti (1183). Ama Bizans'a kesin bir darbe indiren, Bulgaristan'ın ayrılması oldu. İzakios'un evlenmesinin gerekli kıldığı harcamaları karşılamak için, Bizans sarayı, 1186 yılında, Bulgaristan'a olağanüstü bir vergi yükledi. Bunu gerçekleştirmek için gönderilen vergi memurları, köylülerin ve Tuna Bulgaristan'ı çobanlarının hayvanlarını zorla aldılar. Bulgarlar, umutsuzluktan, Valaklarla birleştiler ve ayaklandılar. İzakios, ayaklanmayı bastırmaya kalkıştığında, yalnız asker yetenek ve erdemlerinden değil, safça, yüreklilikten de yoksun bulunduğunu gösterdi. Sırp kabileleri, daha önce, Bizans boyunduruğunu atmışlardı; Etien Nemanya tarafından birleştirilmişler. «Rascie» adını alan bağımsız bir devlet meydana getirmişlerdi.

Bu beceriksiz politika, İzakios'a, tahtına mal oldu. 1195 yılında tahttan indirildi, Bizans adetine uyularak, gözleri kör edildi ve oğlu Aleksis'le birlikte, zindana atıldı. Üçüncü Aleksis adıyla imparator ilan edilen kendi öz kardeşinin, devlet işlerini yeniden kurup düzenlemekte, daha da yeteneksiz olduğu ortaya çıktı. Bunun hükümdarlığı döneminde hükümet yönetim makinesi, büsbütün çürüdü, büsbütün bozulup çığırından çıktı. Sık sık hükümdar değişikliklerine alışan saray dalkavukları, devlet hazinesini saçıp savururken, soyarken, kendilerini halktan haksız vergi al-

maya, yetkilerini kötüye kullanmaya ve zorla, zorbalıkla halkı soymaya verirken, kendi ceplerini doldurmaktan başka bir şey düşünmüyorlardı.

Donanmanın başındaki başamiral, kendini, gerçek bir yelken, kürek, komuta ettiği gemilerin donatımı ticaretine vermişti; bu «ticaret çalışmaları»nın sonucu, kötü, acıklı oldu. Bizans, donanmasız kaldı. Bulgaristan'la savaş, İzakios Angelos zamanındaki kadar felâketli oldu; Selçuklularla çarpışmalar da, acınacak bir sonuca varmıştı. İmparatorluğun, çözülüp dağılarak, yarı-feodal küçük devletler haline gelmesi süreci hızlandı. Aleksi hükümeti, uyruklarının -ne olursa olsun- çıkarlarını savunacak, koruyacak halde değildi. Kendi sularında İtalya kentlerinin filoları birbiriyle savaşırken, o, sesini yükseltmeden, uzaktan seyretmek, gözetmek zorunda kalıyordu. Aleksi, Venediklilere, eski ayrıcalıklarını geri verme, Bizanslılarla İstanbul'da yerleşmiş bulunan Venedikliler arasındaki anlaşmazlıklarda adalet dağıtmak hakkını Venedik elçisine tanıma zorunda bırakıldı. Kısacası, en son da, Venediğin, tüm zararlarının ödenmesine değgin bütün istemlerini haklı buldu, gereklerini yerine getirmeye söz verdi.

Bizans'ın, Angelosların hükümdarlığı süresi sırasındaki zayıflığı, görmüş bulundüğümüz gibi, merkezi hükümetin güçlerinin, kuvvetlerinin ve araçlarının, taşrada toprak aristokrasisine, İstanbul'da ve öteki kentlerde de Venedikli, Cenevizli ve Piza'lı tacirlere, bırakıldığı uzun bir sürecin sonucudur. İmparator, her ne kadar, teorik olarak, uyrukları üzerinde salt egemenliğini ve salt gücünü koruyup sürdürüyorduyse da, kafa tutan serkeş kodamanlarla anlaşmazlık ve çatışma olduğu zaman, o çağda batıdaki imparatorların ve kralların kendilerine baş kaldıran, karşı koyan, uyruklarına karşı savaşımalarında sık sık oldukları kadar, güçsüz kalıyordu.

XII. yüzyılın Bizans imparatorları, kimi eyaletlerde yönetimin kalıtsal, soydan geçme olmasına karşı koyacak durumda bile değillerdi, artık. Böylece, Strumca vadisindeki sınır askerlerinin başı Dobromir Stretz ya da Hrisos («Chryssos»), 1199 yılında, Bizans'tan ayrıldı, bunu yaparken de Sırplar tarafından desteklendi; Yukarı ve orta Vardar dağlarında, yaklaşılmaz Prosek mevzilerinde metris

tutmuş, Üçüncü Aleksis'e karşı üstünlükle savunabiliyor ve bu bölgeleri «yurtluk» olarak koruyabiliyordu. Etoli'de (merkezi Misolongi), Branas'lar ve Kantakuzenes'ler, Te-salyayla Beotya arasındaki Fosidte ve Messenia'da Melli-senesler, merkezi Sparta olan tarihsel Lakonya bölgesin-de Kamateros'lar, kendi topraklarında büyük bir bağımsızlıktan yararlanıyorlardı.

Bu Grek yargıç-krallarının, çağdaşları, batı baronla-rından az değişik oldukları, bugünkü Yunanistan'ın Argo-lis ve Korent bölgesindeki, Nauplie'nin yargıç-krallığı Sgu-ros örneğinde görülür; o, imparator Üçüncü Aleksis'e kurallara uygun bir savaş açmış (1202) ve ondan iki kent, Argos ve Korent kentlerini almıştı. Daha önce, Komene-nesler, Trabzon'da, yerel yöneticilerin kalıtsal, soydan ge-len görevlerini sürdürmek eğilimlerine karşı savaşırken zorluk ve sıkıntı çekmişlerdi. Angelosların hükümdarlığı zamanında, Trabzon, Ermeni Gabras ailesinin krallığı al-tında, bağımsız bir küçük devlet durumuna geldi.

Henüz İmparator görevlileri tarafından yönetilmekte olan eyaletler, vergilerle ezilmişlerdi. Atina Başpiskoposu Mişel Akominat'ın mektupları, Bizans eyaletlerinin XII. yüzyıl sonunda içinde bulundukları acıklı durumun canlı bir tablosunu verir. Helen ilk çağının bu bilgin hayranını, Atina Akropolünü ziyaret edebilmek ve, Hristiyan kilisesi-ne dönüştürülmüş, Partenon'daki ayinleri yapmak umudu çok çekmişti. Akominat, Pire'ye vardığında, törenle yapı-lan gösterişli oyunlarla ve danslarla karşılandı, ama büs-bütün yıkılmış harap kentin dış görünüşü, Mişel'i büyük hayal kırıklığına uğrattı. Bir alayın başında Atina'ya gi-rerken, kentin bütün semtlerinde bütün mahallelerinde, yıkılmış duvar kalıntılarından, daha çok samandan yapılmış köylü kulübelerini anımsatan zavallı evlerden başka bir şey görmüyordu. Kısacası, ünlü Atina, XII. yüzyılın sonuna doğru, «içinde yoksulların oturduğu yıkıntılar» gösteriyordu. Yakılıp yıkılmış Attik'teki çevre köyler, yı-kıntılar içindeki Site'nin görüntüsüne uygun görünüşteydi.

Partenon'da toplanmış bulunan Atinalılara verdiği vaazında, Başpiskopos, cemaatını, kafa ve beden bakımın-dan, ünlü atalarına yaraşır buluyordu. Ama, burada da

hayal kırıklığına uğradı. Küçük Asya'nın Grek bilgini tarafından özenle hazırlanmış, her yanına klasiklerden ve İncil'den aktarımlar serpiştirilmiş, mecazlarla ve istiarelerle parlayan, ısıltılı bir üslupla yazılmış bulunan kısa konuşması, yalnız Grek halk dilini anlayan, Grek halk dilinden başka bir şey anlamayan dinleyicilerinin anlığını aşıyordu. Başpiskoposun sonraki gözlemleri, ilk izlenimlerini hep doğruladı. Bütün Attik, başkent de içinde, nüfusunun yarıya yakınını yitirmişti. Ülke, uzun süren bir kuraklığın neden olduğu, kıtlık ve yoksulluk içindeydi, çekiyordu. Mişel Akominat, kendinin, Babil'lilerin kuşatması içindeki Kudüs'te bulunuyormuş gibi olduğunu yazıyor. Böyle «ikinci bir Jeremi» (1) gibi, «yıkık duvarlar, boş caddeler ve beslendikleri arpa ekmeğinin bile yokluğundan acı çeken, yırtık pırtık giysiler içindeki insanların göz yaşları karşısında» korkuya uğramış, yılgınlığa kapılmıştı.

Mişel «belâgatli ve uz dilli olan, felsefeyle uğraşan eski düşünür kuşak yitti, yok oldu ve onun yerini, müzik bilmeyen ve, vücut bakımından olduğu kadar kafaca da, acınacak durumda olan bir kuşak aldı. Evvelce o kadar parlak ve ünlü olan site, şurada burada bir demirci, bir nalbant ya da bir çilingir dükkânının ayırt edildiği bir çöl haline gelmiş bulunuyor.» diye yazıyordu.

Attik'de, artık, özgür köylüler yoktu. Zanaatkârlar, her tür ayak bağı ve kösteklerle bağlanmıştı, topluluk, vergi yükü altında, bükülmüş eğilmişti. Devlet, topluluğu, korsanların sık sık olan akınlarına ve eşkiyalıklarına, yağma ve vurgunlarına karşı koruyacak durumda bile değildi; artık. İtalyan ve Grek korsanlar, garnizonların bulunmadığı, ülkeyi, hiçbir zarar görmeden, hiçbir cezaya uğramadan yağma ve talan ediyor, yıkıyorlardı. Akominat, pek çok mektuplarında bunların aşırılıklarından yakınıyor. Atina'nın hemen yakınındaki Eğin, haydut yatağı hizmeti görüyordu. Bu adadan belli vergi gelirleri alan İstanbul patrikliği, alacağının yeniden toplanmasının sağlanması görevini Atina Başpiskoposuna yükleyince, o da, bir yıl sonunda bu görevinden istifa etti. Başpiskopos, vardığı kara-

1 Dört azizden biri. Doğumu İ.Ö. 650'e doğru ölümü İ.Ö. 590'a doğru.

rın doğruluğunu, adada oturanların çoğunluğunun korsanlar nedeniyle adayı bırakıp gittiğini, yerini bırakmamış olan azınlığınsa korsanların suç ortağı olduklarını, bu yüzden adaya hiç kimseyi göndermek yürekliliğini kendinde bulamadığını ileri sürerek, savundu. Vergiler ve görevlilerin halktan haksız aldıkları fazla vergiler, yolsuzluklar, halk için en büyük âfet, en büyük yıkımdı. Merkezi iktidar zayıfladıkça, taşradaki yetkili kişilerin, yetke sahiplerinin, keyiflerine bağlı yönetimi ağırlaşıyordu. Daha Manuel zamanında, taşrada oturanların çektikleri, dayanılmaz hale gelmişti; çünkü imparator, Sırlara, Macarlara ve Türklere karşı çarpışmaların meydana verdiği giderleri harcamaları karşılamak için «o zamana değin hazineye düşen, askerlerin bakımını, zaten vergiler altında ezilmiş bulunan, kentlere ve köylere aktaran, uğursuz, öldürücü bir yenilik getirmişti. İmparator kararnameleriyle berkitilmiş bulunan askerler, kentlere ve köylere birdenbire giriyor, kentlileri ve köylüleri emeklerinin ürününden, ve hatta bütün mallarından, varlıklarından yoksun bırakıyorlar, acınacak durumdaki zavallı kentli ve köylüler de, sözgelimi onların köleleri olmaktan kaçınmak için, selâmeti, kurtuluşu kaçmakta buluyor, ya da, eninde sonunda, savaşçıların arasına katılıyorlardı.» (1)

Akominat zamanında Hellade ve Peloponez temaları, yönetim bakımından, bir bölge halinde birleştirilmişlerdi; bunların asker vali ve komutanları, vali, yargıç ve başarıgıçlarının, maiyetlerinde bakımları topluluk için ek bir yük olan, tüm bir asker ve sivil bilelik bulunurdu. Konuşmacı, Andronikos'un hükümdarlığı zamanında, Hellad ve Peloponez yargıçlarına yönelttiği, Atina adına yaptığı kıssa konuşmasında, duygularını ve düşüncelerini şöyle açıklıyor: «Zavallı ben, bütün bilgilerin ve aklın anasıydım, bütün erdemleri ben sağlardım. Karada ve denizde pek çok çarpışmalarda, Persleri yenmiştim, oysa şimdi birkaç «güvertesiz haydut teknesi bana üstün geliyor ve bütün limanlarım soyguna, çapula, talana bırakılmış bulunuyor Tanrıların elinden çanakla içmiş bulunan ben, açlıktan,

1 NICETAS, aynı yerde, De Manuele Comneno, VII, 5, p. 272

yoksulluktan ve susuzluktan yok oluyorum. İç ve dış âfetler, yıkımlar üstüme saldırıyor. Korsanların keskin kılıcı ve vergi toplayıcıların korkusu, beni, verimsiz ve yararsız duruma getiriyor. Ölmekte olan sen, bana elini uzat, bana yeni bir yaşam üfle ki, seni, Temistokl'ların, Miltiyad'ların ve adaletli Aristid'lerin arasına koyayım.» (1)

Ama, Atina'nın yoksullukları, Andronikos'un hükümdarlığı zamanında hafiflediyse de, bu ancak kısa süren bir ara oldu. Mişel tarafından Üçüncü Aleksis'e sunulan andıç (muhtıra), bizi buna inandırıyor. Başpiskopos, orada, maiyetleriyle, birçok «logariastes»la, özel vestiyer ve özel hazine müdürleri (protovestiaires), «protocentarques» la birlikte, ülkeyi, ellerine geçirmiş fatihler gibi soyup talan eden yargıçların utanç verici zorbalıklarını belirtir. kadastroyu yeniden gözden geçirmekle görevli, ağaçların üstündeki hemen bütün yaprakları ve oralarda eğleşenlerin başlarındaki saçları sayarak, tarlaları, kılı kırk yararcasına bir titizlikle ölçen vergi toplayıcılardan acı acı yakınıır. Asker müfrezelerinin başında bulunanlar, yol vergisi yükümlülüklerinin bedence yerine getirilmesini ısrarla istiyorlar, dikkafalılık eden serkeşleri tutukluyorlar, hayvanlarına el koyup ardından hemen bunların geri satın alınmasını gereksiniyorlardı. Mişel, bu haksız alınanların ve eziyetlerin, halkın bırakıp kaçması sonucunu vermesinden duyulan korkuyu anlatır. Bu korkular, abartılmış değildi. Birçok kentin ve birçok köyün halkı, umutsuzluğa düşüp Türkler'e ya da Sırlara kaçtığından, insansız kalmıştı.

Gemi yapım vergisi adı verilen vergiler, özellikle Atinalıları eziyordu. Onlar, savaş gemileri yapımı için keyfi olarak saptanmış paraları ödemekle borçlu tutuluyorlardı; bu savaş gemileri, aslında, tezgâha hiç konmamışlar, yapım için işletmeye hiç girmemişlerdi. Toplanan paralar, hazineye gitmiyor, görevliler tarafından aşırılıyordu.

Akominat'ın umutsuzluğu, sırası gelip de Kilise malları da vergilendirilince, doğal olarak, arttı. Yazdıklarından, bu verimsiz, kısır toprakları Pareklerin islediğini buğday toplayıp zeytin devşirdiklerini ve arkası kesilme-

1 ACOMİNATE, Ta Sozomena, éd. Lampros, I, p. 147

yen korsan korkusu içinde yaşadıklarını öğreniyoruz; Akominat, bu konudaki yürek acısını anlatmak için, yazılarında çok sert deyimler kullanmakta sakınca görmüyor.

Görevlileri, yağmacılar, çapulcular diye damgalıyordu, çünkü «onlar, Atina'da, evvelce mutlu olan, zorbalara düşman, bu eski kentte, bilgili herkesin bu ortak yurdunda, barbarlar gibi davranıyorlar.»

Ona bakılırsa, İstanbul, her yere, ama özellikle Yunanistan'a «Yahova'nın Mısır'a gökten yağdırdığı kurbağa sayısından fazla sayıda vergi kesenekçisi, vergi toplayıcısı, yönetici-yargıç, gemi yapım vergisi toplayıcısı gönderiyordu.» Devlet görevlilerinin yerini Nauplie kodamanı Léon Sgouros'un almasıyla, topluluğun durumu hiç düzelmiş olmadı. O, yoksullaşmış Atina'dan, daha talihli olan Korent ile Naupli'nin vergi yoluyla aldığından daha fazlasını çekip almayı bildi. Akominat'ın yalnızlığı, gittikçe arttı, gittikçe daha zor, daha acı duruma geldi. Orada, bir ölü gibi, unutulduğundan yakınıyordu. Kent'e, gölgelerden başka can yoldaşının bulunmadığı, gerçek bir mitoloji cehennemi adını verir. «Issız Atina çölünde, kendini mutsuz bulur. Bir kayanın üstüne oturmuş, kendisine yalnız kendi sözlerinin boş yansısını getiren yankıya kulak verir.»

Akominat'ın yazıları, XII. yüzyıl sonuna doğru bütün bütün taş üstünde taş kalmamış durumda olan, Bizans taşrasının yüzüstü bırakılmış durumunu ve gerileyiş, düşkünleşmesini göz önünde canlandırdıkları için, önemli ve değerlidirler.

Öteki eyalet ve illerin, yüz üstü bırakılmışlıktan ve yıkımdan, Atina'ya göre daha az çektikleri kabul edilebilir. Bununla birlikte, emekçi yığınların durumunun, İmparatorluğun bütün bölümlerinde o kadar kötü olduğunda kuşku yoktur. Taşra halkı, eyaletlerdeki ve illerdeki topluluklar, Türklere, Sırlara, Macarlara kaçmaktan başka kurtuluş yolu görmüyordu; ya da, o sıralar ülkeyi doldurmuş bulunan ve yağma ve talan etmekte olan, eşkiya çetelerine katılıyorlardı.

İmparatorluğun çürüyüp dağılması, besbelli, onu yoker etmek Bizans toprakları ve zenginlikleri bırakıtını pay-

laşmak düşüncesini uzun süreden beri tasarlamış bulunan, batılı komşularının akıllarından çıkmıyordu.

Latinlerin dinin aslından ayrılmış, «ayrılıkçı» Greklere karşı, bağınazlık dolu düşmanlığı, Haçlıların, kendi başarısızlıklarını açıklamak için, hainlikle ve nankörlükle suçladıkları Bizans'a karşı kin ve nefretleri, yüzyıllardan bu yana birikmiş bulunan, İstanbul'un zenginliklerini ele geçirmek aç gözlü hırs ve isteği tarafından besleniyor, destekleniyordu. Latinlerin, 1182 yılında, İstanbul'da kılıçtan geçirilmeleri ve Üçüncü Aleksis'in kendi öz kardeşine karşı zor kullanması, Bizans'a karşı yapılacak bir saldırıyı çoklarının gözünde haklı duruma getiriyordu. Batının en durmuş oturmuş, heyecansız Devlet adamları, Bizans'ta, Üçüncü Aleksis'in hükümdarlığı döneminde süren kargaşalığı, düzensizliği göz önünde tutarak, Venedik donanmasının yaşlı komutanı Margariton'un görüşünü paylaşıyorlardı; o, İstanbul'un alınmasını, büyük zorluklara uğramadan gerçekleştirilebilecek bir askeri girişimi sayıyordu. Kimileri, dinin aslından ayrılmış bulunan «ayrılıkçı»ların imparatorluğunun yıkılmasını, Türklere karşı savaşımın başarısının vazgeçilmez bir konutu (postulat-mevzua) olarak düşünüyorlardı. Kimileri, Venedik doğ'u gerçekçi politikacı Henri Dandolo gibi, Bizans'ın zararına, yeni bir devlet kurmak ve Venedik ticaretinin gelişmesini artırmak umudunu besliyorlardı. Bizansın artan düşmanlığı ve öteki İtalyan kentlerinin rekabeti, daha şimdiden yüzyıldan beri Doğu Akdeniz ticaretine egemen bulunan, Venediklileri kaygılandırıyordu. XII. yüzyılda, ayrıcalıklarını, silahlarıyla savunmak zorunda kalmışlardı.

Böylece, Venediğin politika adamları, özellikle Dandolo, Venediğin politik ve ekonomik gücünü geliştirmek için en iyi yolun, çözülüp dağılmakta olan, Bizans İmparatorluğunun ele geçirilmesi olacağı sonucuna varmışlardı. Durum ve koşullar, bu tasarımı destekliyor, kolaylaştırıyordu.

Bizanslıların barışmak bilmez düşmanı Henri Dandolo, «... bir ticaret işi yapmak için, Haçlıların saflığından yararlanmaya karar verdi.» (1) Ve Venedik egemen yö-

1 K. MARX, Extraits chronologiques.

netici çevreleri, tam bu sıralarda Venedik'te duraklamış bulunan, Dördüncü Haçlılar Seferi için toplanmış önemli silahlı kuvvetlerden yararlanarak, bu kuvvetleri kullanarak, Bizans'tan kurtulmaya karar verdiler. Kimi tarihçiler, Bizans'a karşı sefer yapmanın daha baştan mı kararlaştırılmış olduğu, yoksa bu son yönelişin bir dizi beklenmedik olay ve koşulun vardığı sonucu mu olduğu sorununun uzun süreden beri tartışılmaktadır. Her halde Venedik doçu'nun, daha baştan, Venedikte toplaşan Haçlıları elde tutmayı ve bunları Bizans'a karşı yönetmeyi sıkı sıkıya hesaba kattığı, kuşkusuzdur. Tasarılarının gerçekleşmesi için, tahttan indirilmiş ve gözleri kör edilmiş eski imparator İzakios Angelos'un oğlu, genç prens Aleksis'i 1203 yılında misafir edip ağırlamış bulunan, Almanya İmparatoru Filip Suab'ın («Philippe Souabe») desteklemesine güvenebilirdi. Filip Suab, İzakios'un kızı İren ile evlenmiş bulunduğundan, yakınının Bizans tahtını yeniden ele geçirmesine, doğal olarak, yönelikti. Papa'nın çağrısıyla, yeni bir Haçlı seferi ereğiyle toplaşmış olan, Fransızlardan, Flamanlardan ve İtalyanlardan bileşip oluşan, Haçlılar ordusu, bu amacı gerçekleştirmek bakımından iyi bir alet olmak durumunda bulunuyordu. Haçlılar, bundan önceki Haçlı seferlerinin acı deneyimleriyle berkitilmiş olarak, kendilerini açlığın beklediği Suriye'ye yönelmek niyetiyle hiç değil, ama, inansızlara Mısır'da bir darbe indirmek niyeti içinde, Venedik'te toplaşmışlardı. Venedikliler, onları, doksan beş bin gümüş mark (1) karşılığında oraya taşımaya söz verdiler, bunu yükümlendiler, ama bir yandan da Mısır seferini engelleyip önlemek için önlemler aldılar. Çünkü Mısır'la yaptıkları ticaret, onlara çok kazandırıyordu ve onlar, İsa'nın Kudüs'teki mezarını geri almak platonik amacı karşılığında, maddi kârlarını, çıkarlarını yitirmek istemiyorlardı. Haçlıların başları, üzerinde anlaşılmaya varılan parayı toplamak olanağını bulamadılar, bu da Venediklilerin tasarılarının başarı kazanmasına yardım etti. Marks, «Kronolojiye Değgin Yazı Aktarmaları»nda («Extraits Chronologiques») sunu özellikle belirtiyor: «Üçüncü İnosan (Innocent III), Venediklilerin

1 Yani 4.200.000 altın frank.

planını anlamıştı... üzerinde anlaşmaya varılan fiyat çok fazla olduğu için, Dandolo'nun, borcunu ödeyemeyen Haçlıları aldatmaya ve onları Venedik'in fetihleri çıkarı yararına kullanmaya niyetlendiğini anlamıştı... ve Haçlı seferine, uygun onayını, ancak, Haçlıların Hristiyanlara sataşp saldırmamaları koşuluyla verdi...» (1).

Venedikliler, bu bahaneden, hayran olunacak biçimde yararlanmayı bilip, seferi ilk geçeceği yoldan ayırarak bir başka yöne saptırdılar. Venedik yöneticileri, çok sakinlikle, çok ihtiyatla davrandılar, açık iş görmediler, Haçlılara, kendilerine olan borç kalıntısı tutarını Macar Kralının ele geçirmiş bulunduğu, Dalmaçya'daki Zara kentini Venedik hesabına fethederek, mal olarak, ayn olarak ödemelerini önerdiler. Venedikten yana olanlar, bu önerinin Haçlılar kurulundan geçirilmesini sağladılar. Papa'nın, Macar topraklarına dokunulmasını yasaklamış bulunmasına bakılmayarak, Zara, kuşatıldı ve alındı.

Kentin alınmasından on beş gün sonra, genç Bizans prensi Aleksis, yakını Filip de Suab'ın gönderdiği yetkili kişilerle birlikte, Haçlıların karargâhında görüldü. Gönderilmiş bulunan bu yetkili elçiler, baronlar kuruluna, yasal imparatoru ve oğlunu Bizans tahtına yeniden oturtmayı önerdiler; karşılığında, aynı türden çokça bir ödülü geleceğin imparatorunun, Mısır'a karşı yapılacak seferde ve Kiliselerin birliğinin yeniden kurulmasında destekleme vaadini getiriyorlardı.

Haçlılar, Dandolo'nun ve Haçlılar seferinin başı İtalyan prensi Montferrat markisi Bonifas'ın ısrarlı istekleri üzerine ve biraz duraksamadan sonra, bu öneriyi kabul ettiler. Aleksis Angelos'u ve babasını, Haçlılara 200.000 gümüş mark ödemek, Filistin'e yardımcı asker göndermek ve doğu Kilisesini Papalığa bağlamak yükümlülüğü altına sokan bir antlaşmaya varıldı. Haçlıların donanması 7 nisan 1203 günü, Korfu'ya gitmek için demir aldı ve oradan, 24 mayıs günü, İstanbul'a doğru yol aldı. Bizans hükümeti, Haçlılar Armadasını deniz üstünde durdurmak için, en küçük girişimi yapmış değildi.

Haçlılar seferinin tarihçisi Viyharduen, (Villehar-

1 K. MARX, Extraits Chronologiques.

douin), şöyle yazıyordu: «Öyle olunca, bunların, kendilerini hiç görmemiş olan İstanbul'a nasıl baktıklarını bilebilirsiniz; çünkü, onu çepeçevre kuşatan bu yüksek kale duvarlarını ve bu zengin kuleleri gördüklerinde ve kendi gözleriyle görmedikçe hiç kimsenin varlığına inanamayacağı kadar çok olan bu zengin saraylarıyla ve bu yüksek kiliseleriyle, bütün dünyada bu kadar güçlü, bu kadar büyük bir kent bulunabileceğini akıllarına getiremezlerdi; ve bütün ötekilerin üstünde, kentin uzunluğu ve genişliği, en yüksekti, en yüceydi... Ve biliniz ki, titreyip tüyleri diken diken olmayacak kadar gözü pek hiç kimse de yoktu ve bu, şaşılacak bir şey değildi, harika değildi; çünkü, dünya yaratılalıberi, bu kadar büyük bir işe bu kadar az insanla hiç girişilmiş değildi.» (1)

Üçüncü Aleksis, İstanbul'u Heraklius ve Üçüncü Leon zamanından bu yana korumuş ve kurtarmış bulunan büyük şehir duvarlarına güvenerek, başkentine kapanmıştı.

Ama bu kez İstanbul, o zamana değin olanların tersine, denizden de saldırıya uğruyordu ve Aleksis'in değersiz hükümetinin elinde, Haçlılara denizden, deniz üstünde karşı koyacak hiçbir şey yoktu. Aleksis'in silahlı kuvvetlerinin başlıca gücü, Anglo-sakson, Danimarkalı bağlaşıklık Pizalı ücretli askerlerden bileşikti. Bunların heyecan ve coşkunluk göstermelerini beklemek, gerekmezdi. Bu güçler, ücretlerinin düzenli olarak ödenmesi sağlanırsa, disiplini kurup sürdürmeyi bilen, becerikli, iş bilir ellerde, görevlerini yapabilirlerdi. Ama, Üçüncü Aleksis, kendini, edilgen (pasif) bir savunma içinde sınırlandırmıştı. Bu taktik, etkinliği hemen kendini gösteren kuşatma araç ve gereçleriyle donanmış, Venedik donanması karşısında, hızla başarısızlığa uğradı, iflas etti. Daha ilk saldırıda yirmi beş kale burcu Haçlıların eline geçti. Venedikliler, Bizanslılar üzerinde savaş başarısı elde etmeye çalışırken, bu çaba içinde, kale duvarlarına bitişik evleri ateşe verdiler, bu da önemli genişliklere ulaşan bir yangına yol açtı. Yürekli olmayan Aleksis, bir «çıkış» kalkışmasının başarısızlığa uğramasından sonra, başkentini,

acıklı kaderiyle başbaşa, kendi haline bıraktı ve ailesiyle ve hazinesiyle birlikte, Trakya'ya kaçtı.

Bizanslılar, Haçlıların İstanbul'a girmelerini engelliyip önlemek amacı ile, kör İzakios'u, Haçlıların karargâhında bulunan oğlu Aleksis'le birlikte, ivedilikle tahta yerinden çıkarmakta çaba ve özen gösterdiler.

Seferin ereğine, amacına, besbelli, ulaşılmıştı. İstanbul'un zenginliklerini ellerine geçirmek düşünüyormuş bulunan Haçlılar, istemeye istemeye, ama önce İzakios'tan, Zara'da, oğlu ile varılmış bulunan antlaşmanın doğrulanıp onaylanmasını elde ettikten sonra, çarpışmalara son verdiler. Ne var ki, iki imparator, o antlaşmayı, özellikle, Haçlıları en çok ilgilendiren hükmü, koşulu, yani bu hizmet karşılığı ödenmesi üzerinde anlaşmaya varılmış bulunan ödülün ödenmesini yerine getirecek durumda değillerdi. Devlet hazinesi, bomboştı; onun için de ne varsa, Aleksis, kaçarken alıp götürmüştü. İmparatorluk ailesi üyelerinin özel mallarının zor alımına başvuruldu, pek çok İstanbul kilisesinin değerli kutsal tapınma eşyası, ödeme hesabına sayılmak üzere kullanıldı; bunlar, üzerinde anlaşmaya varılmış bulunan paranın ilk yarısının, yani yüz bin markın ödenmesine olanak verdi. Ama İzakios hükümeti, şimdi de, borç kalıntısını ödemek olanaksızlığı içinde bulunuyordu. Kutsal şeylere el konulması, Latin düşmanı propagandayı iyice besledi ve İstanbul'da Latinlere karşı uzun zamandan beri duyulmakta olan kin, hınç ve düşmanlığı üzerine çekti. Buradan, yerli halkla İstanbul'da oturan «Franklar» arasında kanlı çarpışmalara kadar gelindi. İçkiyi fazla kaçırmış Flamanlarla Grekler arasında çıkan sövgülü bir sokak kavgası sırasında, dört bir yandan saldırıya uğrayan Flamanlar, kente yeniden ateş verdiler. Bundan, iki gün iki gece süreyle ortalığı yakıp kavuran ve başkentin Doğu semtlerinde iki kilometreden fazla yayılan, korkunç bir yangın çıktı. İstanbul, V. yüzyıldan bu yana, böyle bir yangın görmemişti. Bu yangından sonra Greklerin Latinlere karşı düşmanlıkları o hale geldi ki, dayanıklı, sağlam dost Piza'lılar bile, İstanbul'dan ayrılıp çıkmak ve Haçlıların karargâhına sığınmak gereksinimini duydular. Can kaybı, her tür mal, görkemli

yapılar ve sanat yapıtları kayıpları, sayılamayacak, paha biçilemeyecek kadar çoktu.

İstanbul halkının düşmanlığı, ülkeyi Latinler yararına soyan, imparator İzakios ile oğluna karşı döndü. İstanbul papazları, soyluları ve İstanbul halkı, şubat 1204'te, yeni bir imparator seçmek için, Aya-Sofya'da toplandılar. Bu toplantıya senatör niteliğiyle katılmış ve bize bu toplantının canlı bir anlatımını bırakmış bulunan Nisetas Honiate (Nicétas Choniate), Bizans halk yığınlarının aristokrasinin sözünü dinleyip ona uymaktan, ona boyun eğip bağlı olmaktan kurtulmuş bulunduklarını belirtiyor.

«Büyük Kiliseye doğru çok büyük bir kalabalık akını vardı; senatoyu, başpiskoposlar kurulunu ve yüksek derecedeki papazları, yeni bir imparator seçimi sorununu birlikte tartışmak için, bu toplantıya gelmek zorunda tutmuşlardı. İçinde bulunulan durum konusunda, benim, düşüncemi anlatmamı önerdikleri zaman, ben, imparatorların tahttan indirilmelerine karşı çıktım ve yeni bir kimsenin seçilmesine hiç razı olmadım. Çünkü, yeni bir imparatorun bütün partiler tarafından tanınamamakla kalamayacağı, ayrıca, İzakios'un oğlu Aleksis'i desteklemekte yararları olan, Latin başlarını da kendi karşısında bulacağı kanısındaydım. Ama oynak, buyurgan ve zorlayıcı, kendi keyfe bağlı buyruklarını her kanının üstünde tutan, halk yığını, Angeloslar hanedanından bir imparatorun egemenliği altında kalmak istemediğini, kendi yeğ tuttuğu bir hükümdar seçilinceye değin toplantıdan ayrılmayacağını yineliyor, tekrarlıyordu. Bu insanların inandığını, deneyimle biliyordum ve kendi talihime acı göz yaşları dökerek, sustum; gelecek olan büyük yıkımları, âfetleri, önceden görüyordum.» İmparator ailesinin bir yakını, lâkabı Murzuphle, yani bitişik kaşlı adam, olan Aleksis Dukas, imparator seçildi. Dördüncü Aleksis, zindanında, boğduruldu. Murzuphle, Latinlere karşı savaşımı aşırı ölçülerde sürdürmeye niyet ediyordu. Ücretli askerlerin yardımını elde etti, yerli milis kurup örgütlendirmeye girişti, kuşatılmış kentten sık sık çıkışlar yaptı, Haçlıların ilk saldırısını püskürttü. Ama İstanbul, artık, kurtarılmazdı. Yeni hükümetin hiç parası yoktu, ücretli askerler de, ücret alacakları kalıntıları ödenmedikçe, dövüşmeyi

kabul etmiyorlardı. Yerli bir ordunun meydana getirilmesi, zaman istiyordu. İstanbul halkını silahlandırma girişimi, ayrıca, sıkıntısı olmayan, geçimi yerinde elemanların karşı koymasına neden oluyordu; bunlar, düzenli bir ordunun gereksinimlerini gidermek ve bakımını sağlamak için vergi ödemekten yakınıyorlar ve bu olayla, kendilerini kişisel yükümlülüklerin dışında kalmış sayıyorlardı. Murzuphle'un başkenti savunma girişimi, bu durumda, başarısızlığa mahkûmdu.

12 Nisan günü, ikinci saldırı yer aldı. Haçlıların gemileri, denge sağlamlıklarını sağlamak amacıyla, ikişer ikişer birbirlerine bağlanmışlardı. Tüm çabalar, kıyı duvarlarının Haliç'e yakın dar bir kesimine yöneltildi. Haçlıların filosunun silah ve mancınıkları, kıyıdaki kulelerden birinin savunucularını yerlerinden atıp çıkarmayı başardı. Gemilerden, Haçlıların ele geçirdikleri bu kuleye bir köprü kuruldu; Haçlılar, askerlerinin büyük bölümü için bir geçit açtılar. Kale duvarlarının içinde kısa bir çarpışmadan sonra, Murzuphle'un adamları, sitenin içlerine doğru bir çekilme yaparak, düşman Haçlılarla bütün teması kestiler. Haçlılar, yol açmak için, kenti yeniden ateşe verdiler ve gece bastırıldığında, İstanbul'un kuzeybatı kesimini «Blachernes» semtini ele geçirdiler. Ertesi akşama kadar ortalığı yakıp kavuran bu üçüncü yangın, büyük kentin yıkımını sürdürdü. Fransız tarih olguları yazarı Viyharduen (Villehardouin)'in tanıtladığına göre «Fransız krallığının üç «büyük kentinde bulunanlardan fazla sayıda ev, orada yandı.». Bu üç yangından sonra, Viyharduen'i bu kadar çarpmış bulunan, göz kamaştırıcı, görkemli saraylardan ve kiliselerden, yalnız, üzerlerinde dumanlar tüten yıkıntılar, molozlar kalmıştı.

Yangın birbirleriyle çarpışan savaşçıları birbirinden ayırınca, Murzuphle, ertesi gün sokak çarpışmalarını sürdürebilmek için, askerlerini toplamaya boş yere kalkıştı. Garnizonun çok sayıda elemanı, dağılmıştı. Garnizonun zorluklara dayanmaya en alışık, savaşlarda en çok pişmiş ve en çok güvenilir kesimi olan, ücretli askerlerden kurulu, koruma birliği, ücret alacak kalıntıları ödenip temizleninceye değin, dövüşmeyi reddediyordu.

Murzuphle, dayanıp savunmayı sürdürebilmekte umut-

suzluğa kapıldı, geceleyin kaçtı. Bunun ardından gelen kargaşalıktan yararlanan şövalyeler, kenti ele geçirdiler (13 Nisan 1204).

İstanbul'un, ortaçağ yıllıklarında ünlü, Doğu'da herkesin belleğinde uzun zaman kalmış bulunan, yakılıp yıkılması, işte o zaman başladı; çarpışmaların sona ermesinden on iki saat sonra, Haçlılar, dizgili düzenli yağma, talan ve soyguna giriştiler. Haçlılar seferinin başları, adamlarını alakoyamadılar ya da alakoyamak istemediler; kent, üç gün boyunca, uzun süren kuşatmanın hırsını, aç gözlülüğünü, öfkesini, şiddetini beslediği, başıboş askerlerin çapul ve soygununa bırakıldı. Her Haçlı, beğendiği bir evi eline geçirdi ve orada oturanlara karşı, nasıl hoşuna gidiyorsa öyle davrandı, beğendiği gibi hareket etti. Orada oturan savunmasız insanların öldürülmeleri, ırza geçmeler, çocukların köle olarak satılmaları, içki alemleri ve soygun ve çapul, Haçlıların bu üç iş gününü işte bunlar doldurdu. Doymak bilmez hırsın ve açgözlülüğün ve yağma ve çapulun kurbanları, özellikle, kutsal eşyaları kapılıp götürülen, kiliseler ve manastırlardı. Haçlılar, Konstantinos ve ardılları tarafından toplanmış bulunan, bütün değişikliklere, yangınlara ve bütün başka afet ve felaketlere karşın, İstanbul'da büyük sayıda artakalan, tüm ilkçağ sanat yapıtlarını, acımadan, yıktılar, kırıp geçirdiler. Bizans kaynakları, Haçlılar tarafından yıkılıp yok edilen en güzel sanat yapıtlarını, Lysippe'in Herakles heykelini, Sısamlı Hera, altın elma'lı Paris, Truva'lı Helena heykellerini ve daha birçoklarını anıyorlar. Yalnız, Hipodromu süsleyen, Lysippe'in atları Dandolo tarafından kurtarıldı ve Venediğe gönderildi. İstanbul'un zengin kitaplıkları da, heykellerin uğradığı, sonun aynına uğradılar. Yüzyıllar boyunca biriktirilmiş, yığılmış kültür değerlerinin uğratıldığı bu ağır yıkım ve yok olma, Avrupa uygarlığının kendisine önemli bir zarar verdi.

Bununla birlikte, Dördüncü Haçlılar Seferi, aslında gerçekten olduğu gibi, bir soygun, çapul ve talan girişimi sayılsa bile, bu seferin sonuçları, Batı'ya çok yararlı olarak belirdi. Üç günlük bireysel çapul ve talandan sonra bile, kalan zenginlikler ortak bir paylaşım amacıyla bir araya toplandığı zaman, Haçlılar öyle bir ganimete sahip

bulunuyorlardı ki, tarihçilerinden birinin, Viyharduen'in söyleyişiyle, «dünya yaratıldığından bu yana, bir kentte bu kadar ganimet olmamıştı... ganimet, altın ve gümüş, ve sofrta takımları ve değerli taşlar ve atlas kumaşlar, satenler, ve ipekli giysiler, mavi ya da boz ve beyaz benekli, gümüş rengi ve as kürk mantolar ve yeryüzünde hiçbir zaman bulunmuş olmayan yüksek pahalı her şeyin bulunduğu ganimet, o kadar büyüktü ki hiç kimse hesabını yapamazdı.»

Marks, bu yağma sayesinde, «Doğu'nun sanatları ve zanaatları, Batı'da çok daha iyi tanınır duruma gelir; Latinlerin evleri, sarayları, kiliseleri, ondan sonra, çalınmış eşyayla bezenir. Namuslu, saygıdeğer, ağırbaşlı Venedikliler, bu işte de, özel bir enerji ve güçle hareket ederler...» diye belirtiyor.

BİBLİYOGRAFYA

1. VASSİLİEVSKİ, «Byzance et les Petchénègues», Oeuvres, t.I (en russe)
2. F.I. OUSPENSKI, Histoire des Croisades (en russe)
3. F.I. OUSPENSKI, Formation du second royaume bulgare (en russe)
4. F.I. OUSPENSKI, Etudes sur l'histoire de la civilisation byzantine (en russe)
5. F.I. OUSPENSKİ, L'écrivain byzantin Nicéas Choniata (en russe)
6. VASSILIEVSKI, De l'histoire de Byzance au XIIe siècle. L'alliance des deux Empires (1148-1155) (en russe)
7. Ch. DIEHL, Figures byzantines, IIe partie.
8. F. CHALANDON, Essai sur le règne d'Alexis 1er Comnène (1081-1118)
9. Ch. DIEHL, Venise, une république patricienne.
10. F. CHALANDON, Jean II Comnène (1113-1143) et Manuel Ier Comnène (1143-1180)
11. NEUMANN, Griechische Geschichtsschreiber und Geschichtsquellen im zwölften Jahrhundert.

BİZANS'IN YENİDEN CANLANMASI VE CAN ÇEKİŞMESİ

1. Latin İmparatorluğu ve İznik İmparatorluğu

İstanbul'un yağma edilmesinden ve halkının kılıçtan geçirilmesinden sonra, Haçlılar, İmparatorluğun paylaşılmasına ve feodal bir Latin Devlet kurulmasına giriştiler. Flandr'lı Boduen («Baudouin»), imparator seçilmişti; onun hükümdarlığı altında, Venedikliler, İstanbul'a ege-men olmayı umuyorlardı.

İmparatorluğun dörtte biri, en başta, yarı yarıya yanmış ve tümü yıkılmış, harap, nüfusunun beşte dördü ölmüş, yitik ya da kaçmış bulunan İstanbul, Latin imparatora geri geldi. Boduen, başkentle birlikte, Trakya'yı ve yeniden fethetmesi gereken, Küçük Asya eyaletlerini aldı. Geri kalan dörtte üç, Venedik'le Haçlıların başları arasında paylaşılmış, Venedik, en iyi en güzel kıyı kentlerini, en verimli en bitek ve ticaret bakımından en önemli tüm ülkeleri ve bölgeleri elde etmişti. Onun en önemli kazancı. Venedik, İstanbul ve Mısır yollarının kavşak noktası olan, Kıbrıs adasını elde etmesi oldu. Venedik, elbette, tüm eski ticaret ayrıcalıklarının üstelenip sağlamlaştırılmasını sağlamıştı.

Başkaldırmanın üçüncü başı, Montferrat markisi Bonifas, paylaşmada, Boduen'e bağlı ve bağımlı olarak, Makedonya, Tesalya ve Epir'le birlikte Selânik'i aldı. Kalan yerler, küçük feodal derebeyler arasında, Dördüncü Haçlılar Seferine katılmış bulunan baronlar arasında paylaşıldı.

Haçlılar, böylece, nüfusunun kültür düzeyi Batılıların kültür düzeyinden üstün olan ve yöneticilerinin, kısa bir süre önce, Manuel'in hükümdarlığı döneminde, evrensel bir imparatorluk düşünüyordukları, bir devleti ganimet olarak paylaştılar. Ama ne var ki, bu devletin, daha fet-hedilmesi gerekiyordu. Karmaşık, karışık ve bir merkeze bağlı yönetimin bütün iplerinin başladığı İstanbulun alın-ması, gerçektir, Bizans İmparatorluğunun dağılıp parça-lanmasını kaçınılmaz, sakınılmaz duruma getirdi. Ayrıca, Bizans eyaletleri, İstanbulun düşmesiyle, kendilerini bir varlığa bağlayan, bir varlıkla bir arada toplayan biricik bağlantıyı yitirmiş oluyorlardı; bu yüzden doruklarla yığınlar arasında, toprak aristokrasisiyle köylüler arasında, bürokrasiyle kent toplulukları arasında kıyasıya, zorlu bir savaşım başladı. Latinlerin zaferi, Bizans toplumunun iki grubu arasındaki uzlaşmaz karşıtlığa, zıtlığa son vermediği gibi bu derin zıtlığı hafifletip yatıştırmadı da. Senato sınıfı temsilcisi Nisetas Khoniati'nin («Nicéas Choniates»). okuyucularına, İstanbulun Latinler tarafından yağma ve talan edilmesinden zarar görüp acı çekenlerin, yalnız, mallarından yoksun bırakılmış bulunan mal-mülk sahibi sınıflar olduğuna güvence ve inanca vermesi, dikkate değer; ona göre, aşağı sınıflar, bu yağmadan, Latinlerin soydukları hazineleri, üç defa daha ucuza, onlardan satın alarak, zenginleştiler. Onun tarihi, bizlere, kır topluluklarının, Trakya köylülerinin ve çobanlarının, İstanbul aristokrasisinin halinden, kaderinden, başına gelenlerden hiç acı duymadıklarını anlatıyor. Konyat, hizmetçi ve uşak takımını ve kölelerini yitirdiğinden, yakınları ve çocuklarıyla birlikte, zahmet ve sıkıntıyla, İstanbul'dan kaçtığı zaman, yol boyunca kır halkından yalnız kötü yüreklilik, kötü davranış, alay ve hakaret gördü. Oysa, değişip dilenci kılığına girmek zorunda kalmıştı; kendisiyle birlikte olan kadınlar ve genç kızlar, güzelliklerini ve gençliklerini, yolları boydan boya dolaşarak her şeyi gözden geçiren Haçlılardan saklamak amacıyla, yüzlerini ve boyunlarını boyayıp bulaştırmışlardı ve yaşlılar gibi, iki büklüm yürüyorlardı.

Konyat'ın yakınmaları, sızlanmaları, bizlere, parek çiftçilerin ve çobanların, Latinlerin gelmesiyle kendileri-

nin daha az ezileceklerini ve durumlarının iyileşeceğini umduklarını anlatıyor. Çiftçilerin ve çobanların, çünkü efendilerin birdenbire yoksunluk, yokluk ve yoksulluk içine düşmelerini adaletin belirtisi saydıklarını görür, buna isyan eder. Konyat, «ortak ve yaygın felaket, bunları keyiflendiriyordu ve Tanrıya şükürler olsun, işte biz, «daha zengin olduk, diyorlardı.» diye yazar.

Feodal batı dünyası, İstanbul'u yıkıp yok ederken, Bizans'a karşı yüzyıllar boyunca biriktirilmiş olan kin, haset ve öç alma duygularını başıboş bırakmıştı. Venedik politika adamları, Doğu Akdeniz kıyılarında deniz ve ticaret üstünlüğü kurmak planlarını gerçekleştirdiler. Papalar, kiliseler ayrılığının kaldırılacağına güvenebilirlerdi. Venedikli yüksek rütbeli papaz Morosini, İstanbul Latin patrikliği orununa oturtuldu; Papa'ya, Grek patrikliği kuvvet yoluyla kaldırılarak, Kiliselerin birliğinin gerçekleştirildiği haberi ulaştırıldı.

Ama, Bizans imparatorluğunu ortadan kaldırmak ve feodal bir Latin Devlet kurmak için kullanılan araçlar, başvuru yollar, Haçlılarda keskin ve açık görüş, sağ görüş eksikliğini tanıtıyor.

Bizans'ta sürekli olarak yerleşmeyi ve İstanbul'u devletlerinin başkenti yapmayı düşünüyorlardıysa, onu yıkmak, kendi kendini yağma etmekle aynı değerdedi. İl açan fatihlerin yaptığı ağır bir yanlışlık, Bulgaristan'la aralarında çıkmasına yol açtıkları, kendilerine yenilgilerden başka bir şey getirmeyen, çatışmadır.

Fatihlerin durumunu, yerli Grek halkla, az dayanılır da olsa, ilişkiler kurmaktaki beceriksizlikleri, kesinlikle tehlikeye sokuyordu. Haçlıların yaptıkları zulümler ve kan dökücülükleri, doruklarda olsun aşağı halk tabakalarında olsun, genelleşmiş bir kin ve hınç uyandırdı; onlar, durumlarında hafifletici bir yan bulamıyorlardı. Fatihler, az rastlanan istisnalar dışında, Greklere yukardan bakıyor, onları hor görüyorlardı; Grekler de, buna, sönmez, yatışmak bilmez bir kin ve hınçla karşılık veriyorlardı. Fatihlerin barbar yöntemleri kadar, Bizanslıların topraklarının ve mallarının, sonradan, gene fatihler yararına zorla alınmasının, kültür ayrılığının, mezhep ayrılığının, en son

da, dil ayrılığının anlatıp açıkladığı bu kin ve bu hınç, arttı, büyüdü, pekişti, güç kazandı.

Yeni efendilerin hizmetine, yalnız kimi aristokratlar, örneğin Teodor Branas, girdi. Topluluğun büyük çoğunluğu, Latin fatihlere karşı sönmez, yatışmak bilmez bir düşmanlık tavrı takındı ve onların Grek uşaklarını, doymak bilmez tamahkârlıkları yüzünden kendi yurtlarına düşman olan bu uşak insanları, Latinlere karşı amansız bir savaş yürütecek yerde, kendi mallarını mülklerini güvence altına almak için, işgalci fatihlere boyun eğen bu hainleri» aşağısadi, hor gördü.

Latinlerin fethinin bir sonucu, böylece, eski Bizans İmparatorluğunun bütün halkının, Latinlere karşı ortak kin ve nefret içinde birleşmesi oldu.

Latin İmparatorluğu, bu durumda yaşamını sürdürmezdi. Ancak 57 yıl yaşayabildi ve Yakındoğu ülkelerinin gürültülü patırtılı tarihi içinde, ancak, geçici bir yan olgu, geçici ikinci derece bir olgu oldu.

Yeni İmparatorluğun varlığının ilk yılından başlayarak, kimi belirtiler, onun sağlamlıktan yoksun bulunduğunu tanıtıyordu. Önce, Haçlılar, eyaletlerin paylaşılması tasarısını gerçekleştiremediler. Haçlılar, İstanbul'un alınmasını izleyen şaşkınlık ve karışıklığın ilk anında, her yerde zafere ulaşacak gibi görünüyordlardı. Montferrat'lı Bonifas, Trakya'da ve Orta Yunanistan'da, Atina'ya, Korent'e ve Nauplie'ye değin, utkuyla ve üstünlükle ilerledi (1204-1205). Boduen'in kardeşi, Flandr'lı Henri, 1204 yılı kasım ayında, Küçük Asya'nın işgaline başladı; bugünkü Kocaeli ve Bursa illerinin yerindeki Bitinya («Bithynia») eyaletinin bellibaşlı kentleri olan İzmit («Nicomedia») bugünkü Nara burnu üzerindeki Abydos, Edremit, Ulubat (Lopadion) kentlerini hızla ele geçirdi.

Ama Trakya'daki Grek topluluğu başkaldırdı ve, bunların çağırısı üzerine Bulgaristan Çarı Johannitsa (Kalojean) birdenbire Trakya'ya girdi. Boduen'in bunların yolunu kesme girişimi, Haçlıların Bulgarlar ve Polavtsesler tarafından Edirne savaşında tam bir yenilgiye uğratılmasıyla sona erdi; Haçlı askerlerin en büyük kesimi bu savaşta telef oldu ve Boduen'in kendi de esir edildi.

Onun kardeşi ve ardılı Flandr'lı Henri, niteliklerine ve gücüne, enerjisine karşın, ne paylaşmada kendisine düşmüş bulunan, Küçük Asya eyaletlerini işgal edebildi, ne Bulgarları Balkan Dağının ötesine püskürtüp atabildi, ne de Bizans topluluğunu Latin egemenliği ile uzlaştırabildi. İşte, Latinlerin Balkan yarımadasındaki öteki feodal topraklarında da hiç daha iyi görünmüyordu. Montferrat'lı Bonifas, 1207 yılında, gene bu Bulgarlarla bir çarpışmada öldü ve onun geçici krallığının ülkesi, salt, zorba Epir kralı Teodoros Anglos'un eline geçti. En son, Selânik kentinin kendisi de, 1222 yılında, Epir Yunanlıları ve Arnavutlar tarafından yeniden zaptedildi. Venediğin, Ege ve İyonyen denizlerindeki Bizans adaları üzerindeki, Girit Adası üzerindeki ve özellikle kıydan uzanan birçok burun ve dil üzerindeki yetkesinin ve sözünün geçerliğinin çok daha sağlam ve kalımlı olduğı ortaya çıktı. Merkezleşmiş İmparatorluğun, başlangıcı Angeloslara kadar çıkan, feodal dağılması, İmparatorluğun, yıkımdan çıkmış bölge ve ülkelerinin işgalcilere ve Lanetlenmiş Katolik papazlarına karşı direnebilmelerine yardımcı oldu.

İmparatorluk hanedanının yakınları, etkili yerel büyük toprak sahipleri, hatta taşra yönetiminin yöneticileri, direnme hareketinin başına geçtiler.

Başka başka bölgelerde isyan bayrağını açmış bulunan dokuz on baştan üçü, sağlam, dayanıklı, sarsılmaz direnme merkezleri oluşturabilecek yetenekte çıktılar. Bizanslı aristokrat Teodoros Laskaris («Théodore Lascaris») en üstünleri olarak belirdi; o, İstanbul düştüğü zaman, Haçlılara karşı son savaş girişiminin başına geçmeyi denemiş ve sonra da Küçük Asya'ya kaçmış sığınmıştı. Eski Bizans ordusunun döküntüleri, onun çevresinde yeniden oluşup düzene girdiler; Bitinya'nın kentleri, ona kapılarını açtılar. O, imparator ilan edildi ve konum yeri olarak, konutunu İznik («Nicée») olarak seçti.

İstanbul patrikliği, İznik İmparatorluğuna sığındı, sivil ve asker soyluların temsilcileri, yüksek dereceli papazlar ve öteki kaçaklar, hep oraya kaçıp sığındılar. Flândr'lı Henri'nin Küçük Asya'daki Bizans eyaletlerini, baronluklar ve yurtluklar biçiminde bölüştürmek amacıy-

la, zaptetmek için üst üste yaptığı girişimler, başarıya ulaşamadı ve Laskaris tarafından püskürtüldü.

Aynı zamanda, Trabzon İmparatorluğu meydana geldi. Gürcü kraliçesi Tamara, yeğeni, Birinci Andronikos'un torunu Andronikos Komenes'in 1204 yılında Pnase Irmağından (bugün Rioni) Sinop'a kadar kıyı boyunca, başkenti Trabzon olan bağımsız bir prenslik kurmasına yardım etti. Andronikos'un Bitinya'yı ele geçirme girişimi başarısızlığa uğradıysa da, kurduğu hanedan, Trabzon'da üç yüz yıla yakın hüküm sürdü.

Balkan yarımadasının Doğu'sunda üçüncü bir bağımsız Grek devleti kuruldu. Üçüncü Aleksis'in bir yakını, Mişel Angelos, Epir kentleri tarafından salt hükümdar olarak kabul edilmişti. Kardeşi ve ardılı Teodoros, Selânik Latin krallığını işgal ederken, o da, savaşçı Arnavut birliklerinin yardımıyla, Atina'dan ve Tesalya'dan Latin saldırılarını püskürtmeyi başarmıştı. İki komşu devlet, Kalojan ile İkinci Jan Asen'in hükümdarlığı altındaki ikinci Bulgar krallığıyla Konya sultanlığı, Bizans'ın dağılıp parçalanmasından yararlanıp topraklarını genişletmeyi, art arda birçok kez denediler. Bütün XIII. yüzyıl, bütün bu devlet kuruluşları arasında, çok değişik bağlantılar içinde, sürüp giden çatışmalar ve çarpışmalarla doludur; kimi zaman Bizanslılar yabancılara, Latinlere, Bulgarlara ve Türklere karşı savaşıma girerlerdi, kimi zaman Latin «imparatorlar» birbirleriyle savaşırldı ya da, en son, Latinler Bulgarlara karşı savaş içinde olurlardı. Bozuldukları kadar kolaylıkla yapılan dayanıksız barış antlaşmaları, bağlaşımlar, koalisyonlar, ardı arası kesilmeyen silahlı çatışmalar ve çarpışmalarla birlikte bulunurdu.

Bu arada, Laskaris tarafından yenilen Selçuk Türkleri, kendilerini XIII. yüzyılın kırkinci yıllarında ağır bir biçimde bozguna uğratan Moğollar, ya da Tatarlar tarafından, daha da çok zayıf düşürülmüşlerdi. Konya saltanı, Moğollara haraç ödemek zorunda kaldıktan sonra, o zamandan başlayarak, olaylarda eskisi gibi etkin bir rol oynayamıyordu. İkinci Jan Asen'in 1241 yılında ölmesiyle, Bulgaristan, kargaşalık içinde kaldı; kendisinden sonra gelen zayıf ardıllarının, İkinci Asen'in zaptettiği Makedonya ve Trakya bölgelerini ellerinde tutmak istek ve he-

veslerinden vazgeçmeleri gerekli oldu. Yunanlıların tiksinip lanetlediği, kaynaklardan yoksun, ülke bakımından küçülüp İstanbul ile yöresine inmiş bulunan Latin İmparatorluğu, yürekler acısı silik bir yaşamı sürdürüp gidiyor, sürüyordu. Bütün Bizans topraklarındaki soyluların ve papazların bir tek ereği, İmparatorluğu yeniden canlandırmak ve Latinleri İstanbul'dan sürüp çıkarmaktı. Birbirlerinden, yalnız, hareketin başını İznik İmparatorlarının mı yoksa Epir despotlarının mı çekeceği sorusu üzerinde ayrılıyorlardı. Bu sorun, ancak 1241 yılında, o zamana değin Latinlere karşı ayrı ayrı savaşmış bulunan iki Bizans devleti, birbirleriyle sert ve keskin bir çatışmaya girdiklerinde kesilip atıldı; bu çatışma, İznik imparatorluğunun zaferiyle sona erecekti. Bizans'ın yeniden canlandırılması için yapılan savaşımında onun başarı yolu, Teodoros Laskaris'ten hemen sonra gelen ardılı, «imparator» İkinci Jan Dukas (Vatatzès)'in güçlü, enerjik çalışmalarıyla açılmıştı.

İznik imparatorluğunun iç tarihi, iyi incelenmiş değildir. Ama, Üçüncü Jan Vatatzes'in (1222-1254), mütevazı gelirlerini artırmaya çaba harcadığı ve canlı hayvan ve kümes hayvanları yetiştiriciliği gibi tarımın ve bağcılığın da iyileştirilmesiyle çok uğraştığı bilinir; Türklere, Konya Sultanlığını kasıp kavuran açlık sırasında, büyük kârlarla tahıl satmıştı. Bizans'ın endüstrideki üstünlüğü ve egemenliği, yitip yok olmuştu. İznik imparatorluğunun uyrukları, İtalyan dokumaları satın almaya düşmüşlerdi; Vatatzes, yerli endüstriyi geliştirmek için, olanaksız olanı olamayanı, yaptı. Bu amaçla, değimsizlik ve mirastan yoksun bırakma, yani haklardan ve mallardan yoksun bırakma cezası tehdidi altında, uyruklarının yabancı dokuma almalarını yasakladı; onlar «Roman toprağının ürettiğiyle ve Romanların ellerinin yapabildiğiyle» yetinmeliydiler.

Bu önlemlerin tam sonuç verip vermedikleri, kuşku götürür; ama o çağın kaynakları, sıkı tutum, artırım ve denetleme önlemleri sayesinde, Vatatzes'in Küçük Asya eyaletlerinin ekonomik durumunu iyileştirmeyi başardığını tanıtıyorlar.

O, İmparatorluğun yeniden canlandırılmasına yönelik

dış politikasında daha da etkin, daha da güçlü ve enerjik oldu. 1224 yılına doğru, Latinlerin elinden, Küçük Asya'daki hemen tüm topraklarını geri almıştı. Donanması, Mıdilli, Sısam ve İstanköy'ü yeniden zaptetti. İznik'in ordusu, bundan sonra, Avrupa yakasına geçti ve Latinleri Güney Trakya'dan geriye sürdü, püskürttü. İstanbul, Latinlere yardım için tam vaktinde yetişen, Venedik donanması tarafından kurtarıldı.

Vatatzes, bu başarısızlığı, Makedonya'daki topraklarını çoğaltıp genişleterek denkleştirdi. Düşmanı olan Epir Angeloslarını yendi ve 1241 yılında başkentleri Selâniği kuşattı. Jan Angelos, imparator sanından vazgeçerek ve kendini İznik'e bağımlı kabul etmek zorunda kaldı.

Vatatzes, Bulgaristan'ın, 1241 yılında Jan Asen'in ölümünden sonra zayıflamasından yararlanarak, Asen tarafından fethedilmiş bulunan Makedonya ve Trakya bölgelerini geri aldı; Jan Angelos'un ölümü üzerine, 1246 yılında, Selâniği kendi topraklarına kattı. Angelosların kalıtçısı, bu hükümdar soyunun eski topraklarından, yalnız, Epir'de ve Arnavutlukta önemsiz bir bölümü elinde bulunduruyordu; çünkü Epir despotluğu, İznik'e bağımlı olmuştur. Vatatzes, vaktiyle, Latin İmparatorluğunun koruyucusu, Papa'ya karşı yürütülen ortak savaşım bakımından bağlaşıma varmış bulunduğu, Papa'nın amansız düşmanı, Hohenstaufenli İkinci Frederik'in kızı ile evlenmişti.

İmparatorluğun yeniden canlandırıcısı olmak rolüne istekli olan Epirli ve Bulgarları ortadan kaldırdıktan sonra, Bizans ülkesinin büyük kesimini kendi yetkesi ve egemenliği altına aldı, ki bu, fiilen onun yeniden canlandırılmasıyla eş değerdi.

Jan Dukas Vatatzes, İznik tahtını, ancak dört yıl hükümdarlık yapacak olan, oğlu İkinci Theodoros'a bırakarak 1254 yılında öldü. Teodoros, Bulgarları Makedonya'dan kesin olarak sürüp çıkardı ve Angeloslu Arnavutları dağlara püskürttü.

Ardılı, oğlu Jan Dukas, sekiz yaşındaydı: bu, İznik sarayının yüksek orunlu bellibaşlı ulu kişileri arasında. İktidar ve etki sahibi olmak için yapılacak açık bir savaşımın başlama işaretini veriyordu. İznik sarayında toplaş-

miş bulunan Grek aristokrasisinin en üstün temsilcisi, becerikli ve vicdansız bir adam olan, Mişel Paleologos, bu savaşımdan galip çıktı; Dukas'ın haklarını bozarak, tahta ortak oldu ve imparator ilan edildi. Mişel Paleologos eski hanedanın bütün yakınlarını ve yandaşlarını ortadan kaldırdı, her yana ve her yere kendi adamlarını yerleştirdi, el açıklığı, bağışlar ve verdiği sözlerle, soyluların, papazların ve ordunun yardımını sağladı, en son da, İznik'e karşı savaşım için Orta Yunanistan ve Sicilya derebeyleriyle birleşmiş bulunan Epir despotuna karşı (1) 1260 yılında kazandığı önemli bir zaferle sözünün geçerliğini ve yetkisini kurdu. Mişel, Batı'dan gelen tehlikeyi ortadan kaldırdıktan sonra, İmparatorluğun yeniden canlandırılmasını tamamlamış olarak, Doğu'ya döndü. Marks, onun Cenevizlilerle bağlaşmasının önemine işaret eder: «Mişel Paleologos, Cenevizlilere, Venediğe «karşı bir bağlaşma önerir onlar, o zamana değin, Latin İmparatorluğu içinde Venediklilerin yararlandıkları ayrıcalıklardan yararlandırılmaları karşılığında, İstanbulun zaptı için donanmalarının yardımını söz vererek, bunu kabul ederler.»

İstanbul'un biricik gerçek savunması olan Venedik donanması, 1261 yılında bu ödevini yerine getirmeye geçici olarak çağırıldığında, Mişel, kenti ele geçirmekte pek büyük sıkıntıya uğramadı. Latin imparator, Venedikliler Latin patrik ve Katolik papazlar, kurtuluşlarını ancak kaçmakta buldular.

2. Bizans İmparatorluğunun Yeniden Canlanması. Zelotların Devrimci Hareketi. Paleologosların Hükümdarlıkları Döneminde (XIV. - XV. yüzyıllarda) Bizans'ın Can Çekişmesi

Yüzeyde kalan bir gözlemciye, İstanbul'da yarım yüzyıl süren Latin egemenliği, Bizans'ın yaşamına az önemli bile olsa hiçbir değişiklik getirmiş olmayan, geçici, ikinci derecede bir yan olgu Mişel Paleologos'un yeniden canlandığı İmparatorluk

1 Diehl ve bizim Bizans bilimi uzmanlarımız, Pelagonya savaşının tarihini 1259 yılı olarak verirler.

da İzakios ve Aleksis Angelos zamanındaki İmparatorluğun doğrudan doğruya bir uzantısı gibi görünebilir. Ama bu görüş, bu düşünüş, yanlış olacaktır. 1204 yılı Bizans'ı ile 1261 yılı Bizans'ı arasındaki benzerlik ne olursa olsun, Bizans'ın bu arada uğramış bulunduğu önemli değişiklikler gözden uzak tutulamaz. Yeniden canlandırılmış bulunan İmparatorluğun ülkesi, her şeyden önce, üzerinde Aleksis Angelos'un hüküm sürdüğü ülkeye oranla önemli ölçüde küçülmüştü. Mişel Paleologos'un toprakları, 1261 yılında, artık sadece, Küçük Asya'nın Kuzey Batısını, Trakya'nın ve Selânik dahil, Makedonyanın büyük bölümünü, bir de Ege Denizinin kuzeyindeki kimi adaları kapsıyordu. Ayrıca, hükümdarlığının başlangıcında, Pélagonia savaşında esir edilmiş bulunan, Akalar ülkesi Prensi Giyom de Viyharduen'in («Guillaume de Villehardouin») tutsaklıktan kurtulmalığı olarak, üç önemli Peloponez kalesini, Monemvazi, Mistra ve Maina kalelerini elde etmişti. Epir despotu, İmparatorluğun kararsız bağımlılığı altında kaldı.

Latinlerin İstanbul'a egemen oldukları süre içinde Bizans, Asya'da Müslümanların eline geçen Antalya (Attalia-Adalia) dahil Pisidie (başlıca kenti Antakya) kıyılarını ve Sinop dahil Paflagonya kıyılarını yitirmişti. Uzakta ki Pont eyaleti, Komneneslerin hüküm sürdüğü, bağımsız bir devlet olmuştu. Avrupa yakasında yitirilen yerler, daha da duyulur durumdaydı. Balkan Dağları'nın güney akları (mailesi), Kuzey Trakya ve Kuzey Makedonya, bütünü Slavlaşmışlardı. Epir ve Arnavutluk, İstanbul imparatorlarına karşı bağımsızlıklarını, İtalya Latinleri ve Orta Yunanistanla sıkı bir bağlaşma bahasına koruyup sürdürüyorlardı. Orta Yunanistanla Peloponez de yitirilmişler, feodal küçük Latin Devletleri arasında paylaşılmışlardı. En son da, Ege Adalarının büyük bölümü ya Venedik Cumhuriyeti tarafından, ya da Venedikli soylular tarafından işgal edilmişti.

İstanbul'da, dünyanın eski ve parlak merkezinden hiç bir şey kalmamıştı. Haçlıların elli yedi yıl süren egemenliğinden sonra, İstanbulun yanıp yıkılmış, taş üstünde taş kalmamış, harap durumunu göz önüne getirmek, zordur. Mişel Paleologos, yarı yarıya yıkık kent surlarının, saraıların, kiliselerin ve manastırların, büyük harcamaları zo-

runlu kılan, onarım çalışmalarına hemen girişecekti. Bunlar, Bizans hazinesinin üstüne ağırlıkla çöktü ve büyük çabaları gerekli kıldı, ama, tüm önemli yapıların yeniden yapımı, Bizans'ın dayanabilecek durumda olmadığı, harcamaları gerektirecekti. Tarihçi Niseforos Gregoras'ın («Nicéphore Grégoras») anlattığına göre, XIV. yüzyılda bile, Üçüncü Andronikosun hükümdarlığı zamanında, «imparatorların ve soyluların sarayları, yıkıntılar «halinde uzanıyordu ve gelip geçenlere, ayakyolu ve çirkef çukuru hizmeti görüyordu. Soyluların, Aya-Sofya Büyük Kilisesi'ni kuşatan, ilkçağ mimarlarının ve eskiler kadar güzel ve iyi yapı yapmayı bilen yeni başka mimarların yapıtları oldukları için, onu süsleyen, dikkat çekici, gösterişli, önemli yapılar da yıkılmış, yerle bir edilmişti.» (1)

Latinlerin egemenliği, eski yönetim mekanizmasını da eklem yerlerinden birbirinden ayırmıştı. Yeniden canlanan Bizans Devleti dağılıp ekonomik ve politik bakımdan bağımsız, aralarında karşılıklı bağlantılar olmayan, gerçekten kurtulmayı da çoğun istedikleri merkezi hükümete hafifçe bağlı, küçük devletlere bölünen bir ülke olarak ortaya çıkar. Haçlılar tarafından sokulan töreler ve âdetler, 1204 yılından sonra da Bizanslı kalmış bulunan bölgelere bile girmişti. Küçük Asya'daki bölge valileri, kendilerini, ömür boyunca bağımsız valiler sayıyorlardı. Türk Emirleriyle bağlaşımlara ve barış anlaşmalarına varıyorlardı ve bunu yaparken, Devlet'in genel çıkarlarından değil, yalnız, kendi öz çıkarlarından esinleniyorlardı. Bu, öte yandan, Avrupa yakasında Dukasların, Angelosların, Kantakuzeneslerin ve Bizans soylularının öteki temsilcilerinin tutum ve davranışlarının aynıdır. Merkezi hükümet, kentlere olduğu gibi, kiliseye değgin ve dindışı, lâyük, büyük toprak sahiplerine, açık elle geniş ayrıcalıklar vermek ve askerlere verilmiş bulunan toprakları mülk durumuna dönüştürmek zorundaydı. Merkezi iktidarın zayıflama süreci, gelirleri ulusal savunma için vazgeçilmez olan silahlı kuvvetlerin geçim araçlarına ve bakım gider durumuna dönüştürmek zorundaydı. Merkezi iktidarın zamanda hızlanmış, çabuklaşmış bulunuyordu. Merkezden

uzaklaşmanın, yöre yönetimlerine verilmiş bulunan özerk-
liğin belirginleşmesiyle, «güçlüler»i «yoksullar»dan ayıran
hendek genişledi. Devlet yönetiminin üye eksikliklerini
tamamladığı, soydan geçme eski aristokrasinin, zengin ba-
zırgânların, yüksek dereceli papazların girdiği, doğuş ya
da para soyluları, «yoksullar»ı, istek ve iradesini zorbaca
kabul ettirerek, vergilerle, kiralarla, tefecilikle «yoksullar»ı
sömürüyordu. İç savaşlarla parça parça olmuş bulunan,
kendi bencil öz çıkarlarından başka hiçbir şey tanımayan
bu aristokrasi, 1204 olaylarından sonra bile, hiçbir şey
öğrenemediğini ve hiçbir şey unutmadığını işaret etti.

İmparatorluk, böylece, daha önce olduğu gibi, XIV.
yüzyılda da, güçlülerle yoksullar arasında var olan, Selâ-
nikte Zelotların devrimci hareketinde de açıkça kendini
gösteren, amansız sınıf savaşlarıyla sarsılmış, zayıf
düşmüştü.

Merkezi iktidarın, gittikçe belirginlik kazanan, para
bakımından zayıflığı, merkezden uzaklaşma hareketinin
güçlenip pekişmesine yardım etti. Bizans, yeniden can-
lanmasından sonra, ayrıcalıkları hükümeti gelirlerinin
büyük kesiminden yoksun bırakan, İtalyan, tacir, Vene-
dik ve Ceneviz cumhuriyetlerinin koruyuculuğundan, va-
siliğinden kurtulmayı başaramadı. Kendisini, önceleri,
Avrupa ticaretinin düzenleyicisi yapmış bulunan, deniz-
lerdeki eski üstünlüğünü de yeniden kuramadı. Bu ticaret
tekeli, zaten, Haçlılar seferleri tarafından tehlikeye ko-
nulmuştu. Latinlerin İstanbul'u fethetmesi, ona, öldürü-
cü bir darbe vurdu. Bosfor ve Karadeniz ticaretinin deneti-
mi, 1204 yılından sonra, İstanbul'un, Avrupa'nın merkez
pazarı rolünü koruyup sürdürmesini görmeye hiç de istek-
li olmayan, Venediklilerin eline düştü. Venedik, burada,
yalnız, kendi Karadeniz ticareti için önemli bir transit
yeri ve Marmara Denizi havzası için yerel bir pazar gö-
rüyordu. Avrupa ticaretinin merkezi, 1204 yılından başla-
yarak, yerini değiştirip İtalya'ya geçmişti ve Venedik ve
Ceneviz tüccar cumhuriyetleri, 1261 yılında yeniden can-
lanmış bulunan, Bizans İmparatorluğunun kendi koruyu-
culukları, vasilikleri altından kurtulmasını önlemek için,
ellerinden gelen her şeyi yaptılar.

Bizanslılar da, kendi paylarına, iki tüccar cumhuri-

yet arasında var olan zıtlıklardan yararlanmaya ve bu iki tüccar cumhuriyeti birbirine karşı tutmaya çalışıyorlardı

Bu politika, Ceneviz hükümetiyle bağlaşmaya varan, Mihail Paleologos tarafından başlatıldı. Ama, Bizans'ın durumunu hiç iyileştirmede. Bizans savaş filosu, Paleologosların yeniden kurma ve düzenleme girişimlerine karşın, Venedik ve Ceneviz'in savaş filolarının çok aşağısında kaldı. Oysa, Paleologoslar, deniz üstünlüğü olmadıkça, Venediklilerden ve Cenevizlilerden kurtulamazlardı ve başkentlerinin coğrafya bakımından konumunun sağladığı üstünlüklerden, kolaylıklardan, yararlanamazlardı. Cenevizlilere gelince, onlar, önlerine çıkan fırsattan geniş ölçüde yararlanmayı bildiler. Cenevizliler, Bizans donanmasının zayıflığından yararlanarak, Adalar Denizinin bütün limanlarını gemileriyle doldurdular ve Karadenizdeki ve Boğazlardaki bütün ithalat ticaretini ele geçirdiler. Tarihçi Nisefor Gregoras'ın anlattığına göre, Galata'daki Ceneviz sömürgesinin gümrük gelirleri, XIV. yüzyılda, yılda 200.000 hiperper'e (1) ulaşıyordu, o sırada Bizans İmparatorları ise, tüm İstanbul gümrüklerinden, 30.000 hiperper geliri zorlukla ancak çekiyorlardı. (2)

Bu durumda, Bizans'ın, XIV. yüzyılda, ilk sırada gelen Avrupa devleti rolünü koruyup sürdürmesi, artık söz konusu olamazdı. İmparatorluk, yeniden canlanmadan, sonra, her ne kadar hükümdarları yeniden İstanbul'a yerleşmiş ve Bizans imparatorlarının yapma sırma işlemeli giysilerini yeniden giymiş de olsalar, aslında İznik Devletinin uzantısı olan, üçüncü derecede bir Grek Devletinden fazla bir şey değildi.

Paleologoslar da, çalışmalarında ve eylemlerinde, zor durumlardan başarıyla çıkmak için gerekli diplomatik nitelikleri ya da iyi yönetici niteliklerini gösteremediler. Bu hanedanın kurucusu Mihail, az rastlanan diplomat yeteneklerine sahipti, doğrudur, ama ne var ki, bununla birlikte, üstün bir hükümdar diye nitelendirilemedi. İstan-

1 Hiperper (hypepère), sık sık katıştırılmalara uğrayan bir Bizans parası.

2 NICEPHORE GREGORAS, aynı yerde., XVII, 1, p. 842

bulun yeniden fethiyle kendini gösteren, anlatımını bulan başarı, aslında, daha yirmi üç yıl süren hükümdarlığının sonuncu başarısıydı. Avrupa yakasında, var olan sınırları, Franklara, Bulgarlara, Epir despotuna ve Venedik ve Ceneviz filolarına karşı büyük zorluklarla korudu, ama Asya yakasında, tersine, savunmayı tehlikeye soktu.

Teodoros Laskaris ve Vatatzes düşünceli yöneticiler ve usta savaş başları olduklarını gösterdilerse de, uyruklarının para yeteneklerini kullanıp yönetmekte belli bir eğilimi ortaya koydularsa da ve, derebeylik eğilimlerine karşı savaşımında salt hükümdarlıklarını hep koruyarak, taşradaki ortak kır topluluklarına ve özgür kentlere belli bir özerklik ve özgürlük bıraktılsa da, Mihail'in hükümdarlığı zamanında politikanın genel yönü ve genel yönetimi değişti. Tahtı düzenle ve zorbalıkla, birçok imparatoru tahtından yoksun bırakarak ve gözlerini kör ederek. ele geçirmiş bulunduğu için, hep aynı sona uğramak korku ve yılgınlığı içinde yaşıyordu. Kuşkusuz, kan dökücülüğü açıkça görülüyor, kendini bunlarla gösteriyor ve Devletin çıkarlarından kendi kişisel güvenlik kaygısı uğruna vazgeçiyordu. Tahtı zorbalıkla ve düzenle ele geçirdikten sonra, başarıyı sağlama bağlamak amacıyla, el açıklığıyla ve bağışlarla, ve elbette halk yığınlarının zararına, soyluların, papazların, ordunun yardımını elde etmeye çalıştı. Mihail ve ardılları, başka herhangi birinden daha çok, asalak papazlara dayanmak, onların haklarını ve ayrıcalıklarını, topluluğun üretici güçlerinin zararına çoğaltmak eğilimindeydiler. Mihail, hükümdarlık soyuna yakından değgin aynı nedenlerle, Küçük Asya'daki eyaletlerin savunmasını çığırından çıkarıp bozdu.

İznik imparatorları, sıkı artırım ve tutum kafaları sayesinde, kalabalık olmayan ama iyi talim görmüş, iyi yetişmiş bir ordu meydana getirmeyi başarmışlardı. Aynı zamanda, Türk sınırlarında, eski asker yurtlukları düzeni üzerinde kurulmuş, vergilerden ve öteki başka yükümlülüklerden bağışık, halk milislerini olduğu gibi tutup sürdürmüş bulunuyorlardı. Sınırlara komşu bölgelerde yerleşmiş bulunan bu çiftçiler, yani «akritai»ler, yalnız askerlik hizmetiyle, yalnız sınırların Türklere karşı savunulmasıyla yükümlüydüler. Kaynaklara bakarak çıkarıla-

bilecek sonuca göre, onlar, görevlerini, yüzyıl boyunca yüreklilikle, yiğitçe ve başarıyla yerine getirdiler. Ama bu sınır askerleri, Dukas'tan yana ve Paleologosların tahtı düzenle ve zorbalıkla ele geçirmelerine karşıydılar.

Mihail'in «akritai»leri tüm hükümet yardımlarından yoksun bırakması için ve dahası, onlardan, topraklarının gelirlerinin büyük kesimini devlet hazinesine yatırmalarını ısrarla istemesi için, bu kadarı yetti.

Bu önlemler, Bitinya «akritai»lerinin ve köylülerinin, 1262 yılında, bu çok önemli ve sınanmış savunma kuvvetlerinin rahatını tehlikeye sokan, ayaklanmalarına neden oldu. Küçük Asya eyaletlerinin savunulması, o zamandan bu yana, hükümetin elinde bulunan zayıf olanaklar büyük ve önemli kuvvetler orduya düşüyordu. Türklerin akınları, hatta istilaları, böylece büyük ölçüde kolaylaştırılmış oluyordu. Gerçekten, Mihail'in hükümdarlığı zamanında, Selçuk Türkleri, Karya'nın ve Lidya'nın iç bölgelerini, çok önemli olan Aydın («Tralles») kentini işgal ettiler ve Küçük Asya'nın güneybatısındaki Bizans sömürgelerini, topraklarını, giderek, dar bir kıyı şeridine indirdiler.

Mihail, aynı nedenlerle, yerli askerlerin büyük bir kesimini terhis etti ve savunmanın bütün ağırlığını yeni den ücretli askerlere yükleyerek, Grek sefleri yükseltmekten elinden geldiği kadar kaçındı. İznik imparatorları, uyruklarını, vergi bakımından belli bir ölçüde koruyup kolladıkları gibi, hem aristokrasiyi satın almak hem de İstanbul'un yeniden yapımı ve Napoliye, Sırlara, Bulgarlara karşı savaşların yürütülmesi bakımlarından paraca sıkıntıda olan Mihail de, vergi yükümlüsü yığınları her tür vergiler ve yükümlülüklerle ezmekten ibaret olan, eski sisteme döndü.

Avrupa yakasındaki çatışma ve çarpışmalar, hükümetin dikkatini Küçük Asya'dan uzaklaştırdı, onu, en korkutucu tehlikeyi, Türklerden gelen tehlikeyi unutmak zorunda bıraktı. İznik imparatorluğunun yüksek görevlilerinden birinin, İstanbul'un Latinlerden geri alındığı haberinin bildirilmesi üzerine, «E... şimdi her şey kayboldu!»

diye haykırması, boşuna değildi. Gerçek durumu oldukça tam ve doğru anlatıyordu.

Marks, İstanbul'un bu yeniden zaptından sonra... «Herkes, yeniden, Küçük Asya'dan Avrupa'ya döndü; daha ancak yirmi yıllık bir sürenin sonunda... ilk Osmanlı göçebe toplulukları Küçük Asya'da yerleşti.» (1) diye yaz-
zar.

Mihail'in din politikası da hiç daha başarılı olmuş değildir. O, Cenevizlilerin ve Pizalıların ticaretini kolaylaştırdığı için, Papa ve Venedikliler, Latin imparator Boduen'in haklarının savunucusu olarak işe karışmaya niyetlenen Şarl Danju'ya («Charles D'Anjou») yardım ettiler. Mihail, İmparatorluğa karşı yeni bir Haçlı Seferi yapılmasını önlemek amacıyla, Batı Kilisesinin 1274 yılında Lyon'da topladığı piskoposlar ve din bilginleri toplantısına, Papa'nın Doğuda yetkisini yeniden kurup sözünün geçmesini sağlamayı ve böylece iki Kilisenin birliğini yeniden kurmayı önerdi.

Ama Grek papazları, Kutsal-Ruh'un Baba ve Oğul'dan (filioque) meydana gelip çıktığı yolundaki Katolik inancına ve amentüsüne karşı başkaldırdılar. Papa İstanbul'a bir ortaelçi gönderince, halk, papazların kışkırtmasıyla, din ve inan konularında imparatorun sözünü dinlemeyi, ona uymayı reddetti.

Marks, şu gözlemi yapar: «... Mihail, 1282 yılında ölünceye değin, Türklere karşı yürüttüğünden çok daha sert ve çetin bir savaşımı kendi uyruklarına karşı yürütmek zorundaydı... Kutsal-Ruh'un Baba ve Oğul'dan geldiği (filioque) inancına karşı olanlara kıydı, zulmetti; kendi Kilisesi ve Papa, onu aforoz ettiler; Grek patriği, onu sapkın olarak aforoz etti ve oğlu İkinci Andronik (Eski), babasının ölümünden hemen sonra, yüzündeki Katolik maskeyi çıkarıp attı...» (2)

Mihail'in ardılı «Eski» İkinci Andronikos (1282-1328), bir tarihçinin dediğine göre, «mizacı tarafından ilâhiyat profesörü olmaya hazırlanmıştı, ama kismet onu impara-

tor yaptı.» (1) Babasının bütün kusurları, hafiflik, düşüncesizlik, hainlik, nankörlük, kan dökücülük onda vardı; ama o, üstelik, korkaktı ve boş inanlara inanırdı, ki babasında bunlar yoktu. Küçük Asya'da Bizans egemenliği, bunun hükümdarlığı döneminde çöküp yıkıldı.

Andronikos bütün dikkatini din sorunlarına ve patriklerin seçilmesine yöneltirken, Selçuk Türkleri ve Osmanlılar, Küçük Asya eyaletleri üzerindeki baskılarını artırıp vurguluyorlar ve Efes, İzmir, İznik, Bursa kapılarına kadar ilerliyorlardı. Korkutucu Türk tehlikesi, sonunda, Bizans hükümetini, Küçük Asya'daki topraklarını güvence altına almak amacıyla çalışmak, bir çaba harcamak zorunda bıraktı. Ama başvurulacak yol ve kullanılan araç yitip yok olmalarını hızlandırmaktan başka bir şeye yaramadı ve üstelik, Avrupa yakasındaki eyaletleri korkunç yıkımlara açtı.

Bizans hükümeti, Mihail Paleologos'un politikasını sürdürerek, bütün umudunu, Sicilya'yla Napoli arasında daha XIV. yüzyılın başında, 1302 yılında, barışa varıldığından bu yana işsiz kalmış bulunan, Büyük Katalan Birliği («la Grande Compagnie Catalane») adı verilen ücretli askerler birliğine bağlamıştı. Andronikos, yeğeniyle Katalanların başı Roje dö Flor'un («Roger de Flor») evlenmesine razı oldu, ona önemli bir rütbe verdi ve birliğine büyük bir para ödedi. XIV. yüzyılın hemen başında, 1303 yılında, Roje dö Flor, 10.000 kişi kadar tutan birliğiyle, İstanbul'a vardı. (2) Paralı askerler, Türkler tarafından kuşatılmış bulunan, Alaşehir'e (Philadelphie) yardım için, küçük Asya'ya gönderildiler.

Ama o zaman, Andronikos hükümeti, yerli askerlerin tutup durduramayacağı, ücretli askerlerin kendi toprakları üzerinde yerleştirilmesi düşüncesizliğinin çıkardığı tehlikeye hemen inandı.

1 W. MILLER, The Catalans at Athens, p. 4

2 Bizim Bizansçılarımız, o çağın günlük tarih olguları ve tarih yazarlarının verdikleri sayılara dayanarak, İstanbul'da karaya çıkarılan çapulcu Katalan askerlerinin sayısını 6.000 hesaplıyorlar.

Katalanların Türklerle ilk başarılı karşılaşma ve çarpışmalarından ve Alaşehirin kurtarılmasından sonra, Katalanlar, zor gizleyebildikleri, Küçük Asya'daki Bizans eyaletlerinde kendilerine bir yurtluk ayırmak niyetlerini, daha 1303-1304 yıllarından başlayarak, açığa vurdular.

Katalanlar, Küçük Asya'nın yerli halk toplulukları ve İstanbul hükümeti arasındaki ilişkiler, çok geçmeden azdı, şiddetlendi. Andronikos hükümeti, yapılan saçmalığın sonuçlarını temizlemek için, İmparatorluğu daha da ağır feaketlere götüren, bir çare, bir yol tasarladı. Roje ile Katalanları Küçük Asya'dan geri çağırıldılar ve Gelibolu yarımadasını işgal ettiler. Sonra, başkentte ve öteki kentlerde bulunan Katalanlar kılıçtan geçirilirken, Roje, konuşmalar bahane edilerek, Edirne'ye getirildi ve oarda kahpece öldürüldü.

Öç almaya susamış ücretli askerler, elbette, İmparatorlukla bağlarını kopardılar ve, geçtikleri bölgeleri kan ve ateş içinde bırakarak, Batı'ya doğru yöneldiler. Bunlara karşı direnmeye kalkışan Bizans askerleri, iki kez, Gelibolu'da ve Apros'da yenildiler.

Katalanlar, iki yıl boyunca, Trakya'yı, sonradan açlık tehlikesi karşısında kalarak bırakıp gitmek zorunda kalacak derecede, taş üstünde taş bırakmayarak yakıp yıktılar.

Daha sonra Makedonya da, aynı sona uğradı. Aynaroz Dağı'ndaki («Mont-Athos») zengin manastırlar da buna katlandılar. Yalnız, Katalanların Selâniğe karşı girişimi başarısızlığa uğradı. Katalanlar, Tesalya'da belli bir süre eğleistikten sonra, Güney'e yöneldiler ve Fransız derebeylerinin hüküm sürdüğü, Atina ve Teb dükallıklarına girdiler. Katalanlar, Frank dükallığına karşı kesin bir zaffer kazandılar ve. yıkıntıları üzerinde, seksen yıl sürecek olan, bir İspanyol prensliği kurdukları, bu dükallığın yaşamasına son verdiler.

Ücretli askerlerle yapılan bu felaketli, korkunç savaş, Avrupa yakasındaki eyaletlerin yıkımıyla sınırlı kalmadı, Küçük Asya eyaletlerinin yitirilmesine de neden oldu. Andronikos, Avrupa yakasında, Katalan Birliği ile çarpışmaktayken, Selçuk Türkleri, Lidya'yı, Frigya'yı bir kez daha ele geçirdiler ve Bitinya'ya girdiler. Küçük Asya'da-

ki Bizans toprakları, 1325 yılında, Çanakkale Boğazından İstanbul Boğazının Kuzey çıkışına değin uzanan dar bir kıyı şeridinden ibaret kalmıştı.

Bizans Küçük Asya'daki topraklarını yitirirken, Andronikos, kalıtım haklarından yoksun bıraktığı, onun da adı Andronikos olan, kendi torununa karşı İmparatorluk için paralı askerlerle yapılan savaş kadar felaketli ve yıkıcı olan, yeni bir savaşa sürüklendi. Genç Andronikos, dedesine karşı, ancak 1328 yılında sona eren uzun bir savaştan sonra, haklarının eski durumuna getirilmesini elde etti. İç savaş, belirtildiği gibi, altı yıl sürdü ve İmparatorluğun son kaynaklarını da silip süpürdü, yok etti. Bu arada Türkler, 1326 yılında Bursa'yı, 1328 yılında İzmit'i zaptettiler, Sırplar Kuzey Makedonya'yı ele geçirdiler.

Sekizinci Mihail'in hükümdarlık döneminde de savaş donanmasından yana birtakım çalışmalar yapıldıysa da bunlar, Andronikos'un hükümdarlığı döneminde yeniden, büsbütün, bir yana bırakıldı; Bizans hükümeti, Ege kıyılarını talan eden çok sayıdaki korsanlara karşı, kendi uyruklarını korumaya da artık yetenekli olmadığı için kendini büsbütün Ceneviz tacirlerinin eline bırakmak zorunda kalmakla bunu ortaya koydu. Andronikos hükümeti, bir süre sonra, tam da denizlerdeki zayıflığı nedeniyle, Venedik'le Ceneviz arasında 1294 yılından bu yana Bizans sularında patlak veren çatışma ve çarpışmaya karıştırılmış bulundu. Haçlılar tarafından kurulmuş bulunan Suriye Devletlerinden kalanlar, Mısır sultanının eline geçince, bu durum Venediğin Doğu Akdeniz ülkeleriyle ticaretini ağır bir biçimde tehlikeye düşürdüğünden, Venedikliler Kuzey ticaret yolları tekeline Cenevizlilerden almak için büyük çaba harcadılar. Venedikliler, 1296 yılında, Galata'yı yaktılar, Limni'yi altüst edip kılıçtan geçirdiler ve Andronikos hükümetini, haklarını eski duruma getirmek ve üstelik Siklad takım adalarından daha birkaçını kendilerine vermek zorunda bıraktılar.

Genç Üçüncü Andronikos (1328-1341) tahta kesin olarak oturduğu zaman, Asya'daki toprakların ve sömürgelerin büyük kesimi, artık, kesinlikle yitirilmiş bulunuyordu. Yalnız İznik, daha dayanıyordu. Bizanslıların şimdi çarpışmakta oldukları Osmanlı Türkleri, Batı'ya doğru

hareketlerinde, öteki Türk kabilelerinden daha çok dayanıklılık, direngenlik ve takip fikri gösterdiler. Kendilerine, saldırıyla alacak durumda olmadıkları, belirtilmiş herhangi bir Grek kentini hedef edindiklerinde, bunun yakınlarında elverişli ve üstün durumda bir yer ayırıp el altına almaya çalışıyorlar, orada bir hisar yapıyorlar, berkitilmiş kenti yavaş yavaş çevresinden tecrit ediyorlar, yiyecek maddeleri, cephane ve yakıt ikmalini kesiyorlar ve onu pes deyip teslim olmak zorunda bırakıyorlardı. Topluluğun alt sınıfları, Türklerin egemenliği altında, küçük Grek zorba despotların egemenliği altında yaşadığından daha fena yaşamıyordu. Andronikos'un, ancak iki bin düzenli askerle kötü silahlandırılmış 3.000 Asyalı milis gönderebildiği, İznik'i kurtarma girişimi, Bizanslıların, «Philokrène» (1) yakınlarında yenilgiye uğramasıyla sona erdi. İznik, 1330 yılında teslim oldu ve Küçük Asya, az zaman sonra, Bizanslılar için kesin olarak yitirilmiş olacaktı. Osmanlı Emiri Orhan, Bitinya'yı işgal ettikten sonra, Küçük Asya Selçuk Beylerine boyun eğdirip onları buyruğu ve egemenliği altına aldı ve askerlik bakımından güçlü bir devlet kurdu.

Cenevizlilerin Galata sömürgesi, Üçüncü Andronikos'un hükümdarlığı zamanında, önemli bir ekonomik ve politik etki sahibi olmaya erişmişti; Devlet içinde Devlet olmuştu ve tüm Karadeniz ticaretini eline geçirmişti.

Üçüncü Andronikos, 1341 yılında, öldüğü zaman büyük oğlu Beşinci Jan ancak 11 yaşındaydı. Çocuk imparatorun tahtının çevresinde, zaten çok sarsılmış bulunan İmparatorluk için zararlı ve tehlikeli bir savaşım başladı. İstanbul'da Beşinci Jan Paleologos'a taç giydirilirken, baş vurduğu çareler bol ve kendisi usta bir entrikacı, becerikli bir düzenci olan Bizanslı bir aristokrat, Jan Kantakuzinus («Jean Cantacuzène»), Trakya'da, kendini imparator ilan etti. Taşra soyluları, ona katıldılar. Her iki taraf, ülkeyi talan etmek ve yakıp yıkmak için bu fırsattan yararlanan yabancıların, Sırpların, Bulgarların, özellikle Türklerin desteğini elde etmeye çalıştılar.

1 Bizim Bizansçılarımız, bu çarpışmaya Maltépéou Pélékanon savaşı adını verirler (v. M. Guiland)

Aralıksız düşman akınları, iç savaşlar, görevlilerin zulümleri ve halktan zorla aldıkları aşırı haksız vergiler, güçlülerin baskıları ve sömürmeleri, «yoksullar»ın devrimci patlayışını hazırladı. Yeni bir iç savaşa meydan veren ve. inatla, Kantakuzines'i destekleyen soyluların kendi tutum, davranış ve eylemleri, bu patlamayı hızlandırdı.

Bizans'ta, XIV. yüzyılda, topluluğu üç sınıfa bölünmüş buluyoruz:

1° — Mal-mülk sahipleri ve soylular,

2° — Orta sınıf («oi mésoi»): tacirler, büyük zanaat-kârlar, kentlerdeki küçük mülk sahipleri, serbest meslek sahipleri bu sınıftandır.

3° — «Yoksullar», yani küçük çiftçiler, Parekler küçük zanaatkârlar, deniz adamları, lonca üyeleri.

XIV. yüzyılda, Bizans'ta büyük zenginlikler de vardı, ama bunlara, hem önemli hem kârlı tüm yönetim görevlerini buyruğu altında bulunduran, birkaç aristokrat aile, sonra büyük tacirler, büyük bazirgânlar, yüksek derececi papazlar ve özellikle, manastır keşişleri sahip bulunuyorlardı. Demetriyüs Sidones («Démétrius Cydonès»), XIV. yüzyılda, Selânik'te, birkaç soylu kişinin kentin tüm garnizonunun bakımını ve gereksinimlerini sağlayacak durumda olduklarını kesinlikle söyler.

Manastırların taşınmaz mal mülkiyetleri, Paleologos'ların aşırı cömertlikleri ve özel kişilerin vasiyet yoluyla yaptıkları bağışlar sayesinde, aralıksız artıyordu. Kentlerde bir manastırın, büyük yapıların, küçük kiliselerin, keşişlerin konutlarının, dükkânların en göz önündeki yerleri ve en göz önündeki arsaları doldurmadığı bir semt, bir mahalle yoktu. Manastırlar en güzel taşınmaz mülkleri, bahçeleri ve dükkânları elde etmiş görünüyorlardı. Orta sınıf, (oi mésoi), X. yüzyılda «yoksul» sayılan küçük toprak sahiplerini XIV. yüzyılda, her ne kadar, içine almış bulunuyorduysa da, gene de toplum yaşamında önemli bir rol oynamıyordu. Plebler, «yoksullar», topluluğun en kalabalık sınıfını meydana getiriyordu. XIV. yüzyılda, köylülerin hemen tamamı, demirbaş insanları bulunan topraklara bağlı olan ve bir sahipleri olan, parekler sınıfındandı, ama gene de, önemsiz sayıda da olsa, toprak

sahibi özgür köylüler kalmıştı. Toprak sahibi olmaya özgür kişiler de parek sayılıyorlardı. Güçlülerin önemi giderek artarken, toprakları düşman tarafından durmadan yakılıp yıkılan, doğrudan doğruya üreticilerin durumu, gittikçe ağırlaşıyordu. Örneğin, hakkında en iyi bilgi sahibi olduğumuz, Selânik'te ticaret ve zanaatkârlık, XIV. yüzyılda, biricik yaşama ve geçim yolu olmuştu. Kenti çepeçevre kuşatan zengin kırlarda tarım ve hayvancılık, düşman çapul ve talanları kadar iç savaşların da sık sık olması nedeniyle, tersine, hiçbir şey getirmez olmuştu. Tüm dünya nimetlerinden yararlanan, zengin ve bilgili «güçlüler»le, kentlerin açlık çeken plebleri gibi, beslenme yetersizliği ve açlık yüzünden hemen her zaman ölüm tehlikesi karşısında bulunan kır topluluğu arasında, bunları birbirinden ayıran bir uçurum vardı. Hükümet, İkinci Andronikos'un askerleri tarafından öylesine soyulmuştu ki, 1322 yılında, köy ve kır adamlarından alacağı olan vergi ve salmaları toplayacak durumda değildi.

Kantakuzinus'un kışkırtıp başlattığı, düşman istilasına bağlı, iç savaş, genel yıkımı tamamladı. Tarımsal yapılar, çiftlikler, ahırlar, ağıllar, tahıl ambarları yakıldı. Ürünlere el kondu, tarım aletleri çalındı ve kırılıp yok edildi. «Yoksullar», hayatlarını kurtardıkları ve berkitilmiş kentlerde barınak buldukları zaman, kendilerini mutlu sayıyorlardı, ama oralarda işitilmemiş, olağanüstü yoksulluklara katlanmaları gerekiyordu. «Güçlüler», yoksullara yardım etmeye razı olurlarsa, bu, onlara tam bir kuluk, tam bir kölelik yükleyerek oluyordu. Çiftçiler arada bol bir ürün elde etme talihine sahip olurlarsa, bu, borçlarını ödemelerine yarardı. Mahkemeler, soylulardan yana karar verir, kararlarını açıklarlardı. Vergi toplayıcılar çeşitli düzenlerle vergiden sıyrılmaya çalışan, «güçlüler»i rahatsız etmeye cesaret edemezlerdi; yoksullara karşı ise, tersine, «sivil» ve askeri vergilerin toplanmasında ya da toprak sahiplerine ödenmesi gereken toprak kıralarının alınmasında, acıma bilmez gerçek benliklerini gösterirlerdi. Nikolas Kabasilas, ki ezilen aşağı sınıflara yakınlık duyduğu pek söylenemez, çekici bir biçimde, bizlere, alacaklıların ve vergi toplayıcıların zavallı bir yoksul adamı nasıl her yerde izlediklerini, boğazından ya da saka-

lından yakalayıp öldürürcesine döverek nasıl zindana sürüklediklerini anlatır. Papazlar, kendi paylarını ısrarla isteyerek, «güçlüler»le ve vergi toplayıcılarla, birleşiyorlardı.

Bu durumda, Beşinci Jan ile Kantakuzenes arasında iktidar için yapılmakta olan savaşımın, güçlülerle yoksullar arasında bir sınıf savaşımına dönüşmesi, şaşırtıcı değildir.

Halk yığınları, sömürücülerin boyunduruğundan kurtulmak ve bununla, Devleti kurtarıırken kendilerini de kurtarmak için, umutsuz bir çaba gösterdiler. «Güçlüler» den nefret eden halk, merkezi hükümetten yana oldu, onu tutup destekledi. İç savaşın birinci yılından, 1342 yılından başlayarak, en önemli taşra kentlerinde, Edirne, Ereğli, Selânik'te halk ayaklanmaları patlak verdi.

Kantakuzenes, iç savaşın başlangıcında, kentlere, kendisini taht için yaptığı savaşımında desteklemeye çağırarak çağrılar yöneltmişti. Edirne'de, soylular, onun gönderdiği yetkili kişileri coşkunlukla karşılamıştı. Kimi gözü pek plebler, bir açık toplantıda Kantakuzenes'e karşı işe karışma atılganlığını gösterince, güçlüler, bunlara kırbaçlanma cezasının uygulanmasını buyurmuşlardı. (1)

Bu, bir yoksullar ayaklanmasına meydan verip neden olmaya yetmişti. Soyluların temsilcileri zindanlara atıldılar, bunların mallarına el kondu. Yoksullar, kentin yönetimini ellerine aldılar, Edirne örneği, her yerde izlendi, uygulandı. Tüm kentlerde ve bölgelerde «güçlüler», görevlerinden uzaklaştırıldılar, tutuklandılar ve İstanbul'a, merkezi hükümetin emrine gönderildiler.

Halk yığınlarının gösterileri, halkı hor görmeye ve onu boyun eğmiş, kul köle olmuş bir yığın olarak düşünmeye alışkın olan, aristokrasiyi şaşırttı. Soylular ve idologları, bu harekette, yalnız, «Tanrının inananları sınamak için gönderdiği, görülmemiş, işitilmemiş bir çılgınlık ve bir felaket» görüyorlardı.

Kantakuzenes, anılarında, halk hareketini, «yoksulların «güçlüler»i soymak isteğiyle açıklamayı deneyerek değerden, saygınlıktan düşürmeye kalkışır. Ama Selânik'-

1 O. TAFRALI, Thessalonique au XIVe siècle, p. 225.

te iç savaşın ardından birbirini izleyerek meydana gelen olaylar, bu iftiraya hak ettiği karşılığı verir.

XIV. yüzyılda Selânik, uğradığı felaketlere karşın, kırk bin kadar nüfusuyla ortaçağ ölçülerine göre kalabalık, alışverişi canlı ve zanaatkârların yaptığı üretimi gelişmiş bir kentti. Kent, eskiden olduğu gibi, bütün Makedonya'nın limanı ve pazarıydı. Makedonya'nın, Sırbistan'ın, Bulgaristan'ın ticaret malları, orada ambara konurdu. Bir çok esnaf ve zanaatkâr, gemi donatan ve deniz adamları loncaları vardı. Kiliselerde bile iş bağlanırdı ve bu, Ortodoks papazların fena halde kanına dokunurdu.

Selânik halkı, Kantakuzenes'e ve soylulara karşı, Edirne halkı kadar güçlü ve enerjiyle karşı tutum takınmıştı. Ama burada bu hareket, yer yer meydana gelmiş, şurada burada görülen, düzensiz bir hareket değildi; zelotlar takımı tarafından yön veriliyor, çekilip çevriliyor, düzene konuyordu. Bu takımın kökenlerini ya da programını bilip anlamış değiliz, çünkü, bütün bildiklerimiz onların en kötü düşmanlarından geliyor. Ama az da olsa bildiklerimiz, onların sosyal eğilimlerini çok açık anlatıyor. Zelotlar, yoksulların, halk adamlarının temsilcileriydiler. Nikefor Gregoras, onları, küçük gördüğünü, hor gördüğünü belli eden bir ayırtıyla, «derinti» diye nitelendiriyor. Ona bakılırsa, «onların düzeni... ne aristokratik ne de demokratik değildi. Garip bir tür yığın egemenliği (ochlocratie). Uygun, elverişli ve kendine yetke sahibi payesi veren bir topluluk halinde bir araya gelen kimi gözü pek kimseler, demagojik düzen ve tertiplerle bütün kent halkını ele geçirerek, orada herkese eziyet ettiler». Gregoras'a göre, onların programı... «zenginlerin mallarını ele geçirip kaçırmaktan... ötekilere, önceki başlarının hiçbirinin sözünü dinlememelerini, onlara boyun eğmemelerini buyurmaktan ve kendilerine iyi ve uygun geleni kural ve yasa saymaktan» (1) ibaretti. Tafralı'nın araştırmaları ve incelemeleri, Gregoras'ın, zelotların mal mülk sahiplerinin sırtından ve onların zararına zengin olmak isteyen demagoglardan başka bir şey olmadıkları

1 O. TAFRALI, Thessalonique au XIVe siècle, p. 259.

iftiralarına hak ettikleri karşılığı veriyor. Onlar, aslında, ancak soylulara karşı kazanılacak bir zaferin kendi sitelerinin ve bütün İmpratorluğun rahatını ve huzurunu sağlamak olanağını vereceğini düşünerek, kendi sitelerinin özgürlüğü ve bağımsızlığı için savaşıyorlardı. Onlar, soylularla, halkın en kötü düşmanları oldukları için çarpışıyorlardı. Aralıksız savaşların ve «güçlüler»in zorbalıklarının yıktığı kent ve köy yoksullarının yardımına koşmak için, dış düşmanlara karşı kenti savunan halk milisinin bakımını sağlamak ve ihtiyaçlarını karşılamak için, zenginlerin varlıklarına ve manastırların gelirlerine el koymaya giriştiler. Tafralı, Selânik'te ve Zelotların programının İtalyan cumhuriyetleri ve özellikle Ceneviz cumhuriyeti yurttaşlarıyla yakın ve kesintisiz ilişkisinin etkisi altında işlenip hazırlandığını ileri sürerken, kuşku yok, gerçeğe uygundur; oralarda, tacirlerin bir kesimi, aşırı vergilerin halk yığınlarında uyandırdığı hoşnutsuzluktan yararlanarak, 1339 yılında, soylular oligarşisinin iktidarını deviren bir devrim meydana getirmişlerdi.

Cenevizde oturanlar, Selâniklilerle sürekli ilişkiler içindeydiler; Ceneviz olayları, Bizans'ta da hemen öğrenildi. Zelotlar, İtalyan cumhuriyetlerinin demokratik ruhunun değerini olduğundan fazla gördüler. Bu cumhuriyetlerin gelişmesinin, ticaretlerinin ve endüstrilerinin gelişmesinin, ekonomik ve politik güçlerinin çoğalmasının özgür cumhuriyet düzeninin zaferine, aristokrasinin yönetimin komuta mekanizmasından çıkarılmasına ve papazların haklarının sınırlandırılmasına bağlı olduğunu varsayıyorlardı. Zelotların hareketi, kuşkusuz, İtalyan kentlerinin deneyimlerinden esinlenmişti ve programı da İtalyan halkının alt tabakalarının («popolari»nin) programıydı.

Selânik halkı, Kantakuzenes'e korkusuzca, azımla düşmanken, Selânik valisi Sinaden («Synadène»), hükümdarlık tahtının yeni davacısının bu dostu, onun yararına, yerel «güçlü»lerle birlikte tertipler, düzenler kuruyor, dolaplar çeviriyordu. İşte bu sırada Zelotlar baskıldırılar ayaklanma, ayırım yapmadan, bütün zenginlere ve soylulara karşı yöneltilmişti, başlangıcı 1342 yılındaydı. (1)

Sinaden ve «güçlüler»in büyük kesimi kaçtılar. Kallanlar, kiliselere sığındılar ve gizlenebildikleri yerde saklandılar. Zelotlar, halkı her türlü zor ve şiddet yolundan alıkoydular, ama güçlülerin konutları, Sinaden'in konutu da içlerinde, yağma ve altüst edildiler. Zelotlar, yönetimi güvence altına aldılar. Merkezi hükümet onları tanıdı. Kantakuzenes, «daha önce tanınmayan, yoksul kimseler, ilk dereceye, ilk sıraya ilerlediler.» diye yazıyordu. Makedonya'nın öteki kentleri de Selâniği örnek aldılar, onun yaptığını yaptılar.

Yığınların Kantakuzenes'e hıncı çok yamandı ve onun durumu çok tehlikeliydi; bu yüzden, onun yanına kaçmış bulunan güçlüler, Selâniğe geri dönmeye karar verdiler. Kantakuzenes'in işi, yardımına çağırdığı Sırlar ve Türkler onu kurtarmış olmasaydı, çabuk bitirilecekti. 1343 yılının başında, yakını, yaşadığı sürece Tesalya valisi, Jan Angelos'un yönetiminde, ücretli askerlerden oluşan bir pekiştirme birliği yardım aldı. Hükümet kuvvetleri tarafından Dimetoka'da («Didymotique») kuşatılmış bulunan, Kantakuzenos'un karısı, İran, Bulgaristanların yardıma çağırdı. Kantakuzenos'un çağırdığı Sırp Kralı Etyen Duşan («Etienne Douchan»), Makedonya'nın büyük kesimini işgal etti. Bu karışık durumun sonucu, iç savaşın uzaması olacaktı.

Sırların yardımıyla güçlenen Kantakuzenes, 1343 yılında, ele geçirebileceğini hesapladığı, Selâniğe yaklaştı. Ama, hesapları boşa çıktı. Zelotlar, bütün ihanet girişimlerini önlediler ve Kantakuzenes ile gizli işbirliği durumunda olduğu anlaşılan aristokratları ağır bir biçimde cezalandırdılar. Merkezi hükümetin bir filosu Selânik önlerinde görüldüğünde, Kantakuzenes, Aydın Emiri Umur Bey'in Türk askerlerini yardıma çağırdı. Türkler, ülkeyi, taş üstünde taş bırakmayarak, yakıp yıktılar; çok sayıda erkek ve kadını esir edip götürdüler, İzmir ve Bursa köle pazarlarında sattılar.

Kuşatılmış kentin halkı, büyük sıkıntılara katlandı. Çok sayıda kentli, Türklerin kent dolaylarını, kent yörelerini yakıp yıkmalarının sonucu, bütün, bütün yıkıma uğradı. Aileleri ve hayvanlarıyla birlikte kente sığınmış bulunan köylülerin durumu, daha da acıydı. Kente getirilen hayvanlar yem yokluğundan telef olup gidiyorlardı; ölü

hayvanların cesetleri, salgın hastalıklara neden olarak, havayı bozuyorlardı.

Zelotlar, gene de, saldıranlara yılmadan, gayret ve yüreklilikle kafa tutuyorlardı. Kent, garnizonu ve silahlanmış yurttaşlar tarafından, iyi savunuluyordu; bütün teslim olma önerilerini, Umur Bey karşılığında esirleri geri vermeyi ileri sürdüğü halde, kesinlikle reddediyordu.

Bununla birlikte, denge, Sırpların ve Türklerin yardımı sayesinde, azar azar, Kantakuzenes'ten yana eğiliyordu. Etyen Duşan, Selânik dışında, bütün Makedonya'yı işgal etmişti. Çöle döndürülen Trakya'da, Kantakuzenes'in bağlaşıkları, Bizans uyruklarını binlerle ele geçiren ve köle olarak satan, Türkler ortalığı kasıp kavuruyorlardı.

Kantakuzenes'in başarılarıyla yüreklenen Selânik soyluları, 1345 yılında, Zelotların demokratik düzenini devirmek için zamanı uygun buldular. Kent, bu sırada iki vali (archontes) tarafından, merkezi hükümeti temsil eden Jan Apokokos («Jean Apocaukos»), ve Zelotların başı Mişel Paleologos tarafından yönetiliyordu. Gerçekte, bütün Zelotlar yığını, kentin efendisi ve sahibiydi. Zelotların demokratik düzeni, beklenmesi gerektiği gibi, İstanbul hükümetinin temsilcisine ağır geliyordu; bu düzeni bozmak ve devirmek için, gizliden, bütün yollara başvuruyor, bütün araçları kullanıyordu. Az sonra, onunla yerel soylular arasında, yakın bir anlaşma, sıkı bir uyum kuruldu. Zelotların başı, haince bir tertiple öldürüldü. Öteki Zelotlar zindana atıldılar, değişik kentlere sürgün edildiler ya da yurtdışına kovuldular.

Apokokos, sonunda, yüzündeki maskeyi attı; kentte oturanların en zenginlerinden ve garnizonun temsilcilerinden oluşan bir kurul topladı ve kentin Kantakuzenes'e tesliminden yana bir öneriyi kabul ettirdi. Ama bu ihanet, sayıca önemli olduğu kadar etkisi de büyük olan, deniz adamları loncasının kesin karşı koymasıyla karşılaştı. Deniz adamları, hapsedilmiş bulunan Zelotları salıverdiler, onlar da, hemen, kentin soylularına karşı direnmeyi kurup düzenlediler. Garnizon, Zelotlara geçti. Başta Apokokos, yüz «güçlü», Akropol'da kılıçtan geçirildi. Sonra, kalabalık, «güçlüler»i bulup toplamak için, bütün kentte dağıldı ve bulduklarını insan kırımına uğrattı. Halkın

kızgınlığından, öfkesinden, ancak küçük bir azınlık kendini kurtarmayı başardı. Kantakuzenos, Selânik'in plebleri tarafından kendisini sömürenlere verilen cezaları anlatmak için yeteri kadar korkunç ve canına tak dedirten durumu belirtecek sözleri, terimleri bulamıyor; ama onun tutuşturduğu iç savaştan, onun bağlaştığı olan Türklerden ve aristokratların aralıksız kışkırtmalarından Selânik halkının çektiklerini anlatmıyor, saklıyor.

Bununla birlikte, Selânik Zelotlarının 1345 yılındaki zaferi, iç savaşın sonu demek değildi. Savaşım, daha iki yıl, İstanbul hükümeti, sonunda, henüz kendi gücü içinde kalmış bulunan birkaç bölgeyi vererek, Kantakuzenos ile uzlaşmaya değin, sürdü. Ne var ki, Zelotlar, bu uzlaşmadan sonra da, Kantakuzenos'a karşı düşmanca tutumlarını değiştirmediler. İstanbul hükümetini tanımayı reddettiler. Kantakuzenos'un kendi anlatımıyla, 1347 ve 1349 yılları arasında Selânik, tam ve sağlam bir cumhuriyet gibi yönetiliyordu. (1) Beşinci Jan'dan (2) gelen yazılı buyruklar, gösterişli bir biçimde yakılıyordu. Ama kent, besbelli, İmparatorluktan ayrılmayı ve başında iki arhontun, «protosébaste» Aleksis Metoşit ve («Alexis Métoc-hite») ile Zelotların başı Andre Paleologos'un, bulunduğu eski hükümetini koruyup sürdürmeyi istemiyordu. Doğrusunu söylemek gerek, Metoşit, Zelotlara ait hiçbir gerçek gücü kullanıyor değildi, o kadar ki, İstanbul'un gönderdiği patrik, kentte kabul edilmedi ve geri dönmek zorunda kaldı.

Zelotlar, programlarının bir kesimini gerçekleştirmeyi, zenginlerin mallarına ve kilise mülklerinin gelirlerine el konulup bunların zor alımını başardılar. Bu, halk milislerinin bakımına ve ihtiyaçlarının yerine getirilmesine, iç savaşın, Türk ve Sırp istilalarının yıktığı, yarı yarıya harap istihkâmların, yoksulların yardımıyla, onarılıp yeniden yapılmasına yaradı. Zelotlara, manastır mallarına ve kilise mülklerine tecavüz etmekle yasalara karşı geldikleri söylenerek sitem edildiği zaman, onlar, kendileri-

1 KANTACUZENOS, ibid., IV, 16, p. 108

2 Burada Beşinci Jan Paleologos değil, kuşkusuz, Altıncı Jan Kantakuzenos söz konusudur.

ni, halkın iyiliğinin en yüce yasa olduğunu ve yasaların, var olan duruma uymadıkları zaman ve halkın iyiliği gerektiriyorsa, değiştirilebileceklerini ileri sürerek savunuyorlardı (1) (Salus populi suprema lex esto).

Bununla birlikte, Selânik'te kurulmuş bulunan özgün cumhuriyet, uzun zaman sürmeyecekti. Kantakuzenos'un zaferinden sonra, Zelotlar, kendilerini, her yandan düşmanlarla kuşatılmış buldular ve artık bir tek bağlaşıkları yoktu. Çıkarlarına dokunulmuş bulunan ve yığınlar üzerinde çok etkili olan manastır keşişleriyle soylular, onlara, yatışmak bilmeyen, sönmez bir kin ve hınç besliyordu. Selânikte gürültüsüzce yapılan yıkma çalışmaları, onları, yığınların desteğinden gittikçe daha çok ayırıyordu. Metoşit, bilinmeyen nedenlerle, Zelotların ve deniz adamları loncasının başı Andre Paleologos'un sürgüne gönderilmesini sağlamıştı. Paleologos'un ve deniz adamlarının konutları, yağma edildi, altüst edildi. Güçlülerin baş gösterdiğini gören, henüz kalabalık olan, Zelotlar, kentin Sırp Kralı Etyen Duşan'a teslim edilmesinden yana kışkırtmalara giriştiler. Başkentten sonraki en önemli kenti yitirmek korkusu, her iki imparatoru -Beşinci Jan'ı ve Altıncı Jan Kantakuzinosu- Selâniğe gitmeye isteklendirdi. Kantakuzenos, halk kurulu toplantısında, Zelotların kendisine karşı yönelttikleri suçlamalara karşı kendini savundu ve her yola başvurup her çareyi kullanarak, Zelotları, özel olarak zenginleri soymak için ve Sırpların bir aleti olarak kurulmuş bir çete olarak göstermeye çalıştı. Kantakuzenos, Zelotların başlarının hapsedilmelerini ya da İstanbul'a gönderilmelerini sağlamayı başardı. Bizans İmparatorluğunun bozulup dağılmasının ilerlemiş durumu göz önünde tutulursa, onun toprakları üzerinde, İtalyan kent cumhuriyetleri örneğinde bir tacir cumhuriyeti kurulması girişimi, başarısızlığa mahkûmdu. Bu yüzden İmparatorluğun, Bizans'ın yeniden doğması umutlarını Selânik hareketine bağlamış bulunan, sayıları az ama dinamik elemanları bundan böyle her türlü politik çalışmadan vazgeçmek zorunda kaldılar.

İki imparatorun hüküm sürdüğü Bizans, altı yıl sür-

müş bulunan iç savaşın sonunda, artık, eski Bizans İmparatorluğunun gölgesinden başka bir şey değildi. Artık yalnız İstanbul'dan, Edirne'den, Selânik'ten bir de Bizans'ın Peloponez eyaletinden oluşuyordu. Karadeniz ticareti, kesin olarak, Cenevizlilere geçmişti. Bizans'ı Galata yönünden tehdit eden tehlikenin farkında olan Jan Kantakuzenos, savaş filosunu yeniledi. Bu girişimin te-dirgin ettiği Cenevizliler, buna, kuvvet kullanarak karşı koydular. Tamamlanan donanmayı yok edip ortadan kaldırdılar, kimi gemileri ele geçirdiler ve, ele geçirdikleri gemilerle bu iş için hazırladıkları gemileri imparator sarayının önünde gezdirerek, Bizanslıları horlayıp onlara kafa tuttular.

Öte yandan, Bizanslılar da daha iyi bir davranışa hak kazanmış değillerdi. Devletin, ilerleyişini izleyebildikleri, bozulup dağılması, onları akıllandırıp uslandırmamış ve yeni iç anlaşmazlıkların patlak vermesini önleyememişti.

1354 yılında, erginliğe erişen Beşinci Jan Paleologos, ortak-imparator Altıncı Jan Kantakuzenos'tan kurtulmak istedi.

İç savaş, yeniden tutuştu ve Kantakuzenos, buna Türkleri sürüklemekte gecikmedi. Türklerin yardımı, doğrusu bu, artık Kantakuzenos'u kurtaramadı. İstanbul, onun düşmanının eline geçti. O, korkuya kapıldı, manastıra çekilip din adamı oldu. Kazançlı çıkan, yalnız, bu budalaca kavgadan yararlanıp Gelibolu yarımadasında kesin ve sürekli olarak yerleşen Türkler oldu. Osmanlıların Avrupa yakasında ilk sahip oldukları varlık, bu oldu. Orhan'ın ölümü üzerine, Gelibolu'yu çıkış üssü olarak kullanan, Birinci Murat, Türk toprağının Bizans'ın sahip olduğu yerlerin kalıntıları zararına, Bizans varlıklarının kalıntıları zararına genişletilmesine girişir. Beşinci Jan, kendi öncüllerinden daha kötü değildi, ama ancak önem-siz küçük kaynaklardan yararlanabiliyordu. Onun elinden bütün Trakya'yı almak için, Türklere iki yıl yetti. Murat, Edirne'yi ele geçirdikten sonra, Selâniği tehdit ediyordu. Edirne için yapılan savaş. Bizans'ı son eyaletinden voksun bırakarak, onun için öldürücü son darbe olmuştu. İmparatorun iktidarı, şimdi artık, yalnız Selânik çevresi-

ne ve Peloponez'e uzanıyordu. Murad'ın son fetihleri, onz, iç savaşlarla zayıflamış bulunan Sırbistan ve Bulgaristanla karşı karşıya getirmişti. 1389 yılında Kosova savaşı, Sırbistan'ın bağımsız bir devlet olarak varlığına son verecekti ve, dört yıl sonra, Türkler, Bulgaristan'ın başkenti Tırnova'yı ele geçirdiler. Bizans imparatoru, Türklerle bağlı zavallı bir bağımlı oldu. Bir Jüstinyanus'un ve bir Bulgarkıran Bazileus'un ardılı Beşinci Jan, oradan, Türkler tarafından İstanbul'la bağlantısı uzun süreden beri kesilmiş ama bağımsızlığını gene de koruyup sürdürmüş bulunan, Küçük Asya'daki Grek kenti Alaşehir'i («Philadelphie») Türklerin ele geçirmesine yardımcı olmaya düşmüştü.

Bizans tarihinin son yetmiş beş yılı, esas olarak, yerel bir ilgi sunar ve Avrupa tarihi açısından hiçbir ilgi vermez. Evvelce çok güçlü olan bu devletin tarihi, gerçekte, XIV. yüzyılda Zelotların hareketinin başarısızlığa uğramasıyla ve Murad'ın fetihleriyle tamamlanmıştı. Türkler İstanbul'u 1453 yılında değil de 1379 yılında ele geçirmiş olsalardı, Avrupa tarihi duyulur, sezilir ölçüde değişmiş olur muydu, kuşkuludur.

Türkler, Balkan yarımadasında yerleştikten sonra, fetihlerini büyük bir hızla genişlettiler. Bayazıt'ın hükümdarlığı döneminde (1389-1402), Osmanlıların doğrudan doğruya sahip oldukları topraklar, Ege'den Tuna'ya kadar uzanıyordu. Bu topraklar, bütün Bulgaristan'ı, Halikidikya ve İstanbul'un hemen yakın dolayları dışında, Makedonya'yı içine alıyordu; Sırbistan ve Valaşi (Valachie), İmparatorluktan arta kalan ne varsa onlar gibi, artık Türkler'e bağlanmıştı. İstanbul halkı, yoksullaşmış, birliği bozulmuş, yılgınlık içinde, yüzlerce manastır ve asalak keşişler kalabalığı tarafından yürek gücü yok edilmiş, artık olaylar üzerinde ne biçimde olursa olsun etki yapacak durumda olmadığından kaderinin belirlenip düzenlenmesini edilgen bir biçimde beklemekten başka bir şey yapamıyordu.

Beşinci Jan'ın uzun ve acınacak hükümdarlık döneminden sonra, ardılı İkinci Manuel, olayların ardından babası gibi edilgen bir biçimde gitmekten başka bir şey yapamadı. Oysa, hükümdarlığı sırasında, Bizans az da ol-

sa bir etkinlik gösterebilecek durumda olsaydı ve Batı Avrupa'nın egemen sınıfları yakınoğu işlerine karışmak çabalarını yinelemiş bulunsalardı, Türklerin boyunurdurduğundan kurtulma olanağının var görülebileceğı hatta muhtemel bulunduğı bir an olmuştu. 1402 yılında Küçük Asya, Timurlenk'in komutası altındaki Moğolların yakıp yıkıcı bir istilasına uğradı. Sultan Bayazıt, Ankara'da korkunç bir yenilgiye uğradı ve esir düştükten kısa bir zaman sonra öldü. Ordusu, yok edilmişti. Moğollar, Osmanlıların Küçük Asya'daki başkenti, Bursa'yı zaptettiler ve Selçuk Emirlerini, Bayazıt'ın kendilerini kovmuş bulunduğı, beyliklerine yeniden oturttilar. Bayazıt'ın oğulları, babadan kalan kalıta sahip olmak için, aralarında uzun bir savaş yaptılar. Türklerin aralarındaki iç anlaşmazlıklardan yararlanan Manuel, konuşmalar yoluyla, Selâniğin, Strumca («Strymon») Irmağı kıyısındaki bölgelerin. Tesalyanın deniz kıyıların ve Boğaziçinden Varna'ya kadar Karadeniz kıyıların Bizans'a geri verilmesini elde etmeyi başardı. Ama Birinci Mehmet rakiplerine karşı zafer kazanınca ve bütün Türk Devletini kendi egemenliğı altında birleştirtince, Türkler arasındaki kargaşalıklar 1421 yılında sona erecekti ve ardılı İkinci Murat, 1422 yılında, Manuel'in elinden, kazanmış bulunduğı yerlerin hemen hemen hepsini geri aldı. Manuel'in ardılı Sekizinci Jan'ın (1425-1448) Türklerle iyi komşuluk ilişkileri kurup sürdürmek çabalarına karşın, Türkler onun elinden Selâniğı geri almakta kararlıydılar. O sırada, Selânik valisi, imparatorun kardeşi, Andronikos, kent üzerindeki haklarını Venediklilere elli bin düka altını karşılığında sattı.

Sultan, Selâniğı kuşattı, oradan Venediklileri sürüp çıkardı ve Selâniğı Osmanlı Devletine yeniden bağladı (1430). Jan Paleologos, Doğı Kilisesinin Batı Kilisesi ile birleşmesi sorununu ortaya atarak, bu fedakârlık karşılığında Türklerle karşı Batı Avrupa'nın yardımını elde edeceğini hesaplayarak, son kurtuluş yoluna girişti.

Kiliselerin birleşmesi konusunda konuşmalar, daha Mihail Paleologos zamanında, XIII. yüzyıl sonunda, Bizans, Güney İtalya'yı ele geçirmiş ve eski Norman Devleti ile birlikte onun istila planlarının da kalıtçısı ol-

muş bulunan, Şarl D'Anju'nun («Charles D'Anjou») tehdidi altındayken yer almıştı. 1274 yılında, piskopos ve din bilginlerinin Lyon kurul toplantısında, imparatorun yetkili delegeleri, Mihail Paleologos adına, iki Kilisenin birliğini resmen açıklamışlardı. Mihail, o zaman, kendi papazlarından gelen yaman bir karşı koyma ile karşılaşmıştı, ama, Şarl D'Anju'nun Aragon hükümdar soyuna karşı savaşımındaki yenilgisi, Batı'nın yardımını artık gereksiz duruma getirdi. Bunun için birlik düşüncesi ortadan kalmış değildi. Bizans politikasının gündemdeki sorunu ve en büyük kozu haline geldi. Batı Avrupa'nın yardımı, Türk tehlikesi belirlediğinden bu yana, vazgeçilemez olmuştu. Sekizinci Jan, 1438 yılında, yanında İstanbul patriği ve piskoposlar olduğu halde, İtalya'ya gitti. Piskopos ve din bilginlerinin Floransa kurul toplantısında 1439 yılında, Kiliselerin birleşmesi sonuca bağlandı ve Grekler, papanın üstünlüğünü tanıdılar. Ama Bizans devlet adamları, Roma Papa'sının sözünün Batı Avrupa'yı Türklerle karşı toplayıp silaha sarılmalarını sağlayacağını umarken, XV. yüzyıl papalarının gücünü ve etkisini büyötmüşler, olduğundan fazla hesaplamışlardı. Jan'ın, boyun eğme ve bağlanma karşılığında papadan doğrudan doğruya bütün elde edebildiği, belli bir para ile üç yüz ücretli askerden oluşan bir asker kolu oldu. Papanın vaazettiği Haçlılar seferinin hiçbir sonuç vermediği, söylenemezdi. Ama bütün Batı'nın hep birden ayaklanmasından uzak bulunuluyordu. Haçlılar seferinin esas kura erleri, şimdi, Macarlar tarafından sağlanıyor, bunlara Fransız, Alman ve Polonyalı şövalye birlikleri katılıyordu. Bu Haçlı seferleri, Bizans'ın durumunu düzeltemezdi.

Macar Kralı Zigismund'un («Sigismond») 1396 yılındaki seferi, ağır bir yenilgiyle sona ermişti. 1439 yılında, iki Kilisenin birleşmesi ilan edildikten sonra, papa, «kâfirlere» karşı Haçlı seferi vaazetti, öğütledi. Ama buna yalnız Türklerin bitişik komşuları, Macarlar ve Polonyalılar katıldılar. İlk başarılardan sonra, Polonya ve Macar atlıları, Varna önlerinde korkunç bir yenilgiye uğradılar (1444). Bu felâket, Macaristan'ı saldırıdan vazgeçmek ve kendi öz topraklarının savunmasına geçmek zorunda bıraktı.

Birleşme, İstanbulda da, bağnaz keşişler tarafından kışkırtılan halk arasında, gürültülü kargaşalıklara neden olmuştu. Uyruklarının çoğu, Jan'dan ayrıldı. «Roma usulü yapılan ayinlerle» kutsallığı saygısızlığa uğrayan Aya-Sofya'ya gitmeyi bırakanların sayısı kalabalıktı. Çoğunluğun görüşü, Ortodokların başlarından biri olan, donanma komutanı Grandük Lukas Notaras'ın («Lucas Notaras») şu haykırmasında anlatımını buldu: «Bütün kentte, Latinlerin sivri ayin külâhlarını görmektense, Türklerin sarıklarını görmekten daha çok hoşlanacağım!»

Cenevizin ve Venediğin, can çekişmekte olan Bizans'ı desteklemekte çıkarları vardı. Ne biri ne öteki, İstanbulun Türkler tarafından fethedildiğini görmek istemezdi. Ama bu iki cumhuriyet, sürekli rekabet halindeydiler. Doğu ticaretinde keskin rekabet halindeydiler. Türklere karşı savaşmak için birleşemezlerdi. Tersine, bunlardan birinin Türklere karşı asker toplayıp silahlanması, ötekinin, onların yanında saf tutması için yetiyordu.

Sekizinci Jan 1448 yılında, Sultan Murat 1451 yılında öldüler. Birincisinin ardılı, kardeşi On birinci Konstantinos, ikincisinin ardılı, sonradan Fatih denilecek olan, İkinci Mehmet oldu.

Konstantinos, kardeşi gibi, kurtuluşu Roma ile birleşmekte arıyordu, bu yüzden, uyruklarının çoğunun kuşku-larına ve kötü yürekliliğine karşı savaşmak durumundaydı. Mehmet için İstanbulun zaptı, politikasının ulaşmasını istediği son hedef olduğu gibi, kendisinin de en değerli düşüydü. Hükümdarlığının başında başkaldırmış bulunan Selçuklularla işini sona erdirdikten sonra, İstanbul Boğazının en dar geçidinde, Karadenizden İstanbul'a kendisi razı olmadan bir tek yelkenlinin geçememesini sağlamak amacıyla, bir hisar yaptırdı. Kent, 1452 yılı sonbaharından başlayarak abluka altına alındı. Sultan, kenti kuşatmak için, çok kalabalık bir topçu gücü hazırladı ve Küçük Asya limanlarında filolar donattı. Kuşatma, 1453 yılı ilkbaharında başlayacaktı; Konstantinos, kışı azık gereç sağlamakla, istihkâmları onarmakla, Türklerinkinden daha küçük bir topçu gücü meydana getirmekle geçirdi. Aynı zamanda, papaya ve İtalyan tüccar kentlerine

umutsuz çağrılar yöneltti. Papa Beşinci Nikola, İstanbul'a, ortaelçisiyle, yalnız belli bir para ve birkaç yüz adam gönderebildi. Venedik ve Ceneviz, çok daha fazlasını yapabilirlerdi, ama İstanbulu tehdit eden tehlikeyi küçümüyorlardı. Cenevizden iki kadirge ve birkaç yüz adamla Ciyüstinyani («Giustiniani») gönderildi. Venedik, bundan da daha az yaptı; temsilcisini, İstanbulda oturan ve silah taşıyabilecek yetenekte olan Venediklileri silahlandırmakla görevlendirdi. Ücretli Latin askerleriyle, silahlandırılmış yurttaşların sayısı ancak 3.000 kişiyi buluyordu. İstanbul'da, ayrıca, silah taşıyabilecek yetenekte 30 - 35.000 kişi vardı. Konstantinos, genel bir seferberliğe girişebileceğini umuyordu, ama, kuşatma başlayınca, çağrılara ancak 5.000 kadar Grek karşılık vermişti. Böylece, savaş haline geçebilecek yurttaşların yalnız küçük bir bölümü, kentini savunmaya kararlıydı. Para bağışları da zorlukla geliyordu. İmparator, çok zengin para babalarından, savunma gereksinimleri için borç para almaya çalıştığı zaman, imparatorun çağrısına karşılık vermektense, gizli para çıkınlarını kaçırmayı yeğ tutanların sayısı çoktu.

Kentin kuşatılması, uygun deyişle, 1453 yılı nisan ayında başladı. Kuşatma, karadan ve denizden yürütülüyor, güçlü bir topçu tarafından destekleniyordu. İstanbul, iki ay dayanabildi, bu, kent surlarının gücüyle ve özellikle, kentin üstün coğrafya konumuyla açıklanabilir. Haliç, Türklerin geçmesini önleyen, iri, ağır bir zincirle kapatılmıştı. Mehmet, limana Grekler egemen oldukça ablukanın tam olmayacağını ve İstanbulun denizden takviye alacak durumda olacağını anladı. Böylece, kuşatmanın ilk döneminde, Türklerin başlıca çabası Haliç üzerine yöneldi. Limanın girişi zincirle kapatılmış olduğu için, sultan gemilerini, karadan, Galata'nın arkasından taşıtıp geçirdi ve böylece savunmaya arka yönden saldırabildi.

Bununla birlikte, saldıranların olduğu kadar savunmanın da esas hedefi, kentin, yanları kuleler tarafından korunan çift dizi kale duvarlarının dolandığı, ana karaya dönük batı kesimiydi.

Türk topçusu, çok kusurlu olsa da, surlarda büyük gedikler açtı ve Topkapı («La Porte de Saint-Romain»), büsbütün yıkıldı.

29 Mayıs 1453 günü, Bizans'ın ölüm çanı çalındı. Türklerin seçme asker birlikleri, yeniçeriler, birçok verimsiz saldırıdan sonra, açılmış gediklerden saldırarak kente girmeyi başardılar. Son Bizans imparatoru, kıyasıyla sert bir çarpışmada telef oldu. Kiliselere tıklım tıklım dolmuş bulunan insan kalabalıkları, esir edilip götürüldüler. Türkler, büyük kurtulmalık parası ödeyebilecek olanları ele geçirmeye çalışıyorlardı.

Mehmet, beş yıl sonra, Atina'yı Franklardan aldı. Sonra bütün Yunanistan ve Peloponez, ona boyun eğip bağlandı. Üç yıl daha sonra, 1461 yılında, bağımsız bir imparatorluğun başkenti olan, uzaklardaki Trabzon, Türklerin eline geçti. Hemen hemen aynı zamanda, Epir despotluğundan kalan yerleri ele geçirdiler.

BİBLİYOGRAFYA

1. E. PEARS, The Destruction of the Greek Empire and the story of the capture of Constantinople by the Turks, London, 1903.

2. O. TAFRALI, Thessalonique au XIV. siècle.

3. F.I. OUSPENSKI, Etudes sur l'histoire de la civilisation byzantine (en russe)

4. VASSILIEV, La chute de Byzance (en russe).

5. Ch DIEHL, l'Empire Byzantin sous les Paléologues. Etude Byzantines, Paris, 1926.

6. GUILLOT, Essai sur Nicéphore Grégoras, Paris, 1927.

7. C. CHAPMAN, Michal Paléologue, restaurateur de l'Empire byzantin, Paris, 1926.

8. PARISOT, Cantacuzène, homme d'Etat et historien, Paris, 1845.

9. BERGER DE XIVREY, Mémoire sur la vie et les ouvrages de l'empereur Manuel Paléologue (Mémoires de l'Institut de France. Ac. des I. et B. - L., XIX, 2, 1853).

10. GREGOROVIVS, Histoire de la ville d'Athènes au Moyen Age.

Bizans, uygarlığının üstünlüğü sayesinde, yüzyıllar boyunca, komşu ülkeleri sömürdü. Elinde önemli doğal zenginlikler bulunuyordu, halkı çalışkandı. Coğrafya bakımından, konumu, çok elverişliydi. Kentlerinin usta zanaatkârları, Anadolu, Trakya ve Makedonya köylüleri, uzun süre, tükenmez görünen bir güç ve enerji yedeği meydana getiriyordu.

Bununla birlikte, feodal toprak köleliği ilişkileri geliştiği halde, güçlü kölelik kalıntılarını ve eski bir köleci devlet biçimini koruyup sürdüren, Bizans, toplum düzeninin içinden çıkılamayacak kadar karışık gelişmeleri, bu uzun ömürlü dayanıklı varlığın, bozulup düşkünleşerek sonunun yaklaşmasına ve yıkılıp yok olmasına giderek katkıda bulundular.

Öte yandan, ortaçağ Avrupasının hiçbir yerinde emekçi yığınlar, böyle iki yönlü bir bürokrasinin, kalabalık lâyetli yani sivil ve yönetimin ve o kadar kalabalık keşişlerin, bu kadar ağır baskısını çekmiş değillerdi. Hiçbir ortaçağ ülkesi, Bizans kadar çok sayıda devlet memuru, üstelik tamamen keyfine bırakılmış bir halkın üstünde yer tutmuş, ayrı bir kast meydana getiren, sorumsuz devlet memuru görmemişti.

Bu asalaklar çokluğu nedeniyle emekçi yığınların üstüne yüklenen vergi yükünün dayanılmaz olması, şaşırtıcı değildir. Ordu ile diplomatlar, karışık ve pahalı bir yönetim örgütü, sarayın şatafatı, barbarlara ödenen paralar, İstanbulun pleb halkına ödentiler, kendi uyruklarının gö-

zünde olduğu gibi yabancıların gözünde de iktidarın itibarını sürdürmek bakımından İmparatorun vazgeçemediği bu geleneksel eski cömertlik karmaşası da çok pahalıya mal oluyordu. Hiçbir hükümet, halkı, Bizans gibi, uygun ve dürüst çalışma isteklerini bastırıp boğan ve üretici güçlerin gelişmesine binlerce engel koyan, bir vasıllık altında tutmadı.

Salt hükümdarlıkla Ortodoksluk arasındaki içten ve yakın birlik, Bizans'ta özellikle parlak bir biçimde kendini gösteriyordu ve bu, düzenin özelliklerinden birini meydana getiriyordu. Marks'ın Bizans'a «teokratik bir hükümdarlığın merkezi» adını vermesi, boşuna değildir.

İmparatorluğun öteki kentlerinde olduğu gibi, İstanbul'da da manastırlar, «olaganüstü» kutsal resimlerle, kutsal kalıntılarla ve din bakımından kutlu sayılıp ululanan başka şeylerle halkın üstünde etki yapan, keşişler pek çoktu.

Ama yığınlara perhizi, imsakı ve dünya nimetlerini hor görmeyi öğütleyip vaazeden Bizanslı din adamları, iyi olsun kötü olsun her yola başvurarak, büyük ölçüde toprak ve başka zenginlikler toplayıp biriktirirlerdi. Bizans egemen yönetici sınıfının en açık görüşlü temsilcileri bu durumu anlamışlardı, kutsal resimleri kıranlar çağı bunu tanıtılıyor, ama buna kalıcı bir çare getirebilecek durumda değillerdi. Bizans'ta asalak keşişlerin aşırı çokluğunun uğursuz sonuçlarını Rusya Çarı Birinci Petro kavramıştı haklı olarak şöyle diyordu: «Karadenizden İstanbul'a giden biricik yol üzerinde, sayısı 300'den aşağı olmayan manastırlar vardı; bu yüzdendir ki, Türkler İstanbul'a yaklaştıkları zaman, 6.000'den fazla savaşçı bulunamıyordu»

Lenin, «Asya tipi bir hükümet, Asya tipi büyük toprak mülkiyetinde ve «toprakların yurtluklar (fief) biçiminde dağıtıldığı kulluk ve kölelik düzeninde bulunduğu, bir desteğe muhtaçtır.» diyor Bizans'ta da iş böyle yürüdü VII. - VIII. yüzyıllar boyunca gelişmiş bulunan özgür köylü, XI. yüzyılın sonuna doğru, topraklarının büyük bölümünü yitirmiş bulunuyordu; köylüler, topraklarını yitirmekle, bağımlı parekler durumuna gelerek, özgürlüklerini yitirdiler. Ama özgür köylünün yok olmasıyla, Romanos Lekapenos'un («Romain Lécapène») bir yasasının terim-

lerini kullanarak anlatalım, «Devletin gereksinimlerini sağlayan, vergileri ödeyen, askerlik yükümlülüklerine katkıda bulunan» (1) kaynak, kurudu. Askerlik gizil gücü, hızla azaldı, Bizans hazinesinin kaynakları incelidi, küçüldü, sınıf çelişmeleri gittikçe daha çok şiddetlendi. Dağınık, bunalmış, bir boş inanlar ağı içinde sıkışmış, egemen hükümdarlara ve papazlara inanla dolu bulunan emekçi yığınların bilinç derecesini olduğundan fazla görmemeli, büyütmemeliyiz. Bununla birlikte, ezilen baskı altındaki yığınlar, sömürücülerin boyunduruğunu atmamak için bir çok kez ayaklandılar. Ortaçağ'da Avrupa'da hiçbir yerde sınıf çelişmelerinin, bu çağda başkenti, Marks'a göre «...tüm Doğu'da ve Batı'da başlıca şatafat, bolluk ve yoksulluk merkezi...» olan, Bizans'taki kadar keskinleşmiş olmadığı ileri sürülebilir. Bogomillerin sapkınlığı diye bilinen, Batı'da ise Katar'ların -bizdeki ilk ortaya çıkan Protestan albijuaların (albigensis) sapıklığı gibi- sapkınlığının Bizans'ta yayılması, bir rastlantı değildir. Bilindiği gibi, Avrupa'da Katar'ların büyük başı, XII. yüzyılda Bizans'ta otururdu. Ama Bizans köylüleri, gene de, boyunduruktan kurtulacak durumda değillerdi. Gösterileri, kentlerle bağlantıları olmayan ve kentler tarafından güdülmeyen, hep yer yer görülen ve yerel bir niteliğe bürünmüş olurlardı. İster Komnenesler ister Paleologoslar döneminde olsun, soylulardan ve zenginlerden oluşan Bizans hükümetine gelince, onun, iç çelişmeleri uzlaştırmaya hatta zayıflatıp hafifletmeye yetenekli olmadığı belli oldu. Bu çelişmelerin ağırlaşmasının kaçınılmaz sonucu, Bizans'ın, komşularıyla yarışmalarında ve savaşımalarında bir dizi felaketli, yıkıcı, ekonomik ve politik yenilgi oldu; bunlar ardından Küçük Asya'nın yitirilmesini getiren, Malazgirt savaşı (1071) ile başladı ve Bizans'ın uzayan can çekişmesine son veren, İstanbulun Türkler tarafından alınmasıyla sona erdi.

Çökmekte bulunan Bizans'a öldürücü bir darbe olan. İstanbulun Haçlılar tarafından yağma ve talan edilmesinden sonra, Paleologosların yeniden canlandırılmış İmparatorluğu, yukarıda gördüğümüz gibi, bitkinliğe uğramıştı ve yaşama gücünden, canlılıktan yoksun olduğu ortaya

1 ZACHARIAE, op. cit., t. III, p. 247.

çıkmişti. Bu imparatorluk, kendisi İstanbul ile yakın çevresi kadar kalıncaya değin küçülecek, topraklarını Osmanlılara bırakacaktı.

XIII. - XIV. yüzyıllarda aralıksız iç savaşlardan çok acı ve üzüntü çeken, yabancı istilalara da uğrayıp katlanan Bizans'ta, hangi genişlikte olursa olsun düşünsel bir yaşama ne yer ne de zaman olmasa gerek gibi görünüyordu. Bununla birlikte, o, bu elverişsiz ortama bakmayarak, geçmişte olduğu gibi, düşünsel aydınlanmanın, ışıltıdanın merkezi görevini yerine getirmeyi sürdürüyordu. İstanbul okulları, daha iyi zamanlarda olduğu gibi, yalnız Grek dili konuşan ülkeler gençliğini değil, Hristiyan Batı'nın ve. insancıl (humaniste) hareketin uyandığı, İtalya'nın da gençlerini çekiyordu. Çağın edebiyat üretimi, metni ve derinliğiyle değilse, en azından, çeşitliliğiyle ve bolluğuyla kendisinden önceki üretime hiç de boyun eğmezdi. Düşünürler, başlarında Gemistos Pleton («Gémistos Pléthon»), geçmişte olduğu gibi, Aristo ile Platon'u yorumlardı. Klasik ilkçağın en güzel yapıtlarını inceleyen söz sanatı öğretmenleri, güzel konuşanlar ve dil bilginleri, çok sayıda öğrenci çekmeye devam ediyorlardı. Bir dizi tarihçi, eserlerinde, İmparatorluğun son iki yüzyılını anlattılar. Şiir, yeniden açıldı. En son da, güzel sanatlar gelişti ve değeri büyük anıtlar bıraktı.

Edebiyat, geçmişe göre daha çok, ansiklopedik bir nitelik kazandı. Bizanslı güzel söz sanatı öğretmenleri, güzel konuşanlar ve dil bilginleri, edebiyatın en değişik kollarında kendilerini denediler. Konuşulan Grekçeyle ya da halk Grekçesiyle yapma, sözde «attik»e değgin, XIV. ve XV. yüzyıllar edebiyatında çok önemli yer tutan bilgince dil arasındaki hendek de Komnenesler zamanında olduğundan daha çok derinleşmişti. Bizans'ın yaşamının son döneminin edebiyatı, aristokratlık renklerini önceki çağdan daha koyu olarak taşır. Bu edebiyat, kimi zaman, başka edebiyat yapıtları arasında, değişik ve merak uyandırıcı, sonradan Moskova Sinod Kitaplığının el yazmaları hazinesinde bulunmuş olan bir Öz Yaşam Hikâyesi («autobiographie») meydana getirmiş olan Mihail Paleologos ya da, günümüze değin yalnız bir bölümü yayımlanmış

olan zengin bir edebiyat kalıtı bırakmış olan İkinci Manuel gibi imparatorlar tarafından temsil edilir.

Bilinen çok sayıda yazarlar arasında, Beşinci Jan'ın rakibi, çalışmalarıyla Bizans'ın düşmesine büyük ölçüde yardım etmiş bulunan, Altıncı Jan Kantakuzenes'i eklemeye yer vardır. Onun en çok tanınmış yapıtı, içinde Bizans'ın 1320 yılından 1355 yılına değin tarihini anlattığı, dört ciltlik Tarih'idir («Histoire»). Kantakuzenos'un yapıtı, biçim bakımından dikkat çekicidir; ama öze gelince, Cibon («Gibbon») tarafından, haklı olarak, bir suç itirafı değil, «gözü yükseklerde olan bir politikanın», olaylara karşın, sonraki kuşakları kendi duygularının temizliğine, saflığına ve soyluluğuna inandırmaya çalışan bir «savunum»dur. Kantakuzenes'in Anıları, apaçık yan tutmalarına karşın, Balkan Yarımadasının, özellikle Slavların, XIV. yüzyıldaki karışık tarihi üzerine değerli belgeler sağlar.

Paleologoslar tarafından 1261 yılında yeniden canlandırılmış olan İmparatorlukta en yüksek devlet memurluklarına ulaşmış bulunan Jorj Paşimer («Georges Pachymere»), XIV. yüzyıldaki en üstün Bizans yazarlarından biridir. 1261 yılı ile 1308 yılı arasındaki dönemi kaplayan, Kiliselerin birleşmesine karşı düşmanlığını belirttiği, ve zamanının can sıkıp usanç getiren dogmatik ağız dalaşları üzerinde özel bir doğruluk ve sağlamlıkla durduğu, önemli bir tarih yapıtı meydana getirmiştir.

İkinci Andronikos Paleologos'un yanaşığı, bilimin en değişik dallarında bilgisini ortaya koymuş bulunan, Nisefor Gregoras'ın çalışmaları, XIV. yüzyıla girer. Yetkin bir eğitim görmüş, ilkçağ edebiyat ve bilimine, özellikle, kendisini hükümete hiçbir zaman gün ışığına çıkmayacak olan bir takvim reformunu önermeye isteklendirmiş bulunan, astronomiye alışmış bulunan, Gregoras, hem öğrenim ve öğretimde hem de bir yazar olarak kendini göstermiş, sivrilmişti. Bol eserleri din bilimine, felsefeye, astronomiye, söz sanatına ve dilbilgisine değgin sorunları kapsar. Efendisi, bilim ve sanat koruyucusu, İkinci Andronik'in başbakanı Teodor Metoşit de («Théodore Métochite»), kendisinin XIV. yüzyılın Gregoras'tan sonra en üstün yazarı sayılmasına izin veren, çok sayıda felsefe, tarih, söz

sanatı ve astronomi yapıtı, birçok şiirler ve yazışmalar bırakmıştır.

XIV. yüzyılın Bizans yazarları, Jemistos Pleton («Gemistos Pléthon») ve Besarion (Bessarion), artık, daha çok, İtalyan ümanizminin malıdırlar. Jemistos Pleton, bizleri, Peloponez halkının en temiz, en saf ve en eski Helen halkı tipini temsil ettiği düşüncesinin iyice çektiği bir düşünür olarak ilgilendirir. O, İkinci Manuel'e, Peloponez için, Platon'un düşüncelerinin etkisi altında oluşturulmuş, değişik bir politik ve sosyal reformlar tasarısı sunmuştu. Büyük yapıtı, Yasalar Kitabı («le Traité des Lois»), bizlere, onun insancıl reform tasarımlarının onu nerelere kadar gördüğünü gösterir: orada, yeni Platoncu düşüncenin yardımıyla, Hıristiyanlığın yıkıntıları üzerinde, Hıristiyan olmayan, zındık bir yaşamı yeniden canlandırmaya çalışır. İstanbul batıp yok olurken, Pleton, Peloponez'de ilk Yunan yaşamını yeniden canlandırmak gibi değişik girişimler yapıyordu.

1453 yılının ölüm getiren olayları, dört tarihçi, Jorj Frantzes («George Frantzès»), Dukas («Doucas»), Laonikos Şalkokondiles («Laonikos Chalkokondyles»), ve İmrozlu Kritobül («Critobule») tarafından anlatılmıştır.

Bizans'ın, Balkanlarda ve Besarabyada çok büyük, şu son yıllara kadar da süren bir etki yapan, son hukuk ve yasa kitabı Paleologoslar zamanına aittir. Selânikli hukukçu ve yargıç Konstantinos Harmenopulos'un («Constantin Harménopoulos») Yasalar El Kitabı («Hexabiblos») adıyla tanınan, Bizans'ın medeni hukukunu ve ceza hukukunu gösterip açıklayan, yürürlükteki yasaların derlemesi söz konusudur.

XIV. - XV. yüzyıllarda sanat alanında da, Devletin genel durumu hesaba katılırsa doğrusu hiç beklenmeyen, bir gelişip açılma görülür. Bizans sanatının bu yeniden doğuşunun güzel, sanatlı ve etkili tanıklarını, belirttilerini, Mistra (eski Sparta) kiliselerindeki duvar resimlerinde, Peloponez'de, Sırbistan'da ve özellikle İstanbul'daki Karye Camiinin ünlü mozaiklerinde buluyoruz; bunlar, özgünlükleriyle, duygulardaki çekicilikleriyle ve. ancak yüksek derecede gelişmiş, hayranlığa değen geleneklerle dolmuş, bir sanatta bulunabilen bu yapım inceliğiyle kendini göster-

rirler. XIV. yüzyıl İtalyan ustalarının, Giotto'nun, bu yeni biçimleri açıklayacağı ileri sürülen, Bizans sanatı üzerindeki rastgele etkileri olduğu yolundaki «batılı» varsayım, kabul edilemez. Bu varsayımın «tersini, trecento» sanatı İtalya'nın kendisinde gerçekleşmeye ancak vakit bulabildiği halde, XIV. yüzyılın ilk üçte birine ait, «Chora»daki, Mistra'daki ve Sırbistan'daki Bizans fresklerinde Bizans sanatının yeni biçimlerinin varlığı gösterir. Bizans sanatı örneklerinin XIII. yüzyıl İtalyan sanatı üzerinde olan ve uzun zaman süren etkileri, daha çok söz konusu olabilirdi.

Bu anlattığımız, Bizans'ın, XIV. - XV. yüzyıllarda bile içinde bulunduğu can çekişmeye bitişik duruma karşın, Bizans uygarlığının sınır üzerindeki ülkelerde ışıldamasını niçin sürdürebildiğini açıklar. Sırbistan, VII. yüzyıldan başlayarak, Bizans etkisi altında kalmıştı. Ama bu etki, onun, Etyen Nemanya'nın («Etienne Némanya») yönetimi altında bağımsızlığını elde etmesinden ve Etyen Duşan'ın yönetimi altında, Bizans için tehlikeli bir komşu durumuna gelmesinden bu yana artar ve gelişir. Etyen Nemanya, Sırp Devletini Bizans örneği üzerine kurup örgütlemek ister. Sırbistan «kralları», İstanbul «bazileusları»yla aile bağlarıyla birleşirler, Bizans dünyasıyla ve Bizans toplumlarıyla yakın ilişkiler sürdürürler. Saray, yönetim, yasama ve yasalar, edebiyat ve güzel sanatlar, Bizans'ın derin izlerini taşır.

XIV. yüzyıldan başlayarak, Valaşi («Valachie») ve Moldavyada da Bizans etkisinde bir artma görülebilir. Bu etki, kültür alanında olduğu gibi, din ve yönetim alanlarında da kendini duyurur. Grek piskoposları, Valaşi ve Moldavya'nın ilk metropolitleri oldular. Bizans düştükten sonra bile buradaki etkisi sürdü. Valaşi voyvodoları, Bizans modasına göre giyinirler, çevrelerini Grek görevlilerle sararlar, Grek biçimine göre yönetmek isterler ve en son da Grek diliyle konuşurlardı. Bizans edebiyatı, güzel sanatları ve ideolojisi, oralarda egemendi.

Güney-Doğu Avrupa'nın kültürel gelişmesi, Türk işgalıyla, hoyratça kesildi. İtalya'da ise, tersine, oluşan yeni sınıf, kent burjuvazisi, feodal anlayıştan ayrılan, kendi öz anlayışını işleye işleye hazırlar. Bu hazırlamasında, ilk çağ kültür geleneklerine, üstün tuttuğu Grek ilkçağı kül-

tür geleneklerine dayanmaya çalışır. Bunu benimsemek için, Türkler tarafından işgal edilmiş bulunan yurtlarından kaçmış olan, derin bilgili Greklerin hizmetine geniş ölçüde başvurur. İtalyan insancılığının (humanisme'nin) gelişmesinde Bizanslıların rolünü olduğundan fazla büyütme, söz konusu değildir. Bu hareket, öz İtalyan yaşam koşulları içinde kök salmıştı. Bizanslı bilim adamlarının rolü, teknik bir roldü, aktarma, Grekçe öğreten hoca, Grek yazarların yorumcuları, eski Grek el yazmalarına sahip olan kişiler rolüydü, ama insancıl («humaniste») hareketin başlatıcılığı ya da başları rolleri değildi.

Türk işgalinden önce ve sonra İtalya'ya göçmüş bulunan, derin bilgi sahibi Bizanslıların çalışmaları bu alçak gönüllü, gösterişsiz rol ile sınırlı kaldıysa da, gene de, insancıl hareketin ilerlemesi üzerinde, genel olarak ilkçağ ve özel olarak Grek ilkçağı için yeniden ilgi uyanması üzerinde önemi küçümsenemeyecek bir etki yapmıştır.

Kalabriyalı Grek Barlaam, daha XIV. yüzyılda, Petrark'a, her ne kadar öğrencisi öğretmeninden daha bilgili ve daha yetenekliydi ise de, Grek dili öğretiyordu. Barlaam'ın yetiştirdiği öğrencisi Leons Pilat («Léonce Pilate»), Ciovanni Bokas'a («Giovanni Boccace») Grek dili öğretti. Homer'in kelimesi kelimesine ilk çevirisi, bunların ortak çalışmasının ürünü oldu.

XIV. yüzyıl sonlarından ve XV. yüzyıldan başlayarak, Manuel Krizoloras (Manuel Chrysoloras»), Jemistos Pleton («Gémistos Pléthon»), Trabzon'lu Bessarion, İznik Başpiskoposu gibi derin bilginler, daha az önemli bilginler topluluğunu anmayalım, İtalya'da görünürler. İtalyan ümanistleri, Krizoloras'a sıcak bir kabul gösterdiler. Krizoloras, yıllarca, Floransa üniversitesinde, sonra Pavia'da ders verdi, Grek edebiyatı konusundaki geniş bilgilerini dinleyicilerine aktardı. Sekizinci Jan'a Ferrar-Florans din bilginleri ve piskoposlar kurulu toplantısı yolculuğunda yol arkadaşlığı yapan Jemistos Pleton'un rolü, daha da önemliydi. Pleton, İtalya'da Platon'un düşüncesinin, felsefesinin gayretli bir yayıncısı oldu. O zamana değin Batı Avrupa okullarında yalnız Aristo'nun felsefesi inceleniyor ve yorumlanıyordu. Pleton, Platon için duyduğu aktif hayranlığı, İtalya'nın havasına uydurarak, Kosimo Me-

disi («Cosimo Medici») üzerinde o kadar etki yaptı ki, Floransa'da Platoncu Akademinin kurulmasının manevi babası oldu. Öğretilisi Bessarion'un rolü de daha az değildir. Bessarion, ne yetenekli kişiler oldukları için ne de eğitim ilişkisi içinde, İtalyan ümanistlerine hiçbir şeyde boyun eğmedi, onlarla yakın ilişkiler kurdu. Kiliselerin birleşmesinden yanaydı, papalığın yönetim kuruluna («la curie romaine») yaklaştı ve kardinalliğe atandı. Roma'da evi, insancıl («humaniste») hareketin merkezi oldu. Yazar olarak, İtalya'daki uzun eğleşmesi sırasında, iki Kilisenin birleşmesi için çarpıştı, Grek klasiklerini çevirdi ve halka mal etti.

Bizans, bağımsız bir devlet olarak, ortadan kalkmakla birlikte, Bizans uygarlığı, Doğu Avrupa halkları üzerinde büyük bir etki yapmakta devam etti. Bu etki, Türklerde ve Greklerde, Sırlarda ve Bulgarlarda, Ermenilerde ve Gürcülerde uzun zaman kendini belli etti. Bu etki, en uzun süre ve en güçlü olarak, İstanbul düştükten sonra kendilerini Doğu Roma İmparatorluğunun kalıtçısı olarak ileri sürmüş bulunan, Çarlık Rusyası'nda kendini göstermiş olabilir. Çar Üçüncü Jan'ın 1472 yılında Sofi Paleologos ile birleşmesi ve Moskof Devletinin resmi aramalarında iki başlı Bizans kartalının kabul edilmesi, yöneticilerinin gözünde, Moskova Rusyası'nın Bizans'ın yerine hemen arkasından geldiği olgusunu simgeliyordu. Rusya'nın sosyal ve politik yaşamına karışan değişikliklere bakmayarak, Rus salt hükümdarlığı, bu düşünceye yüzyıllar boyunca, inatla bağlı kaldı. Bizans salt hükümdarlığı ve Ortodoksluk, devletin sarsılmaz temelleri olarak, savunuldu. Bizans sarayı gibi Çarın sarayı, sonra imparatorun sarayı da, bütün salt hükümet makinesinin merkezi ve son ucu, iş, zenginlik ve etki peşinde koşanların hepsi için karşı konulamaz bir çekimi olan merkezdi. Bürokrasi makinesi, rütbelere ve sınıflara göre kurulmuştu, derecelerin ve görevlerin terimleri arasındaki ayrıma karşın, Bizans örneğinden sıkı sıkıya kopya edilmişti ve aynı ilkelere göre işlerdi. Rusya Çarları, Bizans bazileusları gibi, işgal altındaki ülkeler halklarını, yerel soyluların temsilcilerini kendi hizmetlerine alarak, özümsemeye çalışırlardı. Ortodoks Kilisesi, gene Bizanstaki gibi, Devlet'e yakından bağımlı-

dı; manastırlar ve keşişler, kutsal resimler ve azizlerden kalma kutsal şeyler yoluyla halkın aşağı tabakaları üzerinde güçlü bir etkinlik aracıydı; din yayıcısı rolünü yerine getiriyor, dinsel bağınazlığı kızıştırıp coşturuyor ve basmakalıp inançlara, herkesin kabul ettiği törelere, önem vermeyenleri türlü zorlayıcı yollarla bastırmaya çalışıyordu.

Rusya Çarları, kendilerini Bizans bazileuslarının kalıtçıları sayarak, ikili bir zorunluluk yükleniyorlar, doğulu Hristiyanların «korunması» yükümlülüğü üstlerine alıyorlardı. Türklerin Avrupa'dan sürülüp çıkarılması, İstanbul ve Boğazların işgali tasarıları, elbette, büyük toprak sahiplerinin ve Rus burjuvazisinin ekonomik ve politik çıkarları tarafından emrediliyorlardı, bununla birlikte, bu tasarıların tarih bakımından doğruluğunu haklılığını olduğu kadar biçimini de esinleyen, «Bizans kalıtı» düşüncesi idi.

Çarlık, bu tasarıların gerçekleştirilmesi için, bir çok savaş yönetmişti. Amacına ulaşmayı başaramadan, büyük kanlar dökülmüştü. Çarlık, bütün XIX. yüzyıl boyunca, İngiltere'nin ve Fransa'nın inatçı direnişine çatmıştı, onlar da Türkiye'yi sömürge yapmaya çalışıyorlardı. XIX. yüzyılın sonundan başlayarak, emperyalist Almanya, Çarlığın rakibi tavrını takınmıştı, İkinci Giyyom'un («Guillaume II») hükümdarlığı döneminde Türkiye'yi ekonomik ve politik sömürge haline getirmeyi umuyordu.

«Yalnız 1855, 1859, 1864, 1866, 1870 savaşlarının değil, 1877 Rus-Türk ve 1896, 1897 Türkiye-Yunanistan savaşlarının ve Ermeni kargaşalıklarının da sırasındaki tarih olaylarının esas nesnel elemanını, ulusal hareketler ya da derebeyliğin türlü biçimlerinden kendilerini kurtarmış bulunan burjuva toplumunun sarsıntıları, kargaşalıkları ve çırpınmaları oluşturunuyordu.»

XIX. yüzyılda bağımsız yaşama yeniden kavuşan küçük Balkan Devletleri de, kendi paylarına, Bizans'a kalıtçı olduklarını ileri sürüyorlardı. Balkan yarımadasının, bu durumda, XIX. yüzyıl boyunca ve XX. yüzyılın başlangıcında, patlayınca dünya savaşı yangınına tutuşturmak tehlikesini taşıyan ve onu gerçekten tutuşturmuş bulunan, gerçek bir barut fıçısı olmasından şaşırtıcı hiçbir şey yoktur.

Dünyanın en önemli bölümünde uzun süre yaşayan Bizans, iyi kötü her yönüyle, yazarların, tarihçilerin ve arkeologların ilgisini çekmiştir. Hâlâ büyük hayranlıkla seyredilen büyük anıtların yanı sıra içinde çevrilen "entrikalar"la da inanılmaz ün kazanan bu ülkeyi bu kez bir Sovyet tarihçisi en ince detaylarına kadar elden geçiriyor.

Bizans'ın kuruluşundan, başlayarak imparatorluk haline gelişi ve sonra başlayarak düşüş yılları ile sonunda Fatih Sultan Mehmet'in eline geçişi ayrı ayrı ve detaylarına inilerek açıklanmaktadır.

Son derece tarafsız bir gözle incelenen Bizans'ın bütün yapıtlarıyla bugün bizim elimizde oluşu da kitabın önemini bir kat daha artırmaktadır. Bildiğiniz ya da merak ettiğiniz birçok konuya açıklık kazandıran bu eserde gerçekleri de bulacaksınız.

